

Malatya Siyasi Tarihi

Orhan Tuğrulca

MALATYA SİYASİ TARİHİ

Orhan TUĞRULCA

Kitabın Adı:
MALATYA SİYASİ TARİHİ

ISBN : 975-98842-2-4

I.Basım 2006

Kapak Fotoğraf
Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı
Battalgazi/Malatya

Kapak Tasarım
Şafak Ofset
Mahmut AYTEKİN

Basıldığı Yer
Kilim Matbaacılık
Fatih San. Sit.No. 204
Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 612 59 95

Kitap İsteme Adresi
Fidan Kitabevi
Kiğılı Camii Altı No:1
Tlf:0.422.323 43 00 Fax:323 80 30
Malatya
otogrulca@hotmail.com

MALATYA SİYASİ TARİHİ

Orhan TUĞRULCA

I.BÖLÜM
İLK ÇAĞ'DA MALATYA

II.BÖLÜM
İSLAM DÖNEMİNDE MALATYA

III.BÖLÜM
TÜRK HAKİMİYETİ DÖNEMİNDE MALATYA

Her hakkı mahfuzdur

ÖZGEÇMİŞ

Orhan TUĞRULCA

1965. yılında Malatya Hasırcılar kasabasında doğan yazar İlkokulu köyünde tamamladı. 1985 yılında Malatya Fatih Lisesinden mezun oldu.1986 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne girdi. Aynı fakültede 1990 yılında mezun oldu.1992' den itibaren çeşitli liselerde Tarih öğretmeni olarak çalışan yazar halen Malatya Merkez Dilek Lisesinde okul müdürü olarak çalışmaktadır. Yazarın, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi (Ağustos 2003), Osmanlı Tarihi (Tarih II) (Mart 2004), Tilek (Dilek Kasabası) (Haziran 2004), ve Tarih I (Haziran 2004) adlı çalışmaları yayınlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

I.BÖLÜM

İLK ÇAĞ'DA MALATYA

Önsöz XIII
Giriş.....XVII
Hitit Öncesi Anadolu.....25
Hitit Siyasal Tarihinden Malatya'nın Siyasal Tarihine; Anadolu'da İlk Hitit İzleri.....28
Hititlerin İlk Kralı Anitta (M.Ö. 1725- 1700).....30
Eski Krallık Döneminde Hititler Ve Malatya; Labarna (M.Ö. 1700).....33
I. Hattuşili (M.Ö. 1660-1630).....36
I. Murşili Dönemi (1630-1600) 37
I. Hantili (M.Ö. 1600-1570), I. Zidanta (M.Ö. 1570-1560), Ammuna (M.Ö. 1560 -1540) ve I. Huzziya (M.Ö. 1540-1535) Dönemlerinde Malatya 38
Telipinu Dönemi (M.Ö. 1535-1510).....17
Büyük Krallık Döneminde Malatya (M.Ö. 1460-1190) II. Tuthaliya (M.Ö. 1460-1440).....39
I. Arnuvanda (M.Ö. 1440-1420).....41
Şuppiluliuma Dönemi Malatya (Mö:1380-1345) 41
II.Murşili Devrinde Malatya(Mö:1345-1315).....43
Muvatalli Devrinde Malatya Ünlü Kadeş Savaşı (Mö:1275-274).....47

Urhi-Teşup ve III.Hattuşili Devrinde Malatya (Mö:1285-1250).....47
III.Hattuşili Devrinde Malatya: Malatya Bölgesini Tehdit Eden Asur İstilası.....49
IV.Tuthaliya Devrinde Malatya (Mö:1250-1220).....50
Hitit İmparatorluğunun Sonu,Malatya Siyasi Tarihinin 400 yıllık Karanlık Devrinin Başlaması.....52
Anadolu'da Yeni Bir Dönem,Geç Hitit Şehir Devletleri Ve Milid Krallığı.....53
Bir Şehir Devleti Olan Malatya'nın Asur Egemenliğine Girişi.....54
Urartular Döneminde Malatya.....72
Batıya İlk Askeri Sefer,Urartu Kralı Menua'nın (Mö:810-785) Malatya'ya Saldırması.....73
Menu'nın Oğlu Argişti (Mö:786-764)Devri ve Malatya Halkının Sürgün Edilmesi.....75
Ganimet İçin Zengin Malatya Topraklarına Saldıran Argişti Oğlu II.Sarduri(760-730).....76
Urartu'nun Malatya İstilası,Urartu ile Asur'u Karşı Karşıya Getirdi.....78
Asur Devletinin Yeniden Güçlenmesi ve Malatya.....79
Malatya'nın Asur Devletine Bağlanması (Mö:743).....81
Medler Ve Persler Döneminde Malatya.....82
Persler Döneminde Malatya.....86
Malatya da Pers Uygulamaları Ve Malatya'nın Önemi.....91
Büyük İskender ve Hellenizim Döneminde Malatya (M.Ö 336-30).....93
Büyük İskender'in Asya Seferi (M.Ö. 336 - 323) 94
İskender İmparatorluğu'nun Dağılması.....99

Kapadokya Krallığı Döneminde Malatya.....100
Selevkoslar Döneminde Malatya.....100
Pontus Krallığı Döneminde Malatya.....101
Kommagene Krallığı Döneminde Malatya.....103
Roma İmparatorluğu Döneminde Malatya.....107
Spartaküs Olayının Malatya İle İlgisi Varmı ...112
Romanın İmparatorluk Döneminde
Malatya (M.Ö. 95 - M.S.476).....114
Elçi Arrianos'un Malatya Raporu.....117
Bizans İmparatorluğu Döneminde
Malatya (M.Ö. 395-659).....120
Juntınıanus Döneminde Malatya (527 - 565)....121

II.BÖLÜM
İSLAM DÖNEMİNDE MALATYA

İslam Döneminde Malatya.....128
Bizans'ın Malatya'daki Askeri Varlığı.....129
İslam-Bizans Savaşı Ve Cezalandırılan
Malatya.....132
Emeviler Döneminde Malatya (661-750).....139
Ömer B. Abzülaziz'in Darende Halkını Cephe
Gerisine Nakletmesi.....147
Abbasiler Devrinde Malatya (750 - 1258).....152
Malatya'ya Gelen İlk Türkler.....156
Harun Reşit Döneminde Malatya.....158
Me'mun Döneminde Malatya (811-833).....163
Bizans-Babek İttifakı ,Katliama Uğrayan
Malatya Ve Mutasım'ın Öç Seferi.....165
Bizans'ın Karşı Saldırısı.....173
Pavlosçuların (Pavlikienler) Malatya
Civarına Yerleşmeleri Ve Sürgün.....177
Abbasi İmparatorluğu'nun Dağılma
Sürecinde Malatya.....179

İpek Yolu Üzerindeki Ticaret Şehri
Malatya Paylaşılamıyor.....183
Malatya'yı Kurtaran Munis'e "Muzaffer"
Unvanının Verilmesi.....187
Ermeni Mleh'in Malatya'da Yaptığı Başarısız
Savaş Hilesi.....192
Malatya'nın Yeniden Bizans Egemenliğine
Girmesi.....196
İşgal Sonrası Malatya'daki Gelişmeler.....198
Malatya'nın Düştüğü Yıllarda İslam
Dünyasının Genel Durumu.....199
Bizans'ın İstila Hareketi.....200
Bizans İşgali Yıllarında Malatya.....202
Suriye Yakubilerinin Malatya'ya
Yerleştirilmeleri..... 202
İsyancı Bardas Skleros'un Eline Geçen
Malatya.....205
Battalgaziye karşı Digenes Akrites 208

III.BÖLÜM
MALATYA'DA TÜRK HAKİMİYETİ DÖNEMİ

Malatya'da Türk Hakimiyeti.....212
Tarih Boyunca Türklerin Malatya'ya Olan
İlgileri.....212
Selçuklu Türkleri Malatya'da.....215
Malatya'da Ermeni Krallığı.....230
Haçlılar, Selçuklular, Danişmendliler Ve
Malatya.....234
Artuklu İdaresinde Malatya (1113-1124).....248
Malatya'da İkinci Danişmendli Hakimiyeti.....256
Siyasi Ve Askeri Çekişmelerin Merkezi
Malatya.....266

II. Haçlı Savaşı Ve Alman Gümüşünün Malatya Pazarında Kurşun Fiyatına satılması.....270
II. Kılıç Arslan Döneminde Malatya (1155-1192).....276
Türkiye Selçukluları Döneminde Malatya; Malatya'nın Fethi.....284
1178'den II. Kılıç Arslan'ın 1192'de Ölümüne Kadar Malatya.....285
Türkmenlerin Malatya İstilası.....288
II. Kılıç Arslan'ın Ülkeyi Bölmesi Ve Malatya'nın Yeni Konumu.....289
II. Kılıçarslan'ın Ölümü Ve Kardeşler Arası Taht Mücadelesi Sırasında Malatya.....293
Sürgün Sultan Malatya'da.....294
Gıyaseddin Keyhüsrev'in İkinci Saltanat Yılları Ve Malatya (1205 - 1211).....298
İzzeddin Keykavus Döneminde Malatya (1211-1220).....304
Malatya'nın Havasından, Fırat'ın Suyundan Şifa Arayan Sultan.....309
Mezopotamya'nın Laneti.....310
Alaeddin Keykubad (1220 - 1237) Malatya Hapishanesinden Selçuklu Tahtına.....311
Bağdat Yolu Malatya'dan Geçer.....313
Malatya, Moğol Saldırılarına Hazırlanıyor.....314
İç Hesaplaşma (Eski Kart Ağaçlar Kesiliyor)....317
Dar'ür - Rif'at Malatya.....318
Sultan Alaaddin Malatya'da Balayında.....320
Yassı Çemen Savaşı Ve Sonrası Gelişmeler, Moğollar Malatya'da.....325
Fırat Havzasında Yeni Bir Mücadele Ve Malatya'da Müjde Bekleyen Sultan Alaaddin...327
Öldürücü Dostlukların Merkezi Malatya.....329

Fırat Havzası Savaşlarının İkinci Aşaması,
Üs Yine Malatya.....330
II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde
Malatya Harezimşahların Malatya'yı
Yağmalaması.....331
Suriye Bölgesine Çekilen Harezimlilerin
Malatya'yı Yağmalaması.....333
Selçuklu Devletinde İç İstikrarın Sağlanması
Ve Malatya'nın Üs Olma Vasfını
Devam Ettirmesi.....336
Babai Ayaklanması Ve Malatya; Baba İshak
Ayaklanması.....337
Germiyanlılar'ın Malatya Dönemi.....342
1243 Kösedağ Mağlubileyeti, Sarsılan
Selçuklu Hakimiyeti Ve Başının
Çaresine Bakan Malatya.....345
1243 Kösedağ Hezimeti Ve Sonrası
Gelişmeler..... 347
Başının Çaresine Bakan Malatya
(Müslüman - Hristiyan Dayanışması).....349
Malatya'nın Moğol İdaresine Girmesi (1244)....350
II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Ölümü, Selçuklu
Devleti'nin Dağılma Sürecine Girmesi Ve
Malatya'nın Durumu.....351
Saltanat Mücadeleleri (1246 - 1262).....352
Malatya Eski Valisinin Akıbeti.....353
Kıtlık, İşgal Ve Paylaşılamayan
Malatya (1258).....358
Malatya'da Memluk Hakimiyeti; Malatya'da
Memluk Hakimiyeti Öncesinde Durum.....367
Anadolu'da Putperest Moğollar İle Müslüman
Memlukların Mücadelesi.....368
Otorite Boşluğu Ve Suriye'li Eşkıyaların
Malatya Saldırısı.....372

Haraç Ve Soygun Gerçekleştiren Bir Selçuklu Sultanı: III. Alaeddin Keykubad.....373
Zorbaların Elindeki Malatya'ya Memluk Emiri Seyfettin Tengiz'in Seferi.....385
İslamcı Valinin İsyanı.....388
Eretna Beyliği Ve Malatya'nın Yeni Durumu...380
Kadı Burhaneddin Devleti Ve Malatya.....381
Dulkadiroğlu Beyliğinin Malatya Egemenliği ..388
Timur'un Anadolu'ya Gelmesi Ve Malatya'nın İşgali.....391
Timur'dan Önce Davranan Yıldırım Bayazit'in Anadolu Hakimiyeti Ve Malatya.....393
Timur'un Anadolu'ya Tekrar Dönüşü Ve Malatya'nın İşgali.....396
Timur Devletinin İşgali Sonrasında Malatya...400
Köpekoğulların'ın Malatya Serüveni.....401
Malatya'nın Osmanlı Egemenliğine Girmesi 406
Dulkadiroğullarının Ortadan Kaldırılması Ve Malatya'nın Osmanlı İdaresine Geçmesi (1516).....409
Malatya'nın Türkiye Tarihi İçerisindeki Yeri...414
Genel Bibliyografya.....429
Dizin.....445

ÖNSÖZ

Türk tarihçileri ve sosyal bilimcileri Türkiye'nin yaşadığı toplumsal ve kültürel değişimin tarihin hiçbir döneminde bugünkü gibi hızlı bir değişim ve başkalaşım içinde olmadığının farkındadır.

Türk tarihindeki kültürel değişim aşamaları tedrici bir süreç izlemiş olsa bile önemli dönüm noktaları olmuştur. Bunlardan ilki şüphesiz çadır yaşamından yerleşik hayata geçmiş olmalarıdır. Bu durum Türklerin ilk defa kentleşme ve kent kültürünü çadır yaşamından da gelen birikimleriyle birleştirerek yeni bir yaşam tarzına geçmelerine neden olmuştur.Bu yeni yaşam tarzını bugün bile kentlerimizin mimarisinde,konut imar planlarından çıkarabiliriz.Ancak bir atın geçebileceği genişlikteki sokaklarımızın varlığı tüm unsurları ile yerleşik bir topluluğun değil her an göç kararı almaya hazır geçici yerleşik bir topluluğun eseri olabilir.Bu kentleşme biçimi Türk toplumunun kendine özgülüğünün açık bir delilidir.

Türk toplumu ikinci değişim dalgasını İslam dinini kabul etmekle gerçekleştirdi. Bütün kültür tarihçilerinin de kabul ettiği gibi İslam dini Türklerin kentleşmesinde son derece etkili oldu.Kent yaşamında olması gereken tüm "medeni" unsurla-

rı ortaya çıkarmaya başladılar. Zaman içerisinde hanlar, hamamlar, kervansaraylar, köprüler, mabetler, vakıflar, çeşitli el sanatları, dokuma tezgahları,matbaacılık vs.

Bana göre bugün Türk toplumu tarihi süreç içerisinde üçüncü değişim dalgasını yaşamaktadır.Ve bu değişim dalgasının çok iyi yönetilmesi gerekir.Hem ulusal ölçekte hem de kentsel ölçekte ikiyüz yıldan beri sürüp gelen ve son yarım yüzyılda ivme kazanan batılılaşma sürecinin kendimize özgülüğümüzü silip süpürmesine izin verilmemelidir. Aksi halde miladi 375 yıllarında gerçekleşen Kavimler Göçü sırasında Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya göç eden Türk toplulukları nasıl ki Avrupa demografyası içerisinde yok olup gittiyse bin yıldan buyana Anadolu'da İslam kimliği ile varlığını sürdüren ve kendine özgülüğünü kavileştirerek devam ettiren Türk topluluğunun varlığı da batılılaşma sürecinde onulmaz yaralar alabilir.Bu dönüşümün sağlıklı gerçekleşmesi için acil eylem planları hazırlanmalı ve uygulanmalıdır.

Ulusal ölçekte alınması gereken tedbirler şüphesiz ki vardır. Ancak bu kitabın konusunu dikkate alarak söylenmesi gereken şey şudur:Kentsel dönüşüm ve gelişim denildiği zaman çoğu zaman yapısal bir dönüşüm kastedilmektedir. Halbuki bu dönüşüm projelerin bir ayağı yapısal olarak düşünülüyorsa bir ayağı da kültürel dönüşüm olarak algılanmalı ve buna göre uzun,orta ve kısa vadeli projeksiyonlar oluşturulmalıdır.Bu bağlamda kent kültürünün ve kent bilincinin tarihi ve kültürel derinliği kentlinin hizmetine sunulması gerekir.

Yaşadığımız iletişim devriminin en önemli

aracı olan internet ile geleceğimizi devralacak olan geçlerimizin kimlik ve kişiliği her geçen gün biraz daha hasar görmekte ve "aidiyet" duygusu yok olmaktadır.Bir topluluğun "ait olma" duygusunun yok olması demek o topluluğu geleceğe taşıyacak moral gücünün çökmesi demektir.Moral gücünün ise silah ve mühimmat dan daha önemli olduğunu kabul etmek gerekir.

Yapılması gereken şey yerel yönetimlerin kent kültürünü oluşturan tarihi ve kültürel değerlerin moral değerlere dönüştürülmesinde öncülük etmesidir. Bunun daha planlı bir şekilde yürütülmesi için beş yıllık on yıllık kültürel kalkınma planları hazırlanmalı ve uygulanmalıdır. Modern binalar, yollar, alt-üst geçitler, üretim ve tüketim merkezleri, duble yollar ve tüneller bir kentin yaşam koşullarını kolaylaştıran unsurlardır. Ancak bir kentin ruhunu asla temsil etmezler. Tersine bu maddi yapılanmalar yeni bir kimlik / kimliksizlik meydana getirir ki bu kimlik bize ait olmaz.

Oysa başta Malatya olmak üzere Anadolu kentlerinin büyük bir bölümü zaman ve mekan derinliği ile zengin bir mirası geçmişten devralmışlardır. Bu miras yerel ve bölgesel ölçekte yeniden anlamlandırılıp gelecek nesillerimizi tarihte onurlu bir özne kılacak şekilde modern kentlerimizin kimliği ile birleştirilmelidir.

Bu kitabın Malatya'nın kültürel kimliğine katkı sağlaması dileği ile saygılar sunarım.

24/09/2006

Orhan TUĞRULCA

GİRİŞ

Yukarı Fırat vadisinin incisi olan Malatya, Mezopotamya ile Fırat su yolu ile bağlantı kuran önemli bir şehirdir. Bu konumu nedeniyle Mezopotamya kültür havzasından kendisine düşen payı fazlasıyla almıştır.

M.Ö.3500-3000.civarında meydana geldiği kabul edilen Sümer tufanından bir müddet sonra Fırat'ı takip eden tüccarlar ve ordu birlikleri Malatya'ya kadar uzanmış ve şehir Yukarı Mezopotamya'nın bir parçası olarak görülmüştür. Malatya, Hitit öncesi ve sonrasın da, Pers, Roma ve daha sonraki dönemlerde de hiçbir zaman konumu itibariyle önemini kaybetmedi.Gerek siyasi ve gerekse ticari rekabetin merkezi olmaya devam etti.Anadolu'ya egemen olan hemen tüm devletler Doğu, Güneydoğu ve Fırat vadisi ile ilgili her ne zaman askeri ,ekonomik ve ticari bir vizyon ortaya atsalar mutlaka kentin stratejik avantajından faydalanmak istemişlerdir.

Son zamanlarda şehir tarihleri ile ilgili önemli çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Ancak Malatya Tarihi, ilginç tarihi geçmişiyle ibretle okunması gereken bir tarihtir.

1516.yılında Osmanlı Devleti'nin egemenliği-

ne girene dek bölgeye egemen olan devletlerin siyasi tarihinde önemli rol oynayan Malatya 1516.yılından sonra Osmanlı Devleti'nin güneye ve doğuya doğru hızla yayılması ve şehrin çok içerilerde kalması, siyasi tarih açısından önemini kaybetmiştir. Ancak stratejik konumu her zaman için önemini korumuştur.

Malatya siyasi tarihinin Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisine alındıktan sonra bittiğini düşünüyorum. Bundan dolayıdır ki okuyucularında ilk bakışta fark edebilecekleri gibi çalışmamı bu yaklaşım içerisinde hazırladım.Malatya,Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra gizli antlaşmalarla Fransa'nın nüfus sahası olarak kabul edilmiş ise de işgale uğramamıştır. Kentin bu durumuna kitabın sonunda kısaca değinilmek suretiyle okuyucuların Malatya'nın siyasi tarihini bir bütün olarak ele almalarını sağlanmaya çalışılmıştır.

Amacım Malatya'nın idari, iktisadi,sosyal ve demografik ayrıntılarına dalmadan sadece siyasi açıdan ele almaktı.Bunu ne oranda gerçekleştirdiğimi doğrusu tam olarak bilemem.Ancak açık yüreklilikle hemen şunu belirteyim ki yaptığım bu çalışma Malatya tarihi ile ilgili araştırma yapan her tarihçinin eleştirisine açıktır.

Malatya,yaklaşık beş bin yıl dan buyana bir çok devletin vazgeçemediği önemli şehirlerden biri oldu. Devletler arasında el değiştirdi. Yıkım ve katliamlara uğradı.Dilerim tarihin bu kesitinden sonra Malatya asla bir daha siyasi tarihine yeni bir sayfa eklemesin.

Böyle bir çalışmaya neden gerek duyulmuştur. Doğrusu yaklaşık altı yıl önce bu çalışmaya

başladığımda her tarihçi gibi ben de yaşadığım kentin tarihini merak ettim.Yaşadığımız şehir ile ilgili öğrencilerimize anla-tabileceğimiz derli toplu bir çalışmanın olması gerektiğine inanıyordum. Ancak piyasada Malatya'yı çeşitli yönlerde irdeleyen çalışmalar olmasına rağmen kentin siyasi tarihini konu edinmiş ve bir çırpıda okuyup anlayabileceğimiz, öğrencilerimize tavsiye edebileceğimiz bir kitabın olmadığını gördüm.

1999 yılında Malatya'nın siyasi tarihini araştırmaya başladığım zaman Malatya ile ilgili yayımlanmış bazı eserler şunlardı: Nejat GÖYÜNÇ, MALATYA'DAN GÖRÜŞ, İstanbul 1985; Ahmet ŞENTÜRK-Mehmet GÜLSEREN, MALATYA'NIN KÜLTÜREL YAPISI ,Malatya 1995; Adnan IŞIK, MALATYA 1830-1919 İstanbul 1998 ve Sayın Celal YALVAÇ'ın çalışmaları. Bunların yanında Kanuni Devrinde Malatya Şehri VII.TTK Bildiriler II Ankara 1979,Eski Malatya'da Silahtar Mustafa Paşa Han'ı, Tarih Enstitüsü Dergisi I İstanbul 1970,Memluk Devrinde Malatya'da Bir Aile, V.Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler III İstanbul 1986. gibi birtakım araştırmalar da yapılmıştı.Daha sonraki yıllarda İnönü Üniversitesi Öğretim üyesi Doç.Dr.Göknur GÖĞEBAKAN'ın XVI.YÜZYIL DA MALATYA KAZASI (1516-1560) adlı eseri de önemli bir çalışma olarak görülmektedir.

Görüldüğü gibi bu kitapların bir çoğu popüler tarzda yazılmışken bir kısmı da Malatya'nın çeşitli yönlerini ele almışlardır. Malatya ile ilgili yazılmış bu çalışmaların her birinin şüphesiz ayrı bir değeri vardır ve hepsi de emek ürünü saygıya layık eserlerdir.

Oysa bizim yaptığımız bu çalışma Malatya'yı egemenlik altında bulunduran devletlerin siyasi tarihlerini de Malatya'yı etkiledikleri oranda değinilmiş ve kentin tarihini etkileyen siyasi iradeler ile birlikte ele alınmıştır. Bu yöntem okuyucuların tarihi süreç içerisinde Malatya'nın konumunu ve önemini daha iyi takip etmelerini sağladığına inanıyorum.

Doğrusu bu kitap ve yazarı Malatya'nın siyasi tarihi ile ilgili son sözü söyleme iddiasında olmadığı gibi şüphesiz bu çalışmadan daha iyisi de yapılabilir. Hele bu çalışmanın kusursuz ve hatasız olduğu iddiasında hiç değilim.Eksik ve yanlışlarımdan dolayı şimdiden okuyuculardan özrümün kabulünü istirham ediyorum.

Kitap okunup incelendiği zaman görülecektir ki bu çalışmanın en önemli özelliği her cümlenin veya paragrafın sonunda dipnotların kullanılmış olmasıdır. Bu yöntemle meraklı okuyucuları bilginin kaynağına yöneltmeyi amaçladım.Malatya tarihini ilgilendiren tüm kaynaklara ulaştığım iddiasında değilim elbette.

Ülkemizde şehir tarihleri Türk tarihinin muazzam coğrafyasının gölgesinde kalmıştır. Tarih bilimi Türk ulusunun söz konusu olduğu ve yaşadığı her coğrafya yı kapsamış olması belki de hiçbir ulusun geçmişinde olmayan genişlikte bir coğrafyayı önümüze sermektedir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ulusal bir aidiyet ve bilinç oluşturmak için bu yaklaşımın anlaşılabilir bir izahı vardı. Ancak geldiğimiz noktada Türk toplumunun uluslaşma sürecini tamamladığı ve Anadolu coğrafyasının ve tarihinin daha derinlemesine ele alınması ve incelenmesi bir zorunluluk haline gel-

miştir. Ulusal bilincin Anadolu coğrafyası üzerinde yoğunlaştırılması ve bu bağlamda şehir tarihlerinin daha ciddi araştırılması ve teşvik edilmesi gerekir.

Bu çalışmanın yayınlanması sürecinde bana cesaret veren saygıdeğer yerel tarih araştırmacısı sayın Celal Yalvaç'a, çalışmayı okuyup imla hatalarını düzelten biraderim Türk Dili, Edebiyatı öğretmeni Zübeyir Tuğrulca'ya, eserin vücuda gelmesinde emeği geçen dostlarıma ve aileme teşekkür ve vefa borçluyum. Faydalı olması dileği ile...

I.BÖLÜM

İLK ÇAĞ'DA MALATYA

HİTİT ÖNCESİ ANADOLU

Malatya'nın siyasi tarihi, Anadolu tarihi ile ilgili yapılan araştırmalar ile birlikte belirmeye başlamıştır.

Seton Lıoyd, Türkiye'nin Tarihi adlı eserinde, "M.Ö. 1700 yılında Hitit Krallığı kuruluncaya kadar tarihin hammaddesini oluşturan siyasal ve askeri olaylardan söz eden yazıtlara rastlanmamıştır" demektedir.(1)

Hal böyle iken Malatya'nın da içinde bulunduğu bölge ile ilgili özellikle Kayseri Kültepe'de ortaya çıkan binlerce kil tabletlerden hareketle, çeşitli bilgiler birleştirilmiş, deşifre edilmiş ve yorumlanmıştır. Buna göre M.Ö. 1940 yıllarına gelindiğinde Anadolu'nun çeşitli kasabalarında, özellikle Kayseri yakınlarındaki Kültepe'de (Keneş), Asurlu tüccarlar görülmeye başlamıştır.(2)

Asurluların Anadolu'yu kolonize etmelerini çok daha gerilere doğru götüren yorumlar da yapılmaktadır: Edvard Mayer, 1953 yılında basılan eserinde, "Asurlular M.Ö. 3 bin yılında Küçük Asya (Anadolu) yaylasının iç bölümünde Kızılırmak dolaylarına kadar sokulup oraları kolonize ettiler, bu sırada olasılıkla Dicle vadisi Fırat kıyısındaki Malatya/Aslantepe yoluyla gelip Karadenize dayandılar" demektedir.(3)

Asurluların M.Ö. 3 bin yıllarında Anadolu'ya gelerek Malatya'nın da içinde bulunduğu bölgeyi kolonize ettikleri iddiasını bir tarafa bırakacak olursak, "Kayseri Kültepe'de bulunan binlerce

1- Seton Lıoyd, Türkiye'nin Tarihi, Tübitak Y. Ankara, Haziran 2000., s.15.

2- J. G. Macqueen, Hititler, Arkadaş Y.Ankara 1999, s.19.

3- Bilge Umar, İlkçağda Türkiye Halkı, İnkılap Y.İstanbul 1999, s.21.

tablet 1925 yılında Çek bilgini Hrozny tarafından da tespit edilmiştir. Yapılan tetkik ve tercümelerden sonra bu vesikaların M.Ö. II bin yıl başlarında Orta Anadolu'ya kadar yayılan Asurlu tüccarlara ait ticari belgeler olduğu anlaşıldı.(4)

Ortaya çıkan bu belgelerden, Asurlu tüccarların sadece Kayseri Kültepe'de değil Alişar ve Hattuşaş'ta (Boğazköy) pazar yerleri (Karum) kurdukları, buralarda yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır. "Kültepe tabletlerinde yüzlerce şehir adı geçmektedir. Bu şehirlerin yeri kesin olarak tespit edilemediği için Asur ticaret kolonilerinin yayılış sahası kesin olarak gösterilememektedir. Fakat en geniş hatlarıyla Orta Anadolu'da Kayseri'nin batısına varmaktadır, diğer şehirlerin de Malatya-Kayseri-Yozgat üçgeni içinde bulundukları sanılmaktadır."(5)

Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan yollar, Kültepe ve Mari vesikalarının verdiği bilgi sayesinde kısmen aydınlanabilmektedir. Güneydoğu Anadolu'nun fiziki coğrafyası da göz önüne alınarak yapılan tetkiklere göre, o zamanlar Asur'dan Kültepe/Kaniş'e giden iki yol vardı. Güney ve Kuzey yolu denilen her iki yol da Fırat üzerinden geçiyordu. Kuzey yolu Malatya üzerinden dolaşıyordu. Darende yolu ile Kayseri / Kültepe'ye varıyordu.(6)

Peki Anadolu'da tarihi dönemleri de başlatan Asurluların bu gelişi ne anlama gelmektedir: Me-

4- Dr. Firuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, T.T.K.Ankara 1962, s.59.
5- Dr. Firuzan Kınal, a.g.e., s.62.
6- Dr. F. Kınal, a.g.e., s.75; Hasan Tahsin Uçankuş, Bir İnsan Ve Uygarlık Bilimi ARKEOLOJİ Tarih Öncesi Çağlar dan Persler'e Kadar Anadolu, T.T.K. Basımevi 2000.Ankara, s.457.

tal fakiri Mezopotamya Kralları için Anadolu özel bir önem taşıyor olmalıydı. Asurluların Anadolu'dan gümüş, altın ve bakır istedikleri bellidir. Buna karşılık ise Anadolu insanlarına getirdikleri yünlü kumaş ve çeşitli hazır giysilerdi. Böylece yerel topluluklarla Asurlular arasında barışçıl sayılabilecek bir ilişki gelişti. Asurlu tüccarlar Anadolu evlerinde yaşıyor, Anadolu aletleri kullanıyor ve genellikle Anadolulu hanımlarla evleniyorlardı.(7)

Uzun yıllar Anadolu ile ticaret yapan Asurlu tüccarların, Malatya'yı da bir ticaret merkezi (Karum) olarak kullandıklarını, çıkan tabletlerden anlamaktayız.(8) M.Ö. 1950 ile 1800 yılları arasını kapsayan Asur ticaret kolonileri çağında Malatya'nın önemi bir kat daha artmıştır.

Kayseri/Kültepe, Malatya, Kargamış Asur arası ticaret yapan bu tüccarların tahmin edileceği gibi siyasal bir üstünlükleri yoktu. Söz konusu bu tüccarlar, bu dönemde Anadolu'da henüz bir siyasi otorite olmadığından feodal yöneticilerin buyrukları altında yaşıyorlardı.

Asur ticaret kolonizasyonun sonunun ise M.Ö. 1780'li yıllarda gerçekleştiği sanılmaktadır. "M.Ö. 1780'lerde henüz tam bilinmeyen ama Mezo-potamya'daki politik ve etnik hareketlerle bağlantılı olduğu sanılan nedenlerle, İç Anadolu ile Asur arasındaki ticaret bağlantısı aniden koptu. Yukarı Dicle ve Fırat kıyısındaki devletlerde ve Güneydoğu Anadolu sınırındaki tepelerde Hurriler politik

7- J.G. Macqueen, Hititler, s.19; O. R. Gurney, Hititler, Dost Y., 2001, Ank. s.29.

8- Dr. F. Kınal, a.g.e., s.562; Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, Kurtiş Matbacılık, İst.2000 s.23.

üstünlük kurmaya başladılar. Bu gelişme Asur'un ticaret kolonileriyle bağlantısının kopması anlamına geliyordu. Anadolular için Asur bağlantısının kopması yıkıcı bir etki yaptı. Asur ticaret kolonileri çağında gelişen kentlerin çoğu bir daha asla toparlanamayacakları bir çöküşe geçtiler.(9) Asurlu tüccarların en çok uğradıkları şehirlerden biri olan Malatya da bundan nasibini almış olmalı.

HİTİT SİYASAL TARİHİNDEN MALATYA'NIN SİYASAL TARİHİNE..

ANADOLU'DA İLK HİTİT İZLERİ

Bilindiği üzere, Hititlerin nereden geldikleri ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Üstelik bu görüşler tam karşı istikamettedir. Kimi tarihçiler Hititlerin Boğazlar yolu ile Balkanlardan geldiğini iddia ederlerken, kimileri de Hititlerin, Kafkasya üzerinden Anadolu'ya geldikleri iddiasındadırlar.

Ancak araştırmacı Ekrem Akurgal, ilginç bir saptama ile bu belirsizliği ortadan kaldırıyor. Akurgal, "Anadolu tarihi bütünüyle gözden geçirilirse görülecektir ki, Anadolu yarımadasına dışarıdan gelen yabancı kavimler, hangi ülkelerden gelmişlerse, onların özelliklerini korumuşlar ve kurdukları devletler son bulunca, hangi yönden gelmişlerse oraya doğru çekilmişlerdir. Hellenler, Frigler (Phrygler) ve Keltler batıdan gelmişler ve tarihleri boyunca batılı özelliklerini korumuşlar, Bunlardan Frigler siyasi varlıkları son bulunca geliş yönlerine doğru yani Balkanlara geri çekilmişlerdir. Bunun gibi doğudan gelen ve Avrupa'ya açılan Osmanlı Türkleri de imparatorluk son bu-

9- J.G. Macqueen, a.g.e., s.21.

lunca geriye, Anadolu'ya çekilmişlerdir.

Hititlerin baştan beri Mezopotamya etkileri göstermeleri ve Büyük Krallık çöktükten sonra güneyde oturan Luviler'in ve büyük bir olasılıkla Orta Anadolu'daki Neziler'in, Suriye yörelerine dönmeleri, İndo-Avrupalıların asıl yurtları olan kuzey bölgelerinden Anadolu'ya doğudan yani Kafkasya'dan gelerek Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde uzunca bir süre kaldıklarına, sonra Orta Anadolu'ya yerleştiklerine işaret edilmektedir."(10)

Avrupa'nın kuzeyinde oturan Hint-Avrupalılar pek iyi bilinmeyen nedenlerden dolayı M.Ö. 3000'lerin son çeyreğinde (M.Ö. 2250-2000) Atlantik kıyılarından Hindistan'a kadar uzanan bir mekan içinde güneye doğru göç etmişlerdir. Bu göç sırasında çeşitli dönemlerde adlarını genellikle sonradan almış olan Germenler, Latinler ve Hellenler gibi kavimler aşağı yukarı bugünkü yerlerine gelmişler. İranlılar ve Hintliler gibi Hint-Avrupalı kavimler de yine değişik dönemlerde olmak üzere şimdiki ülkelerine göç etmişlerdir. Bu arada Anadolu'ya gelen Hint-Avrupalıların bazı bölükleri Balkanlar'dan, bazı bölükleri de Kafkasya üzerinden gelmişlerdir.

Hititler de Kafkaysa üzerinden gelerek önce Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne daha sonra da Anadolu'nun içlerine doğru yavaş yavaş sızmaya başlamışlardır.(11)

Hititler, yalnız Anadolu'ya geldikleri zaman

10- Ekrem Akurgal,Anadulu Kültür Tarihi, s:35; Dr. Firuzan Kınal, a.g.e, s. 82 vd.

11- Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi,Tübitak 2000. Ank. s. 35, 36.

değil, hemen sonraki dönemde de azınlıktaydılar. Buna karşılık Orta ve Kuzey Anadolu'da, kendilerinden önce kurulmuş bulunan küçük kent devletlerini yönetenler, her türlü silahı kullanmayı ve üretmeyi biliyor, aynı zamanda da, zengin ve etrafı surlarla çevrili, korunaklı kentlerde oturuyorlardı. Bu nedenle sayıca daha az olan Hitit göçmenlerinin bu kadar kısa zamanda ve her yerde bütün var olan kentleri yakıp yıkmaları pek olası değildir.(12) Onların başarısı, yerli uygarlığı kabul etmeleri ve buna uyum göstermeleri, sonra da kendi katkılarını yapmaları olsa gerektir.

HİTİTLERİN İLK KRALI ANİTTA (M.Ö. 1725- 1700)(13)

Hititlerin siyasal bir olgu olarak Anadolu'da ortaya çıkmaları bilinen ilk kralları Anitta zamanına rastlar. "Kültepe höyüğünde bulunan ve Kral Anitta'ya ait olan bronz kamacık üzerindeki yazıt, bugün için, Hitit siyasal tarihinin en eski yazılı belgesidir.(14) Boğazköy'de bulunan bir metin paleografi yönünden, yani yazısının şekli yönünden belki de daha geç döneme ait bir kopyadır. Ancak belge Heinrich Otten'in belirttiğine göre, dil bakımından I.Hattuşili' nin vasiyetnamesinden daha eski olup bugün için Hitit dilinde yazılmış en eski yazılı belgedir. Hitit devletinin kuruluşundan önceki Anadolu'nun tarihi hakkında ilginç bilgiler veren bu metin şöyledir:

"Pitha'nın oğlu, Kuşşara Kralı Anitta! O göğün fırtına tanrısının katında sevilirdi. Kuşşara kralı güçlü birliklerle kentten inerek Neşa kentini

12- Sevgi Aktüre, Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri, S:134.
13- Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi,Tübitak 2000. Ank, s:54.
14- Dr. Firuzan Kınal, a.g.e, s.64.

(Kayseri/Kültepe) geceleyin yaptığı bir saldırı ile aldı. Neşa kralını yakaladı. Ancak Neşa'nın hiçbir kentlisine kötülük yapmadı. Tersine onlara annelere ve babalara yapılması gereken davranışta bulundu. Babamdan sonra (krallığının) ikinci yılında savaşa savaş yaptım. Güneşin yardımı ile karşı gelen her ülkeyi, hepsini yendim... İkinci kez olarak yine Hatti kralı Pijusti geldi ve yardımcılarından hangisini bana karşı yolladı ise onu Şalampa kenti yanında yendim... Daha önce Zalpuva kralı Uhna, Neşa'nın Şiuşummi heykelini Zalpuva'ya götürdü. Arkasından ben Büyük Kral Anitta Şiuşummi'yi Zalpuva'dan Neşa'ya götürdüm... ve Huzziya'yı, Zalpuva kralını canlı olarak Neşa'ya götürdüm...Nihayet Hattuşa'da büyük açlık olunca Şiuşummi onu tanrı Halmaşuitta'ya teslim etti.Ve ben onu (yani Hattuşa'yı) geceleyin yaptığım bir saldırı ile aldım. Onun yerine yaban otu ektim. Benim ardımdan kim kral olur ve onu bir daha inkar ederse göğün fırtına tanrısı onu çarpsın...."(15)

Metinlerde kendisini Kuşşara kralı olarak tanıtan ilk Hitit kralı ve kurucusu Anitta'nın bu dönemde en büyük rakibi Hattuşa Krallığı'dır. Bu nedenle burasını yerle bir etmiştir. Ancak Beylikler Dönemi olarak bilinen bu dönem, Anadolu'da bir çok küçük krallık bulunuyordu. Bunlar: Kuşşara, Neşa, Hattuşa, Zalpa, Puruşhanda, Mama, Taişama ve Şibuha'dır.(16)

Bu dağınık siyasal ortamda Malatya'nın tek başına bir küçük krallık mı yoksa Doğu Anadolu'da kurulduğu varsayılan Mama Krallığı'na mı

15- Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi.,s: 37; Dr. Firuzan Kınal, a.g.e s.67.

16- Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, s: 39; Dr.Firuzan Kınal, a.g.e, s.64.

bağlı olduğu konusunda kesin bilgimiz yoktur. Yine Malatya'da bu dönemde yaşayan topluluğun Hurri kökenli mi Hatti kökenli yerlilerin mi yoksa Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu'ya sızan Hititler'in mi yaşadığı konusunda bilgimiz yeterli değildir. Ancak bütün bu varsayımları bir tarafa bırakacak olursak yukarıda adını saydığımız halkların yanında Mezopotamya ile Anadolu arasında ticaret yapan başta Assurlular olmak üzere diğer bir takım toplulukların gerek Assur tüccarlarının merkezi Kaniş'te gerek Hattuşa'da gerekse Anadolu'nun daha birçok ticaret merkezinin transit geçiş bölgelerinden olan Malatya'da yaşadıklarını söylemek yanlış olmaz.

Kaldı ki, Malatya Aslantepe'de 1961-1962 tarihinde F. Merigg ile M. S. Puglisi yönetiminde İtalyan kazı ekibince yapılan araştırmalarda elde edilen buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla M.Ö. 3.bin ve 2.bin yıllarını gösteren höyükte yerli medeniyet izlerinden başka Anadolu, Kuzey Suriye, Mezopotamya ve İran kültürleri ile yakınlık gösteren kalıntılar bulunmuştur.[17]

Bilinen ilk Hitit kralı olan Anitta'nın Kaniş kentinin yanında Alişar ve Orta Anadolu Bölgesi'ne bir müddet hükmettiği kabul edilir.[18] Malatya'nın bu dönemde bu siyasal alan içerisinde yer alıp almadığını bilemiyoruz. Anadolu'nun bu siyasal dağınıklığı dışarıdan gelebilecek saldırılara da açık hale getiriyordu. Bu durum karşısında Anadolu beyliklerinden bazılarının birlik olmaları doğal kabul edilebilecek bir oluşumdur.

17- Mevlüt Oğuz, a.g.e. s:20.

18- Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, s:38; O.R.Gurney, Hititler, Dost Y.Mart 2001, Ankara, s.28; J.G.Macgueen, a.g.e, s.22.

Nitekim beyliklerin birbirleriyle yaptıkları savaş sonunda Hattuşa'da Eski Hitit Krallığının kurulduğunu görüyoruz. (M.Ö. 1680)[19]

ESKİ KRALLIK DÖNEMİNDE HİTİTLER VE MALATYA

1- Labarna (M.Ö. 1700)[20]

Bazı kaynaklarda Tabarna olarak da geçen Labarna, Eski Krallığın ilk hükümdarı olarak tarihe geçmiştir. Hitit devletinin sınırlarını büyütmüş Kapadokya bölgesini ele geçirmiştir.[21] Labarna adı sonradan Hitit krallarının sevdiği ve önem verdiği bir insan olacaktır. Karısı Tavananna ismi de sonradan kraliçelerin sanı olmuştur.[22]

Toroslor bölgesini de ele geçiren Tabarna (Labarna) döneminde Malatya'nın bu krala henüz bağlı olup olmadığını bilemiyoruz.Ancak eski krallığın belki de son kralı olan Telipinu (M.Ö. 1535 - 1515),[23] kendisinden 150 yıl önceki eski krallığın kuruluşu ile ilgili önemli bilgiler bırakmıştır. Telipinu'nun metni şöyledir:

"Eskiden Labarna Büyük Kraldı; o zaman oğulları, kardeşi, hısım akrabası ve askerleri birlik oldular. Ülke küçük idi. Ama savaşa gittiğinde, düşman topraklarını geceleyin ele geçiriyordu. Ülkeleri yıkıp güçsüz bıraktı ve denizleri onlara hudut yaptı. Çarpışmadan döndüğünde, oğulların her biri ülkenin bir kesimine, Hupisna'ya, Tuvanuva'ya, Ninassa'ya, Landa'ya, Zallara'ya, Parsuhanda'ya, Lusna'ya gitti. Kendisi ise bütün ülkeyi

19- Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, s:53.
20- Seton Lıoyd, Türkiye'nin Tarihi ,s:32.
21- A dan Z ye Tarih Ansk., s:661.
22- Seton Lıoyd, Türkiye'nin Tarihi,s:32.
23- Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi s:66.

yönetti. Büyük kentler sımsıkı onun elinin altındaydı. Sonra Hattuşili kral oldu."(24)

Telipinu'nun bu metninden anlaşıldığı kadarıyla, Labarna'nın (Tabarna) birçok bölgeyle beraber denizlere ulaştığı ifade edildiğine göre bu derece güç sahibi bir hükümdarın gerek coğrafik olarak, gerekse Mezopotamya ile Anadolu arasında önemli bir transit geçiş noktasında olan Malatya'yı topraklarına katmamış olması düşünülemez.

2- I. Hattuşili (M.Ö. 1660-1630)

Hitit devletinin imparatorluğa giden yolunu açan I. Hattuşili'dir. I. Hattuşili ile ilgili bilgilerimiz yine Telipinu'nun (M.Ö: 1535-1510) bıraktığı metinden ibarettir.

Telipinu bu metinde; *"Arkasından Hattuşili hüküm sürdü. Onun da çocukları, kardeşleri, akrabası, kendi kanından olanların ve askerleri çevresinde toplanmışlardı. Her nereye akın etti ise düşman ülkesini güçlü bir kolla egemen oldu ve o ülkeyi yok etti. Onları (kendi ülkesini) denizin komşusu yaptı. Ancak prensin adamları başkaldırınca, evleri yıkmaya, efendilerine ihanet etmeye ve onların kanlarını dökmeye başladılar."*(25)

Metnin devamında Hattuşili'nin yayılmacı politikasına devam ederek Suriye'ye ulaşmış olduğunu ve "Alalah" adının (Orontes [Asi Irmağı]) (Antakya) geçmekte olduğunu görüyoruz. Buraya varmak için Kilikya'dan geçmiş Amanos dağlarını aşmış olmalı. Dönüş yolu üzerinde yıkıp yağmaladığı Urşu kentinin Karkamışın üstünde, Orta

24- Seton Lıoyd, Türkiye'nin Tarihi, s: 32; O.R.Gurney,Hititler, s.29; Dr. F.Kınal, a.g.e, s.85.

25- Ekrem Akurgal, Anadolu kültür Tarihi,s:57.

Fırat bölgesinde olduğu düşünülmektedir.(26) Devam eden metinlerde Hattuşili'nin daha önce hiç kimsenin geçmediği (Akkad Kralı Sargon hariç) Puran'ı (Fırat Nehrini) geçtiğini gururla ifade ettiğine göre Hattuşili Malatya üzerinden seferini gerçekleştirmiştir.(27)

Ancak Hattuşili, Kuzey Suriye bölgesine yaptığı bu yağma seferlerin(28) sonuç vermediğini söz konusu metinlerde kendisi de itiraf etmiştir. Arzava (Batı Anadolu) bölgesine sefer düzenleyen Hattuşili'nin bir yıl önce ele geçirdiği doğu ve güney bölgesindeki topraklar, adı ilk kez duyulan Hurriler tarafından ele geçirildi.

Hattuşili söz konusu Telipinu'nun metninde şöyle söylemektedir. "Arkamdan Hannigalbat (Hurri) ülkesindeki düşman, ülkeme girdi ve ülkeler benden koptular. Sadece Hattuşa kenti elimde kaldı."

Metinden de anlaşılacağı üzere Hurriler doğu ve güney bölgelerinin büyük bir kısmını işgal etmiştir. Malatya'nın bu dönemde ya Hurri işgaline maruz kaldığı ya da zaten Hurri kültür sahası içerisinde olduğu anlaşılıyor.(29)

Ancak, Malatya'nın bu dönemde aralıklarla el değiştirdiği de bir gerçek, Telipinu'nun aşağıda vereceğimiz metninde bu açıkça görülüyor. Metin şöyle; *"Gelen yılda Hattuşili sefere çıktı ve Büyük Kral aslan gibi Puran (Fırat) ırmağını geçti. Haşşu (va)*

26- Seton Lıoyd ,Türkiye'nin Tarihi, s:33; Dr.Firuzan Kınal, a.g.e, s.86.vd.

27- Hasan Tahsin Uçankuş, Bir İnsan Ve Uygarlık Bilimi ARKEOLOJİ Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu, T.T.K.Basımevi 2000. Ankara, s.457.

28- Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi,s:57.

29- Dr.Firuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, s:241.

kentini bir aslan pençesi ile eline geçirdi. Üstüne toz yığdı ve oradan aldığı mallarla Hattuşa'yı (Hitit başkenti) doldurdu; gümüş ve altının ne başlangıcı vardı ne de sonu. Armaruk'un Fırtına Tanrısı, Halap, Allatum, Adalur ve Liluri'nin fırtına tanrılarını, iki gümüş boğa gümüş ve altından üç heykeli, güneş tanrıçası Arinna'ya çıkardım.

Allatum tanrıçasının kızı Hepat'ı üç gümüşten heykeli, iki altından heykeli bunları Mezulla Tapınağına çıkardım.

Ben büyük Kral Tabarna (Hitit krallarının kendilerine verdiği bir san), Zippaşna üzerine yürüdüm ve Hahhu kentini bir aslan gibi yere vurdum. Zippaşna kentini yok ettim ve onların tanrılarını Arinna'nın güneş tanrıçasına çıkardım... Puranı (Fırat Nehrini) kimse geçememişti. Ben büyük kral Tabarna (Labarna) onu yayan geçtim. Benim ardımdan birliklerim de yaya geçtiler. Sargon da onu geçmişti (Akad Kralı Sargon Ca M.Ö. 2150). Ancak o (Sargon) Hahhu şehrine bir kötülük yapmamıştı, kentin içine ateş atmamıştı ve dumanını Fırtına Tanrısına çıkartmamıştı. Ama ben büyük Kral, Tabarna, Hahhu Kralını, Hassu Kralını yendim. Kentlerinin içine ateş attım ve dumanını göğün güneş tanrısına ve fırtına tanrısına çıkarttım ve Hassu Kralını yük arabasının önüne koştum."(30)

Yayılmacı bir politika izleyen I. Hattuşili, yayılma alanı olarak daha çok bereketli topraklara, denize ve Suriye ile Mezopotamya'nın uygarlık dünyasına ulaşma amacına yönelmiştir.(31)

30- Ekrem Akurgal, Anadolu kültür Tarihi, s:58.

31- Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, s:58;O.R.Gurney, a.g.e, s.30; Dr.F.Kınal, a.g.e, s.86.vd.; J.G.Macgueen, a.g.e, s.47.

Hattuşili'nin, altıncı ve son yılını, Hurrileri birleşik olarak yanlarına alan Halep şehri yöneticileriyle sonuçsuz savaşlarla geçirdiği ve bu savaşların sonunda da ağır yaralı olarak eskiden oturduğu Kuşşara (Bugünkü Divriği yakınlarında bir yerde olduğu sanılıyor, yeri tam olarak tespit edilmemiştir) şehrine dönmüştür.[32] Hasta yatağında yerine geçecek torunu Murşili'ye uzun, renkli, etkileyici ve ilginç[33] bir vasiyetin sonunda şu acıklı sözleri söyler:

"Cesedimi yıka, gerektiği gibi;

Beni göğsüne bastır ve göğsünde tutarak beni toprağa göm."[34]

I. MURŞİLİ DÖNEMİ (1630-1600)[35]

Murşili nin dedesinin vasiyetine bağlı kaldığı görülmektedir. Halep Krallığı ile hesaplaşan Murşili, bir Hurri ordusunu da kesin yenilgiye uğrattıktan sonra başarısından yüreklenen Murşili doğuya Fırat'a ve ötesindeki zengin topraklara yürüdü.[36]

Anadolu'da birliği sağlayan Murşili, (Malatya'nın bu dönemde Hitit birliği içinde yer aldığı kabul edilir) Mısır ve Mezopotamya'da güçlü bir devletin bulunmadığı bir ortamı fırsat bilerek önce Halep ve Kuzey Suriye bölgesini egemenlik altına aldı. Böylece Babil yolu açılmış oldu. Bu dönemde Babil devletinin ayrılıkçı problemlerle başı

32- Seton Lıoyd, Türkiye'nin Tarihi, s:33; Kuşşara kentinin yeri: J.G.Macgueen, a.g.e. s.21.

33- Ekrem Akurgal, a.g.e, s:59, 60, 61, 62, 63.

34- E.Akurgal, a.g.e, s:63; I.Hatuşili'nin Vasiyetnamesi Bakınız: Sedat Alp, Hitit Çağında Anadolu,Tübitak Y.2001.s.68.

35- E.Akurgal a.g.e.s:64.

36- Seton Lıoyd, a.g.e s:34; J.G.Macgueen, a.g.e, s.47 vd.; Dr.F.Kınal, a.g.e, s.87 vd.

dertte idi. Ancak Babil'e asıl darbeyi Anadolu'da birliği sağlamış ve Mezopotamya'ya (yüksek uygarlık alanına) inmeye çalışan "dağ adamları"[37] (Hititler) vuracaktır. I. Murşili komutasındaki Hitit ordusu Babil'e saldırdı ve eski Babil devletini ortadan kaldırdı (M.Ö. 1595)[38] Ancak Hititler bu bölgeye "yeni bir düzenleyici güç" rolünü oynamadan Anadolu'ya geri döndüler.[39]

Murşili'nin uzun süren yokluğundan kaynaklanan siyasi sıkıntı söylentileri onu çabucak başkent Hattuşa'ya dönmek zorunda bıraktı ve orada tahtta hak iddia eden Hantili tarafından öldürüldü.[40]

I. HANTİLİ (M.Ö. 1600-1570), I. ZİDANTA (M.Ö. 1570-1560), AMMUNA (M.Ö. 1560-1540) ve I. HUZZİYA (M.Ö. 1540-1535) DÖNEMLERİNDE MALATYA

Hititler için Hantili'nin başa geçmesi yarım yüzyıl süren siyasal ve askeri felaketlerin başlangıcı oldu. Olaylar yalnızca Hititlerin güneyde ele geçirdikleri yerlerin (Kuzey Suriye) ellerinden alınmasıyla kalmadı krallığın istikrarı da bozuldu.[41]

Adana(Kizzuvatna) ve çevresi ile Malatya, Mitanni egemenliğine girmiştir. Hitit devletinin barışının bozulması üzerine dış saldırılar da baş-

37- İsmail Raci ve Luis Lamia el Faruki, İslam Kültür Atlası, s:28
38- Seton Lıoyd a.g.e .s:34;Bülent İplikçioğlu,Marmara Ü.Fen-Ed.Fak.Tarih Bölümü 1986 yılı ders notları : M.Ö.1531.tarihini vermektedir.
39- Bülent İplikçioğlu a.g.ders notları.
40- O.R.Gurney, a.g.e, s.31; Dr.Firuzan Kınal, a.g.e, s.89; J.G.Macgueen, a.g.e, s.48.
41- S.Lıoyd, a.g.e. sa:34; O.R.Gurney, a.g.e, s.31.

lamış oldu. Elini kana bulayarak kral olan I. Hantili bu saldırılar karşısında şehirleri nasıl tahkim ettiğini de şöyle ifade eder *"Hatti ülkesinde hiç kimse şehirlerde surlar inşa etmemişti. Ben, Hantili, bütün ülkede duvarlarla korunmuş kentler yaptım ve Hattuşa kentini de tahkim ettim."*(42)

TELİPİNU DÖNEMİ (M.Ö. 1535-1510)

Arzava'nın (Ege) bağımsız olmasının ardından kuzeydeki düşman kabileler, Kızılırmak yayına doğru baskı yaptıkları Hititlerin kendilerine yönelik bu tehdidinden Telipinu sayesinde kurtuldular. Telipinu yetenekli ve kararlı bir kraldı ve öyle görünüyor ki hem kendi otoritesini kurmakta hem de krallığının daralan sınırlarını istikrara kavuşturmakta başarılı oldu.

Telipinu'nun başarıları arasında tahta çıkma yasalarını çıkarmanın yanında Kizzuvadna ile (Kilikya) ile yaptığı bir antlaşmadır. Bu antlaşma Hititlerin yaptığı ilk devlet antlaşması(43) olması yanında bu antlaşma ile Hititler Akdeniz'e çıkmayı bir kez daha sağlama almışlardır.(44)

Malatya'nın bu dönemde tekrar Hitit sınırları içerisine alınıp alınmadığını bilmiyoruz.

Hitit tahtına Telipinu'dan sonra Alluvamna (M.Ö. 1510- 1500) II. Hantili (M.Ö. 1500-1490), II. Zidanta (M.Ö. 1490-1480) ve II.Huzziya (M.Ö. 1480-1460) geldilerse de Hitit Eski Krallığı kendini bir türlü toparlayamayacaktı

I. Hattuşili ve I.Murşili'nin 60 yıllık parlak döneminden sonra gelen dokuz kralın 100. yılı aşan

42- E.Akurgal, a.g.e. sa:35.
43- E.Akurgal, a.g.e. s:67.
44- Seton Lıoyd, a.g.e. sa:35; O.R.Gurney, a.g.e, s.31 vd.

egemenliği boyunca Hitit devleti gücünü yitirmiş, özellikle Güney ve Güney-Doğu'daki Hitit etkisi büyük ölçüde azalmıştır. Bu durumdan yararlanan Hurriler, Mitanni devletini kurmuş ve bu krallık I. Şuppiluliuma'nın tahta çıkış tarihine kadar yüz yıla yakın bir süreç içinde Mısır'dan sonra dönemin ikinci büyük siyasi gücü olmuştur.(45)

45- E.Akurgal, a.g.e. s: 69.

BÜYÜK KRALLIK DÖNEMİ (M.Ö. 1460-1190)

II. TUTHALİYA (M.Ö. 1460-1440)

Hitit İmparatorluğu'nun yakın doğudaki çıkarlarını güvence altına aldı. Hititler'in talihini canlandıran ve kaybedilmiş kraliyet topraklarının çoğunu geri alan güçlü ve enerjik bir hükümdar olarak ortaya çıkar. Anadolu'nun batısında, Arzava(güney Ege)nin fethedildiği, Assuva isimli bir ülkeye boyun eğdirildiği, Tudhalya'nın yıllıklarında kayıtlıdır. Güneyde ve doğuda ise Halep'e saldırarak tahrip ettiği ve Hurri kökenli Mitanni Krallığı'nı mağlup ettiğinden söz edilir.(46)

Kuzey Suriye bölgesinde güçlü bir krallık kuran Mitanni devletinin gücünü bir ara Mısırlıların enerjik Kralı III. Tutmosis kıracaktır. Tutmosis, Mitannileri kuzeye çekilmeye mecbur edip 20 yıl boyunca Suriye'ye hakim olmuşlardı.

Kısaca Tuthaliya dönemi Hitit İmparator-luğu'nun bölgenin büyük devleti olma yolunda önemli adımların atıldığı ve antlaşmaların yapıldığı (Talmişarruma-Mitanni ile yapılan antlaşma ve Aleksander Antlaşması Arzava krallığı ile yapılmıştır) bir dönemdir. Malatya'nın bu dönemde Hititler'e bağlılığı devam ettiği sanılmaktadır.(47)

I. ANRUVANDA (M.Ö. 1440-1420)

I. Tuthaliya'nın halefi I. Arnuvanda zamanında bundan önceki kral döneminde ortaya çıkan Kaşkalılar başkentin kuzeyindeki birçok

46- Oliver Robert Gurney, Hititler, s:33;E.Akurgal, a.g.e, s.69; J.G.Macgueen, a.g.e, s.49.

47- J.G.Macgueen,a.g.e,s.49.

merkezi Hitit kentini istila etti. Batıda ise Madduvatta, Attarissiya ile anlaştı ve Arzava (Güney Ege) ülkesinin tamamını işgal etti. Aşağıdaki metin Hititlerin nasıl bir durumda olduğunu açıkça ortaya koyuyor:

"Çok eskiden, Hatti kentleri sınırlarının ötesinden gelen düşman tarafından yağmalandı. Düşman Kaşka'dan geldi ve Hitit ülkesini yağmaladı ve Neneşşa'yı kendine sınır yaptı. Aşağı ülkenin ötesinden Arzava'dan düşman geldi ve o da Hatti kentlerini yağmaladı (Malatya'da bu kentler arasında olabilir) ve Tuvanuva ile Udayı kendine sınır yaptı. Daha öteden, Araunna'dan düşman geldi ve Gassiya topraklarının tamamını yağlamadı.

Yine çok uzaklardan, Azzi'den (Erzurum bölgesi) düşman geldi ve yukarı ülke kentlerinin hepsini yağmaladı ve Samuha'yı kendine sınır yaptı ve Işuva'dan (Doğu Anadolu) düşman geldi ve Tegarama(Gürün) topraklarını yağmaladı.Çok uzaklardan, Armatana'dan da düşman geldi ve o da Hatti kentlerini yağmaladı ve Kizzuvatna kentini de sınır yaptı ve Hattuşa kenti yakılıp yıkıldı."[48]

Bu metin biraz abartılı da olsa Hitit ülkesinin bu dönemde uğradığı saldırılar hususunda bir fikir vermektedir.Bu iktidarsızlık döneminin sonu ve yeni bir dönemin başlangıcı, Kral Şuppiluliuma'nın tahta çıkışı ile belirginleştiği Tudhaliya'nın oğlu olması ve bazı seferlere babası ile birlikte çıkmış olması onun için bir avantaj gibi görülmektedir.[49]

48- Oliver Robert Gurney, Hititler,s:34.
49- O.R.Gurney, a.g.e, s.34.

ŞUPPİLULİUMA DÖNEMİ MALATYA (MÖ:1380-1345)

Şupiluliuma cesur bir komutan ,kurnaz bir diplomat idi.Bazen savaş ile bazen de diplomasi ile ülkesinin sınırlarını Malatya dahil Fırat'tan Akdeniz kıyılarına Suriye'den Lübnan'a kadar genişletti.(50) Hitit monarşisi Şuppiluliuma'nın hükümranlık devrinde (1380) kuvvetli bir askeri monarşi haline gelmişti. Anadolu'daki feodal gruplar merkezi bir idare altında toplanmış-tır.Gerek siyaset gerekse silah zoru ile Hitit kralı Küçük Asya'nın (Anadolu)bütün küçük Krallıklarını hakimiyet altında topladı.(51)

Şupiluliuma'nın Hitit tarihi açısından şüphesiz önemli bir yeri vardı. Ancak bizi ilgilendiren Şuppiluliuma döneminin, Malatya siyasi tarihi açısından ne anlam taşıdığıdır.

Kral Şuppiluliuma, 20 yıl boyunca Anadolu'da büyüklü küçüklü birtakım krallıkları Hitit siyasal otoritesi altında toplamak için mücadele etti. Malatya'nın da içinde yer aldığı siyasi bütünlüğü sağladıktan sonra bir kuşak öncesinde Hititlerin Anadolu'da zaafa uğramasından sorumlu tuttuğu ve güneye yani uygarlığın o günkü merkezi durumundaki Mezopotamya yolu üzerinde de engel olarak gördüğü Mitanni devletiyle hesaplaşmak için harekete geçti. İşte Malatya, tarihin bu evresinde Hitit siyasal ve askeri tarihi açısından kendisinden beklenen stratejik avantajını Şuppiluliuma'ya sunmuştur.

Şuppiluliuma'nın Toroslar üzerinden Suriye iç-

50- A'dan Z'ye Tarih Ansk. Şuppiluliuma Maddesi; E.Akurgal, a.g.e, s.79; J.G.Macgueen, a.g.e, s.50.

51- Jacgues Pirenne, Büyük Dünya Tarihi sayfa :37.

lerine doğru yaptığı saldırısı ağır kayıplarla geri püskürtülmüştü. Mitanni kralı Hititlerden elde ettiği ganimetleri müttefiki durumdaki Mısır firavununa göndermişti. Bu yüzden Hitit kralı askeri planını daha dikkatli hazırlamak zorunda kaldı. Mitanni devleti'nin savunma hattının Kuzey Suriye'de olduğu varsayımı da dikkate alınarak yeni saldırı planı Fırat'ı Malatya üzerinden geçmek ve Mitanni'yi arkadan vurmaktı. Bu planı bölgedeki vahşi kavimler nedeniyle tehlikeli de olsa Mitanni'nin bir saldırı beklemediği bir güzergahtı. Nitekim öyle de oldu. Sedat Alp'ın "Hitit Çağında Anadolu" adlı eserinde Ras Şamra kazılarında bulunan metinlerden çıkardığımız bilgiye göre Şuppiluliuma;[52] "*Kral Tuşratta'nın büyüklük taslaması yüzünden Fırat'ı geçip*" önce İşuvva[53] ülkesine saldırdı ve hakimiyet altına aldı. Yine kendi söylemine bakılırsa Şuppilulivma, Alse ülkesini de zaptetti ve bölgenin merkezi olan Kutmar'ı (Batman suyunun doğusu) ele geçirdi. Ardından Mitanni'nin merkezi durumundaki Wassukanni'yi ele geçirip "*bölge sakinlerini sığır ve koyunlarıyla ile değerli eşyalarını alıp Hatti ülkesine taşıdı.*"[54]Ancak Mitanni Kralı Tuşratta'yı yakalayamadı.

M.Ö. 1340[55] olarak tarihlendirilen bu parlak zaferden sonra Hitit Kralı Şuppiluliuma, Halep ve Alalah'ı (Açana) ele geçirdi. Hitit kralı savaşçı dehasıyla olduğu kadar diplomatik dehasıyla da dik-

52- Sedat Alp, "Hitit Çağında Anadolu, Çivi yazılı ve Hiyeroglif yazılı kaynaklar", Tubitak Yay., 2001, İst. S.90-100; H. Tahsin Uçankuş, Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi ARKEOLOJİ, Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu, T.T.K. Basımevi, 2000, Kültür Bak. Yayınları, s.457-458.

53- Elazığ/Altınova (B. Umar, Türkiye'deki Tarihi Adlar, s.350).

54- Sedat Alp, a.g.e., s.93.

55- O. R. Gurney, a.g.e., s.35.

kat çekmektedir. Hayaşa Krallıklarıyla (Erzurum Bölgesi)[56]kız kardeşini evlendirmek suretiyle Fırat'ın doğusundan[57] emin olurken[58] Murşili gibi ırmak boyunu takip ederek Babil'e inme serüveni yerine Babil kralının kızıyla evlenerek amacına öncelikle ulaşmaya çalıştı.[59]

Şuppiluliuma dahil birçok Hitit hükümdarı kendisinden binlerce yıl sonra da sürecek bir stratejiyi ilk defa Anadolu'da uygulamaya başladılar. Bu strateji Anadolu'ya hakim olan her siyasi hareket gelişip büyümek için Güneye doğru yayılma siyaseti gütmesidir. Osmanlılar, Anadolu Selçukluları, hatta Türkiye Cumhuriyeti Musul, Kerkük meselesi ile güneye, Mezopotamya'ya olan ilgisini açıkça ortaya koymuşlardı. Hitit İmparatoru Şuppiluliuma'nın güneye doğru yayılması sırasında Malatya'nın askeri strateji açısından önemi ne ise 3345 yıl sonra[60] Türkiye Cumhuriyetinin Fırat havzasının güvenliği açısından önemi odur.

Suriye bölgesini büyük oranda kontrol altına alan Şuppilulivma'nın şöhreti dönemin süper gücü durumundaki Mısır'ın dikkatinden kaçmadı.

Şuppiluliuma'nın kazanmış olduğu şöhret hakkında, Karkamış önlerinde karargâh kurduğu sırada meydana gelen bir olay değerlendirilerek bir karar verilebilir. Mısır kraliçesinden bir mektupla bir haberci gelir. Mektupta şu sözler vardır: "*Kocam öldü ve bir erkek çocuğum yok, fakat senin*

56- Erzurum, B. Umar, a.g.e., s.309.
57- F. Kınal "Takriben Yeşilırmak Havzası" denilmektedir, a.g.e., s.102.
58- O. R..Gurney, a.g.e., s.35.
59- J.G. Macqueen, a.g.e., s.50; F. Kınal, a.g.e., s.106.
60- Hitit İmparatoru Şuppiliuma'nın M.Ö. 1340 yılında Suriye seferi esas alınmıştır.

birçok oğlun olduğu söyleniyor. Oğullarından birini bana gönderirsen, benim kocam olabilir. Tebamdan hiçbirini almak ve kocam yapmak istemiyorum. Çok korkuyorum." Bu teklif karşısında Şuppiluliuma öylesine şaşırır ki, aldatılıp aldatılmadığını anlamak için Mısır sarayına elçi gönderir. Elçi beklenildiği zamanda ikinci bir mektupla geri döner: "*Niçin `Beni kandırıyorlar' diyorsun? Eğer bir oğlum olmuş olsaydı, bir yabancıya kendimin ve ülkemin sıkıntısını açar mıydım. Böyle konuşmakla beni aşağıladın. Kocam olan kişi ölmüştür ve hiç oğlum yok. Asla kendi tebaamdan birini almam ve kendisi ile evlenmem. Senden başka kimseye yazmadım. Herkes senin birçok oğlun olduğunu söylüyor; birini bana ver ki kocam olsun.*" Bu mesajları gönderen Mısır kraliçesi büyük bir olasılıkla, Anhesenamen'di. "Heretik" kral Ahenaton'un üçüncü kızıydı ve henüz genç bir kız olmasına rağmen, genç yaşta kral olan ve daha on sekiz yaşında ölen Tutanhamon'un dul eşiydi. Çocuğu olmadığı için, en azından teorik olarak, ikinci kocasını şeçme hakkı vardı ve böylece Mısır tahtının varisini belirlemiş olacaktı. Şuppiluliuma böylesine olağanüstü bir fırsatı kaçıracak bir adam değildi ve oğullarından birini yolladı. Fakat plan gerçekleşmedi. Anlatıldığına göre, Hitit prensi, Mısır'a vardığı zaman yolda, muhtemelen Anhesenamen ile evlenen saray rahibi Ai'nin adamları tarafından öldürülmüştü ve böylelikle tahtı gasp edişi meşru hale gelmişti., Kuşkusuz, Anhesenamen'in Hitit kralına başvurmasının nedeni kendisini korumayı düşündüğü bu evlilikti.(61)

61- S. Alp, Hitit Çağında Anadolu, Tübitak 2001, İst., s.97-98; O. R. Gurney, a.g.e., s.36; E. Akurgal, a.g.e., s.81; J. G. Macqueen, a.g.e.,

Malatya'nın da içinde bulunduğu ülkesinin sınırlarını güneyde Mezopotamya'ya kadar genişleten Hitit İmparatoru Şuppiluliuma Filistin'den Hattuşaş'a getirilen tutsakların yaydığı vebadan öldüğü sanılıyor.(62) Başka bir varsayıma göre Kuzey Suriye'den dönen askerlerin getirdiği vebadan öldü. (M.Ö. 1334)(63)

II. MURŞİLİ DEVRİNDE MALATYA (MÖ:1345-1315)

Şuppiluliuma'nın ölümünün ardından Hitit tahtına büyük oğlu I. Arnuvanda geçti ancak o da babası gibi vebadan ölünce tahta çocuk yaşta II. Murşili geçti.

II. Murşili devrinde Malatya açısından değişen herhangi bir şey olmadı. Murşili babasının oğlu olduğunu gösterdi. Genç ve tecrübesiz olduğundan dolayı harekete geçen batıdaki Arzava kuzeydeki Kaşkalar, doğu ve kuzey doğudaki Azzi ve Hayaşa ve Suriye'deki vassal(Bağlı) devletlere karşı azimle mücadele ederek ülkesinin bütünlüğünü korudu.(64)

MUVATALLİ DEVRİNDE MALATYA VE ÜNLÜ KADEŞ SAVAŞI (MÖ:1275-1274)

Murşili, halefi olan oğlu Muvatalli'ye vassal krallıklarla çevrili ve sağlam temellere oturtulmuş bir imparatorluk bıraktı. Yeni kralın tahta çıkışı esnasında ciddi bir olay olmadı. Batıda bir güç gösterisi yapılması gerekmiş, ancak hangi düşmana karşı yapılması gerektiğine dair bir bel-

s.50; F. Kınal, a.g.e., s.105; S. Lıoyd, a.g.e., s.39.

62- E. Akurgal, a.g.e. s.83.

63- J.G. Macqueen, a.g.e., s.51.

64- O. R. Gurney, a.g.e., s.37-38; F. Kınal, a.g.e., s.107 vd.; S. Lıoyd, a.g.e., s.40 vd.; J.G. Macqueen, a.g.e., s.51; E. Akurgal, a.g.e., s.83 vd.

ge günümüze kadar gelmemiştir. Arzava Ülkesi'nin vassal prensliklerinin durumları sağlama bağlandı.Yeni bir antlaşma yapıldı. Bu yakada kendini güvene alan Muvatalli, dikkatini güneyden gelebilecek yeni bir tehlikeye karşı yöneltme fırsatını buldu.

Mısır, bütün haşmetiyle hareket halindeydi. XIX. Hanedanlık kralları, daha önce III. Tutmosis tarafından işgal edilen ancak ilgisizlik nedeniyle elden çıkmış olan Suriye'deki kraliyet topraklarını geri almak için harekete geçti. Yaklaşık M.Ö. 1290'da, I. Sethos, ordusunu Kenan Ülkesi'ne sürdü burada kanun ve düzeni tekrar sağladı , ve Orontes Nehri üzerindeki Kadeş'e kadar ilerledi. Öyle görünüyor ki, bu hârekâta Hititler güçlü bir biçimde karşı koymuş ancak daha sonra barış sağlanmıştı.I.Sethos'un bundan sonraki hükümdarlığı süresince barış korunmuştu. Fakat M.Ö. 1279'da II. Ramses tahta çıktığında iki düşman imparatorluk arasında bir güç gösterisi yapılması kaçınılmaz olmuş ve bu nedenle Muvatalli tüm müttefikinden askeri destek istemişti. Mısırlı kâtipler bu kuvvetlerin bir listesini vermektedir .(Hitit kayıtlarında rastlamıyoruz) Burada ilk defa, Homeros'un İliada'sında adı geçen, Dardanilerden söz edildiğini görüyoruz.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Muvatalli devrinde Malatya'nın konumundan herhangi bir değişme olmadığı görülmektedir.

Dünya tarihinin önemli bir savaşı olarak kayda geçen Kadeş Savaşı Malatya'yı nasıl etkilediğini veya bu savaşa katkısının ne olduğu konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmıyoruz. Ancak bilinen o ki iki imparatorluğun orduları M.Ö. 1275-

1274'te karşı karşıya gelmiş ve Hitit İmparatorluğu'nun zaferiyle sonuçlanmıştı.(65)

URHİ - TEŞUP ve III. HATTUŞİLİ DEVRİNDE MALATYA (M.Ö: 1285 - 1250)(66)

Bu iki Hitit hükümdarı döneminde Malatya'nın siyasi tarihini etkileyen iki önemli hadise meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi Muvatalli'nin M.Ö. 1285 yılında ölmesi üzerine III. Murşili adıyla Urhi Teşup'un Hitit tahtına geçmesidir. Ancak Urhi Teşup'un amcası III. Hattuşili, bu durumu kabullenmekte zorlandı. III.Murşili, kardeşi Muvatalli döneminde Hitit ülkesinin önemli bölgelerini elinde tutmuş ve söz sahibi bir konuma gelmişti.Urhi Teşup iktidara gelip yetkilerini sınırlandırıp hatta daha ileri gidip "Hakpişşaş ve Nerik" hariç tüm kentleri elinden alınca aralarındaki rekabet başladı.(67)

III. Hattuşili kendi öyküsünü anlatırken; "*benim iskan ettiğim birçok kenti benden aldı ve beni küçülttü, ben ağabeyime olan saygımdan dolayı ona hiç kötülükte bulunmadım. Ona yedi yıl boyunca baş eğdim ama o kendi tanrılarının buyruğuna ve insanların sözlerine inanarak benim canıma göz dikiyordu*" demektedir.

Öyle anlaşılıyor ki amca III. Hattuşili yeğeni Urhi Tegup'un iktidarına karşı hoşnut değildi ve kaçınılmaz olarak yeğeni ile karşı karşıya gelecektir. İşte Hitit siyasal tarihinin geleceğini belirleyen bu karşılaşma Malatya'da gerçekleşmiştir.

65- O. R. Gurney, a.g.e., s.39; S. Lıoyd, a.g.e., s.42; E. Akurgal, a.g.e., s.88 vd.; F. Kınal, a.g.e., s.112 vd.; J. G. Macqueen, a.g.e., s.52.

66- Ekrem Akurgal, a.g.e., s.94-96.

67- E. Akurgal, s.95; F. Kınal, a.g.e., s.117;O. R. Gurney, a.g.e., s.39-40.

Malatya'da gerçekleşen bu silahlı çatışmayı Hattuşili yaşam öyküsünde şu şekilde anlatmaktadır: "..... *Bu işte de Tanrı kadın İştar'ın büyük yardımını gördüm. İştar, Urhi-Teşup'un herhangi bir yana kaçmasını önledi. Onu Samuha kentinde*[68] *(Divriği-Malatya arasında Fırat kenarında) kapana kıstırılmış bir domuz gibi sıkıştırdı.*"

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Urhi-Teşup, Malatya yakınlarında gerçekleşen bu çatışmada yenildi ve tutsak edildi. Yedi yıl boyunca Hitit krallığını yapan Urhi-Teşup yakalandıktan sonra önce Nuhaşşe (Suriye'de bir kent) memleketlerine sürgün edildi. Fakat burada Babil ile temas ederek firar teşebbüsünde bulunduğundan bu defa Alaşya (Kıbrıs) adasına gönderildi.[69] Bazı kaynaklarda ise Urhi Teşup'un Mısır'a kaçtığını, Mısır hükümeti ile uzun yazışmalara rağmen geri getirilemediği kaydedilmektedir.[70]

III.HATTUŞİLİ DEVRİNDE MALATYA MALATYA BÖLGESİNİ TEHDİT EDEN ASUR İSTİLASI

M.Ö.1264'te savaş alanlarında deneyim elde etmiş bir kumandan olarak , elli yaşlarında tahta çıkan III. Hattuşili ile birlikte Hitit İmparatorluğunda nispi bir barış ve zenginlik dönemi başladı. Hükümdarlığının başlangıcında, nedeni bilinmemekle birlikte, Mısır ile aralarında bazı sürtüşmeler oldu. Fakat sorun barış içinde çözüldü. Öte yandan, birbirine düşman bu iki imparatorluğu birlikte hareket etmeye götüren şey büyüyen Asur gücü olabilir. Aralarındaki ilişkiler zamanla dos-

68- E. Akurşal, a.g.e., s.95-97; O. R. Gurney; a.g.e., s.40
69- F. Kınal, a.g.e., s.115; O. R. Gurney, a.g.e., s.40
70- E. Akurşal, a.g.e., s.95

tane bir hal aldı ve M.Ö.1258'de Doğu Akdeniz topraklarında barış ve güvenliği güven altına alan o meşhur Kadeş antlaşmasıyla noktalandı.(71) Sadece krallar değil kraliçeler arasında da karşılıklı kutlama mesajları oldu ki, bunlardan biri bugüne kadar gelmiştir. Nihayet on üç yıl sonra bu antlaşma Firavun Ramses'in bir Hitit prensesiyle yaptığı evlilikle perçinlendi.

Hitit kralı, Mısır ile olan ittifakına rağmen Asur Devleti hızla güçleniyordu ve Hititler'in Güney Doğusunu tehdit ediyordu.Hitit kralı kızını Mısır kralı Ramses ile evlendirme hazırlıkları yaparken Asur Devleti, Doğuda gücüne güç katıyor ve Anadolu sınırındaki tepelere doğru ilerliyordu.Bu ilerleyiş Asur kralı I.Salmanezer'in Malatya yakınlarında Fırat'a ulaşmasıyla doruğa ulaştı.Bu sefer sırasında İşuva bakır madenlerinin denetimi Hititler'in elinden çıktı.(72)

Fırat nehrinin Malatya ovası karşısına düşen yakasında sınırları içinde Yakındoğu'nun en zengin bakır kaynağı Ergani madeni bulunan İşuva toprakları vardı.Hatti ve Mitanni arasındaki konumu; İşuva'yı bu güçler arasında sürekli bir çekişme kaynağı durumuna getirmiş,sonunda bölgeyi Hititler açısından güvenceye alan Şuppiluliuma olmuştur.Bu sayede III.Hattuşili döneminde Asur devletine kaptırılana kadar (M.Ö.1260)İşuva kaynakları Hitit ordularının donanımı için kullanıldı.(73)

Kral III.Hattuşili önemli bir belgenin ya-

71- Ekrem Akurgal antlaşmanın tarihini 10-15 yıllık yanılma payını da koyarak 1270 tarihini verir.
72- J.G.Macgueen, Hititler, Arkadaş Y.2001.Ank.S.54.
73- J.G.Macgueen, a.g.e.s.59.

zarıdır: Ana konusu tahtı ele geçirmekteki haklılığı ve kralı kovmaktaki meşruluğu üzerine kurulmuş görünmektedir. İleri sürdüğü iddia, büyük bir provakasyon altında böyle hareket etmek zorunda kalmış olduğu ve Samuha tanrıçası İştar'ın da bu konuda emrinin bulunduğudur. Belli ki anlattıkları taraflıdır ve tamamıyla güvenilir değildir. Fakat hayli gelişkin bir politik bilincin bir delili olarak antik dünyada bir benzeri de yoktur.(74)

IV. TUTHALİYA DEVRİ MALATYA (M.Ö. 1250-1220)

IV. Tuthaliya devri, Hititlerin Mısır ile birlikte süper güç özelliğini koruduğu bir dönem olduğu kabul edilmektedir.(75) Ancak bu durum Hitit devletini çevreleyen düşmanların boş durduğu anlamına gelmez. Hitit Devleti özellikle iki yönden gelen düşmanla mücadele etmek zorunda kaldı. Bunlardan biri baştan beri Hititleri uğraştıran batı yönündeki Arzava Krallıklarıdır. Bu devirde IV. Tuthaliya Arzava yönünde 22 şehrin iştirakiyle birleşik bir cephe oluşturan Assuva Kralı'na karşı büyük bir zafer kazanmış ve birleşik kuvvetlerin komutanı Assuva Kralını, oğlunu ve damadını esir almıştır.(76) Diğer taraftan IV. Tuthaliya muhtemelen Suriye donanmasının yardımıyla Alşe'yi (Kıbrıs) ele geçirdi.(77) Ancak burada Malatya'nın siyasi tarihini etkileyen asıl gelişme güneyden Mezopotamya yönünden gelen Asur tehlikesidir. Asur bölgelerinden anlaşıldığı kadarıyla

74- O.R.Gurney, Hititler, Dost Y.2001.Ank.s.147.vd; Sedat Alp, Hitit Çağı'nda Anadolu,Tübitak, 2001.Ank.s.134.vd.
75- E. Akurgal, a.g.e., s.103.
76- F. Kınal, a.g.e., s.121.
77- J. G. Macqueen, a.g.e., s.54.

Asur Kralı Tukulti-Ninurta Kuzey Suriye bölgesindeki Hititlere bağlı bölgeleri işgal etmiş hatta Fırat'ın karşı tarafına geçip 28.000 Hititliyi esir aldığını belirtmektedir.[78] Fırat'ın hemen ötesindeki İşuva (Malatya'nın doğusunda, Fırat'ın dirseği içindeki arazi)[79] bölgesi Asurlular tarafından işgal edildiğine göre Malatya'nın artık bir Asur tehdidi altında olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

HİTİT İMPARATORLUĞU'NUN SONU MALATYA SİYASİ TARİHİNİN 400 YILLIK KARANLIK DEVRİNİN BAŞLAMASI

Malatya'nın hemen doğusunda yer alan İşuva'nın Asur tarafından işgali ve İşuva bakır madenlerinin Asur Devleti'nin kontrolüne geçmesi elbetteki hem Hitit İmparatorluğu için hem de Malatya bölgesinin geleceğini ciddi bir şekilde etkileyecektir. Ancak asıl tehdit ve tehlike Asur devleti'nden değil adı Deniz kavimleri olarak tarihe geçen, Batı Toria olmak üzere Hattuşa ve Orta Anadolu'nun birçok şehrini ve kuvvetle muhtemel Malatya'yı da içine alan bölgeyi ateşe veren istila hareketidir. Deniz Kavimleri ya da Ege göçleri olarak bilinen bu istilacı güç Suriye üzerinden Mısır'a kadar ilerleyerek bölgenin siyasi geleceğini tümüyle değiştirdi. Anadolu 200/400 yıllık bir karanlık dönemin içine girmiştir.[80] Malatya da doğal olarak bu karanlık devirden kendine düşeni fazlasıyla almış olmalı.

78- B. Umar, a.g.e., s.139; F. Kınal, a.g.e., s.120.
79- Firuzan Kınal, a.g.e., s.103.
80- E. Akurgal, a.g.e., s.108-109; J.G. Macqueen, a.g.e. s.55; F. Kınal, a.g.e., s.126.

ANADOLU'DA YENİ BİR DÖNEM GEÇ HİTİT ŞEHİR DEVLETLERİ VE MİLİD KRALLIĞI

Büyük Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Doğu ve Güneydoğu'ya çekilen halklar Geç Hitit Krallıkları'nı kurmuşlardı.(81) Bu krallıklardan biri de Milid Krallığıdır. Asur ve Urartu kayıtlarında geçen eski Milidia ya da Milid, bugünkü Malatya'dan biraz uzakta, Arslantepe denilen höyüğün altındadır.(82) Romalıların Melitene adını verdiği Eski Malatya'nın sekiz kilometre kadar kuzeydoğusundaki bu Pazar kentinin yeri ancak 1938'de tespit edilebilmiştir.(83)

Hitit devletinin yıkılmasından M.Ö. 700'lere kadar olan döneme "Geç Hitit Beylikleri" devri denilmektedir. Basit olarak sınırları kuzeyde Kızılırmak, güneyde Çukurova, batıda Karaman dolaylarını içine alan bölgeye zaman zaman Asurlular hakim olmuştur.

Hitit çivi yazılı belgelerde adı geçen coğrafi isimler Asur belgelerinde tamamen değiştirilmiştir. Asur belgelerinde Van yöresine "Nairi Memleketleri, Kayseri yöresine "Tabal" onun güneydoğusunda Antitorosların başladığı dağlık bölgeye "Hilakku" daha güneye Kilikya'ya kadar uzanan sahaya ise "Que" deniliyordu.(84) Milid (Malatya)'in ise kendi ismi ile anılan bir yer olarak Asur kaynaklarında geçtiği görülmektedir.(85)

Geç Hitit şehir devletlerinin M.Ö. XII. Asır

81- Hasan Tahsin Uçankuş, a.g.e., s.454.
82- S. Lıoyd, a.g.e., s.73.
83- S. Lıoyd, a.g.e., s.73; H. Tahsin Uçankuş, a.g.e., s.455.
84- Dr. Yaşar Coşkun, Belleten, Sayı: 207-208, Cilt: LIII, 1989.
85- Prof Dr.Firuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi s:253.

sonlarından IX. asır başlarına kadar geçen iki yüzyıllık tarihi çok belirsizdir. Zira Ön Asya'nın evvela Ege göçlerine, sonra hemen arkasından Arami akınlarına maruz kalması hemen bütün kültür hareketlerini felce uğratmıştı. Bu iki asır zarfında yalnız Asur krallarının annallerinde zaman zaman Geç Hitit şehir devletlerinden bahsedildiğini görüyoruz.

Hattuşaş'ın düşmesinden sonra Fırat nehrine kadar gelen Asur kralı M.Ö. 1110'da nehri geçerek Milidia (Milid/Malatya) kentine hücum eden I. Tiglat Pileser oldu. Malatya için "Büyük Hatti ülkesi içerisinde" sözünü kullanmaktadır. Hükümdarlığının daha sonraki döneminde Akdeniz'e kadar uzanmış ve seferden dönüşünde İni-Teşup veya Nini-Teşup isimli bir Hatti kralından sadakat yemini almıştır. Muhtemelen bu Hatti Kralı, ülkesine dönüş yolu üzerinde bulunan Karkamış kralıydı. Öyle görünüyor ki, politik olarak "Hatti Ülkesi" artık Karkamış Krallığı anlamına geliyor, ancak coğrafi olarak daha geniş anlamı vardı. Malatya'yı ve muhtemelen diğer yerleri de içine alıyordu.

Mesela XII. asır sonlarında Asur Kralı I. Tiglat Pileser'in (M.Ö. 1116-1100) ilk beş yıllık icraatlarını anlatan prizmasında 4. idare yılının hadiseleri arasında Geç Hitit Şehir Devletlerinden sadece Kargamış ve Malatya hakkında malumat bulabiliyoruz.

"Suhi'den Kargamış şehrine kadar bir gün içinde intikam aldığını anlatan" kral diğer bir kitabesinde "Büyük Hatti kralının Milid (Malatya) şehrine karşı yürüdüğünü ve bu şehrin Kralı Al-

lu'yu (Alluvamna veya Allumu) vergiye bağladığını söylemektedir.(86)

BİR ŞEHİR DEVLETİ OLAN MALATYA'NIN ASUR EGEMENLİĞİNE GİRİŞİ

Buradaki "Büyük Hatti" ile Kargamış'ın kastedildiği umumiyetle kabul edilmektedir. Zira Kargamış krallarının "Büyük Kral" sanını taşıdıkları Hitit Hiyeroglif yazılı belgelerle de sabit olmuştur.Fakat I.Tiglat Pileser Muşki kavimlerinin taarruzunu, Malatya civarında püskürttüğünü söylediğine göre Malatya'da Asur hakimiyetini tanımış olmalıdır.

Tiglat Pileser (M.Ö. 1116-1100) Muşkiler'e karşı yaptığı savaşları anlatırken: Elli seneden beri ellerinde tuttukları Alzi (Hititlerin Alşe dedikleri Fırat'ın Malatya civarında yaptığı dirseğin içi) ve Kutmuhki (Kommagene) memleketine kadar sokulan Muşkiler'in 20 bin kişilik ordularını geriye püskürttüğünü ve 5. Muşki kralını esir aldığını anlatmaktadır.(87)

Görülüyor ki Ege göçlerinden sonra Anadolu'da ortadan kalkan Hitit ve Mitanni büyük devletlerinin yerine şimdi Phryg (Frigler) ve Urartu devletleri teşekkül etmiş. Mezopotamya'daki büyük Kassit (III. Babil) devletinin yerine ise Asur devleti ile müteaddit Ârami kabilelerinin kurduğu şehir devletleri almıştır. Buradan Urartu ve Phryg (Frigler)devletleri nüfus sahası arasında kalan Kayseri ile Malatya arasındaki bölgede ise Hitit devletinin bakiyesi olan bir takım küçük prenslikler bulunuyordu.Bu prenslikler bölgedeki güçlü

86- Prof Dr.Firuzan Kınal, Anadolu Tarihi s:253 ;S.Lıoyd,a.g.e.s.67.
87- Prof. Dr.Firuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, s.234; Seton Lıoyd, a.g.e.s.67.

devletlerin kralları arasında el değiştiriyordu.[88]

Ege göçlerinden hemen sonra Kargamış ve Malatya'nın Hititlerce meskun olduğu ve Hitit kral sülaleleri tarafından idare edildiği, fakat Asur kralına haraç vermeye mecbur kaldıkları anlaşılmaktadır.

Geç Hitit şehir devletleri hakkında Asur Kralı II. Asurnasirpal'dan itibaren kaynaklar nispeten çoğalmaktadır. Zira M.Ö. IX Asır başlarında(MÖ: 883-859) yaşayan bu kral zamanında kuzeyde Urartu Devleti siyasi birliği kurulduğu için, bir taraftan Urartu menşeli kaynaklara diğer taraftan da bizzat Geç Hitit Şehir Devletlerine ait mahalli vesikalara rastlanmaktadır.

II. Asurnasirpal'dan sonra tahta oğlu ve halefi III. Salmanassar (M.Ö. 858-824) Asur tahtına çıktığı zaman, bir taraftan Aramilerle mücadeleye devam ederken diğer taraftan da bölgenin güçlü bir devleti durumundaki Urartularla uğraşmak zorunda kalmıştı.

Bu aşamadan sonraki siyasi gelişmeleri Firuzan Kınal şu şekilde vermektedir:

"Bölgedeki bir çok krallığı tabiyeti altına alan Asurlular Hattina'daki sadık tebası Kral Lubarna, Tabal ile Malatya şehirleri arasında Asur a karşı yapılan birliğe girmeyi reddettiği için ittifakçılar tarafından öldürülmüş ve yerine Suri isminde biri geçirilmişti. Aynı suretle ittifakı reddeden Sam'al şehri de Danunalar kralı tarafından zaptedilmiş olmalıdır. Zira Sam'al kralı Kilamuwa "Ben; Danunalar kralının Asura karşı kira malı idim" demektedir. Bunun üzerine III. Salmanas-

88- Prof. Dr.Firuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi,s.234-235.

sar evvela Hattina tahtını meşru varislerine iade etmiş, sonra da Sam'al kralı Hayani'yi yeniden haraca bağlamıştı. Buradan Que'ye geçmiş, Pahri (Karatepe) şehrini muhasara ederek kral Kate'yi mağlup ve esir etmiş, daha sonra Hilakku üzerinden Tabal'a geçerek, burada 24 Tabal kralının takdim ettikleri haracı kabul etmişti. Tabal dönüşünde Malatya üzerine de yürümüş, Malatya kralı Lalli'ye ağır vergiler yüklemişti. (M.Ö. 835)[89]

III. Salmanassar'ın Monolit denilen kitabesinde, haraca bağlanan şehirler arasında Kumukh kralı Katazilu, Gurgum kralı Mutalli, Hattina kralı Saplulme ile Samal kralı Hayanive ve Bit Adin kralı Akhuni zikredilmektedir.Metinde bu şehirlerden alınan haraçların nevi ve miktarları da bildirilmektedir. Bu miktarın şehirlerin zenginliğine göre değiştiğini görüyoruz. Fakat bu sırada Asur'da III. Salmanassar'ın ölümünden sonra III Tiglat-Pileser zamanına kadar sürecek olan bir duraklama devri başlamıştı. Çünkü bu sırada Asur tahtında likayatsız krallar birbirini takip ediyordu.Bunlardan V.Şamşi Adad yalnız Nairi(Urartu) memleketlerine ve Babil'e karşı savaşmış, öldüğü zaman oğlu III. Adad-Nirari henüz küçük bir çocuk olduğundan ,kendisine annesi Şamuramat beş sene kadar vekalet etmişti. Asur devletinin bu duraklama devrinde yalnız Asur'un vasalı (bağlı) olan şehir devletleri değil, hatta bir çok Asur valileri de istiklallerine kavuşmuşlardı. Mesela Nisibis (Bugünkü Nüsaybin)'de Bel Harran-bel Usur steli ile Mari'de bir heykeli bulunan Asur valisi Şamaşreşutsur bu müstakil valilerden idiler.

Asur devletinin pasif dış siyaseti esnasında

89- Prof.Dr.F.Kınal , a.g.e. s.251; H.T.Uçankuş, a.g.e, s.454.

kuzeyde Urartu krallığının da gelişme ve yayılma imkanı bulduğu tahmin edilebilir. Nitekim Urartu krallarından İspuinis (M.Ö. 824-816) ile oğlu Menuas (816-807) zamanlarına ait Palu kaya kitabesinde Milid (Malatya) kralı Sulumeli (Suluhawali)yi mağlup ettikleri kaydı vardır. Fakat Malatya krallarının bu yeni hakimiyete kolay kolay itaat etmek istemedikleri anlaşılıyor, çünkü Menuas'ın oğlu I. Argistis (M.Ö. 789-766) de "*Tanrı Haldi'nin sayesinde Hatti memleketlerine karşı sefer ettiğini ve Tuwate'nin oğlunun memleketini Melitea (Malatya)yı zaptettiğini*" anlatmaktadır. Fakat Malatya kralları az sonra Urartu hakimiyetine karşı yeniden ayaklanmış olmalıydılar ki, I. Argistis'in oğlu ve halefi III. Sardur (765-733) da Melitea kralı Sahu oğlu Hilaruwata'yı mağlup ve şehrini yağma ettiğini anlatmaktadır. Hatta Urartu kralı Komagene'ye kadar sokulmaya muvaffak olmuş ve Kumukh kralı Kuştaspi'nin şehri Uita ile Halpa (Haleb)yı da haraca bağlamış ve Kuzey Suriye'deki şehir devletlerini Asur'a karşı ayaklanmaya teşvik için gereken çarelere teşebbüs etmişti. Görülüyor ki Güneydoğu Anadolu'daki Geç Hitit şehir devletleri Asur hakimiyetinden kurtulur kurtulmaz, yeni bir büyük devletin boyunduruğu altına giriyorlardı. Urartu devletinin VIII. asırda Malatya'ya ve Kuzey Suriye'de Halep'e kadar uzanan hakimiyeti, III. Tiglatpileser'in Asur tahtına çıkmasına kadar devam etmiş olmalıdır. Çünkü bu kralın cülûsu ile Asur devleti, cihangir bir devlet olmak yolunda bir fütuhat ve Asurlaştırma politikasına başlamıştı. Hatta denilebilir ki, bu kralın halefleri olan ve Eskiçağ tarihinde "Sargonitler devri" denilen çağın haşmeti, onun attığı bu temeller üzerine kurulmuştur.

III. Tiglatpileser (M.Ö. 745-727) tahta geçtiği zaman, bütün tabi şehirlerde mutat ayaklanmalar çoktan başlamıştı. Arkalarını Urartu krallarına dayayan Malatya, Kumukh, Que ve Tabal şehir devletleri, Asur devleti aleyhine bir ittifak antlaşması yapmışlar ve bu ittifaka girmeyi reddeden Sam'al kralı Barsur'u da öldürtmüşlerdi.

III. Tiglatpileser, 743 senesinde Anadolu'ya yaptığı bir seferde bu şehir devletleri koalisyonunu perişan ve Urartu kralını da kaçmaya mecbur etmişti. Sam'al'daki asileri de cezalandırdıktan sonra, tahta maktul kralın oğlu II. Panamu'yu oturtmuştu. Sam'al kralları bundan böyle Asur'a daima sadık kalmışlardır. Öyle ki, II. Panamu Asur kralının Damas seferinde öldüğü zaman, mezar taşına "*Kralın kardeşleri ağladı, efendisi ve Asur kalının bütün ordusu da ona ağlayacak*" diye yazılmıştı.

Panamu'dan sonra Sam'al tahtına geçen oğlu Bar-Rekub da aynı suretle babasının siyasetini takip etmiş ve hayatı müddetince Asura sadık kalmıştı. Sam'al kazılarında bulunan bu krala ait eserlerden biri üzerinde Bar-Rekub kendisine "*Kralın arabasının yanında koşan*" sanını vermektedir.

III. Tiglatpileser, Urartu kralı ile ittifak eden şehirlere gereken muameleyi yaptıktan sonra, Geç Hitit şehir devletlerinden şu kralların haraca kesildiğini annallerinden öğreniyoruz:

Bunlar:

Kumukh kralı Kuştaspi, Que kralı Urikki veya Danuna'lar Kralı Awarikus,Tabal kralı Uassurme veya Vasuşarma, Milid Kralı Sulumeli III,(Malat-

ya Kralı),Tuhana kralı Urpalla (Varpalava),Gurgum kralı Tarhulara,Kargamış kralı Pisiris.

Bu şehir devletlerinden Que, Tabal, Tuhana ve Milid'den (Malatya) III. Tiglatpileser devrine ait Hitit hiyeroglif yazılı belgelere sahip olduğumuzu görmüştük. Bunlar Anadolu'daki Geç Hitit Şehir devletlerinden kalan son eserlerdir Çünkü III.Tiglat Pileser in haraca bağlamakla yetindiği bu şehirleri, oğlu II.Sargon tam bir Asur hakimiyeti gerçekleştirmişti."(90)

Bütün Ön Asya'nın efendisi olan II.Sargon (M.Ö. 722-705) İmparatorluğu teşkilatlandırdı. Hükümdarlığı zamanında yağma yerine imparatorluğa katılan ülkelerin değerlendirilmesi usulüne geçti. Fakat tedhiş sistemi hükümet prensibi olarak devam ettirildi. M.Ö.722'de İsrail Krallığı'nın başkenti olan ve Şam'ın aleyhine bir kervan merkezi haline gelen Samarie işgal edildi ve yıkıldı. Sürülen sakinlerinin yerine Babiller, Araplar ve Hititler yerleştirildi.(91) II.Sargon'un bu bölgeye sürgün ettiği halklar arasında Malatya halkı da vardı. M.Ö.710'da Meliddu'yu (Malatya) muhasara ve zapteden II. Sargon Malatya halkını şehirden çıkartıp kralları Tarhunazi (Tarhun) ile beraber Asur diyarına (Samariaya) sürdü, ve Basra körfezi taraflarında esir aldığı halkı ise Malatya'ya yerleştirdi.(92)

Halkın bu yer değiştirmesi, mağlup milletlerin mukavemetini kırma amacı ile metodlu bir şekilde yürütülüyordu.(93) Müdafaaya girişmeksizin

90- Prof. Dr. Firuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi ,s251,vd.
91- Jacques Pirenne, Büyük Dünya Tarihi s:46.
92- İslam Ansk, Malatya Mad.; H.T.Uçankuş, a.g.e, s.454.
93- Jacques Pirene, Büyük Dünya Tarihi, S.46.vd.

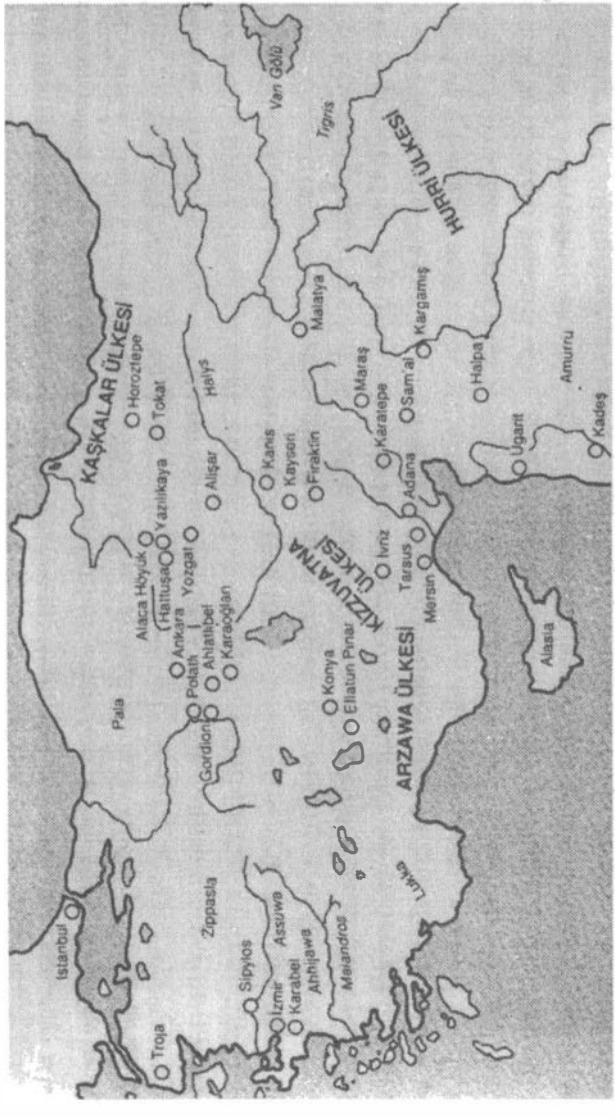
teslim olan mahalli krallar Asur'un vassalları (Bağlı) olarak muhafaza edilirdi. Diğerleri ise idam ediliyordu. Malatya'nın başına gelen sürgün olayının aynısı Kargamış'ın da başına geldi. Halkı sürülüp yerine başka topluluklar getirildi.

Asur kralları hukuk sistemine yanaşmak şöyle dursun, imparatorluğu büyütmek için tam savaş prensibini koydular. O zamana kadar kullanılagelen savaş ilanı adeti kaldırıldı. Asur, ani bir hücumun yarattığı şaşkınlıktan istifade etmek için böyle yapmıştı. Diplomatik münasebetler kisvesi altında göz konulan ülkelerde sistemli şekilde casusluk şebekesi teşkilatlandırılıyordu. Tedhiş bir fetih vasıtası olmuş, karşı koyan idam edilmiş, halk katliama uğratılmış veya Malatya halkında olduğu gibi sürgün edilmiştir.(94)

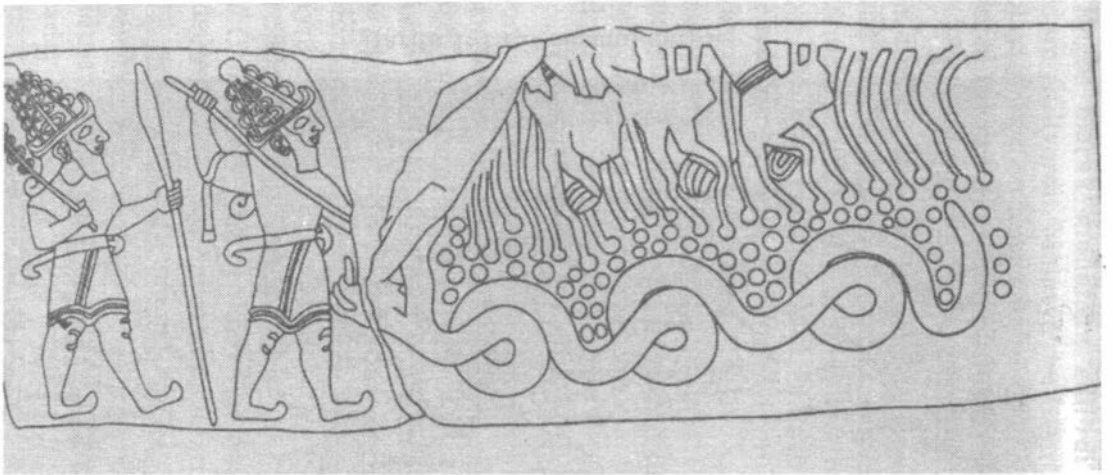
Asurbanipal'ın (M.Ö. 669-631) ölümünden sonra, Asur'un ihtişamlı devri uzun süre devam etmedi. Bu arada Medler, Kayaksar'ın (M.Ö. 625-585) idaresinde güçlü bir devlet kurmuşlardı. Asur egemenliğinde bulunan Babil prensliğinin başında bulunan Nabupalassar, Asur aleyhine Med kralı Keyaksar ile bir anlaşma yapmıştı. Aynı zamanda Kimmerler de Medlerle anlaşarak ittifak halinde harekete geçtiler. Bu kuvvetler M.Ö. 612'de büyük bir saldırı ile Asur topraklarını Medlerle Babiller arasında paylaştırdı.

IX.asırdan beri bölgede adeta şiddet uygulayan Asurlular böylece tarih sahnesinden çekilmiş oldular. Anadolu toprakları, Kızılırmak nehrine kadar Medler'in payına düştü.

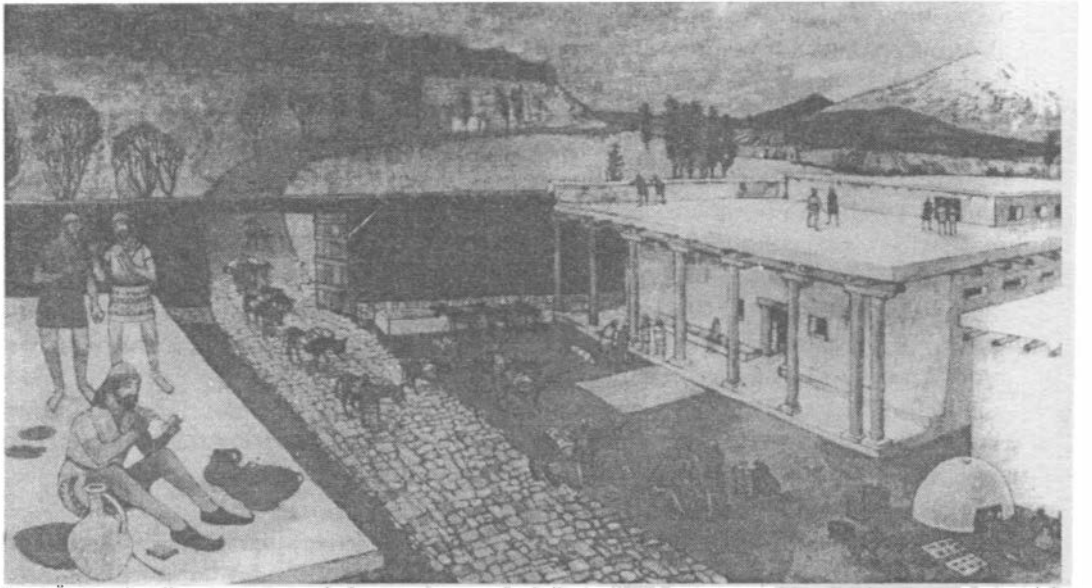
94- Jacques Pirene, Büyük Dünya Tarihi ,s.46.vd.

Harita 1: Hitit dönemi harita

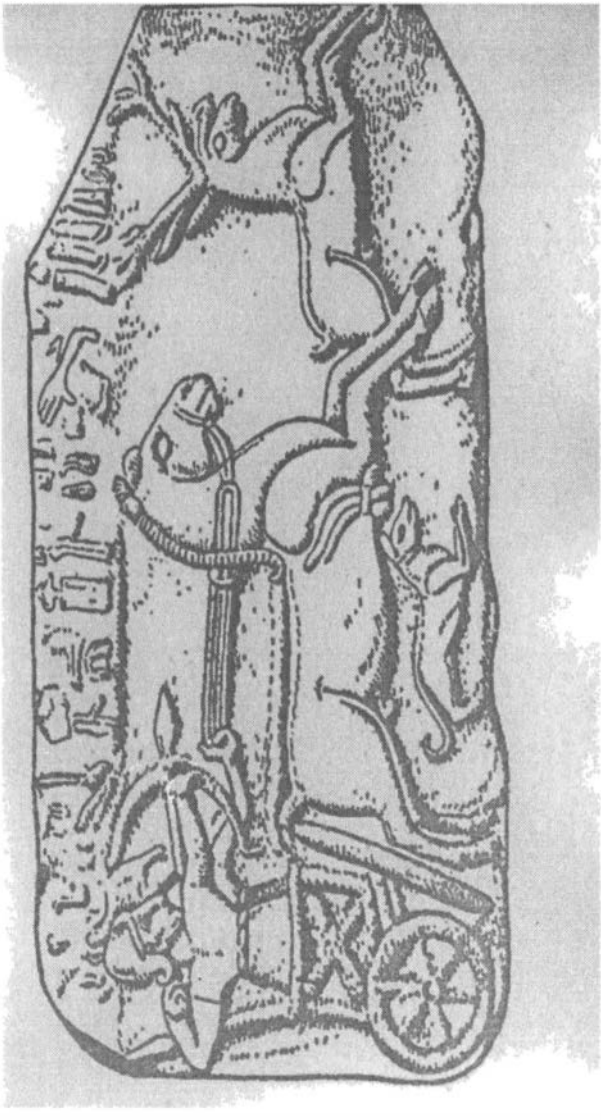

Resim 1: Malatya'da bulunan bir alçak kabartmada bu mit veya buna benzer bir başka mit tasvir edilmiştir.Kendisinden daha küçük birinin eşliğindeki tanrı kıvrılarak gelen bir yılana ka şı elindeki mızrağı yukarı kaldırmış bir halde ilerlemektedir.Yılanın vücüdundan alevler çıkmaktadır.Efsaneye göre;Ejder İlluyanka yaptığı savaşta Gök Tanrısını yener ve onun yüreği ile gözlerini alır.Gök Tanrısı Ejder den öç almak için Arın adlı bir ölümlünün kızı ile evlenir ve ondan bir oğlu olur.Oğlu büyüyünce Ejder'in kızı ile evlenir ve babasının yü eği ile gözlerini geri alır.Gök Tanrısı eski gücüne kavuşunca Ejderi öldürmeğe g der.Ancak orada oğlu da vardır.Oğlu babasına "beni de öldür" diye bağırır.Bunun üzerine Gök Tanrısı,Ejder İlluyanka ile birlikte oğlunu da öldürür.Malatya'da gün ışığına çıkarılan bu kabartmada Gök Tanrının İlluyanka'yı öldürmesi tasvir edilmiştir. O.R.Gurney,Hititler,Dost y.2001.S.154.;Ekrem Akurgal,Anadolu Kültür Tarihi,Tübitak,2000.Ank.S.124.

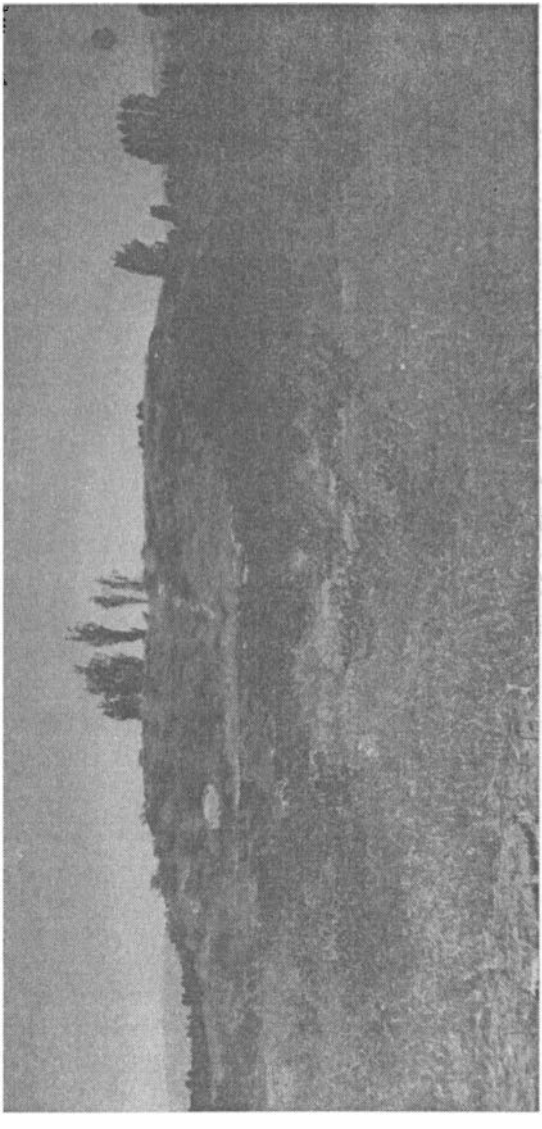

Resim 2:. M.Ö.2000'li yıllar.Asur ticaret kolonisi (Karum) ile ilgili temsili bir görüntü.(Tasarım:Gaynor Chapman) Seton Lloyd,Türkiyenin Tarihi,Tübitak,2000.S.18

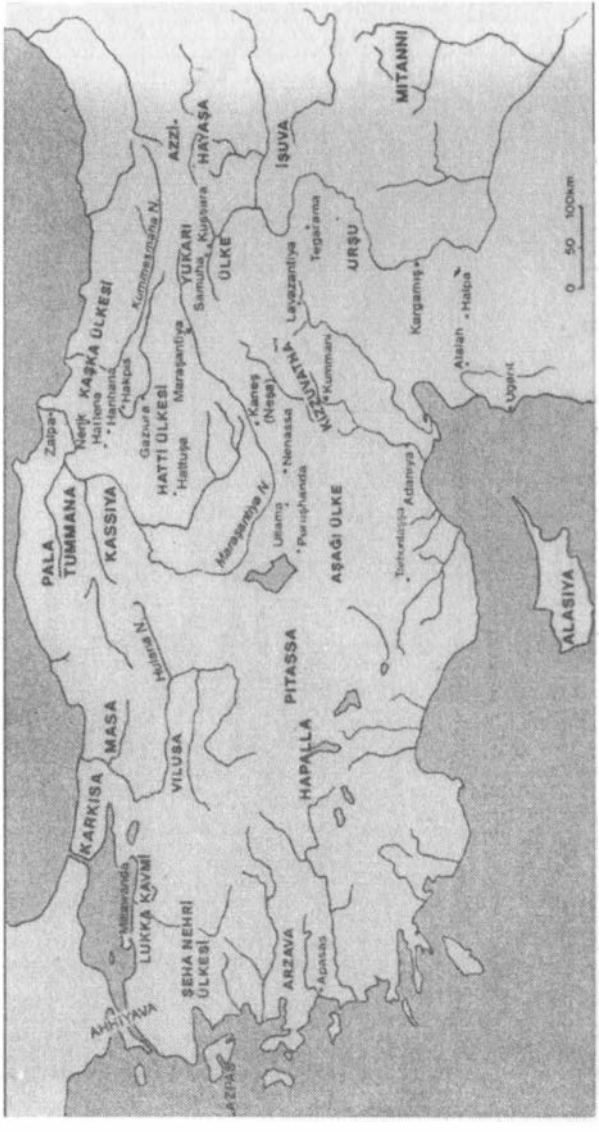
Resim 3: Malatya, Aslantepe kabartmalı kent duvarı kapısının aslanlarından biri.M.Ö.1050-850.Ankara ,Anadolu Medeniyetleri Müzesi. Ekrem Akurgal,Anadolu Kültür Tarihi,Tübitak.2000.s.210

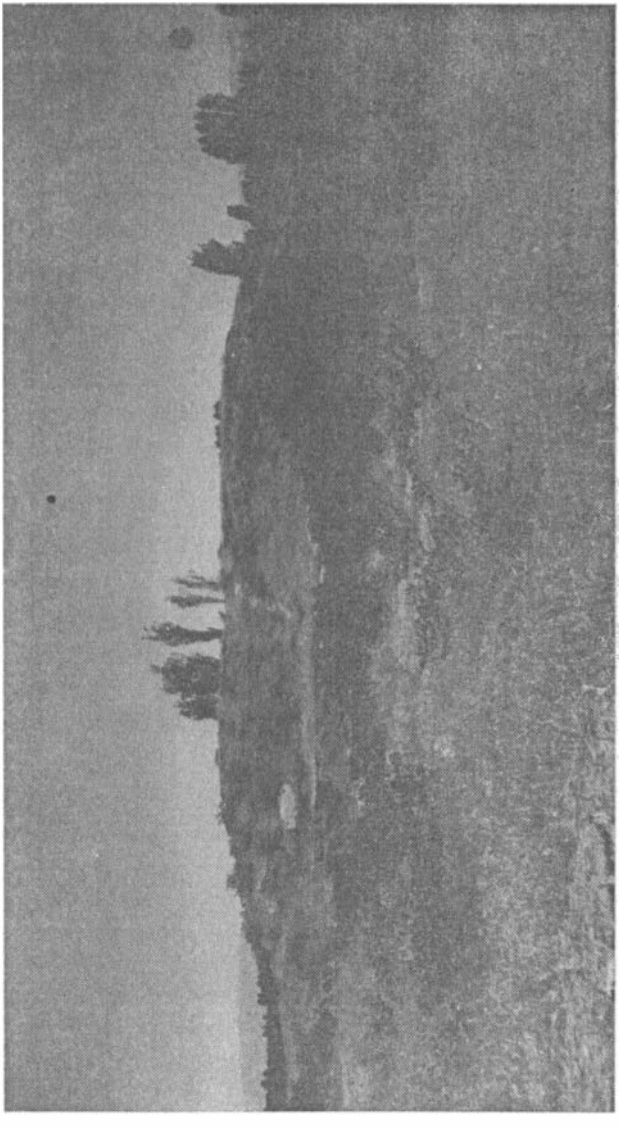
Resim 4: Geyik Avı, Malatya, O.R.Gurney,Hititler,Dost y.2001.S.174

Resim 5: Hasırcı Höyüğü; Aslantepe ile aynı dönemi paylaştığı sanılıyor., Fotoğraf:Orhan Tuğrulca,2003

Harita 2 : Hitit dönemi harita

Resim 5: Hasırcı Höyüğü; Aslantepe ile aynı dönemi paylaştığı sanılıyor., Fotoğraf:Orhan Tuğrulca,2003

Resim 6 : Kadeş Antlaşması, Boğazköy.Hitit kralı III. Hattuşili ile Mısır Firavun'u II. Ramses arasında M.Ö.1280-1269 yılları arasında yapılan dünyanın ilk yazılı anlaşmalarından 2 parça.(İstanbul Arkeoloji müzesi)

Resim 7: Malatya Aslantepe kent duvarı kabartmaları.Malatya kralı Sulumeli kurban ettiği boğaların kanını Gök tanrısına sunuyor.Geç Hitit Dönemi.M.Ö.1050-850.Ankara,Anadolu Medeniyetler Müzesi, Ekrem Akurgal,Anadolu Kültür Tarihi,Tübitak2000.S.211

URARTULAR DÖNEMİNDE MALATYA

Doğu Anadolu'da kurulan bir krallıktır. M.Ö. 1400-1200 yılları arasında Hurri Devleti'nin yıkılmasından sonra Van Gölü havzası merkez olmak üzere güney ve batıda küçük devletleri ele geçirmek suretiyle kurulmuş bir devlettir.(95)

M.Ö. XI.yy'ın başından itibaren Asur kaynaklarında Urartulardan söz edilmektedir. M.Ö. IX. yy'da kurulan bu devletin baş şehri Van (Tuşba)dır. Bu yüzyılın sonlarına doğru, Hazar denizinden batıda Malatya'ya kadar, Erzurum ve Erzincan'ı da içine alarak güneyde Musul ve Halep'e kadar uzanmıştır.

Urartu ile ilgili en eski bilgiler Asur kaynaklarına dayanmaktadır. Asur kralı I.Salmanassar (M.Ö.1274-1245) krallığının ilk dönemleriyle ilgili olarak 1274 yılında Urartu'ya karşı gittiğini,sekiz memleketi zaptettiğini, elli bir şehri tahrip ettiğini bildirmektedir.Yine Asur kralı I.Salmanassar'ın oğlu I.Tukulti-Ninurta (M.Ö.1244-1208) Nairi olarak da geçen Urartu topraklarını zaptettiğini ve kırk kralını esir alarak zincire vurduğunu bildirmektedir.

Dağınık halde bulunan Urartu ülkesini ilk defa bir araya getirerek gerçek anlamda Urartu devletini kuran Lutipri oğlu Kral I.Sarduri'dir.(M.Ö.840-830)

İşte Malatya'nın siyasi geleceği bu tarihlerden sonra değişmeye başlayacaktır.Çünkü Urartular: Kral I.Sarduri'nin oğlu ve halefi İşpulni (M.Ö.825-815) oğlu Menua (810-785) ile birlikte güçlenmeye

95- J.G.Macgueen, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu,Arkadaş Y., Ank.2001. s.172.

başladı. Urartular Asur Devletinin de zayıf düşmesinden faydalanarak ülkelerini genişlettiler.(96) M.Ö.800'lere gelindiğinde bu yeni Urartu gücü etkisini Milid (Malatya) Tabal ve diğer Luvice konuşan devletlere doğru batı yönünde genişletecek kadar güçlenmiştir.(97)

BATI'YA İLK ASKERİ SEFER

URARTU KRALI MENUA'NIN (M.Ö.810-785) MALATYA'YA SALDIRMASI

Menua ve Sardur bilinen en güçlü Urartu krallarıdır.(98) Kral Menua zamanında Urartu Devleti kudretli,iyi teşkilatlanmış ve gelişmiş bir devlet haline geldi. Menua (810-785) Fırat'ı aşıp o sırada başında Sulu-Havali'nin bulunduğu Malatya'yı vergiye bağladı.Urartu Krallığı'nın, Elazığ ve Fırat havzası ile çevresindeki ülkelere ilgi duyması Menua ile başlar. Urartu'nun "batı seferi" olarak adlandırılan bu seferler ile ilgili olarak Van ve özellikle Palu yazıtları bize bilgi sağlamaktadır.Yazıtlardan elde edilen verilere göre Menua'nın amacı, Meliteialhe (Malatya) Krallığı'nın egemenlik altına alınmasıdır. Van yazıtına göre Menua Şurişhilini ve Tarhigamani kentlerini ele geçirdikten sonra Hatti ve Alzi(ni) ülkelerine ulaşmıştır. Palu kaya yazıtı batı seferini şöyle anlatır: *"Tanrı Haldi silahlarıyla sefere çıktı, Şebeteria kenti ülkesini, Huzana kentini ve Supani kentini ele geçirdi. Haldi ve Haldi'nin silahları güçlüdür. Haldi'nin ğücü ile İşpuini oğlu Menua Şebeteria kenti ülkesini, Huzana kenti ülkesini, Supani*

96- Prof.Dr. Afif Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, T.T.K.Ank.1986. s.24.vd.

97- J.G.Macgueen, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Arkadaş Y., Ank.2001. s.172; Firuzan Kınal, a.g.e. s.233.; E.Akurgal, a.g.e. s.247.

98- Mevlüt Oğuz, a.g.e, s.29.

kentini fethetti ve Hati ülkesine kadar gitti... Bu yazıtı Tanrı Haldi için dikti. Şebeteira kentinde Tanrı Haldi için bir tapınak inşa etti. Meliteialhe(Malatya) kenti kralının hayatını haraç vermek koşulu ile bağışladı..."(99)

Kral Menua'nın Van'da bir kilisenin duvarlarında yapım malzemesi olarak kullanılmış olarak bulunan bir yazıtında, batı seferleri ile ilgili bilgi bulmak mümkündür. Kralın yıllıklarının bir bölümünü oluşturduğu düşünülen yazıtta, tarihi anlaşılamayan ancak Asur ülkesine kadar ilerlediği bir yılda, Hate ve Alzi ülkelerine sefer düzenlediği ve bu ülkelerden 2113 kişiyi tutsak aldığı, bazılarını öldürdüğü, bir kısmını asker olarak kullanılmak üzere orduya gönderdiği belirtilmektedir. Van yazıtında geçen Alzi(ni) ülkesinin Hitit metinlerinde Alziya olarak geçtiği ve burasının da Fırat Nehri'nin Elazığ civarında oluşturduğu kavis içinde kalan topraklar olduğu bilinmektedir. Menua'nın, Urartu'nun batısında kalan ve yaz ayları dışında genellikle karla kaplı geçit vermeyen yüksek Bingöl Dağları ile ayrılmış bu uzak ülkelerdeki egemenlik uğraşlarının ne derece olumlu sonuç verdiği kesin değildir. Ancak kralın Şebeteria kentinde Tanrı Haldi için bir tapınak yaptırdığı ve çeşitli kaya yazıtlarını Palu civarına oydurttuğu dikkate alınırsa, Menua'nın bu uğraşında önemli başarılar elde ettiği kabul edilebilir.

Menua'nın Meliteialhe (Malatya) Krallığı ve civarındaki ülkeleri egemenlik altına almak isteyişinin nedeni, Meliteialhe ülkesinin, Kuzey Suriye'den Orta Anadolu'ya ve Urartu ülkesinden, Ak-

99- Prof.Dr.Altan Çilingiroğlu,Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı,Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1997.s.29.

deniz'e giden yolun üzerinde yer olmasıdır. Bunun yanında bu ülkelerin zengin bakır ve demir madenlerine sahip oluşu Menua'yı sefere özendiren etkenlerin başında gelmektedir. Elazığ yakınlarındaki Maden ve Ergani'deki bakır cevherine ve Palu'nun doğusundaki Silvan Maden'deki demir yataklarına sahip olmak Urartu ekonomisi için büyük öneme sahipti. Bölgenin Asur Krallığı için de önemli olduğu Asur kralı I. Salmanasar döneminden itibaren yöreye yapılan askeri seferlerden anlaşılmaktadır.

MENUA'NIN OĞLU ARGİŞTİ (M.Ö:786-764) DEVRİ VE MALATYA HALKININ SÜRGÜN EDİLMESİ

Menua'dan sonra krallık tahtına çıkan oğlu ve halefi I.Argişti zamanında Urartu'nun gücü, kudreti daha da arttı. Argişti'nin dördüncü saltanat yılında şöyle denilmektedir: *"Tanrı Haldi silahları ile sefere çıktı ve Hâte ülkesini ve kral Hilaruda'nın ülkesini(Malatya) ele geçirdi..."*[100] denilmekte ve devamla , bu topraklarda yer alan diğer kent ve ülkelerin mağlup edildiği anlatılmakta ve Malatya (Meliteialhe) Krallığı'nın bazı kentlerine gösterilen müsamahadan söz edilmektedir. Ancak bu bağışlamanın bedeli büyüktür. I. Argişti'den itibaren Urartu kaynaklarında "Hate Memleketi"[101] (Hitit ülkesi) olarak adlandırılan bu topraklardan 2.539 çocuk, 8.698 canlı adam, 18.047 kadın olmak üzere toplam 29.284 kişiyi tutsak almış, bir kısmını kılıçtan geçirdikten sonra; kalanları bir başka bölgeye taşımıştır. Bu insanlardan 6.600'ü olasılıkla kralın beşinci saltanat yılında (M.Ö.782) inşa edilen Gökçe Göl yakınında-

100- F.Kınal, a.g.e.s242-252.
101- Firuzan Kınal ,a.g.e.s.235.

ki Erepuni kentine yerleştirilmiştir.[102] Urartu krallarının genel siyasetlerine uygun olarak Malatyalı tutsaklar için Gökçe Göl civarında kentler, sulama tesisleri ve sulu tarım arazileri yapılmıştır. Bu durum kral Argişti'ye ait olan ve Aras Nehri kıyısındaki Karakale civarında bulunan bir yazıtta açıkca belirtilmiştir. Kral dördüncü yıl kayıtlarını başarısından emin bir şekilde şöyle bitirir: "... *Tanrı Haldi'nin adına ben hu kahramanlıkları (işleri) tek bir yıl içinde başardım.*"

GANİMET İÇİN ZENGİN MALATYA TOPRAKLARINA SALDIRAN ARGİŞTİ OĞLU II.SARDURİ (M.Ö:760-730)

Asur Krallığı, içinde bulunduğu zor günlerden hala kurtulamamıştır. Bu nedenle Urartu için Sarduri'nin ilk yıllarında güneyden gelebilecek bir tehlike yoktu. Baba Argişti, Erzurum ve Gökçe Göl çevresindeki ayaklanmaları bastırmış, Kuzeybatı İran'a kaleler ve garnizonlar kurarak bu ülkeyi denetim altına almıştır. Sarduri için yapılacak en güzel faaliyetler, Çavuştepe veya Kayalıdere gibi yeni kaleler inşa etmek, sefer yapacak ve ganimet elde edecek yeni ülkeler bulmaktı.Urartu'nun en güçlü dönemini yaşadığı bu sırada, uzun yıllardan beri Fırat Nehri havzasına ve ötesine seferler düzenlenmemiş oluşu II. Sarduri'yi tekrar "batı" seferlerine çıkmaya yönlendirmiş olmalıdır. Saltanatının birinci yılında Malatya Krallığı üzerine yaptığı seferin ganimet listesi batıya yönelmesinin haklı belgesi niteliğindedir: "... 10.408 at, 132 katır,12.321 inek, 9.036 boğa, toplam 21.357

102- Prof.Dr.Altan Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı,Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1997. s.31; H.Tahsin Uçankuş, Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi ARKEOLOJİ Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu,T.C.Kültür Bakanlığı, 2000, Malatya Küt.No:33609. s.520, 521.

büyük boynuzlu hayvan, 35.467 küçük boynuzlu hayvan, 2.114 savaş silahı, 1.332 yay , 47.970 ok, 1.022.133 ölçek arpa, 111 akarki şarap... 7.079 mina bakır, 336 tutsak:.." Batıya yapılan askeri sefer etraflı şekilde Kömürhan veya İzoli yazıtı olarak bilenen bir kaya kitabesinde anlatılır. Şu anda Fırat nehri üzerinde kurulmuş olan Karakaya Baraj Gölü suları altında yatmakta olan yazıt, Urartu Krallığı'nın en batıya diktiği yazıt olmak ünvanını da korumaktadır. Yazıtta "Şaşu'nun oğlu Hilaruda, Melitealhelilerin (Malatya) ülkesinin kralı, Argişti'nin oğlu Sarduri'nin önünde baş eğdi... Argisti oğlu Sarduri ilerledi. Sarduri şöyle der. Fırat durgundu.Oradan karşıya geçen hiç bir kral yoktu. Ben Tanrı Haldi ye duâ ettim, Urartu tanrıları Teişeba ya, Sivini ye dua ettim. İstekte bulundum. Tanrılar beni dinlediler, bana yol açtılar, Tumeişki önünde askerlerimin arasında karşıya geçtim... Savaştan dönerken Hilaruda'nın krali kenti olan Şaşi' yi muhasara ettim. Tahkim edilmiş bu kenti savaşarak aldım... Sarduri şöyle der.İçeri girip emrettim; Melitea(Malatya) muhasara edilsin. Hilaruda geldi, önümde ayaklarıma kapandı ve kendini affettirmek istedi. Merhamet gösterdim. Altın, gümüş ve eşyaları ganimet olarak Urartu ya taşıdım. O'nu vergiye bağladım. Hazani, Yaurahi, Tumeişki, Wasini, Maninui, Aruşi, Gulburarrini, Taşe, Guera'nın taşesi ve Meluiani adlı dokuz kaleyi o ülkeden ayırıp kendi topraklarıma kattım"[103] denmektedir. İzoli

103- Karakaya Baraj gölü suları altında kalan bu kitabe 1838'de Mareşal H.V.Moltke tarafından keşfedilmiştir. M.Kalaç bu kitabeyi neşretmiştir. Bkz.H.V.Molt, a.g.e s.212 vd; Dr.Göknur Göğebakan,-XVI.yüzyılda Malatya Kazası, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları Malatya 2002, s.8 Dipnot 49; Mustafa Kalaç, Kömürhan Urartu Kitabesi, Belleten xx/79.s.349 vd.

yazıtının içeriğinden anlaşıldığına göre; bu seferin en önemli amacı Melitealhe (Malatya) ülkesinin egemenlik altına alınabilmesidir. Malatya tümüyle Urartu topraklarına katılmasa bile yörenin egemenliği konusunda önemli başarılar elde edilmiştir. Urartu kralı Sarduri'nin Hilaruda'nın yalvarışlarına bakarak O'nu bağışlaması ve yöreden sadece ganimetler alarak ayrılması Urartu'nun sınır bölgelerindeki krallıklara karşı uyguladığı siyaseti yansıtır. Anlaşıldığı kadarıyla Urartu, Melitealhe kentini doğrudan idaresi altına almaktan kaçınmıştır. Melitealhe gibi diğer bazı uç bölge krallıkları Urartu hakimiyetine girmemiş, yapılan ikili antlaşmalarla yenilgiye uğratılan krallık ağır vergiye bağlanarak siyasi bağımlılık altına alınmıştır. Sonuçta ele geçirilen ve Urartu ana yerleşim merkezlerinden bir hayli uzakta olan bu bölgelerde çok sayıda Urartu askeri bırakmak gibi bir zorunluluk ortadan kalkmıştır.

URARTU'NUN MALATYA İSTİLASI, URARTU İLE ASUR'U KARŞI KARŞIYA GETİRDİ

Urartu ordusunun Malatya ve civarında, daha genel anlamı ile Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki devletler üzerinde kurmaya çalıştığı ve büyük oranda başarılı olduğu bu girişimler, Urartu ile Asur'u kaçınılmaz olarak karşı karşıya getirmiştir. İki ordu M.Ö. 753 yılında Kuzey Suriye'de savaşa tutuşmuşlardır. Bu savaş ile ilgili olarak Asur kayıtlarında hiç bir bilgi yoktur. Görülmektedir ki; yenilgi ve başarısızlık kayıtlara hiç bir zaman yansımamaktadır. Ancak savaşın galip tarafı Urartu, bu fırsatı kaçırmamış ve galibiyetini Van'da bulunan bir yazıt üzerinde ebedileştirmiştir: "*...Adadnirari'nin oğlu Asur kralı Assurnirari'yi mağlup ettim...*" Bu kayıtlar, Urar-

tu'nun Asur Krallığını mağlup ettiğini ifade eden ender yazıtlardan biridir. Bu başarılar II. Sarduri'ye yazılı kaynaklarda *"güneşin battığı deniz"* olarak adlandırılan Akdeniz'in ve buradan yapılacak Akdeniz ticaretinin yolunu açmıştır.

ASUR DEVLETİ'NİN YENİDEN GÜÇLENMESİ VE MALATYA

Çok zor günler yaşayan Asur, Urartu karşısında Kuzey Suriye'de uğradığı mağlubiyetler neticesinde yörenin denetimini yitirdi. Bu başarısızlığın da etkisiyle olacak, uzun yıllardan beri çeşitli taht kavgaları ve iç isyanlarla uğraşan Asur'da kötü günleri sona erdirecek bir kral zorla da olsa tahtı ele geçirdi. M.Ö. 745 yılında, ordu seferde iken başkent Kalah'ta çıkan bir isyan büyümüş ve aynı yılın mayıs ayının başında Pul adlı bir köle III. Tiglat-Pileser adı ile Asur'a hükmetmeye başladı. Yeni kral ile birlikte yapılan idari reformlar sonunda Asurluların karanlık ve zor günleri geride kalmış, yıllar öncesinin özlenen askeri gücü ve bölgedeki tartışılmaz otoritesi yeniden kuruldu. Asur kralı III. Tiglat-Pileser, Yakındoğu'daki varlığının büyük oranda Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarının geri alınmasına ve bu topraklardaki zenginliklerin yeniden Asur'a akmasına bağlı olduğunu biliyordu. Bu amaçla saltanatının üçüncü yılında, M.Ö. 743'te, ordusunu harekete geçiren kral, Kuzey Suriye'ye girdi. Urartu kralı II.Sarduri, yörenin kent devletleri ile oluşturduğu ittifakın başında olduğu halde Asur kralını beklemekteydi. İttifak da Arpad kralı Agusi'nin oğlu Matiilu, Melitealhe (Malatya) kralı Sulumeli, Gurgum kralı Tarhulara, Kumahalhi kralı Kuştaşpi, Que kralı Urikki, Kar-

gamışlı Pisiris ve Sam'allı (Zincirli) Panammi de vardı. Bu koalisyon, Urartu'nun Asur'a karşı uyguladığı politikaların ulaştığı başarının ve söz konusu kent devletleri tarafından bu politikanın nasıl benimsendiğinin gerçek bir kanıtıdır. İki ordu arasındaki savaş, Kumahalhi'nin bir kenti olan Halpa'da (Halfeti) gerçekleşti.

Açık meydan savaşlarında usta olan Asur ordusu,Urartu kralı II. Sarduri'nin yönettiği müttefik gücünü ağır bir yenilgiye uğrattı.(104) Bu kez yıllıklara övgü dolu sözler yazmak sırası Asur kralı III.Tiglat-Pileser'e gelmiştir:

"...Saltanatımın üçüncü yılında Urartulu Sarduri bana karşı ayaklandı; (Arpadlı Mutilu, Melidli(Malatya) Sulumal, Gurgumlu Tarhulara, Kummuhulu Kuştaşpili güçlerine güvendiler... Tanrım Assur'un gücüne ve yüceliğine inanarak onlarla savaştım... Büyük bölümünü kılıçtan geçirdim. Dağların uçurumlarını ve vadilerini onların cesetleri ile doldurdum... Sarduri canını kurtarmak için bir gece vakti... Ülkesinin sınırı olan Fırat üzerindeki köprüyü geçerek kaçtı ve bir daha hiç görünmedi..."

M.Ö.743 yılında Asur'un elde ettiği bu başarı meyvelerini vermekte gecikmedi. Seferden sonra Akdeniz kıyılarındaki kentlerden vergi alınabilmesi, Lübnan Dağları ve Amanos Dağları'nın zenginliklerinin tekrar Asur'a akması bunun önemli kanıtlarıdır.(105)

104- Prof.Dr.Altan Çilingiroğlu,Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı,Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı,1997. s.33.vd.; J.G.Macgueen, a.g.e. s.172.
105- Prof.Dr.Altan Çilingiroğlu,Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı,Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı,1997. s.33. vd. Prof.Dr. Afif Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular,T.T.K. Ank.1986. s.24.vd.

MALATYA'NIN ASUR DEVLETİNE BAĞLANMASI (M.Ö:743)

Milid krallığının da içinde bulunduğu müttefik güçlerin Asur karşısında yenilmesi üzerine bölge Urartu hakimiyetinden Asur egemenliğine geçmiştir. Savaştan bir müddet sonra Malatya üzerine yürüyen III.Tiglat-Pileser, Fırat nehrini geçemeyince şehirden vergi almakla yetindi. Öyle anlaşılıyor ki Malatya; Urartu müttefik güçleri ile Asur arasında gerçekleşen Halfeti savaşından sonra Asur devletine bağlanmıştır. Bu sırada Malatya Krallığının başında III.Sulumeli adında bir kralın olduğu kabul edilmektedir.(106) Ticari faaliyetlerin geçiş noktasında olan ve aynı zamanda maden yatakları açısından zengin olan Malatya bölgesi bundan böyle Urartular değil Asurlular faydalanacaktır. 722'ye doğru Asur hükümdarı II. Sargon Gunzinanu'yu Malatya'nın başından kovarak yerine Tarhunazi (Tarhun)yi getirmiştir. Fakat II. Sargon,tedhiş politikası gereği kendine karşı bir isyan hareketini bahane ederek M.Ö.710'da Meliddu'yu (Malatya) muhasara ve zaptetti. Halkını şehirden çıkartıp kralları Tarhun ile beraber Asur bölgesine sürgün etti.Malatya'ya ise Basra Körfezi taraflarından esir aldığı halkları yerleştirmiştir.

Ayrıca II. Sargon Malatya'da Aslantepe'de bir saray inşa ederek, askeri valilerin yönetimine bırakmıştır.(107)

106- F.Kınal,a.g.e.s.242.

107- Mevlüt Oğuz, a.g.e.s.30; Daha geniş bilgi için H.Tahsin Uçankuş, Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi ARKEOLOJİ Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu, T.C.Kültür Bakanlığı, 2000, Malatya Küt.No:33609.

MEDLER VE PERSLER DÖNEMİNDE MALATYA

M.Ö. 20. yüzyılda İran yaylalarına yerleşmiş olan Medler, Medya denilen bölgede devlet kuran kavimdir. Medler bölgede uzun süre dağınık boylar halinde yaşadılar.[108] M.Ö. IX. yy'da Asur kaynaklarında Kral Salmanassar'ın bir metninde adı geçen Medler[109] güçlü ve tehlikeli komşular olarak söz edilmektedir.[110]

M.Ö. VII. yy'a kadar Asur'un bölgedeki gücünü kabul eden Medler, Kayaksar'ın (M.Ö. 633-584) başa geçmesi ile dağınık halde bulunan boyları bir yönetim altında topladı. Ordusunu Asur ordu tipinde hazırlayan.[111] Kayaksar Asur egemenliğine son vermek üzere Ninova'yı kuşattı.Babil kralını da yanına alan Med imparatoru Ninova'yı fazla zorlanmadan zapdetti ve Asur devletine son verdi.(MÖ.612)[112]

Kuzey Mezopotamya'yı ele geçiren Kayaksar Anadolu'ya yöneldi. Urartularla savaşıp Kapadokya'ya boyun eğdirerek, Anadolu'da Kızılırmak'a kadar ilerledi.

Asur devleti'nin M.Ö. 612 yılında yıkılmasından sonra, Malatya ve çevresi üzerindeki Asur egemenliği sona ermişti. Bu sırada Doğu Anadolu'ya yönelik İskit ve Kimmer akınları sürerken bölge bu kavimlerin istila ve yağmalarına maruz kaldı. Medler de bu topluluklarla anlaşarak hare-

108- A'dan Z'ye Tarih Ansk. Medler.
109- Mevlüt Oğuz,Malatya Tarihi,s.53.
110- A'dan Z'ye Tarih Ansk. Medler.
111- Jacgues Pirenne ,Büyük Dünya Tarihi, s.56-57.
112- Bilge Umar, İlkçağda Türkiye Halkı, İnkılap Y.İstanbul 1999, s.253.

kete geçtiler. Kızılırmak boylarına kadar ilerleyen Medler daha sonra Irak'a döndüler.

Med kralı Keyaksar, Kızılırmak'ta Lidyalıların direnişi ile karşılaştı. M.Ö. 590'da başlayan savaş M.Ö. 585'te devam ederken bu esnada güneş tutulması ile savaşa son verildi.(MÖ.28 Mayıs 585) Her iki tarafın, tanrılarının savaşı istemediklerinden güneşi kararttığına inanılarak savaşı bıraktılar. Anadolu'da Kızılırmak sınır olarak kabul edildi. Bu ırmağın doğusu Medler'e, batısı ise Lidya'ya bırakıldı. Böylece Malatya ve dolayları Medler'in hakimiyeti altına girdi.(113)

Ancak Medler Malatya dahil Anadolu'nun diğer bölgelerinde kalıcı bir yönetim sağlayamadılar. Çünkü Medler askeri güce dayanan despot bir devletti.

Asur İmparatorluğu'nun M.Ö. 612 yılında ortadan kalkması üzerine bölgenin siyasi durumu da ciddi bir değişikliğe uğradı. Kızılırmak'ın batısına şimdilik Lidya devleti hakimdi. Kızılırmak'ın doğusu Hazar Denizi'ne kadar Basra Körfezi'nden Van Gölü'ne kadar, Dicle'nin yukarı kısımlarına giden muazzam topraklar Medler'in hakimiyeti altına girmiş oldu.

Bölgenin bir diğer devleti ise, ikinci Babil Devleti (M.Ö. 612-538) idi. Babil devleti ise Dicle'nin yukarısı müstesna olmak üzere Mezopotamya'yı ve Aram ülkesini (Suriye toprakları) ve bütün Ön Asya'yı hakimiyeti altında bulunduruyordu. Medlerle işbirliği yaparak Asur topraklarından paylarını aldılar. Böylece Orta Doğu'yu İran ile paylaşarak şimdilik güçlerini korudular.

113- S.Lıoyd, a.g.e, s.90, 91; B.Umar, a.g.e, s.253 vd.; M.Hanifi Akçay, Bitirme Tezi, İ.Üniversitesi, Malatya 1997; H.T.Uçankuş, a.g.e, s.606.

Asur toprakları Medlerle Babiller (II. Babil) arasında paylaşıldı.Bu arada Babil ciddi bir politik hata işledi. Elam'ın başkenti Sus'u Medlere bıraktı.Babil hükümeti Sus'u Medlere bırakmakla Hindistan ticaret yolunun kontrolünü vermekle kalmadı,aynı zamanda, milletlerarası sefer yollarında bu kadar önemli bir noktayı onlara bırakarak, kendisine rakip olacak bir güce yol açmış oldu.

Diğer taraftan Babil Ön Asya'yı ele geçirmişti. Ama daha fethedecek yerleri vardı. Zira I.Psammatik Yukarı Fırat'a kadar bütün Suriye'yi işgal etmişti. Böylece Medler'in kendisini Hindistan'dan ayırışı gibi, Mezopotamya'yı Akdeniz'den ayırmıştı.

Bölgenin üçüncü gücü, yukarıda bahsi geçen Lidya krallığıdır.

Lidya, Batı Anadolu'da kurulmuş ve başkenti Sard olan bir ülkedir.Kral Giges zamanında son derece zengin bir ülke haline geldi. Ekonomik faaliyetleri liberal bir yaklaşım gösteren Lidya, ünlü hükümdar ve Lidya'nın da kurucusu kabul edilen Giges zamanında, Efes'ten başlayan ve başkent Sard'dan geçerek Asur Devleti'nin başkenti Ninova'ya kadar uzanan "Kral Yolu" inşa edildi.

VII. yy'da Karadeniz, Ege Denizi, Sard ve Fırat arasındaki seferler o derece sıktı ki, Lidya Kralları, Babil ile başkentleri arasında kervanların dolaşmasını kolaylaştırmak için ilk defa bir yol düzeni kurdular. Bu yollar üzerinde oteller, kervansaraylar ve konak yerleri yaptırdılar, muhafızlar bulundurdular ve ırmaklara geçit için kayıklar koydular.(114)

Bu geçit yolları üzerindeki Malatya Doğu Ana-

114- Jacgues Pirenne, Büyük Dünya Tarihi, s. 56-57.

dolu ile Kapadokya arasındaki dağlık bölgede duğudan Küçükasya (Anadolu) içine giden "Kral Yolu"na geçit vermesi yönünde önemlidir. Tarihin ilk zamanlarından beri önemli bir siyasal mekan olması bakımından da her dönemde iz bırakmıştır.[115]

İran'ın güneybatı yaylalarında yaşayan Persler'in Ahameniş soyundan gelen Prens Keyhüsrev (II. Kiros) Med yönetiminin içine düştüğü çelişkilerden de yararlanarak Med Kralı Astiyağ'ın ordularını yenilgiye uğrattı (M.Ö. 550).Böylece Med İmparatorluk sahası bu kez Pers egemenlik sahası haline geldi. Malatya Pers egemenliğine girmiş oldu. (M.Ö. 550)

115- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, s.55 (Prof. W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Çeviren: Mihri Pektaş, s. 47, 56, 68, 72).

PERSLER DÖNEMİNDE MALATYA

Persler'in Ahameniş soyundan gelen Kurus (Keyhüsrev), Med Kralı Astiyağ'ı yenerek yönetimi ele geçirmesinden sonra Mezopotamya kökenli bütün hükümdarlar gibi o da, batıya yani Anadolu hakimiyeti için harekete geçti. Bugün olduğu gibi eskiçağda da Asya ile Avrupa arasında stratejik önemi olan Anadolu'da, Lidya Kralı Kroisos'la (Kerzüs) Kapadokya'da yaptığı savaşı kazandı. Lidya'nın başkenti olan Sard şehrini alarak bu devlete son verdi. Malatya dahil Anadolu toprakları Pers egemenliğine girdi.[116] (M.Ö. 546)

Eski Hitit Devleti'nin kalıntıları üzerinde kurulmuş bulunan Lidya Krallığı'nın başkenti Sard, Gyges zamanından beri (687) Kapadokya, Kültepe (Kayseri), Melitene ve (Malatya), Kargamış'ın da içinde bulunduğu transit ticaretin de önemli bir rol oynuyordu.

Bölgenin iki büyük devleti Lidya devleti ve Babil devleti, İran'da Med-Pers kavgası yaşanırken her biri ayrı bir krala oynadı. Babil Kralı Nabonid, Med İmparatorluğu'nun parçalanmasını umarak Med Kralı Astiyağ'a karşı Pers Kralı Keyhüsrev'i destekledi. Lidya Kralı Krezüs ise Babil Kralı'nın tersine Keyhüsrev'e (Kurus) karşı Med Kralı Astiyağ'ı destekledi. Bir taraftan da yaklaşan tehlike karşısında müttefik aradı. Yardım çağrısına, sadece tehlikenin büyüklüğünü sezen Mısır Kralı Amasis, Lidya Kralı Krezüs'e bir donanma gönderebildi. Ancak o da geç kalmıştı. Çünkü yukarıda da anlatıldığı gibi meşhur Lidya süvarileri Pers süvarilerine yenilmişlerdi.[117] Sa-

116- Droysen, Büyük İskender I,M.E.Basımevi, Ankara 1945, Malatya Küt.D.No:3276, s.82 vd.

117- Jacgues Pirenne, Büyük Dünya Tarihi, s.62.

vaşı kaybeden Lidya Kralı Krezüs yakalandı. Yakılmak üzere odun yığınlarının üzerine bağlanan Krezüs ile Keyhüsrev arasında ilginç bir diyalog yaşandı. Lidya Kralı Krezüs'ün zekasına hayran kalan Pers Kralı Keyhüsrev, onu ateşin arasından çıkartarak danışmanı yaptı.[118]

Birkaç aylık seferler, dünyanın politik yapısını değiştirmişti. Kurulmakta olan, Mısır-Lidya-Yunan bloğu dağılmış bunun yerine bütün Küçük Asya'yı[119] hakimiyeti altına alarak Karadeniz,Marmara ve Akdeniz sahillerine yerleşen Pers devleti, denizci bir devlet haline geldi.

Bununla beraber Pers İmparatoru Keyhüsrev Akdeniz'de fetihlerini daha ileriye götüremedi.Doğuya dönerek hakimiyetini Hindistan'a kadar yaydı. Sir-Derya nehri üzerinde Margilan şehrini kurdu. Bu şehir Orta Asya'nın büyük düzlüklerinden geçip Çin'e giden yolun başlangıç noktasını teşkil ediyordu.(MÖ:545-539)

Babil kralı Nabonid, Pers imparatorluğunun bu tehditkar yayılmasına ve Ön Asya'dan ,Karadeniz'den, Kafkasya ve Mezopotamya'ya, Orta Asya ile Çin'den Doğu'ya, Hindistan'dan Fırat'a uzanan yolların hakimi durumuna geçmesine seyirci kaldı.Mevcut dengeler göz önünde bulundurulduğunda artık Babil Keyhüsrev'in elinde sayılırdı. Nitekim öyle de oldu. M.Ö. 539'da Keyhüsrev habersizce Babil'e girdi. Babil Kralı Nabonid'i alaşağı edip Karman satraplığına gönderirken kendi oğlu Keykavus'u ise Babil kralı ilan etti. Babil'i alıp Orta Doğu'da tam hakimiyeti gerçekleştiren Pers imparatorluğu Mısır ve Yunan dünyasını

118- H.C. Wels, Cihan Tarihinin Umumi Hatları, Malatya Kütüphanesi Eski Eserler Kataloğu, No. 80.

119- Anadolu'nun ilkçağdaki adı.

tehdit etmeye başladı.Buna karşı Mısır, Yunan devletçikleriyle bir blok oluşturma çabasına girdi.

Bu arada Asya, Pers hakimiyetine boyun eğmişti.Çünkü Keyhüsrev'in mutlakiyeti hiçbir bakımdan Asur imparatorluğunun mutlakiyetçiliğine benzememektedir. Şiddet kullanmaksızın ele geçen Asya, sıkı fakat liberal bir otorite altında barışa kavuşmanın mutluluğunu yaşıyordu. Her tarafta vaktiyle Ninova veya Babil hükümetleri tarafından yerlerinden sürülmüş olan halklar anavatanlarına dönmekteydi. Bu arada Asur kralı II.Sargon[120] tarafından Asuri bölgesine sürülen Malatya halkı da muhtemelen bu dönemde yerlerine geri dönen halklar arasındadır. Yine Museviler, Filistinin kendilerine iade edildiğine ve Keyhüsrev'in, mabetlerini tekrar inşa için büyük bağışlarda bulunduğuna şahit oldular.[121]

Daha önce mağlup olan milletlerin elinden alınan tanrı heykelleri büyük saygı ile yerlerine iade ediliyordu. Asur ve Babil hakimiyetlerinden sonra Keyhüsrev artık bir kurtarıcı olmuştu.Keyhüsrevin yerine geçen oğlu Keykavus (MÖ:529) Mısır'ı alarak Pers imparatorluğunun sınırlarını Afrika'ya kadar genişletti.

Daha sonra Pers imparatorluğunun başına geçen I.Darius (MÖ:521-486)ilahi iradenin yegane temsilcisi, zayıfların koruyucusu, nizamın temsilcisi ve iyiliğin bekçisi olduğunu ilan etti.

Evrensel hükümdar olarak etrafına feodal prenslerden başka, Yunan, İbrani, Babil ve Mısırlıların da çağrıldığı bir meclis topladı. Danışmanları gibi yardımcıları mimarlar, mü-

120- İslam Ansk. Malatya Maddesi.
121- B.Umar ,a.g.e, s.264; Droysen, a.g.e, s.82.

hendisler, hekimler, general ve amiraller de imparatorluğun çeşitli milletleri arasında seçildi.

Babilli yazıcılar maliye ve hazine idarelerinde bürolar kurdular ve evvelce yazılamayan İran dilinin çivi yazısı ile yazılır şekle soktular. Bu bürolarda Babil ve Aram dilleri de Pers dili gibi İmparatorluğun resmi dili oldu. Bütün satraplıklarda kral fermanları hem o ülkenin hem de resmi dillerin biriyle yazıldı. Sus, Ekbatan ve Babil gibi başka kentlerde ve her Satraplığın hükümet merkezinde yazıcılık okulları açıldı.

İmparatorluk 20 satraplığa ayrıldı. Bunlar eski milli sınırlara göre değil, ekonomik ve kültürel durumuna göre kuruldu.(122) Böylece Küçük Asya'da (Anadolu) dört satraplık oluşturuldu.(123) Malatya bölgesi merkezi Kayseri (Mazaka) olan Kapadokya Büyük Satraplığı'na bağlı idi. Her satraplığın başına bir vali getirildi. Bunun yanında bir bakan içişlerini, bir general de orduyu yönetirdi. Birbirine karşı bağımsız olan bu üç temsilci doğrudan doğruya krala bağlıydı. Gezici krallık ajanları bunların idaresini kontrol etmekle görevliydi.

Satraplıklar tarafından ödenen vergiler İmparatorluk masraflarının görülmesinde harcanıyordu. Saray, ordu, bayındırlık işleri özellikle (Lidya) Sard kralları tarafından kabul edilen tipte yolların yapımına giden masraflar böyleydi. İmparatorluğun can damarı 2700 km. uzunluğundaki, krallık habercilerinin sekiz günde aldıkları Sus – Sard yolu da bunlardandı.

Kartaca ve İyonya şehirleriyle anlaşan I.Darius Daha önce Persler'i yenilgiye uğratan İskit-

122- Droysen, a.g.e, s.93.
123- Droysen, a.g.e, s.86.

ler'in üzerine büyük bir orduyla sefere çıktı. Onları batıda sarmalayıp çökertmek isteyen Dara (Darius-I) İstanbul boğazında bir köprü kurarak ordusunu Trakya'ya geçirdi. İskit seferine çıkarken Darius'un Malatya'ya uğramış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü doğu-batı arasında coğrafi koşulları en uygun güzergah olan "Kral Yolu"askeri seferler için en uygun yol olacağı muhakkaktır. Darius, Malatya–Mazaka (Kayseri), Ankara ve İstanbul boğazına, oradan Tuna'yı aşıp İskit topraklarına girdi.

Ancak İskitler Dara ile doğrudan karşılaşmak yerine İran ordusunu iç bölgelere çekerek yıpratma taktiğini kullandılar. Türk destanının ünlü kahramanı, Göktürkler'in atamız dediği ve İran ile yapılan savaşlarda büyük kahramanlıklar gösteren Alp Er Tunga bu dönemde yaşamış olduğu varsayılır.(124)

Bu savaşta İskitler'i yenemeyen Dara (Darius I) Trakya'yı topraklarına kattı.

Darius'un İskit seferlerinin amacı 7. yy sonlarında Ninova'nın düşmesine sebep olan İskit baskınlarından koruyabilecek, geniş buğday kaynak-larına, Karadeniz ve Kafkas madenlerinin mülkiyetine, Kalay ve Anber yolunun kontrolüne sahip olmaktı.(125)

Dorius'un ölümünden sonra Pers İmparatorluğu bir taraftan Yunan birliği karşısında zayıf düşmesi diğer taraftan Mısır ve diğer eyaletlerde yavaş yavaş başlayan başkaldırılar ile Pers sarayında başlayan mücadeleye satrapların da ken-

124- A'dan Z'ye Tarih Ansik., Dara I.
125- Jacgues Pirenne, Büyük Dünya Tarihi, s.73.

di bölgelerinde bağımsız olma girişimleri Pers devletini zor durumda bırakmıştı.

Nihayet Makedonya Kralı İskender'in dünya hakimiyeti için doğuya doğru harekete geçmesiyle Pers İmparatorluğu'nun da sonunu hazırladı.

İskender M.Ö. 334 ilkbaharında Çanakkale boğazından Anadolu'ya geçti. İskender Persler'e karşı ilk başarısını Granikos Irmağı (Biga Çayı) civarında kazandı. Ertesi yıl Anadolu'daki yürüyüşüne devam ederek İssos (Dörtyol yakınında Deliçay) mevkiinde Pers İmparatoru III. Daryus'u ikinci defa mağlup etti. İskender daha sonra Suriye ve Filistin üzerinden Mısır'a girdi (M.Ö. 332-331). Mısır'da, Yunan şehir devletlerinin örneğine göre kendi adıyla anılan İskenderi'ye şehrini kurdu.

M.Ö. 331 ilkbaharında Erbil yakınındaki Gavgamela mevkiinde Pers ordusunu yine bozguna uğrattı. İskender; Asya içlerine doğru hareketini sürdürürken son Pers kralı III. Dorius, bir satrabı (valisi) tarafından öldürüldü. (M.Ö. 330) İskender onu törenle gömdürdü. Kızı ile evlenerek III. Dara'nın (Darius) yerine geçeceğini açıkladı.

MALATYA'DA PERS UYGULAMALARI ve MALATYA'NIN ÖNEMİ

Persler Anadolu'ya gelinceye kadar üretim kölelerin emeğine dayandırılmıştı. Persler toprakları eski sahiplerinden alarak bu üretim şeklini değiştirmişlerdi. Ancak toprakları eski sahiplerinden alıp Pers asker soylularına dağıtmışlardı. Giderek zenginleşen Pers kökenli soylulardan, bazıları kendilerine savaşlar ve kaleler yaptırarak güçlerini arttırmışlardı. Yerel ve geleneksel kültürün yanında, Pers kültürü de diğer bölgelerde ol-

duğu gibi, Kapadokya satraplığında, dolayısıyla Malatya'da da kabullenmiştir. Ancak bölge satrapları (Genel Valileri) halkın geleneksel din, inanış ve kültürlerine pek dokunmamışlardır. Yerel din liderlerine saygı göstermişlerdir. Bu yolla onların desteğini elde ederek, egemenliklerini sürdürmek istemişlerdir. Bölge ekonomisinin can damarı Kayseri (Mazaka) Malatya arasındaki yol bu dönemde daha da önem kazanmıştır. Malatya; İran yaylasını Akdeniz'e bağlayan ulaşım yolu üzerinde doğu ile batı arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkilerin düğümlendiği bir kent olmuştur.(126)

Ayrıca Malatya; Doğu Anadolu ile Kapadokya arasındaki dağlık bölgede, doğudan Küçük Asya (Anadolu) içine giden "Kral Yoluna" geçit vermesi yönünden önemlidir. Tarihin en eski devirlerinden beri önemli bir siyasal merkez olması bakımından, her devirde iz bırakmıştır. Asurluların ve Perslerin "Kral Yolu" Malatya'dan geçmekte idi.(127) Asurluların tarih sahnesinden çekilmesinden sonra bu yol kısmen önemini kaybetmiştir. Ancak, daha sonra Perslerin Anadolu'yu 250 yıl egemenlikleri altında bulundurdukları süreç içinde yeniden önemini kazanmıştır. Günümüzde de tarihi önemi kaybolmadan, Orta Anadolu'yu güney illerine bağlayan yol Malatya'dan geçmektedir.

126- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, s.55.
127- Seton Lıoyd, Türkiye'nin Tarihi s:124.

BÜYÜK İSKENDER VE HELLENİZM DÖNEMİNDE MALATYA (M.Ö 336-30)

Aka istilalarından beri kendi içine kapanık bir ülke olan Makedonya yavaş yavaş bir derebeylik rejiminden mahalli konfederasyonlar sistemine geçti. 8. yy'dan sonra denize komşu olan ve açılan Makedonya, II. Filip zamanında (M.Ö. 359-336) feodal prenslikler yavaş yavaş ortadan kalkmış ve Makedonya birliği kurulmuştur. M.Ö. 338 yılında Serone savaşında Yunanistan'ı yenen II. Filip, Yunanistan'ın hakimi durumuna geldi.

Yunanistan'ın hakimi bulunan II. Filip derhal kendini Pers İmparatorluğu'na karşı Hellenizm'in şefi olarak ilan etti. Vaktiyle Pers imparatoru Kserkses'in Yunanistan'a karşı Asya dayanışmasını öne sürdüğü gibi Makedonya kralı Filip de İyonya Yunanlıları'nın kurtarılması kampanyasına girişmek için bütün Hellen dünyasını etrafında toplamaya çalıştı. M.Ö. 336 yılında Küçük Asya'ya (Anadolu'ya) geçti. Yunan ücretli askerlerinin başında Radoslu Memnon ile savaştı, onu yendi. Efes'i ele geçirdi. Bir müddet sonra da bıçaklanarak öldürüldü.[128]

II. Filip'in öldürülmesi dünya tarihinde iz bırakacak yeni bir dönemin yani Hellenizm'in (M.Ö. 336-30) başlamasına neden oldu.[129] Malatya'nın bu dönemde ne derece Hellenize olduğu tam olarak ortaya koymak şu anki bilgilerimizle mümkün değildir.

128- Seton Lıoyd,a.g.e.s.147

129 -Makedonya Kralı Büyük İskender'le M.Ö. 330 yılında başlayan ve M.Ö. 30 yılına kadar süren dönem.Yunan kültürü ile doğu kültürünün birleşmesinde ortaya çıkan kültür:Hellenizim.

Şimdilik bildiğimiz "Bu devreye ait kalıntılar İtalyan Bilim Kurulu tarafından, Fethiye Bayramtepe'de, Bağbaşı (Orduzu) köyünde ve Gelinciktepe'de bulunmuş olmasıdır. Buralarda elde edilen eserler ayrı bir dolap içerisinde Malatya müzesinde sergilenmektedir.(130)

BÜYÜK İSKENDER'İN ASYA SEFERİ (M.Ö. 336 - 323)

"Babasının öldürülmesi İskender'e kendi alınyazısını oluşturacağına inandığı önceden kararlaştırılmış olaylar zincirinin bir halkasından başka bir şey olarak görünmemiş olsa gerek. Ta baştan Filip'in Perslerle olan Pan-Helen davasına kendisini adaması ve gelecek bir savaşta Makedonya'nın önder rolü oynamasındaki kararlılığını İskender de paylaşıyordu.

Halk kendiliğinden, İskender'i Filip'in ardılı olarak görmekte idi. Şimdi geriye onun önderliğinin Yunanistan'ın öteki ülkelerince de kabul edilmesinin kesinleşmesi kalmıştı. Ancak bu umduğu ölçüde kolay olmadı."(131)

İskender gerek Yunan şehirleri arasında (Thebai) gerekse Suriye ve Mezopotamya'da (Sur ve Filistin) dünya egemenliğine itiraz eden şehirlere karşı çok acımasız davranacaktır.

İskender'in M.Ö. 334-325 yılları arasında Pers devletine karşı büyük bir fetih hareketine girıştiğini görüyoruz.Bu sırada Malatya'yı da egemenlik altında bulunduran Pers İmparatorluğu, sülale kavgaları ile çözülme halinde idi. III.Artaksersekses bütün kraliyet prenslerini ortadan kaldırdık-

130- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi s:56.
131- Seton Lıoyd, Türkiye'nin Tarihi, s:148.

tan sonra kendisi de katledildi (M.Ö. 338) yerine geçen de öldürüldü. Sadece III.Darius iktidarda tutunabildi.(336)

Pers İmparatorluğu doğuda toprağın, batıda denizin cazibesine kapılarak dağılıyordu. Fakat vassal krallıklardan gelen muazzam vergiler başkent de dağılmayı geciktiriyordu.(132)

Pers imparatorluğu ,daha öncede değindiğimiz gibi daha "I.Daryus döneminde yayıldığı geniş topraklar üzerinde düzenli bir yönetim kurmak amacıyla ülkesini 127.vilayetten oluşan 23 büyük satraplığa (genel valilik) bölmüştü. Bu dönemde Malatya, Kapadokya (Güzel Atlar ülkesi) Büyük Satraplığı'na bağlanmıştır. Bu satraplığın merkezi ise Kayseri (Mazaka) idi.(133)

Persler Anadolu'ya gelinceye kadar, üretim kölelerin emeğine dayandırılmıştı. Persler, toprakları eski sahiplerinden alarak üretim biçimini değiştirdiler.Toprakları eski sahiplerinden alan Persler bu kez aynı toprakları kendi asker soylularına dağıttılar. Giderek zenginleşen Pers kökenli soylulardan, bazıları kendilerine saraylar ve kaleler yaptırarak güçlerini arttırdılar. Yerel ve geleneksel kültürün yanında, Pers kültürü de diğer bölgelerde olduğu gibi, Kapadokya satraplığında, dolayısıyla Malatya'da da kabullenilmişti.Bölge satrapları (Genel Valileri) halkın geleneksel din, inanış ve kültürlerine pek dokunmadılar. Yerel din önderlerine saygı gösterdiler. Bu yolla onların desteğini elde ederek, egemenliklerini sürdürmek istemişlerdi. Bölge ekonomisinin can damarı Kayseri (Mazaka) - Malatya arasındaki yol bu dönem-

132- Jacques Pirenne, B.Dünya Tarihi, s:96.
133- M.Oğuz, a.g.e, s.54.

de daha da önem kazanmıştı. Malatya; İran yaylasını Akdeniz'e bağlayan, ulaşım yolu üzerinde, doğu ile batı arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkilerin düğümlendiği bir kent olmuştur."[134]

Persler'in Anadolu üzerindeki egemenlikleri Büyük İskender'in Asya seferi ile sona erecektir. Malatya'nın da içinde bulunduğu Pers egemenlik sahasını artık yaklaşık 300 yıl sürecek yeni bir siyasi ve kültürel sürece terketmiştir.

Babasından devraldığı büyük dünya egemenliği hayali ve Asya'nın zenginlikleri için 30 bin piyade ve 5 bin süvari ile Çanakkale boğazından geçti. İskender'in Granikas (Biga) Çayı kenarında Persler'e karşı zafer kazanması, Anadolu'nun batı kıyılarındaki başlıca limanları (bu arada Ephesus'un) ve içteki önemli kentlerin (bu arada Sardes'in) Makedonyalılar'ın eline geçmesine sebep olmuştur. Makedonya ordusu sadece Miletos ve Halikarnassos'ta mukavemetle karşılaşmış ancak fazla zorlanmadan ele geçirmişti. M.Ö. 333 yılı ilkbaharında Gordion'a hareket eden İskender, Ankyra (Ankara) üzerinden güneye indi. Torosları aşan Makedonya ordusu ile Pers ordusu Pinaros (Deliçay) Çayı kenarında bir kez daha karşılaştılar. Bu muharebede kral III. Darius (Dareius) yönetimindeki Pers ordusu büyük bir yenilgiye uğratıldı.İskender, arkadan gelebilecek bir tehlikeyi önlemek için Pers kralının emrindeki Fenike kentlerine saldırdı. Tyrus'u kuşatarak ele geçirdi. (M.Ö. 332)[135] Suriye üzerinden Mısır'a yönelen İskender, yolu üzerinde direnen Sur ve Gaz-

134- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi s:55.
135- Bülent İplikçioğlu, Eski Ön Asya Ders Notları.Abul Farac,Abul Farac Tarihi,T.T.K,Ankara,C.I.s.108.

ze şehirlerini acımasız bir şekilde cezalandırdı. Şehirler yerle bir edildi. Katliamdan kurtulanlar ise köle pazarlarında satıldı.(136)

M.Ö. 332 yılında Mısır'ın ele geçirilmesiyle İskender, seferinin ilk aşamasını tamamlamış oldu.

İskender, M.Ö. 331'den itibaren Pers devletinin tümüyle ele geçirilmesi ile sonuçlanacak olan yeni bir saldırıya geçti. M.Ö. 331'de Perslere karşı Gavgamela (Assur bölgesinde) muharebesini kazanması üzerine ordusu tarafından "Asya Kralı" ilan edildi. İskender, tüm Mezopotamya'yı ele geçirip, Babil'e girince oradaki rahipler tarafından ülkenin meşru hükümdarı olarak selamlandı. Nihayet Susa ve Persepolis de ele geçirilince, İskender "Panhellen Öç Seferi"nin bu şekilde resmen bittiğini ilan etti.

Bu arada kaçmakta olan Pers Kralı III. Darius,bir satrabı (valisi) tarafından öldürülmesi, İskender'in Pers tahtının meşru varisi olarak ortaya çıkmasına yol açtı.(137)

İskender'in M.Ö: 330 ile 327 yılları arasında Doğu İran ve Orta Asya'da yaptığı savaşlar, Pers Krallığı'nın doğu satraplıklarını da ele geçirmeyi amaçlıyordu. İskender bütün bu ülkelerde "Aleksandra" adını taşıyan askeri üsler kurup oralara güçlü garnizonlar yerleştirdi.

M.Ö. 327 - 325 yılları arasında Hindistan'a da bir sefer düzenleyen İskender'in amacı iskan edilen dünyanın sonunu bulmak idi. M.Ö. 326'da İndus vadisine giren İskender Kral Poros'u yenmekle birlikte, ülkelerinden çok uzaklaşmış bulunan

136- Jacques Pirenne B.Dünya Tarihi s:96.
137- Bülent İplikçioğlu, Eski Ön Asya, Ders Notları.

askerlerinin başkaldırması üzerine geri dönmek zorunda kaldı.[138] Başkenti Babil olan, Ege'den İndus'a kadar uzanan bu dünya İmparatorluğu'nun yönetim sistemini anlamaya çalışırsak Malatya'nın bu büyük coğrafya içerisindeki yerini de kısmen anlama imkanımız olabilir.

İçinden "Kral Yolu'nun geçtiği, Fırat Nehri vasıtasıyla Mezopotamya ile iletişim kurabilen Malatya'nın İskender İmparatorluğu içinde ne durumda olduğu konusunda bilgimiz yok.Gerek ekonomik gerekse buna bağlı olarak sosyal yaşam ve kültürel değişimi ne derece yaşadığı hakkında yine bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bildiğimiz bir şey var ki o da İskender'in siyasal egemenlik yanında kültürel,ekonomik ve diğer alanlarda da bir tek dünya yaratma isteği olmasıdır.

Küçük Asya İskender tarafından fethedilince sartaplıkların başına Makedonyalılar geçti, fakat sitelerin (şehirlerin) mahalli müesseselerine dokunulmadı, tanrıları da çok itibar gördü.

Küçük Asya, öneminin gittikçe artışı sebebiyle yedi eyalete bölündü.[139] Malatya'nın bu dönemde büyük bir ihtimalle Persler döneminde olduğu gibi Mazaka (Kayseri) Büyük Satraplığı'na bağlı kalmıştır.

Salt monarşik bir sisteme dönüşen İskender İmparatorluğu, Pers saray protokolünü (diz çökme) benimsemiş, doğu adet ve giysileri alınmıştır. Kral sınırsız yetkileri olan hatta tanrılık mertebesine ulaşmış bulunan bir hükümdar olmuştur.

Ekonomik olarak tek bir para sistemi ile bir

138- Bülent İplikçioğlu, Eski Ön Asya, Ders Notları.
139- Jacques Pirenne, Büyük Dünya Tarihi,s.98.

"dünya ekonomisi alanı"nın oluşması için gerekli ortam hazırlanmıştır. Ticaret geliştirilmiş, yapılan yeni liman ve yollar, ulaşımı dolayısıyla ekonomiyi canlandırmıştır.

Diğer taraftan Makedonya ve diğer doğu kökenli insanların birbirleriyle evlenmeleri sağlanarak Doğu ile Batı kültürlerinin birbirleriyle kaynaşması sağlanmaya çalışılmıştır.(140) Irkların karışımı politikasına İskender bizzat kendisi önayak oldu.III. Darius kızı Statir ve III.Artakserkses kızı Paryatis ile evlenip böylece Ahemenidler sülalesine yaklaştı. Aryalı kadınlar ile evlenecek olan Makedonyalı askerlere mükafat vaadetti ve dini müsamaha ile mahalli müesseselere hürmet politikası güttü.(141) İskender'in Hindistan seferinden dönmesinden sonra Babil'e (Mezopotamya)yerleşerek bu muazzam imparatorluğun devamı nasıl sağlanabilir diye planlar yaparken ateşli bir hastalığa yakalandı ve genç yaşta öldü. M.Ö. 323

İSKENDER İMPARATORLUĞUNUN DAĞILMASI

"İskender'in ölümünden sonra, generalleri onun bıraktığı belgeler arasında, ileride batıya yapacağı seferlerin planlarını buldular, ancak hiçbiri onun yerine geçip imparatorluğun tümünün yazgısını yüklenecek çapta değildi. Çok geçmeden birbirleriyle savaşa tutuşup kendilerini çetrefil ve sonu gelmez bir kavganın içinde buldular.İmparatorluk ayrı ayrı krallıklara bölündü, her birinin başında, ordularını yönetmiş olan Makedonyalılar vardı."(142)

140- Bülent İplikçioğlu,a.g.Ders Notları.
141-Jacques Pirenne, Büyük Dünya Tarihi s:98.
142-Setan Lıoyd,Türkiye'ninTarihi, s:167,168.

İmparatorluğun Mısır ve çevresi Ptolemaios'a düşerken, Küçük Asya (Anadolu) Malatya'nın da içinde bulunduğu bölge Büyük İskender'in Phirygia satrabı ve tek gözlü komutanı Antigonos'un payına düştü. Ancak Antigonos M.Ö. 301 yılında Afyon-Konya yolu üzerindeki İpsosta, Eski Pers İmparatorluğunun Hindistan sınırlarına değin uzanan bölgeyi kontrol eden Selevkos'un ordusu ve çok sayıda fille desteklenen Lyisimakkos karşısında yenilgiye uğrayınca öldürüldü. 20 yıl boyunca Lyisimakkos tarafından kontrol edilen bölge daha sonra Malatya'nın da içinde bulunduğu yerler Selevkilerin kontrolüne girdi. M.Ö. 280.(143)

KAPADOKYA KRALLIĞI DÖNEMİNDE MALATYA

İskender'in ölümünden sonra 301 yılında Kapadokya bölgesinde bir bağımsızlık hareketinin başladığı görülmektedir. İç Anadolu'nun doğusunda güneyde Toros dağlarından, kuzeyde Karadeniz'e kadar uzanan ve Malatya'nın da içinde bulunduğu varsayılan bölge Kapadokya bölgesi, Kapadokya Krallığı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu krallık batıdaki Galatlar (Bitinya), kuzeybatıdaki Pontus krallıkları tarafından sürekli baskı altında tutuldu.

SELEVKOSLAR DÖNEMİNDE MALATYA

Selevkoslar'ın elinde bulunan satraplıkların birincisi kuzeybatıda Marmara deniziyle sınırlı merkezi bugünkü Bandırma olan Çanakkale Phrygiası'dır. Ardından o sıralar Kızılırmak'a kadar uzanan ,büyük merkezi Phrygia bölgesi, İon kentlerin-

143- Seton Lloyd, Türkiye'nin Tarihi, sayfa: 167, 168.

den içeride kalan ovayı kapsayan Kilikia ve buradan içeride Tuz Gölü'nden Fırat'a uzanan Kapadokia geliyordu. Kuzeybatıda Bithynia yer alırken kuzeyde Karadeniz sahillerinde Pontus yerini almıştı. Yine batıda Bergamayı da (Pergamon) unutmamak gerekir.(144) Yukarıda adı geçen bölgeler aynı zamanda bağımsız krallıklar olarak fırsat kolluyor ve Selevkoslarla mücadele halinde idiler.

Malatya'nın bağlı olduğu Kapadokya Krallığı da Selevki egemenliğine boyun eğmek istemiyordu. Selevkosların büyük kralı Antiokhos (M.Ö. 223 - 189) bölgeyi egemenlik altına alarak, Milidia'nın (malatya) doğusundaki Sofen bölgesine Zariadres adında bir satrabı, batı kesimine de Mitridat adlı bir Pers soylusunu atadı.(145)

Uzun süre Pers soylusu satraplarca yönetilen yöre sonunda Selevki yönetimine başkaldırarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ancak, doğudan gelecek tehlikelere karşı (İran'da egemen olan Partlar) kendilerini fazla güvende hissetmediklerinden, kuzeydeki Pontus Kralı Farmakes'in koruması altına girdiler. (M.Ö. 170)(146)

PONTUS KRALLIĞI DÖNEMİNDE MALATYA

Malatya bölgesi halkı uzun süre,Pontus Kırallığı'na bağımlı Prensler'in yönetiminde yaşamıştır.Ancak MÖ:120 lerde Pontus devletinin büyük Kralı Mitridates Evpatur (M.Ö.120-63), yerli Kral Antipaten in tahtından indirilmesi ile bölge Pontus devletine katılmıştır.(147) Mitridat ünlü bir Pontus kralıdır. Bilgili ve cesur bir kişi

144- Seton Lıoyd, Türkiye'nin Tarihi, sayfa: 168.
145- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, s:59.
146- Malatya Belediyesi, 1986 Çalışma Raporu.
147- Mevlüt Oğuz Malatya Tarihi s:59.

idi. Annesini hapse atarak hükümdar oldu. Batı Anadolu'yu balkanlardan gelip yerleşmiş Galatlar'ın ülkesini ve Paflagonia'nın bir bölümünü ele geçirdi. Romalılar'la amansız bir savaşa girdi. Roma'nın Asya eyaletine saldırdı ve buradaki bütün Romalılar'ı öldürdü (yaklaşık yüzbin kişinin öldürüldüğü sanılmaktadır). Asya kralı olarak Bergama'ya yerleşti. Ancak Roma'nın Anadolu'ya yerleşmesine engel olamadı. Roma'nın ünlü komutanı Ponpeius'la Fırat Irmağı kenarında yaptığı savaşta ağır bir yenilgiye uğradı.

Bazı kaynaklarda "Fırat'ın kaynak sularına yakın bir yerde, uzun, dar bir geçitte yakalanan Pontus ordusu paniğe kapıldı ve bunu izleyen yenilgi katliama dönüştü"[148] şeklinde vermektedir. Bu bölge muhtemelen Malatya'ya yakın Fırat'a kaynaklık eden Tohma Çayı civarı olabilir.

Malatya'nın Ponpeius'un ordularını ne şekilde ağırladığı hakkında bilgimiz yoktur.

Ancak kanlı bir savaşta karşı karşıya gelmiş bu iki ünlü komutan ve devlet adamının (Ponpeius ve Mitridat) sonları pek iyi olmamıştır. Mitridat bu yenilginin ve oğlunun ihanetine dayanamayarak zehir içti ancak ölemeyince kendini bir askere öldürttü.(M.Ö. 63) Ponpeius ise (Roma'nın ünlü komutanı) yine Roma'nın ünlü komutanı ve devlet adamı Çezar (Sezar) ile girdiği mücadele sırasında Mısır'a kaçtı ve orada öldürüldü.[149] (M.Ö.48)

148- Seton Lıoyd ,Türkiye'nin Tarihi s:213.
149- A dan Z ye Tarih Ansk İlgili mad.

KOMMAGENE KRALLIĞI DÖNEMİNDE MALATYA

Selevkoslar Krallığına bağlı olarak uzun süre varlığını koruyan Kommagene, (Asurlular Kummuhi diyorlardı) denilen bölge Suriye'nin kuzeydoğusunda Kilikya, Koppadokia ve Malatya arasında kalan bölgeye tarihte verilen isimdir.(150)

Kommagene adı ile anılan bu bölge Asur ve Urartu kaynaklarında adı geçmektedir.

KOMMAGENE:

Asur Kralı I. Tiglatpileser (M.Ö. 1116 - 1090) Anadolu'yu hakimiyeti altına almaya çalışırken Muşkiler'den bahseder ve "Muşkiler'in 50 seneden beri ellerinde tuttukları Alzi (Hititlerin Alşe dedikleri Fırat'ın Malatya civarında yaptığı dirseğin içi) ve Kutmuhki (Klasik Commegene) memleketine kadar sokulan Muşkiler'in 20 bin kişilik ordularını geriye püskürttüğünü ve 5 Muşki kralını esir aldığını anlatmaktadır.(151) Asur vesikalarında Kummuki veya Kutmukhi şeklinde geçen bu şehir devleti (klasik çağlarda Commagene bölgesi içinde bulunuyordu.)(152) Asur Kralı II. Aded Nirari (M.Ö. 911-891) Kuşşara kralının mallarını aldığını söylerken II. Asurnasirpal Kumuklı kralı Qatazili'den bahseder. Bahiste, bu memleketin kralı Katazila'yı altın, gümüş, sedir ağacı kerestesi vermeye mecbur etmiş ve buradan doğuya dönerek, Diyarbakır civarında yerleşen Bit-zamani Âramî kabilesinden 1500 Habur ile Fırat arasındaki bölgede yerleşen Bit-Adini Arami kabi-

150- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi s:59.
151- Prof. Dr. Firuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, sayfa: 234.
152- Mustafa Kalaç, Sümeroloji Araştırmaları, s.1013.

lesinden ise 2400 esir alarak idare merkezi Kalakh'a (Nemrud)a götürmüştür.(153)

Asur Kralı III.Salmanassar (M.Ö. 859-825) ve II. Tiglatpileser zamanında da bu bölgeden bahsedilir.Urartular döneminde de adı geçen Kommagene, Urartu Kralı III. Sarduri (M.Ö. 765-733) Melitea (Urartular döneminde Malatya) Kralı Sahu oğlu Hilaruwata yı mağlup ve şehrini yağma etmiş, hatta Urartu Kralı Commagene'ye kadar sokulmaya muvaffak olmuş ve Cumukh Kralı (Commagene Kralı) Kuştaşpi'yi haraca bağlamıştı.(154)

M.Ö. 700 civarında bir Kommagene Kralı Asurlulara başkaldırdı. Asur Kralı II.Sargon Kommegenleri yendi.Yenilen asi kralı "Tanrılardan korkusu olmayan tanrısız bir adam bu. Sadece kötü planlar yapan bir hilekar" diyerek suçlayan II.Sargon sözlerine şöyle devam eder: "Karısını, oğullarını ve kızlarını, malını ve hazinelerini aldım ve son olarak halkını aldım ve onları Mezopotamya'nın güneyine (Bugünkü Irak) sürdüm." Daha önceki konularımızdan hatırlanacağı gibi II. Sargon aynı yıllarda (M.Ö. 710) Malatya'yı muhasara ve zapt etmiş, halkını ise Asur diyarına (Samaria) sürmüştü.

M.Ö. 600 dolaylarında Babiller Asurluları yenilgiye uğrattı. Sonradan Kommagene Krallığı'nın başkenti olacak olan Samosata'da (Samsat) son kez savaştılar. Bu savaşta Mısır Ordusu Asurlulara destek verdi. Ancak Babilliler bu birleşik orduyu yendiler.

153- Prof. Dr. Firuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, sayfa: 250.
154- Prof. Dr. Firuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, sayfa: 252 (R. D. Barnett).

Kommegene (M.Ö. 550) önce Babilleri yenen Perslerin sonra da Persleri yenen Büyük İskender'in orduların istilasına uğradı.

M.Ö. 300'lerde Büyük İskender'in komutanlarından biri olan Kral Seleükos bölgeyi kontrol ederken M.Ö. 130'da Kommegene Krallığı bağımsızlığını kazandı.

Malatya'nın Kommegene Krallığı'nın hakimiyeti altına girmesi de bu krallığın bağımsız kalmasından sonra olmalıdır. Özellikle Kral I.Antiochos zamanında Kommegene Krallığı Anadolu'da önemli bir güç haline geldi. Doğuda İran kökenli Parthlar batıda Romalıların arasında kaldı.

Bugün önemli bir turizm merkezi olan Nemrut Antiochos döneminde o muhteşem heykellerine kavuş-muştur.

Heykellere verilen isimlerin Yunanca ve Persçe oluşu (Apollo - Mithras, Artagnes - Herakles, Zeus - Oromosdes, Hera - Teleia, Helios - Hermes) Malatya'nın da içinde olduğu bölgenin hem kültür yapısını hem de hellenizmin bölgedeki varlığının derecesi hakkında bize fikir vermektedir.

Malatya'nın da içinde bulunduğu Kommegene ticari hayatı son derece gelişmişti. Ancak Romalılar ile Parthlar arasında büyüyen sorunlar doğu ve batı arasındaki ticareti engelliyordu. Bu iki süper güç arasında bağımsız tek devlet olan Kommagene hem Romalılar hem de Partlarla ticari ilişkiler kurmuştu

Antiochas denetimi altında tuttuğu Toros sıradağları ve Fırat Nehri geçitleri sayesinde ağır vergiler topluyordu.Uzakdoğu'dan getirilen mallar başkent Samosata'da (Samsat) Romalılara ve

zengin Kommegenelilere satılıyordu. Fırat nehrine ve bu nehire kaynaklık eden Tohma Çayı'nın yanıbaşındaki Malatya'nın da bu ticari hayattan nasibini aldığı kabul edilir. Batıda Romalılar doğuda Partlar tarafından kuşatılan Commagene M.Ö. 69'da Roma komutanı Lucullus tarafından başkentleri Samosata kuşatıldı ise de alınamadı. Roma ordusu geri çekildi.

Kommegene Kralı Antiochos'un ölümünden sonra taht kavgaları yaşandı. M.S. 71 yılında da Roma sınırları içerisine alındı. Kommegene devrinin kapanışı ile Nemrud sadece dağ rüzgarlarının ve yolunu kaybeden çobanların ziyaretleriyle irkileceği uzun uykusuna daldı.

ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE MALATYA

ROMA:

Roma, verimli Latium bölgesinin batısında bulunuyordu. Kentin bulunduğu bu bölge, İtalya'nın merkezi bir yerindeydi. Etrüsk ve Hellen kültürlerinin kesişme noktasında bulunan kentin bu konumu, onun daha sonra İtalyan birliğini gerçekleştirmesi açısından çok yararlı olacaktır.(155)

Roma Uygarlığı, Roma kentinin oluşturduğu antik devletin damgasını taşıyan ve M.Ö. 8. yüzyıl ile M.S. 5. yüzyıllar arasındaki uzun bir zaman dilimine yayılan uygarlık, en geniş sınırlara ulaştığı dönemde bütün Akdeniz havzasını, Avrupa'nın büyük bölümünü, Kuzey Afrika'nın geniş bir kesimini ve Fırat ırmağının batısındaki Ortadoğu topraklarını içine alan Roma dünyası, tarihsel bakımdan Erken Roma(M.Ö. 753-510), Roma Cumhuriyeti (M.Ö. 510-27) ve Roma İmparatorluğu(M.Ö. 27 - M.S. 476) biçiminde üç döneme ayrılır.(156)

M.S. 375 yılı Kavimler Göçü'nün de etkisiyle imparatorluk, M.S. 395 yılında Batı Roma ve Doğu Roma (Bizans) diye ikiye ayrıldıktan sonra Batı Roma, Orta Avrupa'yı istila eden başta Hunlar ve Germenler olmak üzere diğer toplulukların başta Franklar, Ostrogotlar, Vizigotlar, Slavların baskısına dayanamayarak M.S. 476 yılında yıkıldı. Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu ise Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemi padişahı Fatih Sultan Mehmet tarafından 1453 yılında ortadan kaldırılacaktır.

155- Bülent İplikçioğlu, a.g.Ders Notları.
156- Ana Britanica.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Roma, eski çağda Latium'da oturan Latinler tarafından yedi tepe üzerinde kurulmuştu. Sonra Etrüskler burayı büyük bir şehir haline getirmişlerdi.

Efsanelere göre, Roma'yı M.Ö. 753 yılında Romulus adında bir latin kökenli askeri bir şef tarafından kurulmuştur. *"Anneleri öldürüken Romus ve Romulus adındaki ikiz kardeşler bir sepet içinde Tiber Irmağına atılmış, fakat çocuklara birşey olmamış, sularla sürüklenen sepet ırmağın kıyısına takılmış, o sırada su içmek için ırmağa gelen bir dişi kurt çocukları görmüş ve onlara analık etmiş (Türklerin Ergenekon'dan çıkışı da bir dişi kurdun kılavuzluğunda gerçekleşmişti) daha sonra o çevrede dolaşan bir çoban onları görmüş ve onları evlatlık olarak büyütmüş. Delikanlılar büyüyünce annelerini öldürenlerden öç almışlar, sonra Tiber Irmağından kıyıya çıktıkları yerde bir şehir kurmuşlar..."*[157] efsane böylece sürüp gider.

Roma, Eskidoğu'nun son büyük devleti Assur İmparatorluğu zamanında (M.Ö. 8-7. yy) dünya haritasında henüz küçük bir nokta idi.

M.Ö. 5. yy'da Akdeniz Havzası'nda üç büyük siyasal güç vardı. Bunlar: Pers İmparatorluğu, Attikadelos Deniz Birliği ve Kartaca. Roma ise bu yüzyılda İtalya'daki diğer kentlerle dahi boy ölçüşemeyecek bir durumda olan küçük bir kent devleti idi. Bununla birlikte M.Ö.387'deki Gal felaketini atlatan Roma Cumhuriyeti, M.Ö. 338'de Latiumu ve Samnitlere karşı yapılan bir seri savaştan sonra M.Ö. 290'da Orta İtalya'yı eline geçirmişti.

157- A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi.

M.Ö. 268'de Roma'nın Güney İtalya'daki Helen kentlerine egemen olması üzerine Akdeniz'de egemenliği kimseyle paylaşmak istemeyen Kartaca ile uzun süren savaşlara (M.Ö. 264 - 216) girişmişti.

M.Ö. 264 - 241'de I. Kartaca Savaşı(I. Pön Savaşı) ile Sicilia Roma'nın ilk eyaleti olurken, M.Ö. 218- 201 yılları arasındaki II. Kartaca Savaşı(II. Pön Savaşı) ile Hispania (İspanya) eyaletini kurmuştu. (M.Ö. 216 yılında Roma ,Kartaca'nın ünlü komutanı Hannibal ile Cannae Meydan Muharebesi'ni yapmıştı). Böylece Batı Akdeniz'de tek güç haline gelen Roma artık yavaş yavaş Hellenistik doğuya doğru yönelmiştir.

M.Ö. 200-190 arasında Roma kuzey İtalya'da Keltlerle savaşarak M.Ö. 191'de burada Gallie Cisalpina eyaletini kurarken M.Ö. 190'da Küçük Asya'daki (Anadolu) Magnesia (Manisa) Muharebesinde Selevkus Kralı III. Antiokos'un Roma'ya yenilmesi ise Roma'yı Doğu Akdeniz'de lider durumuna getirmiştir. M.Ö. 186 da yapılan Apameia Antlaşması ile Selevki Krallığı Anadolu'yu bu arada Malatya'yı Toroslara kadar terketmek zorunda kalmıştır.(158)

Apemeia Antlaşması'ndan sonra Selevki Krallığı Anadolu'da çözülmeye başladı. Gerek Roma'ya antlaşma gereği ödemek zorunda olduğu yüklü tazminatlar gerekse Selevki ailesindeki taht kavgaları ve saray entrikaları Anadolu'da tam bir siyasi boşluk meydana getirmiştir. Bu siyasi otorite boşluğu Malatya dahil Anadolu'da şehir devletçiklerin güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

158- Bülent İplikçioğlu, M.Ü. Fen-Ed. Fak. 1985-86 Dönemi Ders Notları.

İran kökenli Partları'nda bu dönemde Anadolu'da varlık göstermeye başladığını varsayarsak siyasi durumun daha da karmaşık hale geldiği görülür.

Siyasi otoritenin bu derece zayıfladığı bir dönemde Malatya'nın ve diğer Anadolu şehirlerini yöneten idarecilerin saraydan yönetilmenin baskısından kurtulup şehirleri daha bayındır hale getirdikleri yorumu yapılabilir. Daha önceki konularımızdan hatırlanacağı üzere Hitit İmparatorluğu'nun çözülmesi üzerine Anadolu'da Hitit Şehir Devletleri'nin nasıl bir gelişme gösterdiklerini görmüştük.

Ancak bu kez durum biraz daha farklı görülmektedir. Roma'nın egemen olmaya çalıştığı Selevkiler'in çözülme sürecine girdiği, Partlar'ın ise Anadoluya sokulduğu bir siyasi tabloda Malatya'nın durumunu anlamak için elimizde fazla bir bilgi mevcut değildir.(159)

Çok geçmeden Akdeniz egemenliğinin tamamlanması işine girişen Roma Cumhuriyeti, M.Ö. 149 - 146 yıllarındaki III. Kartaca (III.Pön Savaşı) Savaşının sonunda Kartaca'yı(160) tümüyle yok ederek yerini tarla haline getirdi.(161) Ve Afrika eyaletini kurdular (M.Ö. 146) Aynı yıl içerisinde Korinthos'u tahrip eden Roma, burada Macedonia Kralı III. Attalos'un Krallığını M.Ö. 133'te veraset yoluyla Roma'ya bırakması üzerine, bu devletin toprakları üzerinde M.Ö. 129 yılında Asia (Asya) eyaletini oluşturdu.Böylece, Roma Mısır dışında

159- Jacques Pirenne, Büyük Dünya Tarihi, s: 124.
160- Eskiçağ'da Fenikeliler'in M.Ö. IX. yüzyılda Tunus yakınlarında kurdukları bir şehirdir.
161- A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi.

doğu Akdeniz'e egemen olarak bir "Dünya Devleti" haline geldi.

Anadolu'daki siyasi otorite boşluğu kuzeydeki Pontus Krallığı'nı harekete geçirdi. M.Ö. 100 yıllarında Malatya'nın da içinde olduğu Küçük Asya'nın (Anadolu) büyük bir bölümünde egemen olan Pontus Kralı Mithridates Eupatur, Roma'nın Anadolu'daki eyaletini istila etmekle kalmayıp Yunanistan'a kadar gitti. Bölgede, 100. bin civarında İtalyan'ı öldürerek tam bir katliam yaptı. Bu sırada rakipleriyle mücadele halinde olan Lucius Cornelius Sulla ile Mitridas'ın bir araya gelerek anlaştıkları görülmektedir. (M.Ö. 85)[162] Ancak bu antlaşma Sulla'nın Mithridates'e kuzeye çekilmesini ve Anadolu'nun büyük bir kısmından çekilmesi şartını dikte ettiren bir antlaşmadır.

Kendisini Roma Halk meclisi ve Roma senatosu nezdinde zorla komutan seçtiren Sulla (M.Ö. 138 - 78) Anadolu'da Bitinia (Batı Anadolu) ve Malatya'nın da içinde olduğu Kapadokya'ya geçerek buralara (Asya Eyaletine) yeni bir düzen verdi.[163]

Malatya'nın bu uygulamalardan nasıl etkilendiğini bilmiyoruz. Ancak şurası kesin ki Roma, Malatya'ya gerek Pontus devletine karşı gerekse İran kökenli Parthlara karşı yeterince lejyon yerleştirmiş olmalı.

Roma Cumhuriyeti, Sulla'nın sahneden çekilmesinden sonra ordu komutanları arasında amansız bir mücadeleye sahne olmuştu. Bir taraftan Ponpeius, Crassus ve Caesar (Sezar) (M.Ö. 80 ile M.Ö. 48 arası) ardından Octavianos, Antonius

162- Seton Lıoyd, Türkiye'nin Tarihi, s.204.
163- A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi.

ve Lepidus arasındaki mücadeleler (M.Ö. 48 - M.Ö. 27) Roma'da cumhuriyetin sonunu getirmiştir.

SPARTAKÜS OLAYININ MALATYA İLE İLGİSİ VAR MI?

Gerek Roma tarihinde gerekse dünya tarihinde yeni bir milada (Hz. İsa'nın doğumu) giriş yapmadan önce M.Ö. 73 - 71. yıllarında meydana gelen, tarih boyunca da sömürü ve köle düzenlerine başkaldırının simgesi haline gelen Spartaküs olayını hatırlatmadan geçemeyeceğiz.

"Roma gelmiş geçmiş imparatorluklar arasında en büyük köle tüccarı devlettir. Spartaküs'ten önce birçok köle ayaklanmaları meydana gelmiştir. Bunlardan bir kısmı şunlardı: İsa'dan 187 yıl önce İtalya'da Apoli'deki köle ayaklanmasında yedi bin kadar köle öldürüldü. Gene İsa'dan 184 yıl önce Sicilya'daki köle ayaklanmasında öldürülen köle sayısı 20.000'i buldu. Gene Sicilya'da ve İsa'dan 104 yıl önceki ayaklanmada bütün bir köle ordusu son neferine kadar imha edildi. Yine İsa'dan 133 yıl önce Bergama'da patlayan köleler isyanında ise köleler muzaffer olmuş, hatta bir de "Güneş Devleti" kurmuşlardı. Başları ve kurtarıcıları Aristonikos, evvelce köle iken şimdi kölelerin efendisi olmuştur. Ama yetişen Roma ordusu, bu güneşi söndürdü ve Roma'ya getirilen Aristonikos törenle idam edildi.

Spartaküs'e gelince o da bir köleydi ve Roma'da yaşıyordu. Tarihte en büyük köle ayaklanmasının başına geçişi ve gerçek bir ihtilalin lideri olarak yükselişi, İsa'dan önce 73 yılına rastlar. O sırada Spartaküs, kendisi gibi köle olan 73 arkadaşı ile beraber, Roma arenasındaki saraylar için

gladyatör yetiştiren bir köle tüccarının işlettiği eğitim yerinde çalıştırılıyordu.

Gladyatör, bir çeşit ölüm güreşçisi ölüm savaşçısı demektir. Roma'da bu tür eğlenceler halkın en sevdiği sahnelerdi. Arenada ölesiye çarpıştırılırdı. Bu gladyatörleri besleyip yetiştiren, bu ölümlere hazırlayan bu işin ticaretini yapan esirciler vardı. İşte Spartaküs ve 73. arkadaşı böyle bir esirci evinde, yaklaşan ölümleri için yetiştiriliyorlardı.

Spartaküs aslen Trakyalı'dır. Bir savaşta Romalılara esir düşmüş, Roma'da köle olarak satılmıştı. Onunda vücuduna, kızgın köle damgası vuruldu. Bir aralık satıldığı sahibinin yanından kaçtı. Ücretli asker oldu. Ama bu, kısa sürdü. Köleliği meydana çıktı. Gladyatörler yetiştiren bir esirciye satıldı. 73 arkadaşı ile birlikte, sıkı bir kontrol altında yetiştirilmeye başlandı. Spartaküs, işte bu 73 arkadaşı ile bir gün arenaya çıkarılacak, orada ve halkın gözü önünde bunlar birbirlerini öldüreceklerdi. Spartaküs, bu kader karşısında, arkadaşlarını isyana teşvik etti. Onları, diğer köleleri de hareket geçirerek Roma'da hatta bir başka düzen yaratılması fikrine inandırdı. Çünkü köle Spartaküs'ün üstün ve güçlü vasıfları vardı. Spartaküs ilk isyan bayrağını bu 73 arkadaşı ile açtı. Fakat çevresinde, pek çabuk bir köle ordusu belirdi. Roma ilk defa köleler karşısında yeniliyordu. Kısa bir zaman içinde 40.000 köle onun emrinde toplandı. Romalılar Güney İtalya'yı Spartaküs'e bırakmak zorunda kaldılar.

Ancak bu dönemde Roma'nın kaynakları sonsuzdu. Roma iki yıl sonra başka bölgelerden de getirilen kuvvetlerle Spartaküs'ün ordusu yendi ve Spartaküs savaş meydanında öldürüldü. M.Ö. 71

Roma'nın egemen olduğu topraklarda ve Malatya'da kurduğu bu sosyal düzen, bu dönem Malatya'sı hakkında bize bir fikir verebilir."[164]

ROMANIN İMPARATORLUK DÖNEMİNDE MALATYA (M.Ö. 27 - M.S.476)

Roma, Cumhuriyet devrinde Akdeniz dünyası yeni bir siyasi düzen kazanmıştı. İmparator Octavius (ünvanı Augustos'dur) M.Ö. 27 - M.S. 14 ile başlayan ilk imparatorluk dönemi devletin anayasal kurumlarını değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda Akdeniz dünyasına uzun süren iç barış dönemi de (Pax Romana) getirdi.

Malatya'nın da içinde olduğu bu iç barış döneminde İmparator Augustos'un yaptığı ilk işlerden biri Malatya'yı da yakından ilgilendiren eyaletler sistemini yeniden kurmak oldu.

Roma Devleti, üç yönetim bölgesine ayrılmıştır. Roma kenti ve İtalya bu bölgelerden birini teşkil ediyordu. Eyaletler ise "Senatus" ve "İmparator Eyaletleri" olarak iki yönetim grubunda toplanmıştır. Senatus eyaletleri, güvenliği sağlanmış iç eyaletler idi. İçlerinde askeri birlik olmayan bu eyaletlerin başında bir proconsul ya da bir propraetor bulunuyordu. Senatus yönetiminde olmakla birlikte Princeps'in (İmparator) denetiminde bulunan bu eyaletlerin gelirleri "Aerarium" denilen Senatus hazinesine girerdi.

164- Ş. Süreyya Aydemir, İhtilalin Mantığı, sayfa: 48.

"İmparator Eyaletleri" ise sınırlardaki (Malatya gibi...) "Lejyonlu" eyaletler idi. Princeps'in (İmparator) tayini ile ve onun adına bir "Legatus" tarafından yönetilen bu eyaletlerin gelirleri ise imparatorun özel hazinesi olan "Fiscus"a giderdi.(165)

Bu dönemden itibaren Roma ordularının uğrak yeri haline gelen Malatya'nın yeri de değişmiştir. Romalılar, Hititler döneminde kurulmuş ve bugün Aslantepe olarak bilinen yerin 4 km aşağısına taşımışlardır. Önceleri askeri bir garnizon yeri olarak kullanılan kent, Romalılar muhtemelen askeri stratejik hesaplar göz önünde bulundurarak taşımışlardı.

Romalılar, şehrin Toros Dağları kitlesinin geniş seddi önünde doğrudan gelen istila yollarının aştığı geçide yakın, suyu bol, iaşe olanakları uygun yerde geçici bir yerleşme yeri kurmuş iseler de zamanla etrafında nüfus toplanarak, garnizon şehir haline dönüşmüştür. Buranın savunulması için lejyonlar yerleştirilmiş ve şehrin etrafı da surlarla çevrilmiştir. Şehir surlarının Traianus (M.Ö. 98-117) döneminde yapılmaya başlandığı sanılmaktadır.(166)

Eyaletlerden gelme ilk imparator olan Traianos ülkedeki refah düzeyini yükseltmeye yönelik geniş çaplı yatırımlara girişmiştir. Uzun hazırlıklardan sonra İran kökenli Parthlar'a karşı düzenlediği seferde (M.S. 115 - 116). Basra Körfezi'ne kadar ilerlemiştir.(167)

Doğuya karşı yapılan seferlerde Roma ordu-

165- Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu, 1986-87, Ders Notları M.Ü. Fen-Ed. Fak. Tar. Böl.
166- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, sayfa: 64.
167- Ana Britanica.

larının uğrak yeri haline gelen Malatya (Melitene) kuzeyi güneye, doğuyu batıya bağlayan bir düğüm noktası üzerinde bulunuyordu. Fırat nehrinin doğu ile batıyı birbirinden ayırması, Mezopotamya ile iletişim sağlayan su yolu olması nedeniyle Melitene (Malatya) daha da önem kazanmıştır. Bu bölgeye Romalılar iki lejyon yerleştirmişlerdi.XI-I.ci Fulminita adını taşıyan lejyonu Melitene'ye XVI cı Flaviya adını taşıyan lejyonu ise Samosota'ya (Samsat / Adıyaman) yerleştirmiştir. Her Lejyon 6 bin kişiden oluşuyordu. Romalılar bu bölgeye toplam 12.000 kişilik kalıcı muhafız birlikleri yerleştirmişlerdi.(168)

Melitene'ye (Malatya) yerleştirilen XII. Lejyon doğudaki Roma'nın en önemli askeri birliklerinden biri olmuştur. Bu lejyonlar bölgede asayişi sağlayarak, Karadeniz'den Zaugma'ya (Fırat üzerinde iki kıyıyı birbirine bağlayan geçit) kadar uzanan doğu hudutlarının bekçisi olmuştur.

Miladın ilk yıllarında yaşamış olan ünlü eski çağ coğrafyacısı Amasyalı Strabon, eserinde Malatya'nın Catonie ve Fırat nehri arasında, kurulmuş bir şehir olduğunu, Kommegene yakınında bulunduğunu, askeri bir garnizon halinde Romalı askerlerin yerleştirilmiş olduğunu yazmaktadır. Halkının Kappadokia halkından ayrı ve farklı olup, bu bölgenin ormanlarla kaplı olduğundan söz etmektedir.(Evliya Çelebi de Beydağı'nın ormanlarla kaplı olduğunu yazmaktadır).

Malatya'nın kurulduğu ovanın adının Catonie olduğunu yazan Strabon, bölgede iki önemli kaleden söz etmektedir. Bunlardan birisinin Daskar-

168-İslam Ansiklopedisi, Malatya md.

tum (Arapgir), diğerinin de Tomisa kalesi olduğunu bildirmektedir.

Tomisa kalesinin, Fırat nehrinin tarih boyunca geçit verdiği, Kömürhan köprüsünün yakınında bulunan halen Kale ilçesi adıyla yeni kurulan ilçede bulunduğu bilinmektedir. Coğrafyacı Strabon ve Ptolonmy, Kapadokia'nın Büyük Ermenistan'a uzanan kısmına "Melitene" derler diye yazmaktadır.(169)

Bu dönemde Roma İmparatoru Traianos'un en yakın erkek akrabası olarak başa geçen Hadrianos (M.S. 117-138) yayılma politikasını değiştirerek sınırları tahkim etmeye ve eyaletlerde yerleşik garnizonlar oluşturmaya yöneldi.(170)

ELÇİ ARRIANOS'UN MALATYA RAPORU

Hadrianos dönemi Malatya ile ilgili en dikkat çekici bilgi Elçi Arrianos'un Hadrianos'a sunduğu rapordur. Bu rapora ve başka kanıtlara dayanan D. Magia Romen, Rule in Asia Minor adlı eserinde bu bölge ile ilgili ilginç bilgiler vermektedir. Magie öncelikle eyalete büyük önem kazandıran stratejik yolların başkent Mazaka'da (Kayseri) birleşmesinden söz ediyor. Bugün bölgeyi gezenlerin gayet iyi bildikleri yollar şunlardı: Lykaonia'dan çıkıp Melitene'ye (Malatya) uğrayan, sonra Tomisa'da (Malatya Kömürhan köprüsüne yakın bir kale ismi) Fırat'la kesişen güney yolu; Ankara'dan çıkıp, Kızılırmak'ın yayı üzerinden Tyana'ya ve Kilikia kapılarına (Gülek Geçidi) giden eski yol ve kuzeyde Sebasteia (Sivas) ile Pontus'a giden bir başka yol.

169- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, sayfa: 64, (Prof. DR. W. M. Ramsay, Çeviren: Mihri Bektaş, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, s.313).
170- Chistopher Dawson, Batının Oluşumu, s.36, Dergah Yayınları, 1976.

Sonra memleketin doğal kaynakları azalmış kısaca: zeytinler, üzümler, Melite'nin (Malatya) dağlar zincirinden Fırat bayırlarına yayılıyor, hele bir şarabı var ki "Yunan şarabı ile başa baş" derler.(171)

Roma İmparatoru Dioclationus döneminde (M.S. 284 - 313) Melitene'nin önemi daha da artmıştır. Doğunun önemli merkezlerinden biri oldu. İran'a karşı imparatorluk orduları buradan sevk ediliyordu.

Dalmaçyalı azat edilmiş bir kölenin oğlu olan Dioclatianus Roma eyalet sisteminde önemli değişiklikler yapmıştır. Fırat boylarındaki dört önemli merkezden biri Melitene olmuştur. Şehirlerin yönetiminde önemli değişiklikler yapan Dioclatianus yerel yönetimleri güçlendirerek merkeze bağlamıştır.

Her vilayette sivil, adli idari ve mali yetkilerin hemen tümü bir tek protor valisinin elinde toplandı. Polis şefi olarak mahkemeleri yönetir ve şikayetleri karara bağlardı, sivil idare, halk eğitimi, posta işleri, meslek teşekküllerinin yönetimi, Pazar fiyatlarının tespiti hep onun otoritesi altında yönetilen işlerdi. Orduya kumanda etmezse de, askeri idareye başkanlık ederdi. Asker toplanması, birliklerin beslenme, ücret ödenmesi işlerini ve subayların maaş işlerini gözetirdi. Nihayet mali işleri de o yönetir, vergileri toplar, memurlara maaşlarını öder, bütün amme masraflarını o görürdü.(172)

Diocletianus döneminde Malatya'yı da yakından ilgilendiren bir diğer olay Putperestliğe geri dönüştür. Hatta imparatorlara tanrı derecesinde kutsallığın atfedilmesidir Doğunun imparatoru Diokletianus güneş tanrısı jupiterden, Maksi-

171- Seton Lıoyd, Türkiye'nin Tarihi, sayfa: 238
172- Jacques Pirenne, Büyük Dünya Tarihi, sayfa: 84.

milianus da Batının İmparatoru gene güneş tanrısı Herkules'ten gelen kutsal varlıklar olarak tanıtılmıştır.

Bu gelişmeler halk arasında eski Roma dinine dönüş olarak algılanmış ve Malatya'daki Hristiyanlar ayaklanmışlardır. Ancak şehirdeki baskılar artınca Suriye bölgesine göç etmişlerdir (M.S. 303). Bütün Hristiyan kiliselerinin kapatıldığı ve kitapların müsadere edildiği bu dönemde Hristiyanlar büyük acılar çekmişlerdir.(173)

Roma İmparatorluğu M.S. 300'lerden sonra üç önemli mesele ile uğraşmıştır. Birincisi Hıristiyanlığın bir devlet dini olması sürecinde zaman zaman putperest uygulamalar nedeniyle içe dönük problemler yaşaması. İkincisi doğuda İran ile egemenlik mücadelesine girmesi ve bu arada Malatya'nın önemli bir savunma görevi yapması.

Üçüncüsü Kuzey Hunların Batıya doğru (Karadeniz'in kuzeyinden) göç hareketini başlatması (375 Kavimler Göçü) ile önlerine kattıkları toplulukların (Slavlar, Vandallar, Süevler, Ostrogotlar, Vizigotlar, Germenler ve Franklar vs.) Roma sınırlarına dayanmaları olmuştur.

Bütün bunlar Roma'nın Theodosius (M.Ö. 379 - 382) döneminde imparatorluğu oğulları Arcadius ile Honarius arasında paylaşması ve ölümünden sonra da imparatorluğun kesin olarak ikiye ayrılmasıyla sonuçlandı. (395)

İmparatorluğun doğusu (Doğu Roma) Arca-dius'a düşerken Batısı (Batı Roma) Hanorius'a düştü. Malatya, Doğu Roma'nın (Bizans İmparatorluğu) sınırları içinde kaldı.

173- Jacques Pirenne, Büyük Dünya Tarihi, sayfa: 186.

BİZANS İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE MALATYA (M.Ö. 395-659)

Roma İmparatorluğu 395 yılında Theodosius'un ölümü üzerine ikiye ayrılınca Malatya Doğu Roma'nın (Bizans) payına düşmüştü.Malatya Bizans döneminde de önemli bir şehir olma özelliğini korumuştur. Hatta daha da önem kazanarak gerek Sasani saldırıları sırasında gerekse onu takip eden İslam fetihleri sırasında Malatya vazgeçilmez bir merkez olmuştur.Bizans'ın, doğu güvenliğini sağlayan önemli bir kale olmuştur.

Romalılar'ın Bizans'a terk ettikleri toprakların doğudaki son sınırı Fırat nehri boylarına erişmekte idi. Melitene restore edilerek İranlılara karşı askeri savunma merkezi haline getirildi.(174)

Hain ve kanlı bir hükümdar olan Bizans imparatoru Zenon'un ölümünden sonra dul karısı, bir saray memuru olan Dalmaçyalı Anastasie (491-518) ile evlenerek onu tahta geçirdi.İmparator olan Anastasie döneminde Sasaniler Erzurum ve Diyarbakır'a kadar geldikleri zaman Malatya'daki Bizans lejyonu önemli görevler üstlendi.(175)

İmparator Anastasie şehirlerin yönetiminde önemli değişiklikler yapmıştır. Malatya'daki durum hakkında da bize önemli ipuçları veren bu uygulamalar şunlardır:

Özellikle imparatorluk içinde önü alınamaz duruma gelen rüşvet ve suistimalleri önlemek için şehirlerde askeri idarecilerin yanına birer piskopos

174- Ernest Hoigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, Çeviren: Fikret Işıltan, İstanbul 1970.
175- Nuray Yıldız, M. Ün. Fen-Ed. Fak. Tarihi Bölümü Ders Notları, 1986-87.

görevlendirdi. Şehir yönetiminde yerelliğe önem veren imparator Valentinianus döneminde belediye gelirlerinden alınmaya başlanan üçte bir geliri, şehrin ihtiyaçlarına ayırdı. Köylülerin köleleştirilmesini önlemek için birtakım önlemler aldı.

Anastasie'nin mali politikası da sosyal politikasına uygundu. Tahta çıktığı vakit borçluları eski vergi borçlarından kurtardı. Fakir sınıfların yükünü hafifletti. Malatya gibi savaşların tahrip ettiği veya mahsulün güç duruma düşürdüğü bölgeleri devlet yardımıyla kalkındırmaya uğraştı.

İmparator ayrıca ihracatın gerçekleşmesi için gerekli önlemleri aldı. *"Yunan şarabı ile başa baş"*[176] olarak kabul edilen Malatya şarabının bu dönemde önemli bir ihraç malı olduğu kabul edilir.

JUNTINIANUS DÖNEMİNDE MALATYA (527 - 565)

Justinianus, iyi bir eğitim görmüş, Roma ve Hıristiyan idealiyle yetişmiş, devlet yönetiminde deneyimli, olgun fikirli ve metin karakterli idi. Uzun süren yönetimi Bizans'ın ilk parlak dönemidir. Amcası Justinus döneminde Sasaniler tekrar harekete geçmişlerdi ve ordunun büyük bir kısmı Malatya dahil doğu illerinde konuşlandırılmıştı. Oysa Justinianus batıya yapacağı seferlerden dolayı doğu'dan emin olmak istiyordu. Bunun için 532 yılında İran ile **"Ebedi Barışı"** yapmayı başardı. Ancak barış karşılığında İran'a ağır bir yıllık vergiyi kabul etti. Tam bu sırada 532'de İstanbul'da çıkan ve oldukça tehlikeli "Nika İsyanı" patlak verdi. Hipodromdaki araba yarışlarında ta-

176- Seton Lıoyd, Türkiye'nin Tarihi, s. 238; Elçi Arrianus'un Malatya Raporu.

raf olan Maviler ve Yeşiller, partileri zamanla siyasal, sosyal ve dinsel nitelik almaya başlamıştı. Birbirlerine rakip olmalarına rağmen, nefret ettikleri hükümete karşı birleştiler. İsyan kentte hızla yayıldı. En güzel bina ve sanat eserleri ateşe verildi. Anastasius'un bir yeğeni imparator ilan edildi. Justiniunus ve yakınları İstanbul'dan kaçmayı düşündükleri bir sırada, Hipodromda görevli bir ayı bekçisinin kızı olan karısı Theodora kocasının imdadına kavuştu. İsyanı bastırma görevini ünlü komutan Belisarius'a verdi. Belisarius 6 gün devam eden isyanı kanlı bir biçimde bastırdı. hipodromda 30-40 bin isyancının öldürüldüğü kaynaklarda belirtilmektedir.(177)

Batıda Vandallar!a, Ostorogotlar'a ve Vizigotlar'a karşı önemli başarılar kazanan Justinianus tahta geçtiğinin ilk yıllarında İran ile mücadeleler devam ediyordu. 532 yılında "Ebedi Barış" imzalaması kısa süre için dönemin iki büyük devleti arasında barışı sağladı.Fakat Justinianus'un gizlemeye gerek duymadığı dünyaya hakim olmak konusundaki planlarından endişe içinde bulunan İran hükümdarı Hüsrev Anuşirvan (Adil) Bizans'ın batıda meşgul olmasını fırsat bilerek "Ebedi Barışı" feshetti ve Suriye üzerine yürüdü. (540) Bizans'ın doğudaki en önemli kenti olan Antakya'yı yakıp yıktı. Akdeniz'e kadar ilerledi. 542'de Melitene'yi (Malatya) yağmaladı. Bizans'ın gönderdiği ordu Hüsrev'in karşısında tutunamıyordu. Sonunda bu iki devletin arasında Bizans'ın vergi vermesi koşulu ile 562 yılında antlaşma yapıldı.

Justinianus kendisini Tanrı'nın yeryüzündeki

177- Nuray Yıldız, M. Ü. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü 1986-87, Yılı Ders Notları.

temsilcisi ve kilisenin de efendisi saydığı için Hristiyanlığın en büyük kilisesini inşa etti. Bizans sanatının ilk büyük dönemi olan 532-537 yılları arasında inşa edilen görkemli Ayasofya ile gözler önüne serilmektedir.

Justinianus'un ölümüyle imparatorluk en perişan dönemini yaşamaya başladı. İçte karışıklık dışta da çeşitli saldırılar birbirini izliyordu.

562 yılında İran ile yapılmış olan 50 yıllık barış Justinianus'un yıllık vergiyi ödememesi üzerine bozuldu. Bu sırada Hazar Denizi kıyılarına kadar egemenlik sahalarını genişleten Göktürkler'in İran'a karşı Bizans ile bir ittifak yapmak istediklerini görmekteyiz. Göktürk elçilik heyeti Kafkas Dağlarını aşarak uzun bir yolculuktan sonra İstanbul'a geldi ve burada büyük bir iyi niyet gördü. İran'a karşı Bizans ile ittifak yapmak isteyen Türk elçilik heyeti ipek ticaretinde Çin ile Bizans arasında aracılık etmek ve bu ticareti İran'dan geçirmemek önerisinde bulundu.(178)

Bir taraftan İpek Yolu üzerinde İran'ı saf dışı bırakmaya yönelik Türk-Bizans İttifakı, diğer taraftan Bizans'ın ödemekte olduğu yıllık vergiyi kesmesi üzerine Bizans-İran (Sasani) Savaşı başlamış ve Bizans'ın hezimetiyle sonuçlanmıştı. (572-574) Ancak I. Hüsrev Anuşirvan'ın ölümü ve İran'da taht kavgaları, savaşı Bizans'ın lehine çevirdi. Malatya'da yapılan savaşta Sasani ordusu yenildi.(179)

Bir sonbahar günü yapılan ve Sasanilerin

178- Nuray Yıldız, M. Ü. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü 1986-87, Yılı Ders Notları.
179- A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi, Sasaniler.

(İran) yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşta Malatya (Melitene) intikam amacı ile yakılıp yıkılmıştır.[180]

İki İmparatorluğun kıyasıya üzerinde mücadele ettikleri Melitene stratejik konumu nedeniyle bundan böyle İslam-Bizans çatışmasının da tam ortasında yer alacak, çoğu zaman da Melitene halkı bu çatışmaların kurbanı olacaktır.

Bizans için asıl felaketler 600'den sonra başladı. Sasani hükümdarı II. Hüsrev bir bahane ile (Bizans'taki taht mücadelelerine taraf olmuştur) Suriye ve Filistin'i zapt ve Anadolu'yu (bu arada Melitene) baştan başa tahrip ederek Kadıköy (İstanbul) önlerine kadar gitti. (608)[181]

Bizans çok kötü günler yaşıyordu. Bir taraftan taht kavgaları, bir taraftan Avarların ve Slavların İstanbul kuşatması,bir taraftan Sasanilerin Suriye, Mısır ve Anadolu istilası, diğer taraftan İmparator II Theodasios'tan (408-450) beri sürüp gelen Monofisizm (İsa'da yalnız Tanrı tabiatının var olduğu inanışı) tartışmaları.

İmparatorluk bir kurtarıcı bekliyordu. Kurtarıca Afrika'dan geldi. 610 yılında Kartaca eksarhının oğlu Heraklesios ayaklandı. Bir donanma ile İstanbul'a geldi ve kendini imparator ilan etti.

Büyük miktarda para vererek ve rehine bırakarak Avarları durduran Heraklesios ,Azerbaycan üzerinden İran'a karşı saldırıya geçti. 627 yılı sonlarında eski Ninova harabeleri yakınında (bugünkü Musul civarında Dicle kıyısında) meydana ge-

180- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, s.70; İslam Ansiklopedisi Malatya maddesi.
181- Jacques Pirenne Büyük Dünya Tarihi s:252.

len savaşta İran ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Bu yenilgi üzerine Sasani hükümdarı II. Hüsrev tahttan indirilerek öldürüldü. (628) Böylece Bizans tekrar kaybettiği yerleri geri aldı.

İran tehlikesini bertaraf eden Bizans, rahat bir nefes alacağını umduğu bir sırada yeni bir tehlike beliriyordu. Müslümanlar.

Artık bu tarihten sonra Malatya'nın siyasal tarihini İslam-Bizans çatışmalarında aramamız gerekecek.

II.BÖLÜM

İSLAM DÖNEMİNDE MALATYA

İSLAM DÖNEMİNDE MALATYA

Bizans İmparatorluğu doğuda uzun süredir Sasaniler'le mücadele halinde idi. M.S. 226 yılında İran'da Part devletine son veren Sasaniler kendilerinden önceki İrani kavimler olan Persler ve Partlar gibi onlar da batıya, yani Anadolu'ya doğru genişlemek istemişlerdi. İran kökenli kavimlerin Anadolu siyasetleri Anadolu'ya hakim olan güçlerle onları genellikle Doğu Anadolu toprakları üzerinde karşı karşıya getirmiştir. Fırat su yoluna hakim olan Malatya çoğunlukla bu karşılaşmalara tanıklık etmiş, çoğunlukla da paylaşılamayan bir bölge olmuştur.

M.S. 600'lü yıllardan sonra Melitene, yine Anadolu dışından gelen bir güç ile Anadolu'ya hakim bir güç arasındaki mücadeleye tanıklık etmeye hazırlanı-yordu. İslam-Bizans mücadelesi.

627 yılında Ninova muharebesiyle Sasaniler'e ağır bir darbe vuran Bizans, rahat bir nefes alacağını düşünürken başı bu kez, Arabistan yarımadasında ortaya çıkan ve hızla büyüyen müslümanlarla derde giriyordu.

Hz.Muhammed'in (s.a.v) vefatından sonra Hz. Ebubekir, yalancı peygamberler meselesini halletiktikten sonra Bizans yönünde fetih hareketlerine girişti. Suriye'ye gönderilen birlikler 634 yılında Yermuk savaşı'nda Bizans ordusunu perişan ettiler. 635 yılında Suriye'nin merkezi Dımaşk müslümanlar tarafından feth edildi. 636'da Ecnadin Savaşı'nda Bizans ordusu ikinci kez yenildi. Bütün Suriye ve Filistin toprakları müslü-manlara açılmış oluyordu.(182)

182- Nuray Yıldız, M. Ü. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü 1986-87, Bizans Tarihi Ders Notları.

Bu yenilgi üzerine Suriye'den İstanbul'a dönerken Bizans İmparatoru Heraklieos'un "Elveda Suriye, düşmanlar için ne güzel ülkesin" dediği kaynaklarda zikredilmektedir.

637 yılında Halife Ömer, Kudüs'e giderek şehri Patrik Sofronias'tan teslim aldı. 639 yılında bütün Suriye ve Filistin Müslümanların eline geçmişti. 639. yılında Mısır'ın fethine girişen Amr b. El Musa iki yıl içerisinde Mısır'ın büyük bir bölümünü fethetti.

Heraklieos dönemi , balkanlarda Avarların gücünün kırılması, Slav topluluklarının Balkanlara yerleşmesi, İran karşısında kazanılan zafer ve Müslümanlar karşısında alınan yenilgiler gibi önemli olaylar Bizans'ın siyasal, kültürel ve askeri olarak yeni bir sürece girmesine sebep olmuştur.

BİZANS'IN MALATYA'DAKİ ASKERİ VARLIĞI

İslam fetihleri arifesinde Bizans'ın Anadolu'daki, bu arada Malatya'daki askeri varlığı hakkında yapılan tahminler şöyle: İstanbul ve yakın çevresinde 10.000 ile 20.000 arasında sefere çıkabilecek seçkin birlikler vardı. Ermenistan ve Kafkasya bölgesinde ise yaklaşık olarak 12.000 civarında askeri mevcuttu.(183)

Bizans esas önemli kuvvetlerini İranlıların sürekli saldırıda bulunduğu, Malatya'nın da içinde bulunduğu yukarı Mezopotamya'da olduğu sanılıyor. Antakya yakınlarında 1500 civarında askerin görev yaptığı önemli bir karargah vardı. Biraz daha az sayıda, fakat bir diğer önemli karargah Kınnesrin (Şam)'de bulunuyordu. İran ile Mezopotamya arasındaki askeri birlikler değişkenlik

183- Prof. Walter e. Kaegi, Bizans ve İlk İslam Fetihleri, s.63.

gösteriyordu. Fakat 629 yılındaki barış zamanında (İran-Sasanilerle yapılan barış antlaşması) orduların demobilizasyonundan sonra muhtemelen birkaç bin iyi nitelikte asker, binlerce askere ek olarak belki de bin ya da daha fazla sayıda Melitene'nin dahil olduğu Ermenistan sınırları boyunca[184] önemli merkezi noktalara yerleştirilmişti. Söz konusu bu askeri birlikler hakkında kesin bilgi yoktur.[185]

Müslümanların Anadolu'ya girme hazırlıkları yaptığı bu dönemde Bizans'ın önemli askeri üslerinin bulunduğu Emesa (Hıms), Şam ve Melitene (Malatya) arasındaki erzak ve asker sevkiyatının çok da güvenli olmadığı anlaşılmaktadır.

Wattere Keagi bu durumu şu şekilde özetlemektadir:

"Arap yarımadasından gelen Müslümanlara karşı savunma planlanırken, Emesa ya da Hıms ve Şam 630'lu yıllardaki Heraklius ordularına karargahlık yapmak gibi çok farklı rollere sahiptiler. Muhafız gücü komutanlıkları 630 lu yıllarda bir şekilde varlığını devam ettiriyordu. Yine de kuzeyden, Anadolu'dan ve Melitene'den (Malatya), Emesa'ya (Hıms) ve Şam'a ve hatta son önemli çarpışmaların sözkonusu olduğu daha da güneye büyük sayılarda asker ve binek hayvanın taşınması ve bakımlarının gerçekleştirilmesi için itaatsiz yerel memurlara tevzi emir işlemleriyle baş edebilmek mümkün değildi."[186]

184- Nuray Yıldız, Marmara Ün. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü 1986-87; Bizans Tarihi Ders Notları.

185- Prof. Walter e. Kaegi, Bizans ve İlk İslam Fetihleri, s.65.

186- Prof. Walter e. Kaegi, Bizans ve İlk İslam Fetihleri, s.68; Taberi'den.

Kaldı ki Yukarı Mezepotamya dan (Malatya dahil)Suriye'nin ve Filistin'in savunulmasında görev almak üzere getirilen tezcanlı askerler beraberlerinde isyankarlığa temayül gösteren huzursuzluklarını da getirmişlerdi.(187) Bizans'ın İslam fetihleri arefesinde bölgede uyguladığı askeri-siyasi stratejiyi ise Keagi şu cümleler ile aktarmaktadır: "savaşta sayıca üstün olmaktan ve kaba güçten ziyade tedbire ve kurnazlığa öncelik tanırlardı. Gerçek amacı gizleme ve rakibi yıpratmaya yönelik savaş, kanlı çarpışmalara tercih edilirdi. Amaç karşı tarafa tamamen fiziki bir zarar vermeye gerek kalmaksızın rakibin dengesini bozmaktı. VII. Yüzyılın sonlarında kilise çevrelerinin tarihçisi Evagrius Scholasticus, "Araplarla yapılacak savaşta en iyi yol onlara karşı başka Arapları kullanmaktır" diyor" şeklinde özetlenebilir.(188)

Bizans İmparatorluğu'nun Heraklius dönemin-de özellikle İran saldırıları arkasından müslümanların bölgeye nüfuz etmeleri üzerine Anadolu'da uygulamaya koyduğu "Thema" (ordu) sisteminin anlaşılması bize, Malatya'nın da bu Thema yönetim sistemi içerisindeki konumunu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Hatti, Hitit, Urartu, Lidya, Pers, İskender İmparatorluğu, Roma ve son olarak Bizans İmparatoru Heraklius döneminde uygulanan bu yönetim sistemleri, konumu nedeniyle Malatya'yı her zaman için etkilemiştir.

Selçuklu ve Osmanlılar tarafından da geliştirilip uygulanan "Tımar" sistemine benzer bir sistem olan Thema Sistemi, "Strategos" denilen ko-

187- Prof. Walter e. Kaegi, Bizans ve İlk İslam Fetihleri, s.96.
188- Prof Walter e. Kaegi, Bizans ve İlk İslam Fetihleri s.90-91.

mutanlar tarafından yönetiliyordu. Anadolu'yu dört bölgeye ayıran bu sistemde şu bölgeler vardı: Anatolikan, Armaniakan, Obsikion ve Kibyraioton adlarını taşıyordu. Malatya bazı kaynaklarda Armaniakon Thema'sı içerisinde gösterilirken İslam kaynakları Kapadokya bölgesi içerisinde göstermiştir. Ancak bu bilgilerin hiçbiri kesin değildir. Themalarda askeri hizmet görmek koşulu ile savaşçılara toprak verilirdi. Thema örgütü daha sonraki dönemlerde geliştirilmiş ve Bizans İmparatorluğu'nun askeri bakımdan bel kemiğini oluşturmuştur. Bu sistem ayakta kaldığı sürece Bizans, askeri bakımdan güçlü olmuştur.(189)

İSLAM-BİZANS SAVAŞI VE CEZALANDIRILAN MALATYA

Büyük bir ihtimalle 639-40 yıllarında Müs-lümanar, İyad b. Ganem komutası altında Mezo-potomya'dan Bizans hakimiyetindeki Ermenistan'a girerek denetimleri altına aldılar.Ardından 640 yılında Muaviye komutasındaki İslam orduları Kilikya'ya girdiler.(190)

Yermuk Savaşı'ndan sonra(191) Bizans kuvvetlerine büyük bir darbe vurulmuş ve müslümanların önünde Anadolu içlerine doğru akınlarda bulunmak için ciddi bir engel kalmamıştır.

Iyad b. Ganem komutasındaki birlik Bizanslıları savaş meydanından yaklaşık 800 km uzaklıktaki Melitene'ye kadar takip etmiştir.Bizanslılar mağlup olduktan sonra İslam orduları

189 -Nuray Yıldız, M. Ü. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü 1986-87 Yılı Bizans Tarihi Ders Notları.

190- Prof. Walter e. Kaegi, Bizans ve İlk İslam Fetihleri, s.111.

191- Bu savaşın tarihi konusunda çeşitli görüşler mevcut. 634, 636 ve 639. verilen tarihler arasındadır.

genel komutanı Ebu Ubeyde, Iyad b. Ganem'i kaçanları takip etmesi için gönderdi. İyad b.Ganem, El Amag'dan (Halep-Antakya arası bir bölge) geçerek Malatya'ya ulaşıncaya kadar Bizanslıları takip etti. Malatya halkıyla cizye ödemeleri yolunda bir antlaşma yaparak geri döndü.

Heraklius bu olayı haber alınca askeri güçlerini Malatya'ya gönderdi. Heraklius' un emri üzerine Malatya şehri yakılıp yıkıldı.(640) Bu kadar uzak mesafeli bir kovalamaca Yermuk Savaşı'nda büyük yıkıma uğrayan Bizanslıların, bu büyük savaşın ardından nasıl böylesi bir eylemde bulunabildiklerini göstermektedir. Bununla beraber bu akıncı grubu takip edilmedi. Çünkü Iyad b. Ganem Melitene (Malatya) halkıyla anlaşma yaptıktan sonra orayı terk etti. Malatya şehrinin Müslümanlara teslim olmasına sinirlenen Heraklius, şehrin Müslümanların eline geçmemesi için yakılıp yıkılmasını emretti. Bu kovalamaca Yermük Savaşı sonrasında, Suriye'deki ve Filistin'deki diğer şehirlerin savunulmasını son derece zorlaştırdı.[192]

Müslümanların askeri komuta kadrosu, stratejik ve askeri duyarlılık göstererek, askeri önceliklere sıkı sıkıya bağlı kaldılar. Yermuk Savaşı'nı başka bölgelere taşıyarak (Malatya bölgesi) devam ettiren İslam ordularının askeri zekalarının büyüklüğünü belirtmek gerekir.[193]

İslam ordusunun Malatya'ya kadar gelip geri dönmesinden sonra muhtemelen 637 yılında Müs-

192- Prof. Walter e. Kaegi, Bizans ve ilk İslam Fetihleri, s.208; Al Taberi, İtalyan Tarihçi Caetane ve Hollandalı Müsteşrik M.j. de Goeje kaynak gösterilerek.

193- Prof Walter e. Kaegi, Bizans ve İlk İslam Fetihleri s.208.

lümanlarla Bizans komutanları arasında Kinnesrin (Chalkis) Antlaşması yapılmıştır. Bizans'ın yıllık 100.000 altın vermesini öngören bu antlaşmaya göre Müslümanlar da her ne sebeple olursa olsun Fırat nehrini geçmeyeceklerdi.Bu antlaşmanın muhtemelen üç yıl kadar sürdüğü sanılıyor.

Bu antlaşma Heraklius ve komutanlarına askeri birliklerini yeniden oluşturma ve Bizans hinterlandının daha iyi korunmasına yönelik olarak ikinci bir savunma bloğu yaratmaya yararken Müslümanların ilerleyişini de bir müddet durdurmuş oluyorlardı.

Heraklius'un Melitene'nin (Malatya) yeniden ele geçirilmesi ve yakılıp-yıkılması, Antakya ve Kilikya yakınlarında düşmanın eline geçmesin diye işe yarar ne varsa ortadan kaldırılması emrini vermesiyle ilgili haberler onun Anadolu'nun dış sınır bölgesinde savunma blokları oluşturmaya devam ettiğini gösterir.(194)

Yermuk Savaşı'ndaki Bizans yenilgisinden sonra Heraklius'un yoğun çabası, askeri ittifakı istikrara kavuşturmaya, orduyu yeniden toparlamaya ve kuzeyde yeni bir savunma hattı oluşturmak için zaman kazanmaya yöneltmiştir.Fakat aynı zamanda hem asker hem papazlarla ve rahiplerle beraber sivil olarak bölgede bulunan pek çok Ermeni'nin güvenli bölgelere kaçmalarına izin vermeyi amaçladı. Al Taberi; Yermuk Savaşı'nda Bizans ordusunda 12.000 Ermeni'nin(195) savaştığını iddia ediyor. Heraklius'un askeri birlik-

194- Prof Walter e. Kaegi, Bizans ve İlk İslam Fetihleri s.230.
195- Prof Walter e. Kaegi, Bizans ve İlk İslam Fetihleri.Sayfa 278, Heraklius'un Erzurumlu bir aileye mensup olduğu ve Ermeni hemşehriliğinin ağır bastığı bilinmektedir, s.278,

lere yolları kesip Malatya'yı ele geçirmek için yoğun bir çarpışmaya girmesi ve Malatya'nın ortadan kaldırılmasını emretmesinin nedenlerinin bir kısmını da bu oluşturmaktadır. Bizans bölgesine ek olarak, Heraklius kendi yurdu olan Ermenistan'ı ve son derece değerli insan gücünü yağmalamaktan korumak istedi.

Heraklius'un Malatya'yı yakıp yıkması tesadüfi değildir. Aksine müslümanlarla kendi yetkileri olmaksızın anlaşma yapmalarını yerel liderlere ve topluluklara yasaklamasını içeren daha geniş politikasını teyit etmektedir. Heraklius'un Malatya'yı yakıp-yıkması bu politikanın bir örneğini teşkil etmektedir. Ve aynı zamanda Bizanslılar ve müslümanlar arasında yıkıma uğramış bir sınır bölgesi oluşturmasına yardımcı olmuştur.(196)

Bu bilgiler bizlere Malatya katliamından sonraki dönemde Malatya'da başlayan Ermeni varlığı hakkında bir fikir vermektedir.

Bu arada Hz. Ömer döneminde ilginç bir olay da Müslümanların Suriye ve Mezopotamya bölgesinde ilerlemeleri üzerine Hristiyan Gassani Kralı Jabal b. El Ayham'ın (Bizans'a bağlı bir krallık) yanında 30.000 kişi ile beraber Kapadokya bölgesine sığınmış olmasıdır. Malatya, Kapadokya bölgesinde önemli bir şehirdi. Bu sığınmacılar muhtemelen Malatya bölgesine de yerleşmiş olabilirler. Hatta Hz. Ömer bu sığınmacıları Bizans'tan istediği bilinmektedir. Bizans sığınmacıları teslim etmedi. Bunun üzerine daha önce bölgeye gelen Iyad b. Ganem harekete geçmişti.

196- Prof Walter e. Kaegi, Bizans ve İlk İslam Fetihleri, s.358.

Hz. Ömer döneminde Suriye, Filistin, Mısır, Mezopotamya ve İran gibi önemli bölgeler ele geçirilmiş, bunlardan bir kısım bölgelerden zaman zaman geri çekilmeler olsa da tedrici bir şekilde yerleşme ve İslamlaştırma çabaları sürmüştür.

Malatya tarihini ilgilendiren gelişmeler ise Suriye'nin fethinden sonra bu bölgelerde kurulan ordugah şehirlerinden hareket eden İslam ordularının fetihleridir.

Hz. Ömer döneminde Iyad b. Ganem'in Bizans ordusunu takip ederek Malatya'ya kadar geldiğini ve sonuçlarının Malatya için bir yıkım olduğu yukarıda izah edilmişti. Ancak bölgeye yönelik kalıcı harekatlar durmamıştır.

Özellikle Hz. Osman döneminde Suriye valiliğini sürdüren Muaviye (Muaviye'nin Suriye valiliği Hz. Ömer döneminde başlamıştır) ile Anadolu gazalarında temayüz etmiş olan Habib b. Mesleme el Fihri, Malatya ve çevresine yönelik önemli fetih hareketleri gerçekleştirdiler. Hatta Habib b. Mesleme ve ünlü İfk (iftira) olayının mağduru Safvan b. Muattal es Sülemi komutasında "dördüncü İrminiyye" olarak geçen Samosatayı (Samsat) fethettiler. Hz. Safvan oraya yerleşti. Muaviye döneminin sonunda orada vefat etti.(197)

Halife Osman dönemi Anadolu'da Bizans ile mücadeleler, önemli bir yer tutar. Suriye'nin fethinden sonra İslam orduları Toros Dağlarına kadar ilerlemişlerdi. Suriye valisi Muaviye Halife Osman devrinde Çukurova bölgesine (Kilikya)ve bazen de Orta Anadolu'ya askeri seferler düzen-

197- Belazuri, Futuhu'l Buldan, s.264, Kültür Bakanlığı, çvr.M.Fayda, Ank.2002.

lenmişti. Ancak bu seferlerin nedeni toprak kazanmaktan ziyade Bizans'ı yıpratma amacını taşıyordu.(198)

Bu dönemde fethedilen yerlerden biri de Malatya'dır. Habib b. Mesleme tarafından fethedilen Malatya'nın hangi tarihte fethedildiği ve ne kadar süre Müslüman ordusunun kontrolünde kaldığı ile ilgili değişik bilgiler mevcut.

İbnü'l Esir Miladi 639 yılı olaylarını verirken şu bilgileri verir: "Iyad, Sümeysat'ı (Adıyaman/Samsat) fethedince Habib b. Meslemeyi Malatya'ya göndermiş o da burayı savaş sonunda fethettikten sonra Malatyalılar barış antlaşmasının şartlarını bozmuşlardı. Muaviye Şam ve Cezire bölgesinin valiliğine getirilince bu sefer buraya (Malatya'ya) Habib b. Meslemeleyi bir daha göndermiş, Habip , savaş zoru ile yine Malatya'yı fethettikten sonra Bizans'ın Malatya valisi ile birlikte ayrıca Müslüman bir ordu teşkil edip orada bırakmıştı."(199)

Ancak Bizans'ın önemli bir askeri kalesi olan Malatya'nın Müslüman kuvvetleri tarafından alınması önemli bir olay olmuştur. Suriye valisi Muaviye bu şehrin alınmasından o kadar hoşnut olmuştur ki bu vesile ile Malatya'ya kadar gelmiş kısa bir süre şehirde kalmış, şehirde bulunan askerlerin durumunu incelemişti.

Muaviye bununla da yetinmemiş Suriye ve Irak halkından da İslam'ı seçmiş olanları Malatya'ya yerleştirerek İslamlaşmasını sağlamaya çalışmıştır.

198- Prof. Dr. H. Dursun Yıldız, M. Üniv. Fen Ed. Fak. Tarih Bölümü, 1987-88, İslam Tarihi Ders Notları.
199- İbnü'l Esir, İslam Tarihi, Cilt: 2, s. 489, Malatya Kütüphanesi.

Bizans'ın, bölgeyi yeniden kontrol altına almak için teşebbüsleri bitmeyecektir.

İbnü'l Esir'in verdiği bilgilere göre: "Hz. Osman Muaviye'ye bir mektup yazıp Habib b. Mesleme'yi Şam askerleri ile beraber Ermeniyye bölgesine gazaya göndermesini ister.Muaviye de Habib b. Mesleme'yi Armeniya'ya gönderir. Habib Kalikale şehrine gelip burayı muhasara etmiş ve buranın halkı da cizye ödemeyi kabul etmiştir.Ve bazı kimselerin götürülüp sürgün edilmesini istemişlerdi. Habib onlardan çok kimseyi götürmüş ve Rum illerine varmıştı. Habib bu muhasarada yanındaki askerlerle birlikte Kalikale civarında aylarca ikamet etmiştir.

Bugün Sultan Kılıç Arslan'ın oğulları elinde bulunan (İbnü'l Esir, ö.1232) kendi zamanını kasdederek) Malatya, Sivas, Aksaray, Konya ve civarındaki şehirlerden ta İstanbul boğazına kadar uzanıp giden, Patrik Erminakus'un sahip olduğu bu bölgeden müslümanlar üzerine Mavriyan adında birisinin kumandasında 80.000 Bizans askerinin gelmekte olduğu haberi Muaviye'ye, Habib b. Mesleme tarafından iletilmişti. Bunun üzerine Muaviye durumu Hz. Osman'a bildirmiş o da Said b. El As'a haber gönderip Habib'e yardım etmesini emretmişti. Said b. El As da Selma b. Rabia vasıtasıyla 6.000 kişilik bir kuvveti göndermiş ve Rumlara hücum etmek üzere Habib'in komutasında toplanmışlardı.

Bu bölgelerde Bizans kuvvetleriyle yapılan muharebelerle müslümanların hakimiyeti devam ettirilmiştir."(200)

200- İbnü'l Esir, İslam Tarihi, Cilt: 3, s. 89-90.

EMEVİLER DÖNEMİNDE MALATYA (661-750)

Halife Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra İslam Devleti 661 tarihine kadar sürecek olan bir iç çatışma dönemine girmiştir. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki iktidar mücadelesi İslam-Bizans mücadelelerini de etkilemiştir. Bizans yönündeki İslam ilerleyişi durma noktasına, hatta gerilemeye başlamıştı.

İslam devletindeki iç çatışmalar, daha önce Suriye Valisi Muaviye tarafından Malatya'ya yerleştirilmiş Müslüman halkın şehri terk etmelerine sebep oldu. Bu durum Bizans'ın Malatya'ya yeniden egemen olmasını sağladı.

Bizans, Malatya'ya egemen olduğu gibi Rumlardan ve Ermenilerden oluşan toplulukları da kente yerleştirdi.(201)

661 yılı aynı zamanda Muaviye'nin iktidara geldiği tarihtir. Malatya yeniden İslam ordularının merkezi haline gelmiştir.

Muaviye zamanında (661-680) yapılan askeri harekatın ağırlık merkezini Anadolu teşkil etmektedir. İslam orduları hemen her yıl bir veya iki defa yaz ve kış aylarında Anadolu'ya giriyorlar ve bu bölgedeki Bizans garnizonlarına hücum ediyorlardı.(202) Bu akınlar arasında Ankara gibi Orta Anadolu'nun mühim şehirleri yağmalanmıştır.(203) Bizans'a karşı yapılan gazaların hatta Muaviye devrindeki bütün askeri harekatın

201- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, s.73.

202- Kısas-ı Enbiya, Ahmet Cevdet, Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., 3. Cilt, s.190-200.

203- Prof. Dr. H. Dursun Yıldız, Marmara Ün. Fen-Ed. Fak. Tarih Böl., 1987-88 Ders Notları.

en cüretlisi, İstanbul'un kuşatılmasıdır. İstanbul'a karşı ilk askeri harekat 668'de başlamıştır. Karadan ve denizden gönderilen İslam ordusunun gayesi Bizans'ın merkezi İstanbul idi.(204)

İstanbul'a karşı büyük bir sefer yapılacağı ilan edilerek gönüllülerin toplanması sağlandı. Ordunun kumandanlığına Sufyan b. Avf el Ezdi getirildi. Bu sefere başta Ebu Eyyub el Ansari olmak üzere birçok sahabi katılmıştır. İslam ordusu Malatya, Kayseri ve Eskişehir yolunu takiple Kadıköy'e geldi. Uzun yolculuk ve soğuklar İstanbul yolunda kayıplara sebep olmuştur.

İstanbul'a karşı yapılan bu ilk seferden sonra müslüman akınları bütün şiddetiyle devam ediyordu. 670 yılında Kapıdağ Yarımadası müslümanların eline geçti. 672 yılında İzmir ve Ege kıyılarında bazı köprü başları zaptedildi. 674 yılında deniz yolu ile gelen İslam ordusu karadan ve denizden İstanbul'u kuşattı. Surlar önündeki çarpışmalar bütün yaz boyunca devam etti. Müslüman ordusu sonbaharda Kapıdağ yarımadasına çekilerek kışı orada geçirdi. Ertesi yıl ilkbaharda kuşatma yeniden başladı ve bu durum 680 yılına kadar yedi yıl aynı şekilde tekrarlandı. Bizans'ı bu zor durumda surlar, soğuk ve hastalığın neden olduğu ağır kayıplar ve Suriyeli bir mimar olan Kallinikos'un bulduğu suda bile yanan Gregois (Rum ateşi) kurtardı. 680 yılında müslümanlar kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar.(205)

Miladi 680 yılı aynı zamanda Muaviye'nin öldüğü yıldır. Muaviye'nin ölümünden sonra Emevi imparatorluğu amansız bir iktidar mücadelesi içi-

204- Prof. Dr. Hasan İbrahim Hasan, İslam Tarihi, Cilt: 1, s.356
205- Nuray Yıldız, Bizans Tarihi, 1987-88 Ders Notları.

ne girdi. İslam tarihinde derin acılar bırakacak olan Kerbela olayı dahil birçok olay Emevi Devletinin birçok cephede sürdürdüğü fetih hareketlerini de durdurmuştur.

Emevi halifesi Abdülmelik B. Mervan'ın (685-705) ilk 7 yılı iktidar mücadeleleri ve iç çatışmalarla geçti.

Bizans İmparatoru II. Justiniaanos ile ile aynı yılda Abdülmelik de Emevi Halifesi olmuştu. İçteki zorluklar nedeniyle Abdülmelik, Bizans imparatoruyla antlaşma yaptı ve hatta vergi vermeyi bile kabul etti. Abdulmelik Bizans'a yılda 360.000 dinar, 360 köle ve 360 safkan Arap atı teslim etmeyi kabul ediyor. Buna karşılık da Bizans'ın taarruzunu durdurmasını istiyordu.

Muaviye döneminde fethedilen ve askeri birlik yerleştirilen Malatya bu dönemde elden çıkmıştır. Bu arada Amanos dağlık bölgesinde oturan ve Bizans'ın egemenliğini kabul etmiş olan Merdailer İslam ülkesine akınlarına devam ediyorlardı. "Bizanslıların Maraş ve Malatya'yı tehdit ettikleri bir dönemde müttefikleri Merdailer'i kullanmış olabilirler.(206)

Abdülmelik, imparatorla yeniden temasa geçerek, Merdailerin bu sınır bölgesinden iç taraflara yerleştirilmesini sağladı. Ancak Merdailerin nakli daha sonraki yıllarda Bizans'ın aleyhine oldu. Hıristiyan Merdailerin Malatya bölgesine de yerleştirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

İslam kaynaklarında oturdukları dağ şehri Curcuma'ya nisbetle Cerâcime adıyla kaydettikleri Merdailer hristiyan eşkiya bir kavim idi. Ama-

206- Prof. Dr. Walter e. Kaegi, Bizans ve İlk İslam Fetihleri, s.373.

nos ve Toros dağlarının sarp bölgelerinde ve Antakya'nın bataklık kısımlarında oturuyorlar ve Bizans'a gayri muntazam birlikler temin ediyorlardı. müslümanlar Antakya'yı fethettikleri zaman Merdaîler bu sefer de müslümanların hizmetıne girerek Amanos geçitlerini kontrol etmeyi kabul ettiler buna rağmen onlara kim daha çok para verirse,onun hizmetine giriyorlardı. Dağlık bölgelerde yaşadıkları için kolay kolay itaat altına alınamıyorlardı. Halifa Muaviye zamanında Bizans'ın teşviki ile harekete geçen Merdaîler Filistin'e kadar ilerlediler. Halife, Bizans imparatoru ile sulh yapınce geri çekildiler. (666) Merdaîler yine Bizans'ın teşviki ile müşkül durumda bulunan Suriye müslümanlarına karşı harekete geçtiler Bizans imparatoru Merdâiler'e insan ve silah yardımında bulunuyordu. Abdülmelik, Muaviye'nin siyasetini takip ederek sulh teklifinde bulundu. Daha önce yapılan sulh şartları baki kalmak şartiyle Kıbrıs, Ermeniye ve Gürcistan'dan alınan vergiler her iki devlet arasında taksim edilecek ve bunlara karşılık II. Justunianus da Merdâiler'i geri çekecekti. Bizans imparatoru bu arada Merdâiler'den bir kısmını kendi ülkesine, Antalya bölgesine, Mora yarımadasına yerleştirerek onların askerî gücünden faydalanma cihetine gitmiştir.

Irak'ta savaşın sona ermesi ile kardeşi Muhammed b. Mervan'ın Elcezire valisi olmasından sonra bu bölgede Müslümanların durumu aldukça kuvvetlenmişti. 692-693 yılında Sivas yakınlarında cereyan eden savaşta Muhammed b. Mervan, kendisinden çok daha büyük kuvvetteki Bizans ordusunu ağır bir mağlubiyete uğrattı. İslam ve Bizans

kaynakları bu savaşta çok sayıda Slav savaşçının Müslümanlar tarafına geçtiğini kaydetmektedirler.Müslümanlar tarafına geçen Slavlar'dan bir kısmı, Kuzey Suriye'ye iskân edilmiş, Bizans'a yapılan gazalarda bunlardan faydalanılmıştır.

Bu savaşın cereyanı sırasında Osman b.Velid adında bir müslüman kumandanı Bizanslılar'ı Ermeniye bölgesinden çıkardı. Bu suretle Ermeniye'nin büyük kısmı tekrar müslümanların hâkimiyeti altına girmiş oldu. (693) Ermeni reislerinden bir kısmı Dımaşk a getirilerek hapsedildi. Bunlardan Simpad adlı birisi ertesi yıl hâpisten kaçarak Ermeniye'de bir isyan çıkardı.Bizanslılar'ın da yardımı ile müslümanları Ermeniye'den kovmak istiyordu.Ermeniler'e yardım için gönderilen Bizans kuvvetlerinin başında II. Justinianus'u tahttan indirecek olan Leontios bulunuyordu. Halife Abdülmelik, Ermeniye'de uğranılân bu başarısızlık üzerine tekrar Bizans ile mütareke yapmak zorunda kaldı. Ancak kısa bir zaman sonra Abdülmelik, Bizans'a ödenen haracı darbettirdiği[207] altın sikkelerle ödemeye kalkınca meselenin halli yine silahlara havale edildi. Savaş müslümanların zaferi ile son buldu. Bizanslılar Maraş bölgesini boşaltmak zorunda kaldılar. Ermeniye'nin güney kısımları müslümanlara terk edildi. (695)

Bu tarihten sonra müslümanlar, her yıl Bizans ülkesine akınlara başladılar. Fakat bu akınlar bol miktarda esir ve ganimetten başka bir şey sağlamıyordu.(698/699) yılında Suriye'de veba salgını başgösterince Bizans'lılar bundan fayda-

207- Abdülmelik islam tarihinde ilk defa İslam Sikkelerini bastırmıştır. Müslümanlar o zamana kadar Bizans ve Sasani paralarını kullanıyorlardı.Abdülmelik bu paraları tedavülden kaldırarak İslam Sikkelerini darbettirmiştir/bastırmıştır.(693-694)

lanıp Antakya üzerine saldırarak buradaki garnizonu bozguna uğrattılar.Bu taarruz deniz yoluyla yapılmıştı.(208)

Ertesi yıl Velid b. Abdulmelık'in oğullarından Abdullah, Erzurum üzerine bir sefer yaparak burasını fethetti. 701-702 yılında da Bizanslılar, Elcezire valisi Muhammed b. Mervan'ın, İbn el-Eşas'ın isyanı sebebiyle Irak'ta bulunmasından faydalanarak Samsat'a kadar ilerlediler. İsyanın sona ermesine müteakip müslümanlar tekrar gazalara devam ettiler. Abdullah b.Abdülmelik Darende'yi (Turande)kuşattı, fakat burasını ancak ertesi yıl (702-703) zaptedebildi.

Malatya'yı aşarak Darende'ye gelen Müslüman askerleri, bir yıllık kuşatmadan sonra tahrip ettiler.Bizanslıların buradan çekip gitmesinden sonra terk edilmiş bir şehir durumuna gelmiştir. Nabatiler ve Ermeniler islamların korumacılığında şehirde bir süre daha yaşamışlardır. Bu sırada Irak Müslümanlarından bir kısım halk "yaz savaşları"nda bulunmak üzere, öte yandan ganimet elde etmek amacı ile Malatya'ya gelmişler, kışın yeniden memleketlerine dönmüşlerdir. Bu şekilde yaz aylarında, gazalarda bulunmak, sevap kazanmak, ganimet elde etmek amacı ile şehre gelip savaşlara katıldıktan sonra, soğuk aylarda memleketlerine dönen müslümanlara da rastlanmakta idi.(209)

Emevi halifesi Abdülmelik'in 705 yılında ölmesi üzerine tahta I. Velid b. Abdülmelik geçti. I. Velid zamanında girişilen fetih hareketleri dünya askerlik tarihinin en parlak sayfalarını teşkil et-

208- Ahmet Cevdet,Kısas ı Enbiya ,cilt:4,S:48.

209- Belâzuri, Fütuh-ul Buldan, Trc. Kadri Ugan, Cilt:1, s.163.

mektedir. 10 yıl gibi çok kısa bir zaman zarfında neredeyse bir dünya devleti kurulacak kadar büyümüştür. Bu fetihler İslam tarihinin ikinci büyük askeri hareketini teşkil etmektedir.İlk büyük fetihler Hz. Ömer zamanında yapılmış ve bundan sonra I. Velid zamanına kadar bu derece büyük neticeli seferler olmamıştır.

Emeviler, bu dönemde gerek Türkistan bölgesinde gerek Hind bölgesinde gerekse Afrika ve İspanya'da son derece önemli başarılar elde etmişlerdir.

Malatya'nın da içinde olduğu Anadolu bölgesinde de Emeviler, önemli ilerlemeler kaydettiler. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Abdülmelik (685-705) devrinde İslam orduları her ne kadar Sivas yakınlarında bir Bizans ordusunu perişan edip (692-93), Darende'yi bir yıllık kuşatmadan sonra aldılar ise de (702-703) Malatya alınamamıştır.

İslam orduları bir yıllık bir kuşatmadan sonra Anadolu'nun müstahkem bir kalesi olan Tuvana'yı (Adana yakınlarında) zapt ve tahrip ettiler. (707-708)

709 ve 710 yıllarında da Mesleme b. Abdülmelik ve Abbas b. Velid iki ayrı istikametten Anadolu içlerine girdiler. Bu mücadelelerin sürdüğü yıllarda Bizans İmparatoru II. Justinianos taht-tan indirilerek öldürülmüş (711) ve dahili karışıklıklar nedeniyle Bizans İslam akınlarına karşı fazla mukavemet gösterememiştir. Mesleme, Amasya'yı, Abbas ise Yalvaç'ı zaptetmiştir (712). 713-714 yılında ise Abbas Herakleia (Ereğli)yi fethetmiştir.(210)

210- Prof.Dr H. Dursun Yıldız, 1985-86 Ders Notları.

Bu arada Mesleme b. Abdulmelik ve Abbas b. Velid Malatya taraflarına akınlar yaparak birçok ganimetler elde ettiler.(211)

Bizans'ın II. Justinianos'un öldürülmesinden sonra içine düştüğü kötü durumdan faydalanma yoluna giden I. Velid, Anadolu'daki fetih hareketlerini hızlandırıp ikinci bir İstanbul kuşatmasına hazırlanırken, Mesleme b. Abdülmelik, Malatya ve Hısnı'l-Hadid (Demirkale) şehirlerini 714 yılında zaptederek Bizans'ın Anadolu'daki mukavemetini büyük oranda kırmıştır.(212)

İkinci İstanbul kuşatmasından önce Orta Anadolu'da zaptedilen yerlerden biri de Amuria (Ankara civarında) şehridir.(213)

Emevi halifesi I. Velid'in 715 yılında vefat etmesi üzerine yerine Süleyman b. Abdülmelik geçti (715). Süleyman, I. Velid döneminde hazırlığı yapılan İstanbul kuşatmasını gerçekleştirmiştir. Kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'i 120 bin seçkin askerle(214) karadan sevk ederken denizden de donanma (1800 gemi) gönderdi. Malatya'nın İslam egemenliğinde göründüğü bu dönemde İstanbul kuşatması 13 ay sürmüş, ancak İslam ordusu, açlık, hastalık, Balkanlar üzerinden Bizans'ın yardımına gelen kuvvetlerin hücumları ve Rum ateşinin (Grejuva) etkisi gibi nedenlerle başarılı olamamıştır.

211- Hayati Ülkü, İslam Tarihi, s.416
212- Hayati Ülkü, İslam Tarihi, s.417
213- Bahriye Üçok, İslam Tarihi, Emeviler-Abbasiler, M.Eğitim Basımevi, 1979, Ankara. s.60
214- Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları IV. Cilt, s.63; Prof.Dr. Bahriye Üçok, a.g.e.'de Ebul Farac Tarih I, s.192, kaynak göstererek bu ordunun sayısını 12 bin olarak belirtir.

Süleyman'ın ölümü (717) ve Ömer b. Abdülaziz'in (II. Ömer) halife olması üzerine ordu geri çağrılmıştır.

Bu kuşatmadan sonra Araplar, bir daha İstanbul'u kuşatma sevdasından vazgeçmişlerdir.[215] Başarısızlıkla sonuçlanan bu kuşatmadan sonra, III. Leon gibi son derece dirayetli bir imparatorun yönetimindeki Bizans'ın, Anadolu'da bu başarısını taçlandırmak için harekete geçirmiştir.

ÖMER b. ABZÜLAZİZ'İN DARENDE HALKINI CEPHE GERİSİNE NAKLETMESİ

Ömer b. Abdülaziz (717-720) halife olur olmaz İstanbul kuşatmasını kaldırdı. Ordunun geri dönmesini ve geri dönerken de daha önce zorlu bir kuşatmadan sonra ele geçirilmiş Tuvana (707-708) (Adana yakınlarında) şehrinin terkini ve tahribini istemişti. Bunun üzerine Tuvana terk ve tahrip edilirken buraya yerleştirilmiş islam birliği ise Malatya'ya kaydırıldı.[216]

Bazı kaynaklarda halife Ömer b. Abdülaziz'in bizzat Malatya'ya geldiğini ve Muaviye'nin tersine mamur yerleri tahrip ettirmeyip aksine birçok kaleyi bu arada Malatya kalesini de tahkim ettirdiği nakledilmektedir.

İbnü'l Esir ise 718-719 yılı olayları arasında Malatya ile ilgili haberleri şu şekilde vermektedir: "Ömer b. Abdülaziz Darende ehline oradan Malatya'ya geçmelerini emretmiştir. Darende Malatya'ya üç konak mesafede bir Anadolu beldesidir. Abdullah b. Abdülmelik üç yıldan fazla süren savaşlar-

215- Ahmet Cevdet, a.g.e., s.61 ve Bahriye Üçok, a.g.e., s.71 (Ebul Ferec, I, s.194).
216- Prof.Dr.Hakkı Dursun Yıldız, İslam Tarihi Ders Notları.

dan sonra buraya müslümanları iskan etmişti.

Malatya o zaman ıssız bir yerdi. Cezire (Suriye)den oraya (Darende) askerler gelir, kar düşünceye kadar orada kalır ve sonra ülkelerine dönerlerdi. Ömer halife oluncaya kadar böyle devam etti. Ömer halife olunca Darende ahalisini, düşmandan müslümana bir zarar erişir korkusu ile Malatya'ya nakletti ve Darende'yi boşalttı. Malatya'da Cavene b. Haris vali olarak görevlendirdi."[217]

Ömer b. Abdülaziz bütün bu iskan ve tahkim politikaları ile Bizans'ı sıkıştırmaktan vazgeçip elde bulunan Anadolu topraklarını daha sağlam elde tutmayı amaçlamıştır. Emevi ailesinin baştan beri uygulayageldiği fetih politikasını bir tarafa bırakan Ömer b. Abdülaziz adil ve dindar kişiliğinin gereği olarak islamlaşma sürecinin daha kalıcı olacağını düşünmüş olmalı.

Nitekim Belâzuri'nin verdiği bilgilere göre Maveraünnehir bölgesinin büyük bir kısmı bu dönemde müslümanlığı kabul ederken, Afrika'da Berberiler arasında islamı kabul etmeyen bir tek kişinin dahi kalmadığı kaydedilir.[218] Bu İslamlaşma süreci bize, önemli bir garnizon şehir olan Malatya'daki müslümanlaşma hususunda da bir fikir vermektedir.

Yezid b. Abdülmelik (720-724) devrinde birkaç küçük kalenin ele geçirilmesi dışında Anadolu'da başarı göstermeyen Emeviler,[219] Hişam b. Abdülmelik (724-743) döneminde Bizans gazaları yeniden hız kazandı.

217- İbnü'l Esir, İslam Tarihi, el-Kamil Fit-tarih Trc., Cilt: 5, s.54
218- Hasan İbrahim Hasan, İslam Tarihi, Cilt: 1, s.417, (Anrold ed Davetül el İslam).
219- Prof.Dr. H. Dursun Yıldız, İslam Tarihi Ders Notları.

Hişam, hudut garnizonlarını yeniden tahkim ederek buralardaki birlikleri takviye etti. 726 yılında Mesleme b. Abdülmelik komutasındaki kuvvetler iç Anadolu'ya girerek Kayseri'ye kadar ilerledi ve bu şehri fethetti.(220)

İznik'e kadar akınlarda bulunan Mesleme, halifenin oğlu Muaviye'yi ise Kapadokya bölgesinde görevlendirdi. Başarılı bir komutan olan Muaviye Harşena'yı zabt Malatya ve Maraş çevrelerini de yağmaladı.

Anadolu'da girişilen fetih hareketlerinde bol miktarda ganimet ve esir elde edilmiştir.

Bu dönemdeki fetih hareketleri sırasında temayüz eden önemli komutanlardan biri de Abdullah el Battal'dır (Battalgazi). Sonraki dönemlerde efsanevi bir kişilik haline getirilip yanlış ve abartılı bir takım olayların içerisinde gösterilen Abdullah el Battal 740 yılında Afyonkarahisar yakınlarındaki Akroinos mevkiinde Bizans ile yapılan savaş sırasında şehit düştü. Müslümanların yenilgiye uğradığı bu savaş sonrasında Bizans kuvvetleri Malatya çevresine kadar gelerek müslüman hudut garnizonlarını tehdit etmeye başladılar.(221)

Efsanevi kişiliği ağır basan Abdullah el Battal'ın Bizans kuşatmasına katıldığı, tarihleri farklı verilse de (İbnü'l Esir 731-733, Taberi 736 tarihlerini verilir) Muaviye b. Hişam'ın genel komutanlığındaki bir birliğin komutanı olarak Bizans kuvvetleriyle yapılan bir savaşta imparatoru esir aldığı nakledilir. Esir edilen imparatorun, 3.

220- İbnü'l Esir, İslam Tarihi, C: 5 (726-727 yılı olayları.)
221- Prof.Dr.H. Dursun Yıldız, İslam Tarihi Ders Notları, Nuray Yıldız, Bizans Tarihi Ders Notları.

Leon mu yoksa 5. Konstantin mi olduğu konusunda farklı bilgiler verilmektedir.(222)

Bu araştırmanın amacı Malatya'nın siyasi tarihi olduğu için Battalgazi'nin tarihi ve efsanevi kişiliği üzerinde oluşturulan tartışmalara girilmeyecektir. Ancak hemen belirtmeliyim ki, etnik kökeni ne olursa olsun Anadolu'nun, gerek dini yönden gerekse demografik yönden Bizans'ın aleyhine sürdürülen bu mücadeleler sırasında temayüz eden Battalgazi gibi cesur savaşçılar Bizans'ın Anadolu'daki askeri ve siyasi direncini kırarlarken geride gelen Türk-İslam unsurlarının Anadolu'yu vatanlaştırmasına zemin hazırlamışlardır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Abdullah el Battal'ın Akranios Savaşı'ndan şehit düşmesi üzerine Bizans kuvvetleri sınır bölgelerindeki garnizonları tehdit etmiş ve Malatya kuşatılmıştır. Armeniakan theması (eyaleti) generali Aşkivaş komutasındaki Bizans ordusu şehir civarını tahrip ve yağma etti. (741) Malatya halkı şehrin kapılarını kapatıp, Al Ruşafe'deki halife Hişam'a haberci göndererek yardım istediler. Halife Hişam, haberci ile birlikte Malatya'nın yardımına bir süvari birliği gönderdi. Ancak Bizans kuvvetleri çekilmiş olduğundan birlik, şehir yeniden imar edilene kadar burada kaldı.(223)

Hatta bu kuşatma sırasında şehri savunan askerlerin azlığından dolayı, Müslüman kadınlar başlarına sarık sarmak ve erkek kıyafetleri giymek sureti ile kale burçlarında ve surlar üzerinde şehri savunduklarına dair İslam tarihinde kayıtlara rastlanmaktadır.(224)

222- Taberi, VII/90.
223- İslam Ansk. Malatya mad.
224- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, s.75.

Emeviler döneminde Anadolu'ya, özellikle bir sınır şehri olması hasebiyle Malatya'da uygulanan fetih politikası çok da doğru bir politika değildi. Mevali politikası[225] uygulanan Malatya, Ömer b. Abdülaziz gibi halifeyi ve Abdullah el Battal gibi gönül savaşçılarını ayırırsak, Emevi halifeleri ve komutanları Anadolu'da Bizans politikalarına mukabil davrandıkları görülür. Bu durum, özellikle Arap-Bizans mücadelelerinde kalın surları ve askeri gücü ile iki karşı dünyanın birleştiği noktada her iki taraf için önemini muhafaza eden bir sınır şehri[226] olan Malatya'yı, adeta şamar oğlanı haline getirmiştir.

Özellikle Bizans imparatorlarından 640'da Heraklios, 695'te Leontios, 741'de Armaniakon Stratagos'u ve 750 Konstantinios devrinde Malatya büyük katliam ve tahribatlar yaşadı.

Buna karşılık Emeviler de her ne kadar halka karşı acımasız davranmamışlarsa da mamur yerleri tahrip etmekten geri kalmamışlardır. Bu yüzdendir ki bunca sefere rağmen Anadolu'nun yerli halkı üzerinde bu seferler çok fazla bir iz bırakmamıştır.[227]

225- Emeviler devrinde Arap olmayan Müslümanlara karşı uygulanan ayrımcı politikalar.

226- İskender Oymak, 20. yy. Malatya Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası Adlı Yayınlanmamış Tez, 1997, Tez No: 66324, İnönü Ünv. Malatya.

227- Mustafa İslamoğlu, İslami Hareket Anadolu 1, s.38-41.

ABBASİLER DEVRİNDE MALATYA (750 - 1258)

Emevi-Abbasi mücadelesinin kızıştığı ve Emeviler'in son bulup Abbasiler'in iktidara geldiği (750) sıralarda Bizans İmparatorluğu Araplar'ın kendi aralarındaki bu iktidar mücadelesini fırsat bilerek karşı saldırıya geçti. 746 yılında V. Konstantinos komutasındaki Bizans ordusu,kendi atalarının kenti olarak gördükleri Germanikeia/Maraş'ı aldı. Donanmaları ise 747'de Kıbrıs açıklarında İskenderiye'den gelen bir Arap donanmasını yok etti.(228)

Emevi iktidarının son bulduğu (750) Abbasiler'in ise henüz iktidar olamadıkları bir sırada V. Konstantinos, Maraş'ın ardından Kemah ve Malatya kalelerini kuşatacaktır.

Bizans'ın Kemah'ı kuşattığı bir sırada Kemahlılar Malatya halkından yardım için haber gönderdiler. Bunun üzerine Malatya halkı 800 kişilik bir savaşçı birliğini Kemah'ın yardımına gönderdi. Ancak Bizans kuvvetleri bu birliği yendiği gibi Kemah'ı da işgal etti. Ardından Malatya'yı kuşatan imparator, kaleye sığınan Malatya halkına şu haberi gönderdi: "Ey ahali ben buraya sizin hal ve durumunuzu, sultanınızın başka işlerle meşgul olmasından dolayı, size yardım edemeyeceğini bildiğim için geldim. Size eman veriyorum, şehrinizi boşaltın, ben şehri yıktıktan sonra çekip gideceğim" dedi.

Şehir halkı İmparator'un bu sözlerine kulak asmadı. Bunun üzerine V. Kostantinos surları yıkmak için mancınıkları kurdu. (750-751)

228- Bilge Umar, Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi, İnkılâp Y., s.55.

Halk, kuşatılan şehirde açlık, susuzluk ve diğer ihtiyaçlarını sağlayamadıklarından çok sıkıntı çekiyordu. Teslim olmaktan başka çare kalmayınca Malatya halkı eman istedi. Kısa sürede şehri terk etmeleri istenen Malatya halkı taşınabilir mallarını yüklerken taşıyamadıklarını ise kuyulara ve derelere bırakıyordu.

Bizans askerlerinin şehrin çıkış kapısının sağ ve sol taraflarına karşılıklı sıralanarak mızraklarını da karşılıklı birbirlerine yaklaştırarak, sanki bir tünel şekli verip, İslam askerlerinin mızrak altında geçerek şehri terk etmelerini sağlamışlardır.

Şehirden ayrılan Malatya halkı Suriye ve Irak topraklarına dağıldı. Böylece şehirde müslümanlar kalmamış oldu. İmparatorun emri ile Malatya yağmalanmış, yakılıp yıkılmıştır. Şehrin yakınlarında bulunan Kaluzia Kalesini de yıkan Bizans, Klavdia (Claudua), Arman ve Arba köylerinin ahalisi ile birlikte zorunlu göçe tabi tuttu.[229] 750'de Sürgün edilen Malatya halkı ancak, 756-757 yılında Halife Mansur (754-775) döneminde geri dönme imkanı bulabilecektir.[230] Bizans ile esir mübadelesinin de yapıldığı bu yılda, Malatya yakınlarında olduğu ancak yeri tam olarak bilinmeyen Kalikale (Kaluzia / Klaudia / Claudua) halkı fidye karşılığında esaretten kurtarıldı.

Halife Mansur kumandanlarından Salih b. Ali'ye mektup yazarak Malatya'yı yeni baştan inşa etmesini istedi. Malatya ve bölgesine vali ola-

229- İbnü'l Esir, İslam Tarihi, 6. Cilt, s.363; İslam Ans. Malatya Maddesi; Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, s. 76-77; M. V. Levtchenko, Bizans Tarihi, Özne Y., s.218.

230- Bahriye Üçok, İslam Tarihi, Emeviler-Abbasiler, M.Ü. Basımevi, Ankara 1979.

rak atanan halifenin yeğeni imam Abdulvahhap b. İbrahim 757 senesinde Hasan b. Kahtabe ve Horasan askerleri ile birlikte şehre geldi. 70.000 kişiyi aşan bu ordu Malatya'yı 6 ay gibi kısa bir sürede yaşanabilir bir şehir haline getirdi.(231)

Malatya'ya 30 mil mesafede Tohma Çayının (Nahr Kubakip) üzerinde yeni bir kale inşa eden Mansur, Malatya'nın güvenliğini korumak için de 4.000 Elcezire askeri yerleştirdi. Bunların önemine binaen yüksek ücret ve geniş tımar arazisi verdi.(232)

MALATYA'YA GELEN İLK TÜRKLER

757 yılında Malatya'yı yeniden tamir etmek ve yaşanabilir bir yer haline getirmek üzere gönderilen askerlerin arasında Horasanlı Türkler de vardı. Gerek ücretli asker olarak gerekse imar işlerinden anlayan usta ve işçiler olarak Malazgirt Meydan Muharebesi'nden (1071) çok önce (757) Malatya'ya gelen bu Türkler, Anadolu'nun müslümanlaşması ve Türkleşmesi açısından önemli bir vakıa olarak bakılabilir.

Abbasi Halifesi Mansur'un Türklerin askeri gücünden ilk defa faydalanma yoluna gitmesi, zaten var olan islamlaşma ve askeri tecrübeleri kullanma eğilimleri olan Türklerin, Orta Asya'dan dikkatlerini Batıya, Anadolu'ya çevirmelerine sebep olmuştur.

231- İbnü'l Esir, İslam Tarihi, Cilt: 5, s.397; İslam Ansk. Malatya Mad.; Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, s.77; Bahriye Üçok, a.g.e., s.95; Kısas-ı Enbiya, a.g.e., s.130

232- İslam Ansk. Malatya Mad.; İbn'ül Esir :Malatya'nın güvenliği için 40 bin asker sayısını verir ve buraya (Malatya'ya)" Kalûziye Sarayını inşa etti" şeklinde bilgi verir, İbnü'l Esir, İslam Tarihi, 5. Cilt, s.407.

Türkler'in askeri gücünden faydalanma ve özellikle bu savaşçıları Anadolu'daki sınır bölgelerine (Avasım/Suğur) yerleştirme politikası, Mansur'dan sonraki Abbasi halifeleri tarafından daha da ileri boyutlara taşındı. Böylece Türkler'in Anadolu'yu vatanlaştırma süreci başlamış oldu.(233)

Malatya Bizans'tan kurtarıldıktan sonra ve imar edilip yaşanabilir bir kent haline getirildikten sonra, şehrin güvenliğini sağlamak ve düşmandan korumak üzere Abbasi halifesi Muhammed b. İbrahimi bir ordu ile gönderdi. (758)(234)

Ancak Bizans, bölge üzerindeki egemenlik iddiasından kolay kolay vazgeçecek gibi görünmüyordu. 100 bin kişilik bir orduyla harekete geçen Konstantin, Ceyhan'a kadar geldi. Buna karşılık Hasan b. Kahtabe ve Abdülvehhap b. İbrahim komutasında daha büyük bir İslam ordusu harekete geçince geri çekilmek zorunda kaldı.(235)

Bu tarihten itibaren 766 yılına kadar sürecek bir antlaşma yapılmıştır.(236) Aşağı-yukarı sekiz-dokuz yıl süren bu antlaşmanın nedeni Abbasi halifesi Mansur'un Hz. Ali evladından Muhammed Nefsü'z Zekiyye ve kardeşi İbrahim'in isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalmasıdır.(237) Antlaşmaya rağmen küçük çarpışmalar devam etmiştir. Mansur'un son yıllarına kadar da büyük çarpışmalar artık gerçekleşmemiştir. Ancak 772-775 yılları arasında yaz savaşları yapılmıştır.

776 yılından itibaren Bizans kuvvetleri Ana-

233- Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.78; İslam Ansk. Malatya Maddesi, Hayati Ülkü, İslam Tarihi, s.462.
234- İslam Ansk. Malatya Mad.
235- İbnü'l Esir, İslam Tarihi, Cilt: 6, s.397, 407, 408.
236- Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.78
237- H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 3, s.55.

dolu'da tekrar harekete geçerek sınır bölgelerindeki islam memleketlerini taciz etmeye başladılar. Bu gelişmeler üzerine Abbasi halifesi Mehdi (775-785) Bizans'a karşı savaş hazırlıkları yapmaya başladı. Horasan ve çevresindeki bölgelerde (Halife bu bölgelerdeki Türklerin askeri gücünden faydalanıyor) toplanan büyük bir orduyu Anadolu'ya sevketti.(238) Baradan'da karargahını kuran Mehdi ileriye gönderdiği komutanı Abbas b. Muhammed, Ankara'ya kadar gitti. M. 778 yılında ordu komutanlığına, ordusunu Dabık'a kadar götüren Sümame b. Velid getirildi. Burada 80 bin kişilik bir Bizans ordusuyla karşılaşan Sümame, gücüne ve askerinin fazlalığına güvenerek onları küçümsedi. Önce Bizanslıları Maraş yakınlarında mağlup edip şehri muhasara altına aldıysa da İslam ordusu yenilerek büyük kayıplar verdi.(239)

Maraş halkının katliama uğradığı bu olaydan sonra Bizans bölgede üstünlüğü ele geçirdi. Bunun üzerine halife Mehdi, Hasan b. Kahtabe'yi büyük bir orduyla harekete geçirince Bizans geri çekildi. Ancak halife Mehdi hem Maraş halkının öcünü almak hem de Bizans'ın Anadolu'daki üstünlüğüne son vermek için 150 bin kişilik bir ordunun bizzat başında olduğu halde harekete geçti. Halep'i karargah yapan Mehdi, oğlu Harun'u (Harun Reşid) Anadolu içlerine gönderdi. Harun (Reşid) Bizans topraklarında ilerleyerek Samalü Kalesi'ni kuşattı. (780) Mancınıklar kurup şehri tahrip eden Harun, harp tazminatı ödenmek koşulu ile antlaşma yaptı. (780)(240)

238- İbnü'l Esir, a.g.e., s.60; Hayati Ülkü, a.g.e., s.464.
239- H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 3, s.55; İbnü'l Esir, a.g.e., Cilt: 6, s.55.
240- İbnü'l Esir, İslam Tarihi, Cilt: 6, s.60; H. İbrahim Hasan, İslam Tarihi, Cilt: 3, s.56; Bahriye Üçok, a.g.e., s.101.

Harun, İç Anadolu Bölgesi'nde birçok kaleyi fethetti ve bol ganimetlerle geri döndü. İki yıl sonra (782) büyük bir ordunun başında tekrar harekete geçen Harun ,Anadolu'yu boydan boya katedip Üsküdar'a (İstanbul) kadar gidecektir.(241)

Tarihçilerin naklettiklerine göre, Harun'un İç Anadolu'ya yönelik seferine rağmen Bizans kuvvetleri Abbasi Devleti'nin kuzey taraflarını (Anadolu) taciz etmeye devam etti.

Halife Mehdi, yaklaşık 100 bin kişilik ordusuyla Bizans üzerine yürüyerek Fırat nehrini geçti. Sonra Araplardan ve İranlılardan oluşan ordunun başına oğlu Harun'u geçirdi. Harun komutasındaki bu ordu, İstanbul boğazının Anadolu yakasına (Üsküdar) kadar ulaştı.

Bu sırada Bizans tahtına 4. Leon (annesi Hazar Türk'ü olduğundan Hazar Leon olarak da bilinir (775-780)) ölmüş yerine 10 yaşındaki oğlu 6. Konstantinos geçmişti. Yeni İmparator küçük olduğundan, naibliğini Atinalı dindar, aynı zamanda siyasi ihtiras sahibi annesi Eirene (İrini/ (barış) yapıyordu. İbnü'l Esir bu kadının adını Atsa olarak verir.

Harun'un bu kuşatması karşısında telaşa düşen Eirene, yıllık 90 bin dinar cizye vergisi ödemek, islam ordusunun ülkesine dönüşü esnasında yoldaki ihtiyaçlarını karşılamak için pazarlar kurmak, yanlarına kılavuzlar vermek ve müslüman esirleri teslim etmek şartı ile 3 yıllık bir antlaşma yaptı. (782) Elli dört bin Bizans askerinin öldürüldüğü bu sefer sırasında beş bin civarında da esir getirilmiştir.(242)

241- Nuray Yıldız, a.g. ders notları; Bahriye Üçok, a.g.e.., s.102; Bilge Umar, a.g.e., s.55; Kısas-ı Enbiya, Cilt: 4, s.47-48.
242- İbnü'l Esir, a.g.e., Cilt: 6, s.64; Nuray Yıldız, a.g. ders notları; H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 3, s.57; Bile Umar, a.g.e., s.55; Bahriye Üçok, a.g.e., s.102; Kısas-ı Enbiya, Cilt: 4, s.148.

HARUN REŞİT DÖNEMİNDE MALATYA (786-803)

786 yılında hilafete geçen Harun Reşit dikkat ve gayretini Bizans üzerinde yoğunlaştırdı. Sınır bölgelerindeki şehirlerde güvenliğin sağlanması, barışın tesis edilmesi yolunda önemli tedbirler alırken savunma tedbirlerini ihmal etmedi.

Halifeliğinin ilk yıllarında, kendisinin daha önce (781-782) çıktığı İstanbul seferi sonunda yapılan antlaşmayı 32 ay sonra bozan Bizans üzerine[243] iki ordu gönderdi. Bunlardan biri Samsun'a kadar giderken diğeri Üsküdar'a kadar ilerledi. Ayrıca İslam donanması Antakya yakınlarında karşılaştığı bir Bizans donanmasını mağlup etmeyi başardı. Bir ara Arapların idaresine giren sonra elden çıkan Kıbrıs zaptedildi. (786)[244]

788 yılında Harun Reşid Anadolu'da Bizans Thema Yönetim Sistemi'ne karşı Avasım sistemini başlattı. Avasım, Suriye'nin kuzeyindeki Anadolu topraklarını askeri valilik haline getiren bir sistemdir.[245]

Müslümanlarla Bizanslılar arasındaki mücadeleler daha çok "Sugur el Şamiye" ve "Sugur el Cezeriye" denilen Tarsus, Adana, Maraş ve Malatya hattı üzerinde cereyan ediyordu. Bu müstahkem mevkiler Emeviler devrindeki merkezi Kinnesrin idi. Harun Reşit zamanında Sugur bölgesi "eyalet-i Şamiye" "Eyalet-i Cezeriye" şeklinde ikiye bölünerek merkezi Tarsus olan Eyalet-i Şamiye Kınnesrin Valiliğine, merkezi Malatya olan "Eyalet-i Cezeriye" ise Harran Valiliği'ne bağlandı. Da-

243- İbnü'l Esir, a.g.e., Cilt: 6, s.73.
244- Hayati Ülkü, a.g.e., s.466.
245- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.140, Cilt:

ha sonra bu uç birleştirilerek "El Avasım" adıyla müstakil bir idare haline getirildi. Böylece Malatya İstanbul'a kadar uzanan Rum gazalarının hareket üssü haline getirilmiştir.(246)

Malatya dahil Avasım bölgesinin diğer şehirlerine Horasan'dan getirilen Türkler yerleştirilerek İslam-Bizans arasında tampon bir bölge oluşturulmuştur. Bu durum Anadolu'nun zamanla demografik olarak Türkleşmesine zemin hazırlamıştır.(247) Harun Reşit, Anadolu'nun yönetim sisteminde bu önemli değişiklikleri yaparken Bizans'ta uygulanan "Thema" örgütlenmesinden etkilendiği görülmektedir.

Bizans'ın varlığını sarsan tehlikeler, (önceleri İran saldırıları daha sonra İslam saldırıları) imparatorluğun bölgesel, askeri ve sivil yönetiminde reform yapmaya zorlamıştı.

Bizans, Diocletianos ve Constantinos reformlarıyla gerçekleştirilen bölge düzenlemesini (Malatya dahil) VI. yy'da sürdürmüştür. Ancak Bizans VI. yy'dan sonra bazı eyaletlerde askeri ve sivil yönetimi aynı kişide toplama gereği duydu. VII. yy.da imparatorluğun askeri dengesizliği hükümetin hemen her yerde olağanüstü tedbirler almaya ve sivil otoriteyi askeri komutanlara bağlamaya yöneltti. Bundan da imparatorluğun "Thema" adı verilen yeni askeri ve sivil yönetim sistemi doğmaya başladı. Bu terim (Thema) başlangıçta kolorduyu tanımlıyordu. Daha sonra bir kolordu-

246- Doç.Dr.G.Göğebakan, VI.Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560) Malatya Belediyesi s.11, Dip, 64; İskender Oymak, 20. yy. Malatya Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası, Yayınlanmamış Tez, Tez No: 63324, İnönü Ün., Malatya 1997.

247- Hayati Ülkü, a.g.e., s.466; İskender Oymak, .a.g. tez, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.140.

nun yönetimindeki bölgeyi belirtmek için kullanıldı.

Eyaletlerin eski sivil örgütü de VII. yy sonuna dek askeri örgütle birlikte varlığını korudu. Bu tarihte devrini tamamlamış, hantal bürokrasi çarkını tasfiye etme ve görevlerini askeri otoritelere devretme kararı verildi. Bu askeri yönetimler (Themalar) eski bölge düzenlemesinin yerini aldı ve genişletilmiş eyaletlere dönüştü.[248]

Thema sistemi Heraklios döneminde (610-640) İran ve ardından İslam tehlikesi belirince daha da geliştirilip uygulandı. Bizans'ın Anadolu'da uzun süre sökülüp atılamamış olmasının (Hz. Ömer ile başlayan Anadolu gazalarında Bizans ancak Osmanlı padişahı Orhan Bey (1326-1361) döneminde Anadolu'dan tamamen atılacaklardır) önemli nedenlerinden biri de "Thema" sistemidir. Anadolu'nun dört Thema'ya bölündüğü (Anatolikon, Armeniakon, Obsikion ve Kibyratioton) bu sistem 3. Leon ve 5. Konstantinos dönemlerinde reforme edildi.

Leon ve oğlu Konstantinos sınırların korunmasını sağlamak için Heraklius'un kurduğu Thema sistemini yaygınlaştırarak 7. yy'da büyük vilayetlerini daha küçük parçalara böldüler. Böylece komutanlara büyük bölgelere sahip olmasının vereceği kudret ve kuvveti, buna bağlı olarak çıkacak isyanları azaltmış oluyorlardı (717. imparatorluğu ele geçiren 3. Leon Anatolikon Theması'nın strategosu idi).[249] Bizans'ın Anadolu'da

248- M. V. Levtchenko, Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi, s.119.
249- Nuray Yıldız, a.g.e., Ders Notları.

uyguladığı Thema sistemi gelişimini X.yy'da tamamlamıştır.(250)

Harun Reşit döneminde Malatya'nın siyasi tarihini etkileyen olaylara yeniden dönecek olursak, 786 yılında yani Harun Reşid'in halife olduğu yıl İslam orduları Anadolu'nun değişik bölgelerine, Eirene'nin 781-782 İstanbul kuşatması sonunda imzalanan antlaşmayı bozması üzerine fetih hareketlerini gerçekleştirmiştir. (797)

Kaynaklar, 797 yılına kadar Anadolu'da ciddi bir gelişmenin meydana geldiğine dair herhangi bir kayıt düşmemiştir. 797 yılında Eirene'nin oğlu 6. Konstantinos'un Malatya'ya kadar sirayet edip etmediğini bilmiyoruz. Ancak dönüşte isyancılar tarafından yakalanan ve İstanbul'a götürülen 6. Konstantinos, annesi Eirene tarafından doğurduğu odada gözlerine mil çekildiği bilinmektedir.(251)

Bizans'ın Anadolu'da bu tür harekatlara girişmesi üzerine aynı yıl (797) Harun Reşit bizzat sefere çıkarak Orta Anadolu'da bulunan müstahkem kalelerden Safsaf Kalesi'ni zaptetti. Komutanlarından Abdulmelik b. Salih, Ankara'ya kadar ilerledi ve Matmure'yi (Niğde ile Aksaray arasındaki Melendiz dağlık bölgesi) fethetti. İmparatoriçe İrene'nin isteği üzerine sulh yapıldı.(252)

Halife Harun Reşit'in bu sefer sırasında Malatya'ya uğradığı ve şehrin yeniden tahkim edildiği sanılmaktadır.

Bizans İmparatoriçesi ile yapılan antlaşma,

250- M. V. Levtchenko, a.g.e., geniş bilgi verilmektedir.

251- Nuray Yıldız, a.g.e. Ders Notları.

252- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt: 3, s.140; Hayati Ülkü, a.g.e., s.466; İbnü'l Esir, a.g.e., Cilt: 6, s.145; Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları; Bahriye Üçok, a.g.e., s.105; Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 3, s.57.

Nikephoros'un bir isyan sonucu imparator olması ile sona erdi (802). Arap asıllı olduğu hakkında birtakım bilgiler mevcut ise de kesin değildir.(253)

Nikephoros imparator olunca Halife Harun Reşit'e küstahça bir mektup gönderdi. Mektupta alınmakta olan vergiyi vermeyeceğini bildirdiği gibi imparatoriçe İrene döneminde verilen vergilerin de geri gönderilmesini istedi. Bu mektuba çok sinirlenen Harun Reşit, imparatora çok kısa bir mektup gönderdi. Mektubunda aynen şu ifadeleri kullandığı kaydedilir: "Müminlerin emiri Harun'dan Rum köpeği Nikephoros'a:

"Ey kafir ananın oğlu! Gerçekten senin mektubunu okumuş bulunmaktayım. cevabıma gelince, bu senin kulaklarının işitmesi için değil, gözlerinin görmesi için olacaktır."

Bu olaydan sonra halife Harun Reşit Anadolu'ya iki kez sefer düzenlemek zorunda kaldı. İlk seferinde sulh yapıldı (804). Kışın bastırması islam ordusunun geri çekilmesini fırsat bilen Bizans İmparatoru yeniden harekete geçti. İkinci kez Anadolu seferine çıkan halife bizzat ordusunun başında Heraklea'yı (Ereğli) ve Tuvana'yı (Adana yakınlarında) fethetti. Bulgarların batıda Bizans'a saldırması üzerine Nikophoros'la hudut taki kaleleri onarmamak ve vergi vermek şartı ile sulh yapıldı (806). Bu verginin en onur kırıcı yanı imparator ve oğlu için halifeye yılda 3 altın baş vergi vermeyi kabul etmiş olmasıdır.(254)

803 yılında Harun Reşit ölünce yerine oğullarından Emin, Abbasi halifesi oldu (809-811). Halife Emin, kardeşi Memun ile olan taht mücadele-

253- Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları.
254- Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları.

si nedeni ile Anadolu'da Bizans ile herhangi bir savaş yapmamıştır. Dolayısıyla Abbasilere bağlı bir hudut şehri olan Malatya'yı etkileyecek herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.

Abbasiler'de Emin-Memun iktidar mücade-lesinin yaşandığı bir dönemde Bizans'ta da önemli gelişmeler yaşanıyordu. Bir darbe sonrası imparator olan Nikephoros (802-811) Anadolu'da Harun Reşit karşısında yenilip ağır bir vergi karşılığında kurtulurken (kendisi ve oğlu için ayrıca aşağılayıcı bir vergiye icbar edilmişti) batıda Bulgar Hanı meşhur Krum karşısında bu kadar ucuz kurtulamamıştır.

811 yılı ilkbaharında Bulgarlara karşı hareke-te geçen Nikephoros, Bulgar Hanı Krum'un iki kez önerdiği barış teklifini redddetti. Kesin sonuca varmak isteyen imparator, dağlık bölgede Bulgar hücumlarına dayanamadı ve yenildi. Kendisi ile beraber ordusunun büyük bir kısmı kılıçtan geçirildi. Bulgar Hanı Krum Bizans İmparatoru Nikephoros'un kafatasından bir kadeh yaptırarak Bulgar boyarlarına bu kadehte şarap içirdi.(255)

MEMUN DÖNEMİNDE MALATYA (811-833)

Memun iç problemleri hallettikten sonra 830 yılında Bizans ile daha ciddi bir hesaplaşmaya girişti. Malatya'nın önemli bir askeri üs konumunda olduğu bu dönemde Memun Anadolu'ya üç dört sefer gerçekleştirmiştir.(256)

Memun döneminde Anadolu'ya yapılan bu seferlerin sebeplerinden birincisi; Abbasiler'de iç çatışmaların bitmesi üzerine,(257) Emevilerin ve

255- Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları.
256- Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları.
257- Bahriye Üçok, a.g.e., s.114.

Abbasilerin geleneksel fetih politikası gereği olarak Anadolu topraklarında fethe girişmesidir. Memun'un bu sefer sırasında Orta Anadolu'da Kapadokya bölgesinde dört kaleyi zapt etmesi üzerine karşı saldırıya geçen Bizans İmparatoru Theopholis, Torosları aşarak Misis ve Tarsus civarına kadar geldi. Müslüman kuvvetleri mağlup eden imparator 7 bin kadar müslümanı esir alarak geri döndü.(258)

Anadolu'da, Abbasi-Bizans çatışmasının ikinci sebebi, her iki ülkenin birbirlerinin içişlerine müdahale etmeleridir. Abbasi halifesi Anadolu'da isyan eden Slav asıllı Thomas'a destek verirken, Bizans İmparatoru da Abbasi hilafetine karşı ayaklanmış olan İran asıllı Babek'i desteklemiştir.(259) Hatta Bizans İmparatoru Theopholis'in Mesisa ve Tarsus halkına saldırarak 1600 kişiyi öldürmesi(260) İran asıllı Babek'in Bizans İmparatorunu Abbasilere karşı kışkırtması sonucu olduğu kaydedilmektedir. Abbasi halifesinin Anadolu'da Bizans'a karşı harekete geçmesinin nedenlerinden biri de Bizans İmparatoru Theophilos'un Memun'a göndermiş olduğu mektupta tehditkâr bir üslup kullanmış olmasıdır.(261)

831 yılında Anadolu topraklarına giren Memun sırasıyla Dabık, Antakya, Mesisa ve Tarsus'a geldi. Oğlu Abbas'ı da Malatya bölgesine gönderdi.(262)

Memun'un Anadolu'da giriştiği fetih hareketlerinin nedenleri arasında en ilginç olanı, sefer sırasında esir edilen Bizans askerlerinin arasında

258- Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları.
259- H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 3, s.59.
260- İbnü'l Esir, a.g.e., 6. Cilt, s.363.
261- Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., 3. Cilt, s.60.
262- İbnü'l Esir, a.g.e., 6. Cilt, s.361; İslam Ansk., Malatya Maddesi.

bilgisiyle Memun'un dikkatini çeken bir askerin olmasıdır. Esir askerin bu bilgiyi nereden öğrendiğini soran Memun'a asker, İstanbul'da Leon adında bir bilginden öğrendiğini söyledi. Bunun üzerine Memun, Bizans imparatoru Theophilos'a bir heyet göndererek sözkonusu bu bilgin'in kendisine gönderilmesini istedi.Ancak imparator bilgin'i göndermedi. Bu durumu bahane eden Memun Bizans'a karşı harekete geçti.(263) Ancak Tarsus'ta ecel kendisini yakaladı ve öldü. (833)

BİZANS-BABEK İTTİFAKI, KATLİAMA UĞRAYAN MALATYA VE MUTASIM'IN ÖÇ SEFERİ

Abbasi halifesi Memun'un ölümü üzerine (833) vasiyeti doğrultusunda kardeşi Mutasım yerine geçti.

833-842 yılları arasında halifelik yapan Mutasım devri, Malatya açısından son derece talihsiz bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır.Memun döneminde bitti gibi görünen İslam-Bizans çatışması 4 yıllık bir aradan sonra tekrar başladı.

Abbasi komutanı Afşin'in isyancı Babek'i fena halde sıkıştırıp ölümle burun buruna bırakması üzerine Babek, Bizans İmparatoru Theophilos'a bir mektup gönderip, Afşin'in bütün askerlerinin kendi üzerine geldiğini, harekete geçmesi halinde hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerleyebileceğini bildirdi.(264)

Daha önce kaybedilen topraklarını yeniden kazanacağını düşünen Bizans İmparatoru Theophilos, bu fırsatı kaçırmak istemedi. 100 bin ci-

263- Hayati Ülkü, a.g.e., s.473.
264- İbnü'l Esir, a.g.e., s.417; Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Cilt: IV, s.201; Nuray Yıldız, a.g. ders notları.

varında bir ordu ile harekete geçen İmparator[265] Orta Anadolu'ya geldiği zaman kuvvetlerini iki kısma ayırarak bir kısmını Ermeniya, (Erzurum ve civarı) bölgesine gönderirken geri kalan ordusu ile de Yukarı Fırat Havzası'na doğru yürüdü. Bugünkü Sultansuyu kenarında bulunan Zibatrayı (Zozobetra / Doğanşehir) büyük bir vahşetle yağma ve tahrip etti. Bununla yetinmeyen İmparator Theophilos, Doğanşehir'in tahribinden sonra Malatya üzerine yürüdü.

Malatya, Zibatra'nın uğradığı akibetten, kapılarını açmak ve içeride bulunan Bizans esirlerini serbest bırakmak suretiyle kurtulabildi.[266] Bazı kaynaklarda ise "Bizans İmparatoru Theophilos'un Zibatra'yı büyük bir vahşetle yağma ettiğini, erkeklerini öldürüp kadın ve çocukları esir aldıktan sonra Malatya'ya geldiği belirtilir. Malatya ve diğer yerlere de (Fırat'ın diğer sahilindeki Şimşat(Samsat/Adıyaman) hücum ve baskınlar düzenleyerek kadınları esir, erkeklere ise kulaklarını ve burunlarını kesip gözlerine mil çekerek türlü işkenceler yaptılar"şeklinde bilgiler verilmektedir.[267]

Bizans kuvvetlerinin diğer bir kısmı da, Erzurum ve çevresini yağma ve tahrip etti. Bizans'ın bu yağma, tahrip ve katliamlarına karşı bölgede karşı koyacak yeteri kadar savaşçı olmadığından Şam ve Cezire halkı Bizans kuvvetlerine karşı koymaya çalıştı.[268]

265- Ahmet Cevdet, a.g.e., Cilt: IV, s.201.
266- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt: 3, s.221; H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 3, s.61; Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.86.
267- İbnü'l Esir, a.g.e., Cilt: 6, s.418; Nuray Yıldız, a.g. ders notları; H. İbrahim Hasan, a.g.e., C. 3, s.61.
268- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 6, s.418.

İbnül Esir'in kaydettiğine göre Mutasım, Bizans İmparatorunun Malatya ve civarında yaptığı katliamı öğrenince hayret ve dehşete kapıldı. Bu durumu çok ağır bir felaket olarak kabul etti. Kendisine Rumlar (Bizans)'a elinde esir düşen Haşimi soyundan bir kadının "İmdat! Yetiş! Ey Mutasım" dediği nakledilince o tahtında oturmuş olduğu halde "Geliyorum" diye cevap verdi. Derhal ayağa kalkarak köşkünden "savaşa gidiyoruz! savaşa" dedi.(269)

Mutasım bu sırada Babek'i de ortadan kaldırdığından 837-838 kışını hazırlıklarla geçirdi. 1 Nisan 838 tarihinde Samarra'dan hareket etti. Amaç Zibatra ve Malatya'nın intikamını almaktı. Hedef "Bizans'ın gözü" sayılan Amoriondu (Ammoriye / Afyon - Hisarköy)(270) Ordunun miktarı hakkında verilen mübalağalı rakamlardan da anlaşılacağı üzere çok kalabalıktı (500 bin ve 200 bin rakamları verilmektedir).

Zibatra (Doğanşehir), Malatya ve Şimşat'ın (Arsamosata / Palu ile Harput arasında) tahrip edilip halkına karşı acımasızca muamele edilmesi müslüman halk arasında büyük bir infiale sebep olmuştu.(271)

1 Nisan 838 yılında iki koldan Anadolu'ya giren Mutasım'ın orduları, Türk asıllı komutan Afşin'in idaresindeki 30.000 kişilik kol Malatya ta-

269- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 6, s.418.

270- Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar.

271- Zibatra'yı yakıp-yıkmış, elegeçirdiği tutsaklara görülmemiş işkenceler çektirmiş, bir çoğunu sakat bırakmıştı, yöre halkından 1000 kadar kadın kapatma olarak alınıp götürülmüştü. -Bilge Umar, a.g.e., s.56- Birçok kaynakta bugün Malatya'nın bir ilçesi olarak gösterilen Zibatra'yı (Doğanşehir), Bilge Umar, Sozobetra'yı Sureyi'nin önemsiz bir kenti olarak göstermektedir.)

raflarında ilerlerken, halifenin kendisi de Tarsus ve Gülek boğazı yolu ile Anadolu'ya girdi. Halifenin Anadolu'ya girdiğini öğrenen İmparator Theophilos da İstanbul'dan hareketle Eskişehir'e (Dorylaeion)[272] geldi ve burada karargah kurdu.

Theophilos'un babası "Kekeme" diye anılan II. Mikhael'ın Amorion'da doğmuş bulunduğu ve bu yüzden Theophilos'un kente çok değer verdiği ve kente pek çok ayrıcalık tanıdığı için ve Mutasım'ın da öç seferini buraya gerçekleştireceğini bildiği için[273] bu kenti (Amorion) takviye ederek yoluna devam etti.

İslam ordusunun ilk hedefi Ankara'ydı. Burada Mutasım Afşin ile birleşecek ve birleşik kuvvetlerle imparatorun memleketi ve "Bizans'ın Gözü" sayılan Amorion'a saldıracaklardı.

19 Haziran'da Tarsus'ta hareket eden Mutasım, öncü kuvvetler komutanı Aşnas, önden giderek ordunun emniyetini temin etmekte idi. Aşnas ele geçirdiği esirlerden Bizans İmparatorunun Afşin kuvvetleri tarafından, Dazimanda/ Dazmana (Turhal yakınlarında) ağır bir şekilde yenilgiye uğratıldığını öğrendi.

Mutasım'dan tekrar yardımcı kuvvetler alan Aşnas, Ankara'ya gelerek burasını ele geçirdi. Bir gün sonra Mutasım, bir müddet sonra da Afşin Ankara'ya ulaştı.

İmparator Theophilas da Eskişehir'den ayrılıp Kızılırmak sahiline geldiği zaman, halife kuvvetlerinin bir kısmının Armeniakon tarafından ülkesine girdiğini öğrendi. Önce bu birlikleri bertaraf

272- Şarhöyükte bu kentin kalıntıları vardır, Bilge Umar; a.g.e., s.57.
273- Bilge Umar; a.g.e., s.56.

etmeyi daha sonra halife ile karşılaşmayı düşünerek doğuya doğru hareket etti.

Afşin ile Theophilos birlikleri Yeşil-ırmak'ın güney kısmındaki Dazmana / Daziman (bugünkü Kazova)'da karşılaştılar.[274] Savaşın ilk başlarında Bizans kuvvetleri üstün durumda iken daha sonra Afşin'in ordusundaki 10 bin kadar Türk unsurunun Bizans kuvvetleri üzerine ok yağdırması üzerine savaşın kaderi değişti ve Theophilos'un ordusu savaş meydanını bırakıp kaçmaya başladı.

Theophilos bu ağır yenilgiden sonra İstanbul'a dönerken, Mutasım'ın kuvvetleri ardından gelen Afşin'in kuvvetleri daha önce Aşnas tarafından alınan Ankara'da birleşerek Theophilos'un büyüdüğü[275] ve "Bizans'ın Gözü" sayılan Amorion (Ammuriye) üzerine hareket edildi.[276]

İslam ordusunun sağ kanat kuvvetlerini Afşin, sol kanat kuvvetlerini Aşnas, merkez kuvvetlerini ise Mutasım'ın kendisi bizzat komuta ediyordu. Ankara'dan hareket eden Mutasım'ın öç ordusu (Theophilos'un Malatya ve civarında yaptığı katliamın öcünü, Mutasım ancak İmparatorun doğduğu şehri tahrip ederek karşılık verecektir) bir hafta sonra Amorion önünde göründü.[277]

Savaşın bundan sonraki anlatımını Gibbon'a bırakalım. Gibbon kentin acıklı sonunu şöyle anlatmaktadır.

274- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt: 3, s.222.

275- H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 3, s.61.

276- Amorion; Afyon ile Emirdağ ilçesi merkez bucağına bağlı olan ve ilçe merkezinin 14 km doğusunda bulunan Hisarköy bitişiğindedir, Bilge Umar; a.g.e., s.56.

277- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.222; Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 3, s.61.

"..... Arap erlerinin kalkanları üzerine Amorion'un adı yazılmıştı; akına çıkan üç ordu, bu pek el üstünde tutulan kentin surları önünde bir araya geldi. En aklı başında danışmanlar, Amorion'un boşaltılması, halkın başka yerlere taşınmasını, Barbarların mağrur öfkesine yalnız boş yapıların teslim edilmesi öğüdünü vermişlerdi. İmparator ise daha soylu bir kararı, kuşatma ve savaşı göze alıp atalarının kenti'ni savunma kararını benimsedi. Ordular birbirine yaklaştığında, Rumların gözüne İslam ordusunun ön safı, orta boy ya da uzun boy mızraklardan oluşmuş sık bir orman gibi göründü. Ama savaş başlayınca ulusal birliklerin [Rum ordusunun özü niteliğindeki, Rum halktan oluşturulmuş birliklerin ve Halife ordusunun özü niteliğindeki Arap birliklerinin - Bilge Umar] ikisi de şan kazandırıcı sonuç olmaktan uzak kaldı. Arap birlikleri yarıldıysa da bu başarıyı sağlayan, Doğu Roma imparatorluğu'na yerleşmiş ve İmparatorun hizmetine girmiş 30.000 İranlı askerin kılıçlarıydı. Rum birlikleri de geriye sürülüp yenildiler. Ancak bunu gerçekleştiren, Türk atlı birliklerinin okları oldu ve bu atlıların yay kirişleri akşam çökerken bastıran yağmurla ıslanıp gevşemese idi İmparatorla birlikte savaş alanında kaçabilen Hıristiyanların sayısı pek az olurdu. Kaçanlar üç günlük yolculuk uzaklığında bulunan Dorylaeion'de (Eskişehir) bir soluk aldılar. Titreyip duran birliklerini denetleyen Theophilos, soylusuyla, ayak takımıyla herkesin kaçmaya çabalamasını bağışladı. Kendi güçsüzlüğü böylece ortaya çıktığından, boş yere, Amorion'un esirgenmesi için ricacılar göndermekten medet umdu, acımasız halife ise onun tüm yakarışlarını ve vaadlerini, küçümseyerek reddetti.

Üstelik Rum elçilerini, öç alınışına tanık olsunlar diye alıkoydu. Bu elçiler az kalsın, Halifenin utanç verici bir duruma düşmesinin tanığı olacaklardı. 55 gün boyunca süregiden ateşli saldırılar, göreve bağlı bir kent valisi, eski, yaşlı askerlerden toplanmış savunma birlikleri ve umutsuzca savaşan bir halk tarafından karşılandı. İslam ordusu kuşatmayı kaldırmak durumuna gelmişken, kent halkından biri hainlik etti. Onlara kent surlarının en zayıf yerini, bir aslan ve bir boğa heykeliyle süslü bölümünü gösterdi.

Mutasım öç alma ahdını (Zibatra / Doğanşehir) ve Malatya katliamına karşı bıkmak bilmez bir hırsla yerine getirdi, yakıp-yıkmaya doyamamış ama yakıp-yıkmaktan yorgun argın, Bağdat yakınındaki Samarra'da bulunan sarayına döndü. Bu sırada artık "Bahtsız" sanıyla anılacak olan Theophilos batıdaki rakibi Frank İmparatorundan yardım dileğinde bulunuyordu. Oysa ki bunu yapmakta pek geç kalmıştı. Zaten o yönde yardım geleceği kuşkuluydu. Yine de Amorion kuşatması sırasında 70.000 kadar islam ölmüştü ve islamlar, buna karşılık 30.000 hıristiyan öldürmüşlerdi. Ayrıca elegeçirdikleri bir o kadar sayıdaki esirlere en büyük suçları işlemiş canileri cezalandırırcasına işkence etmişlerdi.

Karşılıklı gereksinmeler, bazen tutsakların değiş-tokuş edilmesine ya da bir kurtulmalık parası alınarak bırakılmasına yol açabiliyordu.Ama iki imparatorluğun ulusal ve dinsel savaşımında, ne barış antlaşmasına güvenilirdi, ne de savaşta acıma vardı. Savaş alanında teslim olan, çoğu kez tutsak alınmıyordu. Öldürülüyordu ve kılıçtan kurtulanlar ya kurtuluşsuz bir köleliğe ömür boyu

katlanıyorlar ya da dayanılmaz işkencelere uğruyorlardı. Örneğin bir katolik imparator VII. Konstantinos (905-959'da yaşamış 945-959'da tahtta bulunmuştur) besbelli hoşnutlukla, Girit islamlarının diri diri derileri yüzülerek ya da kaynar yağ kazanlarına sokularak öldürülmelerini anlatıyor. Bir onur işi diye, Mutasım bayındır bir kenti 200.000 insanın canını, milyonlarca insanın malını mülkünü hırsına kurban etti. Oysa ki aynı halife, eli ayağı tutmaz bir ihtiyarın, yük taşıyan eşeği ile birlikte çukura düştüğünü görünce atından inmiş, üstü başı çamur içinde kaldığı halde adama yardım etmişti. Acaba azrail önüne dikildiğinde bu iki davranışından hangisini daha çok hoşnutlukla anımsadı?"[278]

Zibatra (Doğanşehir) ve Malatya civarında Bizans'ın yaptığı katliamın intikamını almak maksadı ile gerçekleştirilen Amorion seferi böylece sona ererken Mutasım Samarra'ya döndü.Bu sırada Theophiles bazı Avrupa devletlerinden ve Endülüs Emevi hilafesinden yardım talep etmişse de bu yardım çağrısına olumlu yanıt veren devlet olmadı.[279]

Amorion savaşından sonraki gelişmeleri Abul Farac şöyle anlatmaktadır: "841 yılında Ebu Said, Roma diyarına giderek esirler aldı, geri dönerken Romalılar Kilikya'da ona yetiştiler. O da esirleri geri verdi. Bunlar tekrar ilerledilerse de hacalet (utanma, mahcubiyet) içinde döndüler. Romalılar akın ederek Hades'ten, Maraş'tan ve Malatya'dan

278- Gibbon, Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi, C.I-II, Tuba Matbaacılık 1986; Bilge Umar'ın Türkçe'ye Çevirisinden a.g.e., s.57-58.

279- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.222, Cilt: 3; Nuray Yıldız, Bizans Tarihi Ders Notları.

esirler aldılar. Bu sırada Theophilos Mutasım'a hediyeler gönderdi ve Arap esirlerin mübadele (esir değişimi) edilmesini istedi. Mutasım hediyeleri kabul ederek iki misli hediyeler verdi ve "kanunumuz bir müslümanı bir Romalı ile denk tutmağa müsait değildir. Fakat siz Arapları iade ederseniz ve mukabilinde (karşılığında) bir şey istemezseniz, onların iki mislini size veririz ve her hususta size üstün geliriz" dedi. Roma elçileri 50 deve yükü hediyelerle geri döndüler ve iki taraf arasında sulh yapıldı."(280)

Anadolu coğrafyası üzerinde, özellikle Malatya ve civarı için birbirleriyle intikam savaşları yapıp ve binlerce İslam ve Bizans halkının ölümüne neden olan Theophilos 842 yılında ölürken, Mutasım 843 yılında öldü.

BİZANS'TIN KARŞI SALDIRISI

Amorion'un fethinden sonra İslam-Bizans mücadeleleri daha çok karşılıklı akınlar şeklinde devam etmiştir. Anadolu'da bir müddet devam eden bu pasif askeri durum her iki imparatorluğun merkezindeki yönetim boşluğundan kaynaklanıyordu.

Bizans, Theophilos'un ölümü ardından altı yaşındaki II. Mihaile kalırken, Abbasi İmparatorluğu ise koyu bir mutezili olan ve önüne gelen herkesi imtihan eden Vasık'ın elinde idi.(281)

Bizans İmparatorluğu kendini çabuk toparladı ve saldırıya geçti. 856 yılında II. Mihail'in yönetimi ellerine teslim ettiği Petronos komu-

280- Abul Farac, Abul Farac Tarihi, Cilt: 1, s.229; Türkçesi, Ö. Rıza Doğrul T.T.K. 1945, Ank. Malatya Kütüphanesi.

281- Bahriye Üçok, a.g.e., s.118; Abul Farac, Abul Farac Tarihi, Cilt: 1, s.231.

tasındaki bir Bizans ordusu Samsat / Adıyaman üzerinden Amid'e / Diyarbakır bir sefer düzenledi.[282] Oradan Malatya topraklarından geçerek Divriği'ye (Tephrike) yönelip pek çok tutsakla geri döndü. (859)[283]

Ertesi yıl bizzat imparatorun katıldığı ikinci bir sefer düzenlendi. Bu ikinci seferin Malatya'yı ne şekilde etkilediği hakkında bilgimiz yoktur. Ancak III. Mihail'in bizzat katıldığı bu sefer sırasında Sümeysat'ı (Samsat / Adıyaman) zapt ettiği ve beş yüz kadar müslümanı esir alarak katlettiği kaynaklarda verilmektedir.[284]

Bizans'ın Anadolu'daki toparlanması devam etmiştir. Bizans'ın Anadolu'daki saldırılarına karşı Abbasilerin Malatya Emiri, Ömer b. Abdullah Karadeniz taraflarına bir sefer düzenleyerek karşılık verdi. Samsun'u feth eden Emir Ömer, geri dönüş sırasında dar bir boğazda Marc al Uskuf'ta III.Mihail'in Umum Kumandanı Petronos (Al Batrunos) tarafından kuşatıldı ve İslam ordusu tümüyle imha edildi.Emir Ömer'in de şehit düştüğü bu savaş, İslam-Bizans savaşının da dönüm noktası oldu.[285]

Genellikle 863 yılı olarak gösterilen bu olayı Abul Farac, tarihini 869, savaşın yerini ise Malatya hududunda olan Hasya Ovasını gösterir.[286]

Bu olayı haber alan Armenia Bölgesi komu-

282- Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları.
283- Bilge Umar, Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi, s.59; İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 7, s.74.
284- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Taberi ve İbnül Esir'den alıntı yaparak, İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 7, s.80
285- Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları, İslam Ansk. Malatya Mad.; Hayati Ülkü, İslam Tarihi, s. 485; Bilge Umar, a.g.e., s.59.
286- Abul Farc Tarihi, s.236; Kısas-ı Enbiya, Cilt: IV, s.217.

tanı Ermeni asıllı Ali b. Yahya Malatya Emiri Ömer b. Abdullah'ın intikamını almak üzere bölgeye hareket etti. Ancak Ali b. Yahya'nın idaresindeki İslam ordusu da Bizans tarafından yenildi. Ali b. Yahya da şehit düştü.(287)

Ardı arkası gerçekleşen ve iki dirayetli kumandanın (Ömer b. Abdullah ve Ali b. Yahya) şehit düşmesi Bizans'ın Anadolu'daki işini kolaylaştırırken Müslümanların durumu da o oranda güçleşti. Taberi bu iki komutan hakkında şunları söylüyor "Bu iki komutan, müslümanların azı dişleri gibi iki büyük kahramandı. Şiddetli savaşırlardı. Bulundukları sınırlarda, onlarsız savaş müslümanlara çok zor geldi."(288)

Avasım bölgesinde bu iki değerli savaş-çının öldürüldüğü sıralarda Abbasilerin merkezinde Türk komutanları arasına amansız bir nüfuz mücadelesi yaşanmakta idi.

Bağdat ve Samarra halkı bu iki büyük savaşçının maktül düştüğünden ve Türk kölemenlerinin Arap saltanatına hakim olduklarından, istediklerini öldürtüp, istediklerini hayatta bıraktıklarından ve hükümdarları tayin ettiklerinden haber alınca büyük bir kalabalık bir araya geldi. Çarşıdan gelen ayak takımı ile eşkiya ve hırsızlar bunlara katıldılar ve hep birlikte hapishaneye giderek burasını yıktılar ve bütün mücrimleri salıvererek müştereken hareket ettiler. Bunlar Dicle üzerindeki köprüyü yıktıktan sonra hazineye gittiler, yağma ettiler, defterleri ve sicilleri ateşe verdiler.(289)

287- Ahmet Cevdet, a.g.e., C: IV, s.217; İbnül Esir, a.g.e., C. 7, s.107.
288- Prof. Dr. H. İbrəhim Hasan, a.g.e., Cilt: 4, s.154-155.
289- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 1, s.236; Hasan İbrahim Hasan, .a.g.e.,

Halife Muntasır, (861-862) bunları merkezden uzaklaştırmak için çareler arıyordu. Muntasır, hem merkezde komutanların baskısını azaltmak hem de Bizans'ın Anadolu'daki askeri baskısını durdurmak maksadı ile komutanlardan Vasıf et Türki'yi bir ordu ile Malatya'ya gönderdi. Muntasır, Vasıf et Türki'ye Malatya'da durmasını ve düşmanın muhtemel saldırılarına karşılık vermesini emretti.Ordu yola koyulup Malatya'ya geldikten sonra Muntasır, Vasıf et Türki'ye bir mektup göndererek, sınır boylarında dört yıl müddetle kalmasını ve bu müddet içerisinde gazalara devam etmesini, kendisine ikinci bir emir gelinceye kadar orada kalmasını emretti.(290)

Muntasır'ın ölüm haberini Suğur'da alan Vasif geri dönmeyip, Bizans ülkesine girdi ve Taberi'nin; Fururiye adını verdiği kaleyi fethetti.(291)

Bu arada İslam ordularının Anadolu'daki faaliyetleri durmamıştı. 865 yılı içerisinde Bilgecur adındaki komutan birlikleriyle Orta Anadolu'ya dalmış ve Matmure'yi (Aksaray ve Niğde arasındaki Melendiz dağlık bölgesi) fethetmişti. Bilgecur bu seferde çok sayıda esir ve ganimetle dönmüştü.(292)

Cilt: 4, s.155; İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 7, s.108; Ahmet Cevdet, a.g.e., Cilt: 4, s.217.

290- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 7, s.98.

291- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt: 3, s.251

292- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 7, s.140; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt: 3, s.252.

PAVLOSÇULARIN (PAVLİKİENLER) MALATYA CİVARINA YERLEŞMELERİ VE SÜRGÜN

Pavlikienler VIII.yüzyılda Doğu Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşıyorlardı. Müslü-manlarla yakın ilişkileri olduğundan, İkona ve Tasvir (Resim Heykel) düşmanı olmuşlardı. Bizans Ortodoksluğundan ayrılmışlardı. İmparator I. Nikephoros (802-811) İkona düşmanı bir imparator olması nedeniyle bunları Anadolu'da desteklemişti. Ancak daha sonra gelen imparatorların İkona ve Tasvir taraftarı olmaları nedeniyle Pavlikianlar zor anlar yaşamışlardır.

Theodora'nın oğlu III. Mikhail'in (842-886) çocukluğu sırasındaki yönetiminde kesin şekilde Ortodoksluğu ve İkona ibadetine dönüldü. (843) Egemen sınıfın birleşmesi Paslovçulara (Pavlikianlar) yapılan zalim işkencelerle bütünleşti. Hükümet görevlileri Pavlosçuları Ortodoksluğa döndürmek ya da yok etmek olan özel yetkililer atadı.IX. yy'ın ikinci yarısında onbinlerce Pavlikian insanlık dışı işkencelerle kazığa oturtularak, suda boğularak yada katledilerek öldürüldü. Mülklerine hazine adına el konuldu. Vakanüvistler, IX. yüzyıl boyunca Bizans kilisesinin terörüne maruz kalanların sayısının 100.000 kişiye ulaştığını yazmaktadır.

Toptan imha tehlikesi altında umutsuzluğa kapılan Pavlosçular silaha sarıldılar ve hükümet birliklerine karşı kararlı bir direnişe geçtiler. Bir kısmı Karbeas yönetiminde sınıra kadar bir geçit açmayı başardı. Melitene (Malatya) emirinden (Emir Ömer b. Abdullah) sığınma isteyerek iki kentte yerleşme izni aldı. İster istemez imparatorluk topraklarında kalan Pavlosçular dindaşlarıyla

birleşmeye çalıştılar. Kısaca Theodora yönetimi, Pavlosçuları yok etmeyi ya da Ortodoksluğa döndürmeyi başaramadı.(293)

Theodora yönetiminin bütün bu zulmüne rağmen, Malatya Emiri Ömer b. Abdullah'ın da yardım ve desteği ile Pavlikienler Sivas ve Malatya arasındaki dağlık bölgede (merkezleri Divriği idi) güçlenmeye devam ettiler.(294)

Ancak 872 yılında Abbasilerin Anadolu'da artık varlık gösteremediği bir sırada imparatorun kayınbiraderi Khristothoros bir baskınla Pavlosçuların merkezi Thephrike (Divriği) ve diğer kaleleri zaptederek Pavlosçu "Cumhuriyet"i ortadan kaldırdı.(295) Bunlar bölgede başka problemler çıkar-masınlar diye Balkanlar bölgesine zorunlu göçe tabi tutuldular.Balkanlarda Bogomil mezhebini kabul ettiler. Daha sonraki yıllarda eski yurtlarında(Malatya) İslam dininin etkisi altında kaldıklarından,Osmanlılar'ın Balkanlar'da savaşları sırasında kolayca İslam dinini kabul ederek,devlete yardımcı oldular.(296)

Malatya topraklarında yaşayan Pavlosçulara karşı Bizans'ın kazanmış olduğu bu savaş Bizans'ın doğu sınırında daha fazla ilerle-mesini sağlamıştır.

I. Basileios (867-886) Bulgarlar ve Ruslarla iyi komşuluk ilişkileri kurarak kuzeydeki güvenliğini sağladı. Kuzeyden olası Rus saldırılarını önlemek için bir barış antlaşması imzaladı. Venedik ve Er-

293- M. V. Levtchenko, Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi, s.134-135.
294- Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.88.
295- M.V. Levtchenko, a.g.e., s.143.
296- M.Oğuz, a.g.e. s.89.

menistan ile ilişkilerini düzene sokarak tüm gücünü doğuda ve batıda Araplarla mücadeleye yöneltti.(297)

Aynı yıl imparator bizzat kendisi ordunun başında olduğu halde Divriği, Darende (Tarantan), Doğanşehir (Zibatra) ve Samsat (Sümeysat) üzerine yürüyerek buraları imha ederek şimdiki Çirmikli (Çırmıhtı-Yeşilyurt-Malatya)de karargahını kurdu. Hedefi Malatya idi. Ancak stratejik önemi olan Malatya iyi tahkim edilmiş bir şehirdi ve kolay kolay alınabilecek gibi değildi (872). Şehri muhasara altına alan imparator Basileios büyük kayıplar vermiştir. Hatta az kalsın kendisi esir düşüyordu.(298)

ABBASİ İMPARATORLUĞU'NUN DAĞILMA SÜRECİNDE MALATYA

Abbasi İmparatorluğu genellikle Munta-sır'ın (861-862) 862 yılında ölmesi veya öldürülmesi üzerine dağılmaya başladığı kabul edilir.

Abbasi İmparatorluğu'nda Kuzey Afrika'da Ağlebi Devleti'nin ve İran'da Tahiri Devleti'nin kurulmasıyla ilk adımları atılmış olan parçalanmanın artık önlenemez bir düzeye gelmiş olduğu görülür.

868 yılında Mısır'da Tulunoğulları Devleti, 870 yılında İran'da Saffari Devleti, 874 yılında Maveraünnehir de Samanoğulları Devleti kurulurken, diğer taraftan zenci ayaklanmaları ve yine bu dönemde başlayan Karmati hareketi Abbasile-

297- M. V. Levtchenko, a.g.e., s.161.
298- İslam Ansk. Malatya Mad.; İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 7, s.222; Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları, M. V. Levtchenko, a.g.e., s.161; Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.89.

ri geri dönüşü olmayan bir parçalanmaya götürmüştür.[299]

Abbasi İmparatorluğu'nun dağılma sürecine girmesine rağmen, Bizans yönündeki taarruz siyaseti devam ediyordu.

Halife Mutemid (870-892) tarafından Suriye bölgesi sınır komutanlığına tayin edilen Ahmet b. Tulun, Bizanslıların korkulu rüyası olmuştur. Onun saldırılarından korunmak için Bizans 878 yılında hediyeler gönderdi. Taberi şöyle naklediyor: "Bizans İmparatoru daha önce Suğur Valisi olup da esir düşmüş olan Abdullah b. Reşit b. Kavus'u bir çok müslüman esir ve hediye mushafla (kitaplar)[300] birlikte Ahmet b. Tulun'a gönderdi Bu iyi niyet gösterilerine rağmen Bizans, saldırılarını sürdürmüştür. Ertesi sene (879) Bizans, Diyar-ı Rebia'ya saldırdı. Ancak Musul ve Nusaybin halkı birleşerek Bizans'ı bölgeden uzaklaştırdı.

Ahmet b. Tulun'un bölgedeki komutanı Bizans kuvvetlerini püskürttü ve Heraklie'ye (Ereğli) kadar uzandı ve halkını mağlup etti.[301]

Bizans'ın doğu ve güneye doğru yaptığı askeri baskılara ve taarruzlara rağmen iyi tahkim edilmiş olan Malatya 872 yılından 882 yılına kadar bir müddet savaşsız bir dönem geçirmeyi başarmıştır.[302]

Ancak 882 yılında Malatya yeni bir kuşatma-

299- Bahriye Üçok, a.g.e., s.121, 123, 125.

300- Bizans İmparatorunun Ahmet b. Tulun'a hediye olarak kitap göndermesi dikkat çekicidir.

301- H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 4, s.156.

302- M. Hanifi Akçay, İnönü Ü. Tarih Böl. 1997, Bitirme Tezi; Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.91.

ya daha sahne olmuştur. İbnü'l Esir'in "Slavlı kadının oğlu" dediği I. Basileios (Slav asıllı Makedonyalı bir köylü çocuğudur) büyük bir orduyla Malatya'yı kuşatmıştır. Maraş ve El Hades halkının Malatya'nın yardımına gitmesi üzerine imparator yenilip geri çekilmiştir.

Buna rağmen Bizans kuvvetleri Suriye topraklarına kadar inmiş ve bölgedeki Suğur şehirlerine saldırmıştır. Bu sırada Mısır'a egemen olan ve bağımsızlığını kazanmış olan Türk asıllı Ahmet b. Tulun'un Suriye Valisi el Ferğani Bizans'ın bu saldırganlığına karşı çıkmıştır. Bizans kuvvetleriyle yaptığı savaşta 10 bin kadar Bizans askerini öldüren Ferğani, bir o kadarını da esir almıştır. Bu savaşta alınan ganimetler her askerin payına kırk dinar düşecek kadar çoktu. (882)[303]

Abbasilerin Bizans'a karşı taarruz siyasetinin belki de son temsilcisi Tarsus Valisi Yazman'dır. Yazman'ın Tarsus'a ne zaman geldiği ve daha önceki askeri ve siyasi geçmişi hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak onun da Ahmet b. Tulun kadar Bizans'ı korkuttuğu bir gerçektir.

883 yılının Eylül-Ekim aylarında yaklaşık 100 bin kişilik bir Bizans ordusu Tarsus'a altı mil mesafede bulunan Kalemiyya'da (bugünkü Mersin olabilir) karargah kurdu. Bizans'ın bu cüretkarlığına karşı Yazman (Bâzmâr/İbnül Esir, Nazman/Abul Farac) geceleyin Tarsus'tan hareket etti. Bizans kuvvetlerini gece ansızın bastıran Yazman onlardan yaklaşık 70 bin kişiyi öldürdüğü kaydedilmektedir. Bizans komutanlarının da büyük bir kısmını öldüren Yazman'ın bu zaferini İb-

303- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 7, s.312.

nü'l Esir şöyle anlatmaktadır. "Ayrıca onlardan yedi altın ve gümüş büyük haçın yanı sıra altından olup son derece değerli mücevheratlarla süslü bulunan büyük haçlar da ele geçirilmişti. Bundan başka on beş bin kadar davar, bir sürü at takımları, süslü kılıçlar, dört altın kürsü ve bir sürü kab kacak ve on bin civarında ipek sancak ile buna benzer bir sürü eşya daha ganimet olarak alınmıştır."(304) 885 yılında Bizans ile esir mübadelesi yapan Yazman, aynı yıl Bizans'a karşı tekrar sefere çıkmıştır.(305)

Bölgede İslam-Bizans çatışmaları sürerken Malatya Valisi şehir kalesini yeni baştan tahkim ederek, savunma cihazlarını güçlendirmiş, surların etrafını çevreleyen hendeklere su doldurtmuştur. Böylece Malatya'nın savunması daha güçlü hale gelmiştir.(306)

Tarsus hakimi Yazman'ın Bizans'a karşı yapılan gazaların zayıfladığı bir sırada, Tarsus'ta bulunan gazilerin başına geçerek bu savaşlara yeni bir hız vermiştir. Bizans kuvvetlerine ağır kayıpların verildiği bu dönemde Yazman'ın bu askeri duruşu stratejik bir sınır şehri olan Malatya'nın tek başına Bizans'ın insafına kalmasını önlemiştir. Abbasilerin iktidar kavgalarıyla çalkalandığı ve dağılma sürecine girdiği ve Malatya'nın kendi kaderiyle baş başa bırakıldığı bu dönemde Tarsus hakiminin bu zaferleri Malatya'nın düşüşünü geciktirmiştir.

304-İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 7, s.342-343; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.270-71, Cilt: 3; Ebul Farac, a.g.e., Cilt: 1, s.243.
305- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt: 3, s.271.
306- Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.91.

İPEK YOLU ÜZERİNDEKİ TİCARET ŞEHRİ MALATYA PAYLAŞILAMIYOR

Hailfe Mutenid dönemine gelindiğinde (892-902) Abbasi İmparatorluğu gerek Mısır ve Afrika'da gerek Suriye ve Anadolu'nun sınır şehirlerinde gerekse İran, Azerbaycan ve Kafkasya'da siyasi bir bütünlükten artık söz edilemez duruma geldi. Aşağı yukarı her bölgede Abbasi Devleti'nin otoritesi yıkılmak üzere idi. Zaman zaman toparlanma gayretleri görülse de merkezden uzaklaşmaya engel olunamıyordu.

Bu bölgelerin siyasi olarak ayrışması doğal olarak ekonomik menfaatlerinde ayrışmasına neden olmakta idi. Mutenid, merkezi hükümetin masraflarını karşılamak ve devleti ayakta tutabilmek için gayret ettiyse de bunu başarabildiği söylenemez. Bölgeye yeni bir düzen verme adına Ermenistan ve Azerbaycan'a İbn Ebi's Sac'ı vali olarak gönderdi.

Muhtemelen Ermeni asıllı bir Müslüman ve İbn Ebi's Sac'ın ordusunda önemli bir şahıs olan Vasif, bölgede yapılacak yeni düzenlemeler konusunda komutanı ile anlaşmazlığa düştü. Bu bölgede yaşayan birisi olması sebebiyle, Vasif kendi ticaretlerinin çöküşünün sonucunda ortaya çıkacak zararın büyüklüğünü düşünme konusunda daha iyi bir durumda idi. Bu sebeple Vasif adamlarıyla Sugur bölgesinin ileri kalelerinden biri olan Malatya üzerine yürüdü ve burayı ele geçirmekte güçlük çekmedi.

Bizanslılar kendi topraklarına yakın bölgelerde ticari merkezlerin kurulmasına mani olmadılar. Fakat Mutenid, Malatya'nın mamurluğunun daha güneydeki ve el Cezire'nin doğusun-

daki diğer pazarların zararına olacağını anlamakta gecikmedi.

Buradaki düzenlemelerin alt üst olma-sından ortaya çıkacak olan meselelere çok çabuk çözüm buldu. Mutenid vakit kaybetmeden el Cezire Araplarının da dahil olduğu bütün kuvvetlerini harekete geçirerek Malatya'yı kontrolüne almış olan Vasif'in üzerine gönderdi. Bu ordunun karşısında tutunamayacağını anlayan Vasif, çareyi Bizans'a sığınmakta buldu. Ancak yolu kesildi ve yakalandı. Vasif'in kuvvetleri de halifenin ordusuna katıldı.(307)

Görüldüğü üzere Malatya sadece siyasi ve askeri strateji açısından değil, aynı zamanda ticari strateji açısından da önemi gözardı edilemez bir şehirdir.

M.Ö. 2800 yıllarında Asur ticaret kolonileri arasında "Karum" olarak yerini almış olan Malatya, ondan sonra bölgede kurulmuş bütün devletlerin dikkatini daima çekmiştir. Fırat su yolu ile Mezopotamya'ya, coğrafi konumu nedeniyle Kafkasya ve Uzakdoğu'ya imkan veren Malatya, Doğu-Batı ticareti açısından bugün dahi önemli bir ticari merkez durumundadır.

900 yılından sonra Malatya ve çevresinin siyasi geleceğini ilgilendiren gelişmelere yeniden dönecek olursak, Anadolu'daki askeri harekatın Bizans ile Abbasiler arasında karşılıklı devam ettiği görülmektedir. Bazen müslümanların bazen de Bizans'ın galip geldiği bu savaşlar sırasında sınırlar değişmemiştir.(308)

307- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt: 3, s.282-283.
308- Nuray Yıldız, Bizans Tarihi Ders Notları.

903-904 yıllarında Bizans İmparatorluğu yaklaşık 100 bin kişilik bir ordu ile Suğur bölgesine karşı saldırıya geçti.

Abbasilerin Karmati isyanıyla uğraşmasını fırsat bilen Bizans İmparatorluğu başta Hades olmak üzere bir çok şehri yağma ve tahrip edildi. Bölgede şiddet ve yağma hareketlerinin yanı sıra binlerce müslüman esir alındı.

Bizans'ın bu saldırganlığına karşı müslümanlar sessiz kalmadılar. Tarsus'ta karşı saldırıya geçen İslam ordusu Bizans topraklarına girdi.

İbnül Esir'in "Konstantiniyye (İstanbul) kadar önemli" olarak gördüğü Antalya, Müslümanlar tarafından fethedildi.

Şehir halkından 5000 kişiyi öldüren İslam ordusu, 5000 kadar Müslüman esiri de kurtarmıştır. 60 gemi inşa eden İslam ordusu komutanı Züreka, burada kurtarılan Müslüman esirleri, elde edilen ganimet, mal, eşya ve köleleri yükleyerek geri dönmüştür.

Bu savaş sırasında Müslümanlar o kadar çok ganimetle döndüler ki her bir Müslüman askere 1000 dinar ganimet düşmüştür.(309)

Karşılıklı saldırılara rağmen bu dönemde ne Abbasi halifesi Muktefi (902-908) ne de Bizans İmparatoru VI. Leo bölgede savaşın çıkmasından yana değillerdi. Aslında bunların savaş istememeleri her iki liderin barışseverliğinden değildi. Her iki liderin de kendi problemleri olmasından dolayı sınır bölgesindeki çatışmalara son vermek iste-

309- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 7, s.344-345; Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 4, s.156; Hayati Ülkü, a.g.e., s.493; M. V. Levtchenko, Bizans Tarihi, s.162.

mişlerdir. Hatta her iki lider de sınır bölgelerindeki kontrolsüz saldırılara son vermek için karşılıklı iyi niyet elçi teatileri yapmıştır.

Muktefi bütün Musul bölgesine Hamdaniler'den birisini vali tayin ederek bölgedeki göçebeleri itaat altına alırken, VI. Leo ise Konya'daki Bizans askeri üssünün yardımını kestiği gibi onların herhangi bir harekata girişmelerine mani olmak için Tarsus'a çekilmelerini de sağladı.(310)

Bizans kralının bu tavrının arkasındaki asıl gerçek Balkanlardaki gelişmelerdi. Bir taraftan Müslümanlar İtalya kıyısındaki Regium'u, Bizans için müstahkem bir kale olan Sicilya'daki Taormina'yı daha da vahim olan İstanbul'dan sonra imparatorluğun ikinci büyük kenti olan Selanik'in zapt etmeleri, diğer taraftan Rus Prensi Oleg ve Bulgar Kralı Simeon'u Bizans'ı kuzeyden ve batıdan sıkıştırmaları, VI. Leo'nun Anadolu'da barışçı bir politika izlemesine neden olmuştur. Abbasi halifesinin derdi ise Leo'nunkinden daha büyüktü. Merkezi yönetim güçlü komutanlar tarafından kuşatılırken, Suriye'de, Mısır ve Afrika'da, Orta Asya ve İran bölgesinde ise Halife'nin güçsüzlüğünden yararlanan yerel liderler bağımsız hareket etmeye başlamışlardı. Bu durum Abbasi halifesinin Anadolu'da savaştan yana olmasını imkansız hale getirmişti.

Bu tablo Malatya'nın geleceği ile ilgili belirsizliğin devam etmesine sebep oluyordu.Her iki imparatorun Anadolu'da silahlı çatışmaya son verme çabalarına rağmen savaş sona ermemiştir.

908 yılında iktidara gelen Abbasi halifesi

310- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt: 3, s.293.

Muktedir, (908-932) Munis el Muzaffer'e hilatler giydirip Bizans üzerine sefere çıkmasını emretti. (908)

912 tarihinde bütün "Avasım Kıtası" (Suğur Bölgesi) genel komutanlığına getirilecek olan Munis el Muzaffer, kalabalık bir İslam ordusunun başında hareket ederek Malatya'ya geldi. Buradan hareketle Bizans topraklarına giren Munis Konya'ya kadar ilerledi ve şehri tahrip etti.(311)

Munis bu sefer sırasında bol miktarda ganimet ve esir ile dönmüştür. İmparator Leo, hem sulh teklifinde bulunmak zorunda kalmıştır, hem de esir mübadelesi teklifinde bulunmuştur.(312)

MALATYA'YI KURTARAN MUNİS'E "MUZAFFER" ÜNVANININ VERİLMESİ

Bizans'ın daha baskın çıktığı Muktedir döneminde, İslam-Bizans çatışmaları karşılıklı devam ediyordu. 914 yılında Tarsus Valisi Bişr el Hadim, Bizans topraklarına karşı giriştiği askeri bir operasyonda bol miktarda ganimet ve 150 kadar komutan düzeyinde olmak üzere çok sayıda esir getirmişti.(313)

İslam kuvvetlerinin bu operasyonuna cevap gecikmedi. Bizans İmparatorluğu, Hüseyin b. Handan, Büveyh oğullları çatışmasını fırsat bilerek Suğur bölgesine saldırdı. Hısn-ı Mansur'u (Adıyaman) ele geçirip müslümanları esir aldıktan sonra Malatya üzerine harekete geçti. Bizans kuvvetleri, şehri çok zorlanmadan ele geçirdi (915). Tarsus'taki müslüman kuvvetlere saldırıp

311- H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 4, s.156.
312- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 1, s.247; İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.51; H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 4, s.156; Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.91.
313- İbnül Esir, a.g.e., C. 8, s.79.

mağlup eden, Maraş'ı yakıp-yıkan Bizans'ın bu saldırganlığına karşı Malatya'ya takviye birlikler gönderilmişse de şehrin alınmasına engel olunamamıştır.

Bir yıl kadar Bizans'ın işgalinde kalan Malatya 916 yılında Abbasilerin tanınmış komutanı Munis, Malatya üzerine yürüdü. Birçok Bizans kalesi ile birlikte Malatya'yı da kurtaran Munis, Abbasi Halifesi Muktedir tarafından "Muzaffer" lakabı ile taltif edildi.

Munis'in bu karşı harekatına karşı Bizans, Abbasi halifesine iki elçi göndererek barış teklifinde bulundu. Bizans ayrıca savaş tazminatı teklifini de kabul etti.(314)

İbnül Esir'in naklettiğine göre Munis'in Malatya ile beraber bir çok kaleyi fethetmesine rağmen Suğur halkı serzenişte bulunarak şöyle demişlerdi. "Eğer o (Munis) isteseydi çok daha fazla yerler fethedebilirdi."(315)

Bizans İmparatorunu bu derece tavizkar kılan sebep Bulgar Kralı Çar Simeon'un İstanbul surları önünde belirmesidir.

X. yy başında Bulgar toprakları, Karadeniz'den Adriyatik'e Tuna'nın aşağı kesiminden Trakya ile Makedonya'nın derinliklerine, Selanik yakınlarına dek uzanıyordu.

913'te Simeon İstanbul surlarının önünde belirdi. 914'te Edirne'yi aldı. 917'de Bizans yönetimi korkunç düşmanından kurtulmak için her çareye başvurdu. Avrupa ve Asya themalarından top-

314- H. İbrahim Hasan, a.g.e., C. 4, s.157; İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.92; Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.92, İslam Ansk.
315- İbnül Esir, a.g.e., C. 82, s.92.

ladığı birliklerle güçlü bir kara ordusu meydana getirdi. Türk asıllı Peçeneklerden derlediği askerleri donanmayla Tuna'ya taşıttı. Bizans ordu komutanları arasındaki rekabet Bizans ordusunun perişan olmasına sebep oldu (917). Simeon bu başarılarına rağmen denizden kuşatılamayan İstanbul'un alınmasını imkansız hale getiriyordu.

Simeon'u askeri yöntemlerle yenemeyen Bizans, geleneksel "Bizans entrikaları" yöntemini devreye sokarak, Sırplarla Hırvatları Bulgarlara karşı ayaklandırmayı başardı.(316)

Bizans'ın balkanlarda uğradığı bu felaketi bir tarafa kaydedip İslam-Bizans sınırına yeniden dönelim.

915'te işgal edilen, 916'da Munis tarafın-dan kurtarılan Malatya, 925 'e kadar önemli bir gelişmeye sahne olmayacaktır. Sadece İbnül Esir'in naklettiğine göre "922 yılı içerisinde Nasr el Hacip'in oğlu Muhammed, Musul'dan Kalikale üzerine Bizans topraklarına doğru yola çıktıklarını ve bu bölgenin Müslümanları da Tarsus'tan hareketle Malatya'ya kadar, zafer elde edip tahmin edemeyecekleri kadar büyük miktarlarda ganimetler elde ederek geri döndüklerini" kaydeder.(317)

Anadolu'daki gelişmeler Bizans'ın lehine dönmeye başlamıştı.

924'te İstanbul'u tekrar kuşatan Bulgar Kralı Simeon, Bizans destekli Sırpların Bulgarları arkadan tehdit etmeleri üzerine, Bulgarlar geri çekildiler. Bir müddet sonra da (927) Simeon'un ölmesi, Bizans'a rahat bir nefes verdi. Bu durum Bi-

316- M. V. Levtchenko, Bizans Tarihi, s.162-163.
317- İbnül Esir, a.g.e., C. 8, s.117.

zans'a Anadolu'da sınır kentlerine yönelik planlarını gerçekleştirme olanağı vermiştir.[318]

924'te İmparatorluk donanmasının Limni adası açıklarında Arap korsan filosunun tamamına yakın bir kısmını sulara gömmeleri üzerine[319] Bizans, Anadolu'da karşı saldırıya geçmek için önemli bir kazanım elde etti.[320]

VII.Kontantinos'un İmparatorluğu sırasında, müslümanlar ile çetin muharebeler yapılmıştır. Bir yandan İonnes Kurkuas-Phokas ailesi diğer yandan Hamdanilerden Seyfüddevle gibi büyük komutanlar, bu savaşlar sırasında karşı karşıya gelmişlerdi.[321]

Nitekim sınır bölgesindeki Malatya'nın asker ve teçhizat bakımından çok zayıf olduğu ve ihtiyaç maddelerini göndermekten aciz kalan Muktedir yönetimi sırasında 925'te[322] Bizans başkomutanı İonnes Kurkuas idaresindeki Bizans kuvvetleri Malatya üzerine harekete geçti. Saldırıdan önce Malatya ve havalisine adamlar gönderip haraç isteyen imparator şöyle diyordu; "Bunu gönüllü olarak verirseniz ne ala, vermezseniz üzerinize yürüyeceğim, erkeklerinizi öldürüp, kadın ve çocuklarınızı esir alacağım, devletinizin (Abbasi Devleti) zayıf düştüğünü ve sizi koruyacak durumda olmadığını biliyorum" diyerek tehdit ediyordu.[323]

Ancak, Malatya ve havalisindeki halk bu teh-

318- N. Yıldız, a.g. Ders Notları.
319- M. V. Levtchenko, Bizans Tarihi, s.163.
320- Bilge Umar, a.g.e., s.59.
321- Nuray Yıldız, a.g. ders notları.
322- H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 4, s.157; İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.136.
323- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.136; H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 4, s.157.

ditleri ciddiye almadı. İmparatorun bu tehditlerinin blöf olmadığı bir müddet sonra ortaya çıktı ve Kurkuas yönetimindeki Bizans kuvvetleri, Malatya arazisine girdiler. Yolu üzerindeki bağ ve bahçeleri tahrip eden Bizans kuvvetleri savunmasız Malatya'yı yakıp yıktı ve müslüman ahaliyi esir alıp götürdü.

Bu direniş sırasında şehirde açlık, sefalet, susuzluk ve kıtlık baş göstermişti. Kale dışında ve köylerde yaşayan halka işkence etmeye başlamışlardı. Böylece şehrin içinde açlıktan, dışında ise katliamlardan binlerce kişi ölmüştü.(324)

Kurkuas; Malatya ile yetinmeyip daha doğuya doğru hareket ederek Palu yakınlarındaki Şimşat (Arsamosata) kalesini kuşattı. Kalenin Emiri oğlu Abu Hafs-ı ve kale komutanı Abu Asas'ı Kurkuas'a göndererek eman diledi ve imparatora tabi olacağını bildirdi.(325)

Ermeni asıllı Kurkuas'ın, bölgede uyguladığı bu şiddet hareketlerine rağmen askeri olarak tutunamadığı görülmektedir. Buna rağmen Kurkuas yine kendisi gibi bir Ermeni olan Mleh'e, Malatya ve Samsat (Adıyaman'ın ilçesi) bölgelerinin yönetimini verdi.(326)

Malatya ve çevresinin yönetimini alan Ermeni Reisi Mleh bölgede kontrolü sağlamak ve Malatya'yı elde edebilmek için sürekli Bizans kuvvetlerini teşvik ettiği görülmektedir.(327) Nitekim bir yıl sonra yani 926'da Bizans kuvvetleri ile Ermeni

324- Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.92-93; İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.136; İslam Ansk., Malatya Maddesi; Hayati Ülkü, a.g.e., s.495.
325- İslam Ans., Malatya mad.; Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.92-93.
326- İslam Ansk. Malatya mad.; Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.92-93.
327- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.193.

Mleh'in kuvvetleri birleşerek Malatya'ya yeniden saldırdı. Şehri kuşatma altına alan birleşik kuvvetler, surlardan gedikler açıp yer yer şehre sızmışlarsa da Müslümanların şehirdeki şiddetli direnişi ile karşılaşmışlardı. Şehre karşı başarılı olamayan Bizans ve Ermeni kuvvetleri, Malatya ve çevresindeki köyleri tahrip etmiş, mezarlıklardaki ölüleri çıkartmış ve kulaklarını, burunlarını kesip binbir türlü şenaatler işleyip bırakıp gitmişlerdi.

Malatya halkı bu zor durumda, Bağdat'a bir heyet gönderip yardım istemişse de, Abbasi halifesi Muktedir tarafından eli boş gönderilmiştir.(328)

ERMENİ MLEH'İN MALATYA'DA YAPTIĞI BAŞARISIZ SAVAŞ HİLESİ

Malatya heyeti Bağdat'tan eli boş dönüp kendi kaderiyle baş başa kaldı. Malatya ve civarına hakimiyetini kabul ettirmeye kararlı olan Ermeni reise Mleh bir savaş hilesi ile kenti ele geçirmek için bir plan hazırladı. (928)

Rum ve Ermenilerden 700 kadar kişi Malatya Kalesi önüne ulaşmış, yanlarında bir sürü balta ve çapa taşıyorlardı. Kendilerinin amele (işçi) olduklarını söyleyip kaleye yerleştiler. Ancak şehir halkı bunların durumlarından şüpheye düşerek araştırdılar. Yapılan araştırmada bunların Ermeni Mleh'in adamları oldukları ve Mleh'in tasarlanan kuşatması sırasında işçi kılıklı bu 700 kişi içeriden yardım edecek ve Malatya'yı ele geçireceklerdi. Casus oldukları anlaşılınca toptan öldürüldüler.(329)

328- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.141.
329- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.166.

Ancak Bizans komutanı Kurkuas ve Ermeni Reisi Mleh'in (Melih) Malatya'nın yakasını bırakacakları yoktu.Bizans ve Ermenilerin Malatya üzerinde bu derece yoğunlaşmaları ve ele geçirmek için bu kadar sabırsız davranmalarının önemli nedenleri olduğu açıktır.

Doğu-Batı, Kuzey-Güney istikametlerinde gerçekleşen yolların ve geçitlerin kesişme noktasında bulunan, Fırat su yoluna olanak sağlayan Malatya'nın, Bizans için önemli bir kazanım olacağı muhakkaktır. Her zaman için önemli bir askeri garnizon görevi gören ve ticari merkez olma noktasında da her zaman önemini koruyan Malatya'nın müslümanlar açısından ne kadar önemli ise Bizans açısından da o kadar önemli bir yeri olduğu kesin.

Ermenilerin; Malatya ve yöresine yönelik ilgileri ise daha Bizans-İslam çatışmasının başladığı Heraklios dönemine kadar gider. Bizans bu ilk zamanlarda Kafkasya yöresinden getirdiği Ermenileri, Malatya ve çevresine yerleştirmek suretiyle tampon bir alan oluşturmak istemişti. İşte Ermeniler bu tarihsel misyonlarını da yeniden hatırlayarak siyasi ve askeri olarak zayıflayan Malatya'ya yeniden hakim olmak istemişlerdir.

929'da sınır bölgesi müslümanları Bizans'a karşı koyma hususunda bir hayli zayıflamıştı, özellikle Malatya, Meyyafarikin, Amid ve Erzen şehirleri ile bunlara yakın yerler tamamen ümitlerini kesmiş ve Bizans İmparatoruna tabi olmaya karar vermişlerdi. Çünkü Abbasi halifesi el Muktedir onlara yardım etmekten acizdi. Bunun üzerine adı geçen bu şehirler Bağdat'a elçi heyetleri gönderip Bizans İmparatoruna teslim olma husu-

sunu bildirmiş ve bu konuda halifenin iznini isteyerek içine düştükleri müdafaa acziyetini bildirmiş ve onları korumak üzere asker gönderilmesini ve kendilerine yardım edilmesini istemişlerdi. Ancak daha önce de olduğu gibi yine elleri boş dönmüşlerdi.(330)

Malatya böylece çaresiz bir durumda iken 931 yılında Bizans imparatoru Kurkuas, fazla zorlanmadan işgal etti(331) ve Malatya ile birlikte Sümeysat'ın yönetimini Ermeni Mleh'e bıraktı. Ancak bu sırada Musul ve civarında güçlenen Hamdaniler'den Nasır el Devle'nin amcası Said el Devle Malatya'ya gelerek Ermeni Reisi Mleh'i buradan kovdu.(332)

İbnül Esir olayı şöyle nakletmektedir; "Bizans askerleri Sümeysat'ı (Samsat / Adıyaman) kuşatmış, Sümeysat halkı da o günlerde Abbasi Halifesi el Muktedir tarafından Musul ve Diyar-ı Rabia'ya vali tayin edilen Said b. Hamdan'dan yardım istemişlerdi. Muktedir Said'i buraya vali tayin ederken Bizans üzerine sefer yapmasını ve ayrıca Malatya'yı kurtarmasını şart koşmuştu. Çünkü yukarıda kaydettiğimiz gibi Malatya halkı dirençlerini tamamen kaybetmiş ve Bizans ile barış yaparak şehrin anahtarlarını teslim etmişlerdi. Böylece de Müslümanlar Bizans yönetimi altına girmişlerdi. Sümeysat halkının elçisi Said b. Hamdan'a ulaşınca Said; Sümeysatlılara yardım etmek üzere derhal hazırlıklara başlamış ve harekete geçmişti. Said b. Hamdan, Sümeysat'a ulaştığında Rumlar neredeyse şehri ele geçiriyorlardı. Onların yaklaşması üzerine derhal

330- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s. 178; Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.92.
331- Nuray Yıldız; a.g. Ders Notları; Bilge Umar, a.g.e., s.59.
332- İslam Ansk. Malatya Maddesi; Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.92.

kaçıp Malatya'ya gitmişlerdi. Malatya'da ise bir hayli kalabalık Bizans ordusunun yanı sıra Ermeni reisi Mleh'in askerleri ve hıristiyanlığa girerek irtidat etmiş olan aynı zamanda Muktedir'in yakın adamlarından birisi olan İbn Nefis'in oğlu da Rumlarla beraber bulunuyordu.

Said'in üzerlerine geldiğini haber alan Bizans ve müttefikleri derhal Malatya'yı terketmişlerdi. Çünkü Sait b. Hamdan'ın dışarıdan şehre hücum etmesi üzerine, içeriden de müslümanların isyan edeceğini ve iki ateş arasında kalacaklarını düşünerek derhal Malatya'yı boşalttılar.

Said Malatya'ya varıp şehre girmiş, burada yerine bir vekil emir (vali) bıraktıktan sonra oradan ayrılıp Bizans topraklarına doğru gazaya çıkmıştı. Said b. Hamdan Malatya'ya girmeden önce iki ayrı askeri birlik göndermiş, bu iki askeri birlik onun şehre girmesinden evvel çok sayıda Bizans askerini öldürmüştü."(333)

Öyle anlaşılıyor ki Malatya 934'e kadar Hamdaniler'in elinde kalmıştır. Malatya'yı Bizans ve Ermenilerin elinden kurtaran Said b. Hamdan 70.000 dinar harcayarak Malatya'yı imar etmişti. Şehir surlarını da sağlamlaştıran Hamdan'ın bu imar faaliyeti Arap şairi Ebu Firas'ın şiirlerine konu olmuştur.

Ebu Firas; "Hamdanilerin ünlü komutanlarından olan Seyfüddevle'den öğrendiğimize göre; Amcam Ebul Said, Malatya surları üzerinde, onarımına ilişkin babamın ismini okudum" dediğini kaydetmiştir.(334)

333- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.194
334- Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.94.

MALATYA'NIN YENİDEN BİZANS EGEMENLİĞİNE GİRMESİ

Bizans'a karşı İslam hudutlarının savu-nulmasını üstlenen Hamdanilerin[335] Malatya hakimi-yeti uzun sürmemiştir. Valilerin saltanat ve nüfuzu ele geçirmek için giriştiği mücadeleler sebebiyle "Emir ül Ümeralar" döneminin bir uzantısı olan Büveyhoğulları, Hamdaniler'in egemen olduğu topraklara saldırınca[336] Hamdaniler, dikkatlerini Malatya gibi sınır bölgelerinden,güneye çevirmek zorunda kaldılar.

Hamdanilerin dışında Malatya'yı koruya-cak başka bir güç olmadığını iyi bilen Bizans, İonnes Kurkuas yönetiminde 50 bin kişilik bir ordu ve yanında yine Ermeni reisi Mleh olduğu halde Malatya'ya saldırdı. Hamdaniler döneminde onarıldığı bilinen[337] çift bir sur ve su dolu olan bir hendek ile muhafaza edilen Malatya bu kuvvetler tarafından uzun süre kuşatma altında tutuldu.[338] Çevre köylerin büyük zarar gördüğü bu kuşatma sırasında,[339] içeride de çok büyük zayiatlar yaşanmış ve binlerce kişi açlıktan ölmüştür. Açlıktan tümüyle yok olmaktan korkan Malatya halkı çaresiz, Kurkuas ile müzakerelere girişmişti. Sonraki gelişmeleri İbnül Esir şu şekilde nakletmektedir: "Bu muhasara sırasında Malatya halkından çok kimse açlıktan ölmüştür. Nihayet Kurkuas, şehrin dışında iki büyük çadır kurdurmuş, birincisinin üzerine haç işareti yaptırmış ve şöyle demişti: "Çoluk çocuklarının kendilerine tes-

335- Kısas-ı Enbiya, Cilt: 5, s.22 vd.
336- Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 4, s.157 vd.
337- Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.93.
338- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.247; İslam Ansk. Malatya mad.
339- M. Hanifi Akçay, Bitirme Tezi, Malatya 1997, İnönü Ün.

lim edilmesini ve buna karşılık da Hıristiyanlığa girmeyi kabul edenler bu çadıra girsinler. İslamı isteyenler ise diğer çadıra gireceklerdir. Bu ikinci çadıra girenlerin yalnız kendilerine dokunulmayacaktır." Müslümanlardan büyük bir kısmı mallarının ve çocuklarının kendilerine verileceğini ümid ederek üzerinde haç işareti bulunan çadıra girmişlerdi. Kurkuas diğerlerine de bir komutan göndererek onlara da dokunulmayacağını bildirdi. Nihayet 19 Mayıs 934 yılında Malatya, Bizans tarafından işgal edildi."[340] Malatya'nın düşürülmesinden sonra Sümeysat'a (Samsat) da saldıran Kurkuas'ın kuvvetleri, yakın çevrede bir çok yeri işgal etmiş yağma ve tahribatta bulunmuştur.

Uzun süreden beri Anadolu'da bir müslüman kalesi ve kenti durumunda olan, durmadan harp hayatı yaşayan Malatyalı müslümanlar, kenti Bizans ve müttefiklerine (Ermenilere) bırakmak zorunda kalmışlardır. Malatya 1058 yılına kadar Bizans'ın elinde kalacaktır. Müslümanların zaman zaman şehre saldırıları sonuçsuz kalmıştır. Malatya 659-934 yılları arasında müslümanların elinde aralıklarla 275 yıl kalmıştır. Rumların egemenliğinde 124 yıl kaldıktan sonra 1058 yılında Türklerin Malatya'ya saldırmalarıyla ile yeni bir dönem başlamıştır.[341]

19 Mayıs 934 yılında Malatya işgal edilince Müslüman Malatya halkı muhtemelen daha önceleri olduğu gibi yine Suriye bölgesine göç etmiştir. Bunların yerine Bizans, daha önce yaptığı gibi (İmparator Herakleios, Ermenileri Malatya'ya yerleştirmek suretiyle İslam-Bizans ara bölgesin-

340- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.247.
341- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, s.93.

de tampon bir bölge oluşturarak) yine Ermenileri iskan etmiştir.

Surları tahrip eden Kurkuas, şehri dış saldırılara karşı da muhafazasız bırakmıştır.(342)

İŞGAL SONRASI MALATYA'DAKİ GELİŞMELER

275 yıl boyunca Malatya'da hakimiyet süren ve kentin stratejik-coğrafi değerini iyi bilen Müslümanlar için bu kentin düşüşü büyük bir kayıp olmuştur.

Nitekim kenti yeniden ele geçirmek için bir yıl sonra (935) Hamdani emiri Seyfüddevle, Kuzey Suriye bölgesinde birçok fetih hareketinde bulunduktan sonra Malatya'ya da girmeye muvaffak oldu. Çok sayıda Rum'u esir aldıktan sonra Musul'a döndü.(343)

Takip eden yıllarda da Seyfüddevle birkaç kez Malatya topraklarını istila etmiş ise de, aşağıda izah edeceğimiz üzere Abbasi İmparatorluğunun içine düştüğü dağılma süreci, İslam ordularının Malatya'da kalıcı olmasına mani olmuştur.

961-962 yılında Seyfüddevle'nin kölesi ve kumandanı Naca, Harput (Hanzit) dolaylarında sefere çıktığı zaman, muhtemelen Bizans'ın bölgedeki işbirlikçisi Malatyalı Abdullah'ı kaçmağa mecbur etmiştir. Ertesi yıl Malatya şehri Müslüman kuvvetler tarafından tekrar tehdit edilmiştir.(344)

342- İslam Ansk. Malatya Maddesi; Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, s.94; M. Hanifi Akçay, Bitirme Tezi, Malatya 1997, İnönü Ünv.
343- Mevlüt Oğuz, a.g.e., (Süryani Michael, Cilt: III, s.131, 147).
344- İslam Ansk. Malatya Maddesi; Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, s.94; M. Hanifi Akçay, Bitirme Tezi, Malatya 1997, İnönü Üniversitesi.

MALATYA'NIN DÜŞTÜĞÜ YILLARDA İSLAM DÜNYASININ GENEL DURUMU

Malatya, Bizans İmparatorluğu tarafından işgal edildiği yıllarda İslam dünyasının, dolayısıyla Abbasi Devleti'nin içine düştüğü zaafiyet ve parçalanmışlığı gösteren bazı devletlerin kuruluş ve yıkılış tarihleri verilmiştir.

A. Kuzey Afrika'da Kurulan Devletler:

1- İdrisiler Devleti: 788 - 975 yılları arası

2- Ağlebiler Devleti: 800 - 910 yılları arası

3- Fatımi Devleti: 910 - 1171 yılları arası.

B. Mısır ve Suriye'de Kurulan Devletler:

1- Tulunoğlu Devleti: 868 - 905. Türk asıllı Ahmet b. Tulun tarafından kurulmuştur.

2- İhşitoğulları Devleti: 935-969. Yine Türk asıllı İhşit Muhammed tarafından kurulmuştur.

3- Hamdaniler Devleti: 929-1003 yılları arasında Musul ve civarında kurulmuş olup, Malatya'yı Bizans'ın işgaline terketmemek için olağanüstü bir gayret göstermiştir.

C- İran ve Orta Asya'da Kurulan Devletler:

1- Tahiriler Devleti: 821 - 873 yılları arası.

2- Safariler Devleti: 873 - H. 10. y. kadar.

3- Samaniler Devleti: 874 - 959 yılları arası.

4- Büveyhoğulları Devleti: 934 - 1055 yılları arası. Bu devlet Bağdat'ı işgal etmiş, 1055 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tuğrul Bey, Halife tarafından Bağdat'a davet edildiğinde sona ermiştir.

Adı geçen bu devletler Abbasi İmparatorlu-

ğu'nun coğrafyası üzerinde kurulmuş olup, birbirleriyle ve merkezi hükümetlerle amansız bir mücadeleye girmişlerdi.

İslam dünyası böyle bir kargaşanın içerisinde boğuşma halinde iken Bizans İmparatorluğu, eski hinterlandına kavuşmak için fırsat kolluyordu.

BİZANS'IN İSTİLA HAREKETİ

Malatya'nın işgalinden sonra Bizans yayılmacılığına karşı, İslam dünyasının tek savunucusu olarak kalan Hamdanoğullarından Seyfüddevle, geri planda Büveyhoğulları'nın tacizine ve baskınlarına rağmen[345] Bizans yönüne doğru gaza faaliyetlerine devam ediyordu. 938 yılında Yukarı-Fırat bölgesinde Bizans ile büyük bir meydan savaşı yapan Seyfüddevle, bu başarısının ardından 940 yılında Kaloneia / Şebinkarahisar yönelik bir sefer gerçekleştirdi.[346]

Buna karşılık Bizans 942 yılında Kilikya'yı istila edip Halep (Hammuslu) civarına kadar ulaşmış, etrafı yağmalayarak şehirleri yakıpyıkmış ve on beş bin müslümanı esir aldıktan sonra geri çekilmiştir.[347] Bu arada İstanbul'a yönelen birinci Rus seferini bertaraf eden Bizans, Kurkuas komutasında tekrar doğuya doğru yöneldi.

Kurkuas bu seferinde Diyarbakır, Nizip, Dara (Nusaybin - Mardin arası) ve Martyrapolis (Silvan / Maipherkat / Meyyafarikin)[348] kentlerini zaptetti. (943)[349] Buradan Urfa (Edessa) üzerine yü-

345- Kısas-ı Enbiya, Cilt: V, s.22.

346- Bilge Umar, a.g.e., s.60; Nuray Yıldız, a.g. ders notları.

347- Abul Fárac, Cilt: 1, s.255-56; H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 4, s.157-58-59; İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.232.

348- Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, s.550.

349- Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları; Bilge Umar, Türkiye Halkının

rüyerek Ruha Kilisesindeki Kutsal mendili isteyen Bizans,[350] bu mendil karşılığında müslüman esirleri serbest bırakacağını söyledi. Böylece mendil törenle İstanbul'a götürüldü.[351]

Ardından Bardas'ın oğlu Kappadokya Theması (Malatya'nın içinde bulunduğu Bizans yönetim birimi) komutanı Leon Phokas, 949 yılında Seyfüddevle'nin Bizans topraklarına yönelik saldırılarına karşılık Maraş ve Hades'i işgal etti.[352] Tarsus'taki askeri birlikler de yine Bizans kuvvetleri tarafından mağlup edildi. 950 yılında Antakya önlerine kadar gelerek yağma hareketinde bulundular. Buna karşılık aynı yıl (950) Seyfüddevle karşı saldırıya geçerek, Malatya'nın içinde bulunduğu Kappadokya bölgesini boydan boya katederek Kayseri'ye kadar ilerledi. Ancak geri dönüş sırasında, tedbirsiz davranmış, Leon Phokas'ın hazırlamış olduğu pusuya düşmüştür. Askerinin büyük bir kısmını kaybeden Seyfüddevle, canını zor kurtarmıştır. Bütün katırlarını ve hazinelerini Bizans'a kaptırmıştır.

953'te Seyfüddevle Maraş'ı geri aldığı gibi, Konstantin Phokas'ı (Bardas Phokas'ın diğer oğlu) yapılan bir savaş sırasında esir aldı. Halep'e götürdü ve ölünceye kadar bırakmadı.

Ortaçağ Tarihi, s.60; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 1, s.255-56; H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 3, s.157-58-59.

350-[Bu mendil, inanışa göre Hz. İsa bu mendil ile yüzünü silmiş ve yüzünün çizgileri onun üzerinde iz bırakmıştı. Hz. İsa bu mendili kendisini görmek isteyen Edessa Kralı Abhgarh'a göndermişti] Abul Farac, a.g.e., Cilt: 1, s.256.

351- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 1, s.256; Nuray Yıldız, a.g. ders notları; H. İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 4, s.157-158; İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.343.

352- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.412; Abul Farac, Cilt: 1, s.256; Kısası Enbiya, Cilt: 5, s.22-23; Bilge Umar; a.g.e., s.60.

Seyfüddevle'nin geçici başarıları 954 yılında da devam etti. Ancak babasının yerine doğu orduları komutanı olan Nikephoros Phokas karşı hücuma geçerek Hades (Bugünkü İnekli Köyü/Maraş) kentini elegeçirdi. (957)

958 yılında Ionnes Tsimiskes, çetin bir savaştan sonra Samsat'ı ele geçirdi.[353] Artık Fırat'ı çoktan geçen Bizans kuvvetleri, 962 yılında Seyfüddevle'nin merkezi Halep'i, 29 Ekim 969 yılında ise Arap yarımadasına açılan kapı durumunda olan Antakya'yı zaptetti.

Böylece Malatya İslam hudutlarından uzak, Bizans egemenlik sahasının ortalarında kalmış oldu. Bu aşamadan sonra Malatya'yı, Bizans egemenlik sahası içinde kaldığı süre içerisinde, geçirmiş olduğu tarihi süreci inceleyelim.

BİZANS İŞGALİ YILLARINDA MALATYA

İşgal yıllarında Malatya'yı yakından ilgilendiren ve tarihe konu eden iki önemli hadise meydana gelmiştir. Bunlardan bir tanesi Suriye Yakubiler'inin (Süryani) Malatya'ya yerleştirilme çabası, diğeri ise Malatya'yı da hakimiyet altına alan isyancı komutan Bardas Skleros'un isyanıdır.

SURİYE YAKUBİLERİNİN MALATYA'YA YERLEŞTİRİLMELERİ

İmparator Nikephoros (963-969) Suriye ve civarını ele geçirdikten sonra, Malatya'yı nüfuslandırmak ve şehrin yeniden eski önemini kazandırmak istemiştir. Çünkü Malatya işgal ile bir-

353- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 8, s.439; Nuray Yıldız, a.g. ders notları; M. V. Levtchenko, Bizans Tarihi, s.166; Bilge Umar, a.g.e., s.60; Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Cilt: 5, s.22-23; Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 4, s.158-159.

likte, (934) surları yıkılmış ve müdafasız hale getirilmiştir. Burada yaşayan halk bölgeyi terk etmiş ve Malatya yerleşim açısından cazibesini kaybetmiştir.

Sınır bölgesinde stratejik bir şehir olması nedeniyle, Arapların saldırıları halinde şehrin yeniden kaybedilebileceği korkusuyla surların yapımına ve şehrin tahkimine Bizanslılar razı olmamışlardır.Bunun üzerine Nikephoros Phokas'ın müşavirleri, Suriye bölgesinde yaşayan Yakubilerin (Süryani) Malatya'ya yerleştirilmesini tavsiye ettiler. O da bu doğrultuda hareket ederek Patrik Mar Yuhannan Sarigta'ya, eğer Malatya'yı, Hanziti[354] ve Derbentleri (Geçit bölgeleri) yeniden nüfuslandıracak olursa Yakubilerin artık dini anlayışlarından dolayı takibata uğramayacaklarına dair söz verdi.

Suriye bölgesinde ve daha sonra Malatya ve çevresine de yerleşen Monofizit Yakubiler Sami ırkından bir Hristiyan topluluktur. Hristiyanlık dinini Bizans egemen din anlayışından farklı yorumlayan bu hristiyan topluluk M. 1000 yıllarında Malatya dahil Anadolu'nun birçok bölgesine girmeye başlayan Türk akınlarına karşı da beklenen direnci göstermeyeceklerdir. Tam tersi Ermeni ve Monofizit Yakubilerin çoğunlukta olduğu Malatya ve civarı halkı, Bizans yönetiminden memnun değillerdi. Bazen hristiyan ordularının güçsüzlüğünü görünce öyle ya da böyle saldırgana boyun eğmeyi yeğliyorlardı.[355]

354- Harput'un / Elazığ güneyi Hazar gölünün batı yakınında bir vadinin içinde Bizans döneminde bir kent. Daha geniş bilgi için, Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, s.78.

355- Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, s.7 ve 164.

969 yılından itibaren Malatya'ya yerleşmeye başlayan Yakubiler, manastırlar inşa etmeye başladılar. Öyle ki 1100'e doğru Malatya'da 53 kilise vardı. Eli silah tutan 60.000 hristiyan yaşıyordu.(356) Malatya'ya yerleşen Yakubilerin dini anlayışlarından dolayı takibata uğratılmayacaklarına dair söz verilmesine rağmen imparator sözünde durmadı ve tekrar takibata girişti. Bu durum hristiyan Yakubileri Araplara,(357) daha sonra bölgeye gelen Türklere yaklaştırdı. Hatta Türklerle işbirliği yapmalarına neden oldu.(358)

Bu arada Malatya'ya gelip yerleşen bir başka topluluk ise Abul Farac'ın sözünü ettiği Abu İmranoğulları'dır. Bunlarla ilgili bilgiyi Abul Farac (Bar Hebraeus) şu şekilde vermektedir. "Bu sırada vergilerin tazyikinden kurtulmak için şehirlerini bıraktılar ve yabancı yerlere dağıldılar. Bunlar nereye gittilerse kiliseler ve manastırlar yaptılar ve mabetleri güzelleştirdiler. Bunlar içinde üç şerefli kardeş vardı ki Abu İmranoğulları diye tanınmışlardı ve Malatya'ya gelerek yerleşmişlerdi. Bunlar burada kiliseler, kadın manastırları yaptılar ve şehir dışında rahipler ve zahitler için manastırlar kurdular. Her cuma günü sabahtan öğleye kadar fakirlere sadakalar dağıtırlardı. Roma Kralı, bunları kıskandı ve bunları bir sene müddetle kendi hesaplarına fakat kral adını taşıyan drahmiler basmağa mecbur etti. Bunlar da bunu yapmakla beraber servetleri eksilmedi. Kral Basil'in (II. Basileios) kendisi ihtiyaç içinde idi. Ve bunların kapılarına gelerek borç istedi. Bunlar onu görünce diz çökerek kendisini selam-

356- İslam Ans.Malatya Maddesi, Nejat Göyünç, a.g.e., s.9.
357- İslam Ansk. Malatya maddesi.
358- Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, s.164.

ladılar ve ona yüz kantar altın verdiler. Kral, dürüst bir adam olduğu için borcunu ödedi.Diğer bir defa Türklerin Malatya'yı yağma etmeleri üzerine (M. 950) Daira'dan gelen en büyük kardeş Ebu Salim burada bulunuyordu. O da ganimetle birlikte götürülmüştü. Türkler ona zengin adam olduğuna göre "kendini satın al" dediler. O da "bütün ganimeti satarsanız almağa hazırım" dedi. Türkler güldüler ve "ne verirsin" dediler. O da "her can başına beş dinar veririm" dedi. Türkler de "sattık" dediler. Bu sözü söylemelerinden sonra o da adam gönderdi. Altın getirtti ve sayıları on beş bine varan esirleri kurtardı."[359]

İSYANCI BARDAS SKLEROS'UN ELİNE GEÇEN MALATYA

İşgal yıllarında Malatya tarihini ilgilen-diren bir diğer olay Bizans'ın doğu orduları komutanı ve imparator Ionnes Tsimiskes'in (969-976) kayınbiraderi Bardas Skleros'un isyanıdır.

İktidarı, İmparator Nikephoros Phokas'ı yatak odasında vahşice öldürerek elegeçiren Ionnes Tsimiskes, batıdaki problemleri tam anlamıyla bertaraf ettikten sonra yönünü doğuya, Anadolu'ya çevirdi.

972'de bizzat İmparator'un Nizip ve Meyyafarikin'e (Silvan) saldırmasıyla savaşlar başladı.[360] İmparator Ionnes Tsimiskes Nisibin'e (Nusabyin ve Nizip) karşı olan seferinde Fırat Nehri'ni Malatya civarında 972 senesi zilhicce ayında geçti.[361]

359- Abul Farac, Cilt: I, s.273; ; Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi s.97.
360- Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları.
361- İslam Ansk. Malatya Maddesi.

Ionnes Tsimiskes'in adeta bir haçlı seferi niteliğinde olan bu Suriye seferi ile Bizans, doğuda hem sınırlarını genişletti hem de mevcut topraklarını korumayı amaçladı. Tsimiskes, sefer dönüşü hayatını kaybetti. (976)

İmparator adaylarının küçük yaşta olmasını fırsat bilen Ionnes Tsimiskes'in kayınbiraderi ve doğu orduları komutanı Bardas Skleros[362] isyan etti.

Urfalı Mateos tarafından "zalim bir prens, Allah'a yüz evirmiş bir adam" olarak[363] nitelendirilen Bardas Skleros, 976'da birlikleri tarafından imparator ilan edildi. Malatya dahil Anadolu'nun büyük bir kısmını ele geçiren Bardas Skleros, dininden dönmüş, hristiyanlığı kabul etmiş Ubeydullah adında birisini kendisine muhafız komutanı (Magistros) yaparken, kölelerinden birisi olan ve Uç Beyi (Basilikos) rütbesine yükselttiği Hadım Kantatis ile birlikte Antakya'ya bu şehrin imparator tarafından atanmış valisi olan Patrikios Kulaybe'ye karşı göndermiştir.

Antakya valisi Kulayb, bunlara Antakya ile birlikte bütün doğuyu teslim etmiştir. Kulayb, kendisi ve ileri gelen Antakyalılar tutsak edilerek, hep birlikte Kappadokya'ya gönderilmişlerdi.

Daha sonra yapılan bir savaşta isyancı Bardas Skleros esir edilerek yedi yıl Dicle'nin üzerinde bulunan Madida Adasında gözaltında bulundurulmuştur.[364] Bardas Skleros olayını diğer bazı

362- Ionnes Tsimiskes (Şımışkit)in Çemişgezekli / Tunceli olduğundan hareketle isyan eden Bardas Skleros'un da Malatya ve civarına mensup olması muhtemeldir.

363- Urfalı Mateos Vakayinamesi, (952-1136), Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çvr. Hront D.Andreasyan, T.T.K,Ank.1987, s.36.

364- İslam Ansk.Malatya Maddesi; Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.96-97.

kaynaklar ise şu şekilde aktarmaktadır:

Skleros'un 978 yılında İznik'i de ele geçirerek İstanbul'u tehdit etmesi üzerine sarayın güçlü adamı Hadım Basileios, Ionnes Tsimiskes tarafından öldürülen eski imparator Nikephoros Phokas'ın yeğeni Bardas Phokas'tan yardım istedi.

Bardas Phokas, 24 Mayıs 979'da Amorion[365] yakınlarında Pankaleia Savaşında isyancı Bardas Skleros'u ağır bir yenilgiye uğrattı.[366] Bu yenilgi üzerine kaçarak canını zor kurtaran Bardas Skleros Bağdat'a sığındı ve halife tarafından iyi karşılandı. İmparator II. Basileios tarafından halifeden istendi ise de teslim edilmedi.[367]

Aynı kaynaklar, Bardas Skleros'un 7 yıl sonra (987) Anadolu'ya geri döndüğünü naklederler. Ancak her halükarda Skleros'un imparator olmaktan vazgeçtiğini gösteriyor. M. V. Levtchenko, Bizans Tarihi adlı eserinde Bardas Skleros'un imparatora tutsak düştüğünü hatta imparatora şu öğütlerde bulunduğunu kaydeder: "Çok güçlü memurları hoş görmemek, hiçbir üst rütbeli komutanın büyük servet edinmesine izin vermemek, tüm zamanlarını kendi işine ayırmaları için zorba vergilerle ezmek, hiç kimseye güvenmemek ve amaçlarını çok az sayıda sırdaşa anlatmak."[368]

365- Afyon ile Emirdağ ilçesinde merkez bucağına bağlı Hisarköy'ün yerinde bulunan ilkçağ kenti,Bilge Umar, a.g.e., s.63.

366- Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları; Urfalı Mateos Vakayinamesi, s.36.

367- Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları; Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., Cilt: 4, s.161;(Miskaveyli'den naklen).

368- M. V. Levtchenko, Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi, s.171, dipnot: 194; Bardas Skleros olayını İbnül Esir benzer hadiselerle izah eder.

BATTALGAZİ'YE KARŞI DİGENES AKRİTES

Makedonya hanedanı (867-1056) döne-minde Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgesi Müslümanlardan alındıktan sonra çeşitli yönetim birimlerine (Themalar) ayrılmıştı. Söz konusu bu Themalar: Kolordu, kolordunun sorumlu olduğu bölge, önceleri sivillerin yönettiği bu yönetim birimlerini X. yy'dan itibaren, Malatya'nın Bizans işgaline girmesinden sonra askeri yetkililerin yönettiği bir yönetim bölgesi haline geldi.

Tahkim edilmiş kalelerden oluşan bu sınır kentlerinde milisler yaşıyordu. Bizans tarafından oluşturulan bu themalar şunlardır: Kharsignon (Alaca / Çorum), Lykandas (Kayseri - Afşin arası), Mesopotamia (Dicle - Fırat arası), Sebasteia (Sivas - B. Umar), Koloneia (Şebinkarahisar).

İşte Bizans destanı Digenes Akrites, Malatya'nın da içinde bulunduğu ve Araplara karşı sürekli mücadele içindeki bu sınır themalardaki halkın zor ve tehlikeli yaşamını anlatan ünlü bir destandır. Bilge Umar bu sözcüğü şu şekilde verir: Bizanslılar da, Araplarla yapılan savaşlar sırasında, hem sınır bekçisi hem akıncı durumunda olan toprak sahibi köylülere verilen ad "Uç sınır" anlamına gelen akradan o dönemde, IX. yy'da Araplarla savaştığına inanılan Dighenis Akritas'ın adı da bu sözcüğü içerir. Adın diğer sözcüğü Dighenis ise "iki soylu" demektir. Çünkü bu yiğidin babası Bizanslı, annesi ise İslamlardan imiş.[369]

Basileios Dhighenis Akritas'ın destanı bizi X. yüzyıl ortalarına götürür. Bu destan Ön Asya'nın

369- Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, s.42; M. V. Levtchenko, a.g.e., s.180.

doğudaki sınır kentlerinde, düşmana karşı sürekli uyanık ve mücadele içinde yaşayan halkı över.

X. yüzyıldaki savaşlar Bizans lehine gelişmekte ve devletin sınırları, zafer üstüne zaferle, gittikçe daha doğuya uzanmakta idi.Dolayısıyla Dhighenis Akritas destanında betimlenen ülke hayal ürünü değildir. X. yüzyılın askeri strateji sorunlarına ilişkin Nikephoros Phokas'ın adını taşıyan bir kitapta, Dhighenis dönemindeki gibi canlı bir yorum bulmaktayız. Bu kitapta büyük bir gerçekçilikle, Toros ya da Kappadokia (Malatya Kappadokya'ya bağlı idi) sınırlarında her gün Arap saldırılarıyla yüz yüze kalan halkın zorlu yaşamı anlatılmaktadır. Oradaki yaşam hareketli ve zor, heyecan dolu, İstanbul'daki yöneticilerin şatafatlı hatta efeminelik derecesindeki nazik yaşamından çok farklıdır. Kahramanları da imparator adına hiç durmadan kafir ve eşkiya ile savaşan büyük senyörlerdir. Sürprizler, zaferler, serüvenlerle dolu, barbarlıkla inceliğin, güçlü tutkularla duygulu bir şefkatin iç içe örüldüğü kısaca garip çelişkilerle dolu bir yaşam...

Destan kahramanı, mükemmel bir siyasal kimliğe sahiptir. Dhighenis gerçek bir Bizans yurtseveridir. Ruhunda, ortodoks dini ile Romalı gücü iç içe geçmiştir. Düşünceleri sürekli olarak imparatorluğun sınır güvenliğini sağlamaya, imparatorluğun gereksiz harcamalarını kısmaya, kafirleri yenmeye ve ortodoks Romalı imparatora haraç verme zorunda bırakmaya yöneltmiştir. İmparatorun sadık bir uyruğudur. Ancak bu saygılı dış görünüşün altında saray adamlarına güvensizlik ve küçümsemeyle bakan kibirli Ön Asya aristokratı yatar. Kendisini imparatorla hemen he-

men eşit tutar. Ona tavsiyelerde bulunma ve söylediklerinin hayata geçirilmesinde ısrar etme hakkına sahip olduğunu düşünür.Bu bağlamda Bizans'ın ideal destan kahramanının X. yy'da yaşamış bir Bardas Skleros ya da Bardas Phokas'ın yanında merkezi hükümete isyan bayrağı açmış Ön Asyalı senyörlerden hiçbir farkı yoktur.(370)

İslam-Bizans mücadelesi sırasında VIII. yy'da Anadolu'da destanlara konu olan Battalgazi Destanı, söz konusu Bizans Destanı Digenes Akrites arasındaki benzerliğin değerlendirilmesini okuyucuya bırakıyorum.

370- M. V. Levtchenko, a.g.e., s.180 ve 182.

III.BÖLÜM

TÜRK HAKİMİYETİ DÖNEMİNDE MALATYA

MALATYA'DA TÜRK HAKİMİYETİ

II. Basileius'un (976-1025) ölümünü izleyen dönemde Anadolu'da ve Sicilya'da Bizans ile Müslümanların savaşı devam ediyordu. Anadolu'da Bizans, üstünlüğünü yavaş yavaş kaybediyordu. Halep ve çevresi müslümanlar tarafından geri alındı.

Ancak bu sıralarda Bizans için tehlike bu kez güneyden değil, doğudan geliyordu. Hatırlanacağı üzere VII. yy'da Bizans'ın, Arap yarımadasında ortaya çıkan ve hızla yayılan İslam ordularıyla başı derde girmişti. Oysa bu kez, Bizans için ölümcül tehlike doğu tarafından yaklaşmakta idi. Bu tehlike daha önceleri Anadolu'ya gelmiş, görmüş ve ilgi duyan Türk kavmidir.

Malatya'nın Türk hakimiyetine geçmeden önce Türklerin kısaca tarih boyunca Anadolu'ya dolayısıyla Malatya'ya olan ilgilerini özetlemeye çalışalım.

TARİH BOYUNCA TÜRKLERİN MALATYA'YA OLAN İLGİLERİ

1) M.Ö. 1700 yıllarında Türkler Ana-yurt'tan dünyanın değişik bölgelerine göç ederken Anadolu'ya ne kadar sokulduklarını ve Malatya'ya gelip gelmediklerini tam olarak bilemiyoruz. Ancak M.Ö. VII. yy sonlarında Kimmerleri takip ederek Anadolu'ya gelen İskitlerin (Sakalar), Doğu Anadolu'ya gelen ilk Türk grubu olduğu kabul edilir.(371)

2) Bir diğer Türk dalgası Hunlar tarafından gerçekleştirildi.M.S. IV. yy'da Hun Türkleri Ana-

371- Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.34, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981; Göknur Göğebakan, XVI. yy.da Malatya Kazası, s.180.

dolu'ya girmeye başladılar. Asya Hunları'nın torunları ve devamı olan Batı Hunları (Avrupa Hunları) Karadeniz'in kuzeyinde bir kavimler hareketini başlatarak Orta Avrupa ve Balkanlara ulaşırken, bunların bir kolu da Kursık ve Basık adlı iki liderin komutasında Erzurum üzerinden hareketle Karasu ve Fırat havzalarından Malatya'ya ulaştılar. Buradan Çukurova'yı istilaya başlayan Türk atlı birlikleri Orta Doğu'nun en sağlam kalelerinden biri olan Urfa ve Antakya kalelerine karşı başarısız bir kuşatmada bulundular. Çok hızlı hareket eden Hun atlı birlikleri Sur ve daha sonra Kudüs ve yöresine akınlarda bulundular. Türklerin bu istila hareketleri karşısında bölge halkları büyük bir korku ve endişe içerisine girdiler. Suriye'de çok kalamayan Hun atlıları kuzeye yönelerek Orta Anadolu'ya ve oradan Doğu Anadolu Bölgesi'nden Azerbaycan yolu ile Kafkasları aşarak yurtlarına geri döndüler. (396)[372]

3) Bir başka Türk dalgası 465-466 yıllarında Sabir Hunları'nın göçe zorladığı Ağaçeriler tarafından gerçekleştirilmiştir.[373] A. Zeki Velidi Togan'ın "Umumi Türk Tarihine Giriş" adlı eserinde verdiği bilgilere göre Ağaçeriler Kafkasya'nın kuzeyinden (Şimal) Azerbaycan'a geçmişlerdir. Uzun süre kayıtlarda adı geçmeyen Ağaçerilerin Selçuklular zamanında zikredilmeye başlandığını görüyoruz.

1193 senesinde Ağaçeriler'den bir zümre Güney Anadolu'da Malatya-Maraş arasında Elbistan'ın dağlık ve ormanlık alana yerleştikleri ve

372- A. Sevim, Y. Yücel, Türkiye Tarihi, T.T.K. Yayınları, s.25; Göknur Göğebakan, XVI. yy. Malatya Kazası, s.181.
373- Göknur Göğebakan, XVI. yy. Malatya Kazası, s.181.

eşkıyalık yaptıkları konusunda bilgiler mevcuttur.(374)

4) Bir diğer Türk dalgası Sabar (Sabir) Türkleri tarafında gerçekleştirildi.

Kafkasya'nın güneyinden Kür Nehri havzasına geçen Sabirlerin bir kısmı 515-516 yıllarında Anadolu'ya geçerek Kappadokya'ya (Malatya yöresi dahil) Ankara ve Kastamonu vilayetlerine kadar sokuldular. Bizans-Sasani mücadelesinin yaşandığı bu bölgeye Sabirler Sasaniler'den yana bir istila hareketine katılmışlardır. Bazen de Bizans'tan yana Sasaniler'le savaşmışlardır. Muhtemelen Hunların kullandığı istila yolunu Sabirler de kullandılar ve yurtlarına geri döndüler.(375)

5) Bir diğer Türk dalgası, Müslümanlığı kabul etmiş Türk unsurunun Avasım bölgesine yerleştirilmesi ile gerçekleşmiştir.

VIII. yy'dan itibaren özellikle Abbasiler devrinde (Harun Reşit 786-809, Memun 813-833, Mutasım 833-842 ve Mütevekkil 847-861) Türkistan ve Horasan'dan Anadolu'ya getirtilerek Bizans'a karşı özellikle Tarsus-Malatya-Erzurum çizgisi boyunca yerleştirilen Müslüman Türkler önemli görevler üstlenmişlerdir.

Çoğunluğunu Türk mücahitlerin oluşturduğu bu uç bölgelerdeki İslam kuvvetleri X. yy'ın ikinci yarısında buralardan çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu durum XI. yy'ın ilk yarısında müslüman Selçuklu Türklerin gelişine kadar sürdü.(376)

374- A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.170; Göknur Göğebakan, a.g.e., s.181; Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, T.V. Yurt Yayınları 2000, s.103, 106, 239, 243, 244, 251.
375- A.Zeki Velidi Togan, a.g.e., s.171; A. Sevim, Y. Yücel, a.g.e., s.26.
376- A. Sevim, Y. Yücel, a.g.e., s.26-27.

SELÇUKLU TÜRKLERİ MALATYA'DA

6) TÜRK GÖÇÜ'NÜN SON DALGASI: Daha önceki konularımızdan hatırlanacağı üzere Malatya, 19 Mayıs 934'te Bizans-Ermeni kuvvetlerinin ortak saldırısı ile ele geçirilmiş, şehir surları ile birlikte tahrip edilmiş, halkı ya kılıçtan geçirilmiş ya da sürgün edilmişti.

Aslında X. yüzyılın ikinci yarısından sonra Bizans tarafında işgal edilen, halkı sürgün edilen şehir sadece Malatya değildi. Erzurum, Tarsus gibi diğer serhat şehirleri de teker teker alınmış ve Fırat'ın ötesine geçilmişti. Bu durumda nüfusu boşalan bu şehir ve bölgelere başka halklar, mesela Balkanlardan Şamani Türkler (Peçenekler) ve Rumlar nakledilmişti. Fakat bu nakiller içerisinde en önemli nüfusu güneyden getirilip Malatya ve civarına yerleştirilen Süryaniler teşkil ediyordu.(377)

Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya tarihin muhtelif devirlerinde defalarca gelmiş iseler de Anadolu'nun bir Türk yurdu olmasında etkili olan göçler XI. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan önce Çağrı Bey 1018 yılında Doğu Anadolu'ya bir keşif akını yapmış, daha sonra da Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuzlar Gazneliler'in takibinden kaçarak birkaç defa Anadolu'ya girmişlerdir. Büyük kayıplar vermelerine rağmen Azerbaycan'dan Diyarbakır havalisine kadar yayılmayı başarmışlardı.(378)

377- Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Boğaziçi Yayınları, 1998, s.232; Göknur Göğebakan, a.g.e., s.182.

378- Coşkun Alptekin, Marmara Üniv. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü 1987-88 Yılı Ders Notları, Urfalı Mateos Vekayinamesi, s.48-49; A. Sevim, Y. Yücel, a.g.e., s.27-28; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, Cilt: 1, s.241-242, Hikmet Yayınları 1988.

1015 veya 1018 tarihinde Çağrı Bey tarafından gerçekleştirilen bu keşif hareketinin Malatya'ya kadar sirayet edip etmediği konusunda bilgiler mevcut değil. Ancak bilinen bir şey var ki Anadolu'ya 1018'de başlayan ve 1040'a kadar süren Oğuz akınları sadece keşif hareketleri idi ve tarihi önemi yoktu. Öte yandan Selçuklu devletinin kurulmasıyla Malazgirt Meydan Savaşı arasındaki devrede 30 yıl boyunca vuku bulan savaşlar Bizans mukavemetinin kırılmasında ve Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri için gerekli yolun hazırlan-masında önemli bir rol oynadı.

Kuruluşundan itibaren Selçuklu Devleti'nin ele almak zorunda olduğu meselelerden biri, çok sayıda Türkmen göçebesine yurt bulmak ve onların geçimini sağlamaktı.(379)

Bizans mukavemetinin kırılmasında ve Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri için gerekli yolun hazırlanmasında Bizans'ın bizatihi kendisi uyguladığı politikalarla bunu sağlamıştır. Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da bulunan Bizans'a tabi küçük Ermeni ve Gürcü prenslikleri birbirleriyle sürekli çatışma halinde idiler. Bizans'a bağlı olmalarına karşılık bazen bölgede müslümanlarla işbirliği dahi yapıyorlardı. Bizans'ın bu Ermeni ve Gürcü prensliklerini güçlendirerek Türklerin Anadolu'ya yönelik saldırılarını önlemek yerine İmparator II. Basileius büyük bir ordu ile hareket ederek Ermeni ve Gürcü prensliklerini doğrudan Bizans'a bağladı.

Konstantinos Manamakhos (1042-1054) ise

379- İslam Tarihi Kültür Medeniyeti, Hikmet Yayınları, Cilt: I, s.241-242; A. Sevim, Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.28-29; Coşkun Alptekin, a.g. Ders Notları.

Ermeni milisleri terhis ederek ve askerlik yükümlülüklerini vergiye dönüştürmek suretiyle bölgede Türk akıncı birliklerini durduracak Ermeni ve Gürcü varlığını ortadan kaldırmıştır. Bizans bununla da kalmayıp Van Gölü havzasında oturan 40 bin Ermeni'yi geleneksel siyasetleri uyarınca Orta Anadolu'ya tehcire (zorunlu göç) tabi tutarak bunları Sivas, Kayseri ve havalisine yerleştirdi.(380) Böylece Bizans ile Selçuklu Türkleri arasında hiçbir direniş noktası kalmamış oldu. Bu durum Selçuklu yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Türklerin 1057 yılındaki Malatya seferine geçmeden önce 1035 yılında İmparator Mikail'in kardeşi Konstantin'in Malatya'ya büyük bir ordu ile gelerek karargah kurduğunu hatırlatalım. Urfalı Mateos ve Abul Farac'ın verdiği bilgilere göre Mart 1036'da Müslümanlar, Harran valisi İbn Wathap Numeyri'nin komutasındaki çoğunluğu Kürtlerden ve Maadoğullarından (Göçebelerden) müteşekkil büyük bir ordu ile Urfa'ya karşı yürüdü. Fırat nehrini geçip her tarafı yağma ve tahrip ettiler.(381) Birçok hıristiyanı esir alarak müslüman ülkesine götürdüler.

Bu durumu haber alan Bizans İmparatoru VI Mikhail (1034-1041) kardeşi Konstantin'i büyük bir süvari ordusunun başında Malatya'ya kadar gönderdi. Malatya'da beklemede kalan Konstantin, Müslümanlarla karşılaşmaktan çekindi. Müslümanlar ise onun Malatya'ya geldiğini duyunca memleketlerine döndüler. Bizans ordusu müslüman ordusu gibi hareket ederek Müslüman mem-

380- A. Sevim, Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.28-29; M. V. Levtchenko, Bizans Tarihi, s.174; Nuray Yıldız, a.g. Ders Notları; Abul Farac Tarihi, Cilt: I, s.295-296.

381- Urfalı Mateos Vekayinamesi, s.58.

leketine girmeyi cesaret edemeden geri döndü.(382)

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Bizans için asıl tehlike güneyden Müslüman Araplar'dan değil, doğudan batıya doğru Anadolu'ya hızla ilerleyen Müslüman Türkler'den geliyordu.

Çağrı Bey'in 1015 yılındaki keşif hare-ketinden sonra kardeşi Tuğrul Bey'e sunduğu rapor Türkmenlerin Anadolu'ya yönelmelerinde etkili oldu. Çağrı Bey'in sunduğu bu raporda, Anadolu'da Türklere mukavemet edebilecek herhangi bir gücün olmadığını ve bu bölgelere yerleşebileceklerine dairdi.(383) Bu bağlamda 1015 ile 1045 yılları arasında gerçekleşen düzensiz Selçuklu akınları bu tarihten sonra Selçuklu Devleti'nin batı siyaseti gereği olarak Anadolu'ya yönelik düzenli birlikler halinde fetih hareketlerine girişilmiştir.

1040'ta gerçekleşen Dandanakan Savaşı'ndan sonra doğuda Nişabur kentini kendine merkez yapan Selçuklular, Türklerin tarih boyunca uyguladıkları yayılma siyasetleri gereği olarak kısa bir süre sonra başkenti, daha batıdaki Rey kentine taşıdı. Bu hareket Selçukluların Karahanlı ve Gaznelilerin aksine Batı yönüne, yani Anadolu ve Bizans'a yöneleceklerinin işaretiydi.

Bu doğrultuda Tuğrul Bey amcası Yusuf Yınal'ın oğlu İbrahim Yınal'ı Hemedan Isfahan ve yöresine diğer amcası Arslan Yabgu'nun oğulları Kutalmış ve Resultekin'i Hazar bölgesine öteki

382- Urfalı Mateos Vekayinamesi, s.58-59; Abul Farac Tarihi, Cilt: 1, s.291.

383- Abul Farac Tarihi, Cilt: I, s.293; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.29.

amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan ile kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'yi de Azerbaycan'ın fethiyle görevlendirmiştir.

Önce Gence'de, ardından 1048'de İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın komutasındaki Selçuklu ordusu Pasinler Savaşı'nda, Bizans'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Böylece Bizans'ın yenilebileceği gerçeği ortaya çıktığı gibi Anadolu'nun kapıları da aralanmış oldu.

Ardından 1057'de Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'nin genel komutanlığında Doğu Anadolu'ya yönelik fetih hareketleri geniş çaplı olarak devam etti. Yakuti'nin Azerbaycan'da ve Erran'da sevk ettiği Selçuklu birliği, Anadolu sınırlarını aşarak Erzurum yörelerine daha sonra da Erzincan ve Kemah'a kadar ilerleyip ele geçirdi. Bu arada Harput yörelerine de akınlarda bulundu. Bu kuvvetlerden bir kolu Çoruh ve Kelkit vadisi yolu ile ilerleyerek Şebinkarahisar'ı ele geçirdi. Üç bin kişilik bir kuvvetin başında bulunan Türk Emiri Dinar ise, Fırat Irmağı yönünde hareketle Malatya'ya ulaştı. Az sayıda bir Bizans atlı birliği tarafından savunulan Malatya'ya, Türk atlı birlikleri rahatlıkla girebildi. (1057)

Rum garnizonu ve hıristiyan Malatya halkı Emir Dinar komutasındaki 3000 civarında Türk atlı birliklerine karşı direnmeye çalışmışlarsa da karşı koyanlar yok edilmiş ve şehir 15-20 gün boyunca yağmalanmıştı. Mevsimin kış olduğu, halkın korkudan dağlara çekildiği ve büyük çoğunluğunun da dağlarda açlıktan öldüğü şeklinde bilgiler nakledilmektedir. Türklerin rahatlıkla şehre girmiş olmalarının nedeni, Kurkuas'ın 934'te şehri Müslümanlardan alırken, Surları bü-

yük oranda tahrip etmiş olması dolayısıyla savunmanın zayıflamış olmasıdır.(384)

Emir Dinar'ın komutasındaki bu Türk atlı birliklerinin Malatya'ya giriş hadisesi genellikle iki kaynaktan aktarılmaktadır. Bunlar Abul Farac Tarihi ve Urfalı Mateos'un eserleridir. Özellikle Urfalı Mateos'un Türklerin Malatya'ya girişi ile ilgili anlatımı çoğu tarihçiler tarafından abartılı bulunmaktadır.

Urfalı Mateos, Emir Dinar'ın Malatya fethini şu şekilde aktarmaktadır:

"Dinar adlı büyük ve kuvvetli bir Emir İran'dan geldi. O hiç kimsenin endişe duymadığı bir anda, kötü niyetlerini yüreğinde saklamış olduğu halde muazzam bir ordu ile beraber şiddetle yürüdü. O bir çok memleketlerden, hiçbir fenalık yapmadan geçti ve doğruca meşhur bir şehir olan Malatya üzerine geldi. Bu şehrin altın, gümüş, mücevherler ve kıymetli kumaşlarla dolu olduğuna dair şayialar uzun zamandan beri İranlıların içinde dolaşıyordu (Mateos İran topraklarında devlet kuran Türkleri kasdediyor). Şehir surdan mahrumdu. Emir önce şehrin cenup (Güney) tarafındaki yerleri zapt ile halkı hemen kılıçtan geçirdi. O sonra Malatya üzerine geldi. Liparit'in oğlu (Ermeni Kralı) Müslümanlarla ittifak etmiş olup, onlara öncülük ediyordu. Malatya şehri kuşatıldığı zaman mevsim kış ve Hisnag'ın (Noelden evvelki elli gün) ilk günleri idi.Güzelliğinin şöhreti bütün İran'da yayılmış olan şehir, her taraftan kara bir bulutla sarılmış gibi oldu. Şehrin kadın ve erkek bütün halkı, bu korkunç vaziyeti görünce

384- Abul Farac Tarihi, Cilt:I, s.312; İslam Ansk. Malatya Maddesi; Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.100-101.

kaçışmaya başladılar. Fakat iltica edecek bir yer bulamıyorlardı. Bu tehlike anında bütün şefkat bağları ortadan kalktı ve ölüm korkusu bütün zihinleri işgal etti. Baba oğlunu, oğlu da babasını unuttu. Anneler kızları, kızlar da anneleri için ağlıyorlardı. Velhasıl, kardeş kardeşi ve herkes kendi sevgilisi için ağlıyordu. Halk, şehrin geniş ovalarının içine daldığı sırada düşmanın! (Müslüman Türkler) arasına düştü.

Bunu gören düşman, deniz kumu kadar çok olan bu kalabalığın karşısında hayret içinde kaldı. Onlar bu manzara karşısında hareketsiz kaldılar ve halk kaçıncaya kadar bir şey yapmadılar. Sonra düşman! (Müslüman Türkler) kılıçlarını çekmiş olduğu halde şehre hücum etti."

Türklerin Malatya baskınını çok abartılı tasvirlerle aktaran Mateos şöyle devam etmektedir: "Malatya şehrinin o günkü akıbetini hangi kalem tasvir edebilir? Zira oralarda bütün yeşil nebatlar tatlı çiğ yerine kanla kaplanmış bulunuyordu. Katliam ve talan bittikten sonra düşman! (Türkler) asil kadınları ve onların güzel erkek ve kız çocuklarını, sayısız altın ve gümüşle birlikte sevinç içinde İran'a doğru yola çıktılar. Onlar, Fırat nehrini geçtikten sonra kışı geçirmek üzere Hantsit'te karargah kurdular. Romalı askerler Türkleri takip etti ise de onlara yetiştikleri vakit harbetmek cesaretinde bulunamadılar ve kendi memleketlerine döndüler.

İlkbaharda Müslüman Türk askerleri Tanon eyaletine gittiler ve Toros dağının eteklerinde, Sasun'un yakınlarında bulunan yerleri zaptettiler. Muşek'in cesur oğlu olan Ermeni prensi Tornig Mamikayyan, bunu duyunca bütün Sasunlular'ı

toplayıp Müslüman askerlere karşı yürüdü. Müslüman askerler derhal hücum borusunu çaldılar ve birden muharebeye girdiler. O gün korkunç bir gün oldu. Zira iki taraf da arslan sürüleri gibi birbiri üzerine atılmışlardı. Kahraman Tornig, sağ cenahına seslenip cesaret verdi, Müslümanların sol cenahı üzerine atıldı ve büyük bir başarı ile cepheyi yardı. Sonra geri dönüp gözlerini St. Garabet Manastırı'na çevirdi ve yüksek sesle: "Ey Gılak Manastırı aziz Garabet, bana yardıma gel ve bu günü hıristiyanlar için şerefli bir gün yap!" dedi. Tornig'in askerleri, birbirine seslenip hep birden müslümanların üzerine atıldılar, onların elinden bütün ganimeti ve esirleri geri aldılar. Kalan müslüman askerleri güçlükle kurtulup mahcup bir halde İran'a döndüler. Kahraman Tornig ise büyük sevinç içinde Sasun'a döndü ve Malatya halkını İranlılara (Türkleri kasdederek) köle olmaktan kurtarabildiği için Allah'a şükranlarını sundu."[385] diyerek Malatya olayını bitirmektedir.

Abul Farac ise, Malatya hadisesini şu şekilde aktarmaktadır: "Türkler Malatya'da 20 gün kalarak şehri tahrip ettiler ve soydular. Sonra şehri yakarak gittilerse de Sansanaya dağına vardıkları zaman, şiddetli bir kışa tutuldular ve Ermeniler gelip hepsini öldürdüler. (komutanları Emir Dinar dahil). İçlerinden taş altında ezilmekten kurtulanlar geri dönmüşlerdi. Rahip Joseph bunların arasında idi.Bu zat, hadise hakkında üç yazı yazmıştır. Shoshan oğlu Mar John Malatya'nın tahribi hakkında dört yazı yazmıştır. Bunların ikisi Mar Aphrem, diğer ikisi Mar Balal vezin usulü dairesindedir. Bu akın esnasında Gagaioğlu

385- Urfalı Mateos Vekayinamesi, s.107-109.

manastırı tahrip edildi ve bir daha tamir edilmedi."[386]

Türklerin ilk defa girdikleri Malatya'nın bu tarihten sonra hedef noktalarından biri olmaya başladığını görüyoruz. Nitekim, bir veya iki yıl sonra yani imparator İsaak I. Kommanos (1057-1059) döneminde, Türk atlı birlikleri kenti ikinci bir defa işgal etti ve halkını esir edip götürdü.[387]

Doğu Anadolu'dan yukarı Mezopotamya'ya giden stratejik yol kavşağındaki Malatya'nın[388] önemini kavrayan Türklerin bu sürekli saldırıları karşısında Bizans İmparatoru Konstantinus X. Dukas'ın (1059-1067), birtakım önlemler aldığını görüyoruz.

Nitekim İmparator Dukas'ın Malatya hendeği ve surlarının inşasına ait imparatorluk fermanının İstanbul'dan gönderilmesi üzerine, Malatya ahalisinden olup İstanbul'da ikamet eden kişiler, doğdukları şehre geri döndüler. Bunların yardımı ile Anadolu'dan ve Antakya'dan çok sayıda işçi ve mimar Malatya'ya getirtilerek tamirat tamamlanmıştır.[389]

İmparator her ne kadar Sivas gibi, Malatya gibi şehirlerde tahkimat yaptıysa da ne Türkler'in bu bölgeye olan saldırılarını önleyebildi ne de Malatya ve çevresinde Bizans ordusunun düzensizliğini ve çetelerin yağma ve baskınlarını önleyebildi.

Abul Farac'ın aşağıda naklettiği hadise

386- Abul Farac Tarihi, Cilt: I, s.312-313; Benzer bilgiler: Belleten, Cilt: LI, Sayı: 201, Aralık 1987, s.1390-1391.
387- İslam Ansk. Malatya Maddesi.
388- Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, s.13.
389- Göknur Göğebakan, a.g.e., s.12; Y. Yücel, A Sevim; a.g.e., Cilt: I, s.38 ve 43; İslam Ansk. Malatya Mad.

aslında bu tarihlerde sınır kentlerinde güvenlik ve asayişin ne derece var olduğunu gözler önüne sermektedir.

"1065-1066 yılı içerisinde Ermeni olan 300 kadar eşkıya, yine Ermeni olan Kosrikoğulları ile birleştiler. Malatya dağlarında bir pusu kurarak Gubos ve Klawdia(390) ülkelerini ve bilhassa manastırları soydular. Bu eşkiya grubunun rahatsızlıklarının artması üzerine, Malatya hakimleri, Gubos ve Klawdia'nın ekilmeyen arazisini bunlara vermeye karar verdiler. Sonra hükümdara haber göndererek dört köyün eşkiyalık etmemek şartı ile bunlara verilmesi için ferman çıkardılar. Fakat bunlar bu alışkanlıklarını bırakmadılar.

Bu sırada Türkler'den haber geldi, onların Malatya şehrini istila etmek üzere oldukları anlaşıldı.

Klawdia ahalisi manastıra iltica etti. Bunların içerisinde Ermeni eşkıyasından on kişi de bulunuyordu. Bu on eşkıya dışardaki arkadaşlarıyla sözleşip manastırı soyacaklardı. Ancak manastır rahibi ve reisi Joannes, bu durumun farkına vararak mukaddes bir köy olan Teli Tavra'ya(391) mensup kuvvetli ve cesur adamları yanına aldı. Bun-

390- Gubos'un neresi olduğuna dair bilgiye ulaşamadım. Ancak Klowdia; Bilge Umar'ın adı geçen eserinde "ptolemios"da Klowdia, Malatya'dan Doğuya uzanan doğal yol üzerinde, bugünkü il merkezleri Pütürge ile Sivrice arasında Keferdiz / Doğanyol dolaylarında Fırat'ın batı kıyısında bir hisar, Arap ağzındaki adı Kalavziya'dır" şeklinde belirtilmektedir. Bilge Umar; Türkiye'deki Tarihsel Adlar, s.368.

391- Bu mukaddes köyün neresi olduğunu bilemiyoruz. Ancak Bilge Umar, a.g.e. "Tavra" kelimesinin "Bol Su, Gür Su" anlamlarına geldiğini Luwi dilinden gelme olduğunu aktarmaktadır. B. Umar, a.g.e., s.773.

lar manastıra sızmış on Ermeni eşkiyasını yakaladılar ve geceleyin bunları manastırın üzerinde bulunduğu kayadan yuvarladılar. Gün doğduğu zaman bu adamların kaya eteğinde ölü oldukları görüldü. Arkadaşları bunları görünce kaçtılar.Birkaç gün sonra Malatya'dan bu manastıra gelen rahipler ve hizmetçiler, bu eşkiyanın taarruzuna uğradılar ve bunlar iki rahip ile hizmetçiyi öldürdüler."(392)

Abul Farac'ın yukarıdaki anlatımından da görüldüğü üzere 1066-1067 yılları arasında Malatya'ya yönelik saldırılar artmıştır. Ünlü Türk komutanı Afşin, bir diğer ünlü Türk komutanı olan Gümeştekin'i öldürdükten sonra Anadolu'da geniş çaplı bir fetih hareketine girişti. Antakya ve civarını talan ve yağma eden Afşin, daha sonra Kuzeye, Malatya'ya yönelerek burada karşılaştığı bir Bizans birliğini yenilgiye uğrattı.Daha sonra Tohma Suyu Vadisi boyunca ileri harekatına devam ederek Kayseri'ye kadar hatta daha ileriye, Ammuriye'ye (Ankara yakınında) kadar(393) ilerledi ve şehri zaptetti. Karaman taraflarına da akınlarda bulunan Afşin, geri dönerek bütün Anadolu'da ele geçirdiği ganimet ve esirleri Halep pazarlarında sattı.Bu başarılarından dolayı Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan, Afşin'e bir mektup göndererek Gümüştekin'i öldürmesinden dolayı kendisini affettiğini bildirdi. (1068)(394)

392- Abul Farac, a.g.e., Cilt: I, s.317.

393- Belleten, Cilt: VI, s.201, Aralık 1987, Ankara 1988, s.1393; Abul Farac, a.g.e., Cilt: I, s.318-319.

394- A. Sevim, a.g.e., Cilt: I, s.43; Belleten, Cilt, 21, Sayı: 201, Aralık 1987, Ankara 1988, s.1393; Abul Farac, a.g.e., Cilt: I, s.318-319; Claude Cohen, a.g.e., s.3; İslam Ansk. Malatya Mad.; Bilge Umar; a.g.e., s.78.

1068'den itibaren Anadolu'da iz bırakacak olan önemli bu dönem başlamıştır. Bu dönem Bizans'ın askeri kanadından gelen Romanos Diogenes (1068-1071) dönemidir.

Romanos, yakışıklı bir erkek, yiğit bir asker ve oldukça yetenekli bir komutandı. Kappadokialı bir aileden geliyordu. İmparator Konstantions Doukas'ın 1067'de ölmesinden kısa bir süre sonra dul imparatoriçe Eudokia ile evlenince imparator yetkilerini kullanmaya başladı.

Romanos daha önce Peçenekler'le savaşta deneyim kazanmış, Sofya yöresinde komutanlıkta bulunmuştu. Eudokia ile evlendiği zaman 30 yaş dolaylarında idi.(395) Büyük amaçlarını gerçekleştirmek için, hemen Selçuklular üzerine sefere çıktı.

Türkler'in Anadolu'ya yönelik saldırılarının yoğunlaştığı bir sırada, İmparator Romanos Diogenes ordusunu 1068 yılı mart ayında Bitinya'da topladı. Askerin çoğu Balkanlar'dan devşirilmiş ve alelacele toplatılmıştı. İçlerinde Normanlar, Franklar, Peçenekler ve Uz/Oğuz Türkleri de bulunuyordu. Romanos'un ordusu Phrigya'ya doğru ilerledi. Buradaki disiplinsiz, moralsiz, kendi yurdunu bile talan ederek geçinen yerel garnizonlardaki askerlerle birleşti.(396)

İmparator, ordusunu iki kısma ayırdı. Bir kısmını Manuel Komnenos komutasında Sivas bölgesine gönderirken, diğer bir kısmını ise Philaretos Brachamios (Fileratos) komutasında Malatya'yı savunmak maksadı ile gönderdi. Kendisi ise

395- Kişiliği üzerine bilgi edinmek için bkz. Semavi Eyice, Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes, T.T.K. Yayını, Ankara 1971.

396- Bilge Umar, a.g.e., s.79.

büyük bir ordu ile Kayseri'ye geldi. Asıl amacı Selçuklular'ın merkezi olan Ahlat'ı ele geçirerek Anadolu'ya yapılan saldırıları önlemekti.

Ancak bu planını gerçekleştirmek üzere Harput'a geldiği zaman Selçuklu kuvvetleri de Malatya'ya saldırmış ve kenti savunan Philaratos'u yenilgiye uğratıp perişan etmişlerdi. Çok az bir askeri birlikle kaçmayı başaran Bizans generali Fileratos binbir güçlükle imparatorun bulunduğu Harput'a ulaşabildi.(397) Selçuklu Türkleri'ne karşı bu ilk seferinde kısmi başarılar kazanan Romanos Diogenes İstanbul'da şenliklerle karşılandı.

Türkleri Anadolu'dan çıkarmaya kararlı olan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes aynı yıl içerisinde (1068) Malatya, Sivas ve Ahlat yörelerine ikinci bir sefer daha gerçekleştirdiyse de başarılı olamadı.

Görüldüğü üzere Anadolu'da başarısız iki sefer girişiminden sonra yıllardır sürdürülen Selçuklu istila hareketlerine bir son vermek ve onları kesin olarak Anadolu'dan çıkarmak amacı ile uzun süreden beri Anadolu ve Azerbaycan'a büyük bir sefer hazırlığına başlamış olan Romanos Diogenes, Balkanlardaki Peçenek, Uz (Hristiyan Oğuzlar), Kıpçak ve Hazar Türkleriyle, İslav (Rus), Alman , Bulgar, Frank, Ermeni ve Gürcülerden oluşan büyük bir orduyla harekete geçti. Abartı payı olmakla beraber 600 bin civarına ulaşan bu ordu ile hareket etti. Malatya'nın, dolayısıyla Anadolu'nun kaderini değiştirecek olan bu savaşı Sultan Alp Arslan yaklaşık 50 bin kişilik bir ordu ile karşılamaya hazırlanıyordu.

397- Y. Yücel, A. Sevim, a.g.e., Cilt: I, s.46 benzer bilgiler; B. Umar, a.g.e., s.79 benzer bilgiler; Belleten a.g. sayısında s.1394.

Genellikle atlı birliklerden oluşan Alp Arslan'ın ordusunda Gevherayin, Afşin, Savtekin, Sunduk, Aytekin, Serhenkoğlu, Ahmetşah, Demleçoğlu Mehmet, Duduoğlu gibi Anadolu'ya sürekli akınlarda bulunan tecrübeli Selçuklu emirleri de vardı. Ayrıca Kutalmışoğulları'ndan Mansur, Süleyman, Devlet ve Alp ile Artuk, Tutak, Danişmend, Saltuk, Mengücek, Çavlı, Çavuldur ve Porsuk gibi Selçuklu Devleti'nin en değerli ve savaş tekniğini son derece iyi bilen emirlerinin de savaşa katıldığı bazı kaynaklarda ifade edilmiştir.(398)

Muş'un Malazgirt ovasında karşılaşan iki ordunun savaş ayrıntıları bir tarafa, sonuç olarak Malazgirt Meydan Muharebesi, Alp Arslan'ın komuta ettiği Selçuklu ordusunun zaferiyle sonuçlandı.(399)

Malazgirt zaferi, Türk ve dünya tarihi açısından önemli sonuçlar doğurduğu gibi Malatya tarihinde de önemli bir dönüm noktası olacaktır. Zira bu tarihten itibaren bütün Anadolu'da olduğu gibi Malatya'da da Türk nüfus yerleşmeye başlayacaktır.

Malazgirt Savaşından sonra Türklerin Anadolu'ya olan ilgileri, artık işgalci ve istilacı bir unsur olmanın ötesinde bir ilgiye dönüşmüştür. Türkler Anadolu'da artık yerli bir ahali olmak için harekete geçtiler.

Bilinen tarihi bir gerçek var ki Türkler 375 yılında başlayan Kavimler Göçü'nden sonra Orta ve Doğu Avrupa'da kurdukları Avrupa (Batı) Hun Devleti siyasi ve askeri açıdan kudretini yitirince

398- A. Sevim, Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s. 49 ve vd.
399- Savaşın ayrıntıları için bknz. A. Sevim, Y Yücel, Türkiye Tarihi, Cilt: I, s.51 ve vd.

varlığını kaybetmiştir. Varolan Türk varlığı Avrupa topluluklarının içerisinde varlığını sürdürememiş, hıristiyanlaşarak yok olmuştur. Bu elbetteki demografik (nüfus varlığı) dayanaklarının olmamasından kaynaklanmıştır.

Dolayısıyla Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya giden Türk unsurunun bu akıbeti, Azerbaycan üzerinden yaklaşık 650-700 yıl sonra Anadolu'ya gerçekleşen bu siyasi ve askeri faaliyetlere ders olmuş gibi görünmektedir.XI. yy'da Anadolu'ya yapılan yoğun Türk göçü Türklerin Anadolu'da istilacı ve işgalci bir unsur olmak yerine, demografik (nüfus) üstünlüğü ele geçirerek, yerli bir ahali olma isteklerinden kaynaklandığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

Bu tecrübe 3-4 asır sonra Osmanlılar tarafından değerlendirilmiştir. Padişah I. Murat ve sonrasında Balkanlara yerleşen Osmanlılar, askeri yöntemlerle burada kalıcı olamayacaklarını bildiklerinden Anadolu'dan Balkanlara doğru önemli bir nüfus akışı gerçekleştirmişlerdir.

Bunun içindir ki Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya çok sayıda Müslüman Türk unsuru gelmeye başladığı gibi Anadolu'daki yerli nüfusta da önemli bir sirkülasyon yaşanmıştır.

Bu bağlamda Bizanslılar daha XI. asrın başlarında Doğu Anadolu'daki Ermenileri Sivas, Kayseri ve Fırat bölgelerine nakletmişlerdi. Selçuklu fütuhatı karşısında Ermeniler daha da batıya, Fırat kıyılarına, Toroslara, Çukurova'ya, Malatya'ya, Maraş ve Urfa bölgelerine yerleşmek zorunda kalmışlardır.(400)

400- G. Ostrogosky, Bizans Devleti Tarihi, Türkçeye Çev. Fikret Işıltan,s. 322 vd.

1071 Malazgirt zaferinden sonra tutsaklıktan kurtulan Romeon Diogenes, yeni imparator ile aralarında birtakım restleşmeler ortaya çıktı. Türklerle savaşmış bir imparator olarak hiç olmazsa kendisine bir kalenin yönetiminin verilmesini isteyen Diogenes'in bu talebi, yeni imparator tarafından kabul edilmedi.

Bunun üzerine bir ordu toplayan Diogenes, Malatya'ya geldi ve burasını kendisine merkez yaptı. Bu arada Alp Arslan ile mektuplaşan ve yardım isteyen Diogenes'e Sultan'ın cevabı "Lüzum gördüğüm zaman size yardım edeceğim" şeklinde oldu.

Daha sonra Malatya'dan Kilikya'ya geçen Romeon Diogenes burada yakalandı. İstanbul'a götürülürken gözlerine mil çekilen devrik imparator kafasını duvara vura vura intihar etti.[401]

MALATYA'DA ERMENİ KRALLIĞI

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Malatya, Bizans'tan bağımsız hareket eden komutanların eline geçti. Nitekim Romeon Diogenes'in ölümünü takip eden yıllarda komutanlarından Philarete (Filaret), Bizanslılar tarafından silahlandırılarak[402] Türklere karşı Malatya-Antakya hattının müdafaasına memur edildi.

Filaret Bizans'taki karışıklıklardan istifade ile Malatya, Maraş, Göksu, Tarsus, Anazarba, Manisa, Raban, Antakya ve Urfa şehirlerini içine alan oldukça büyük bir Ermeni Beyliği kurdu.[403]

Bizans bakiyesi bu Ermeni beyliğinin kurucu-

401- Abul Farac, a.g.e., Cilt: I, s.324.
402- Abul Farac, a.g.e., Cilt: I, s.331.
403- Abul Farac, a.g.e., Cilt: I, s.331.

su Philarete (Filaret)in aslı ve nitelikleri ile ilgili en açık ve çarpıcı bilgileri Urfalı Mateos vermektedir. Mateos "bu sırada şeytanın birinci oğlu olan Fileratos adlı zalim ve menfur bir prensin müstebidane hakimiyeti başladı.Bu adam Diogenes'in ölümünden sonra memleketi gaspedip zalimane hareketlere girişti. O din ve adetçe bir Romalı, baba ve anne tarafından da bir Ermeni idi. Çocukluğu Hısn-ı Mansur (Adıyaman) bölgesinde bulunan Zorvri Gozern denilen manastırda amcasının yanında geçmişti.

Bu zalim adam, Sason bölgesi senyörü cesur Tornig'i kendisine itaat ettirmeye çalıştıysa da başaramadı. Yapılan bir savaşta Tornig, Filaretos'u yendi. Filertos bu kahraman adamı savaşta yenemeyeceğini anlayınca hile ile öldürmek istediyse de bundan paçayı kurtardı. Ancak tuzaktan kurtulan Tornig, kalesine dönerken bir Türk tarafından mızrakla vurularak öldürüldü. Tornig'in kafatasını oyup kendisine kadeh yapan Filaretos, kafatasın alt kısmını da Meyyafarikin emiri Nizam eddevle Nasr'a gönderdi.(404)

Malatya'ya egemen olmuş Filaretos ve Gabriel'in, Bizans ve Selçuklu baskısı karşısındaki manevralarını gösteren önemli bir değerlendirmeyi de Osman Turan yapmaktadır.

"Selçuklu istilasının yarattığı ilk buhrandan faydalanan bazı Ermeni reisleri, Toroslar ve Malatya bölgelerinde prenslikler kurmaya çalışırken düşman oldukları Bizanslılardan faydalanmak, maddi-manevi desteğini kazanabilmek için orto-

404- Urfalı Mateos, a.g.e., s.147-150; Abul Farac, a.g.e., Cilt: I, s.330-331; Belleten, a.g. sayısında, s.1406; Y. Yücel - A. Sevim, a.g.e., Cilt: I, s.65 ve 78.

doksluğu kabul ediyorlardı. Fakat bununla kendi dindaşlarının nefretini çektikleri için Malatya ve Antakya hristiyanları onlara karşı Türk hükümdarlarını davet etmişlerdi. Selçuklu üstünlüğü kesinleşince de aynı Ermeni-Rum Filaretos, Melikşah'a gidip İslamiyeti kabul etmiş ve bir fermanla dönmüşse de faydası olmamıştı. Malatya hakimi Gabriel de hemen aynı şeyleri yapmıştı."(405)

Kaynaklardan öyle anlaşılıyor ki Malatya 18 Eylül 1102'ye kadar Bizans bakiyesi, Selçuklu hakimiyetini kabullenmiş, Ermeni reislerin elinde kalmıştır.18.Eylül 1102'ye kadar olan süreçte Malatya'daki siyasi süreci kaynaklar genellikle şu şekilde vermektedir:

Malazgirt Savaşı'ndan sonra genişleyen Türk istila ve fethi karşısında Anadolu'daki Bizans hakimiyetinin süratle çökmesinden istifade ile Bizans Generali Philarateos Brachamios (Filaret), Bizans'a tabi olmayarak önce Maraş'ta daha sonra da Malatya, Harput, Palu, Elbistan, Tarsus ve Urfa'ya hakim oldu. Böylece o, sınırları Çukurova'dan, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ne kadar uzanan bir Ermeni Prensliği kurdu.

Anadolu Selçuklu sultanı Süleyman Şah, Bizans'la Dragos Suyu Antlaşması'nı yaptıktan sonra özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir Ermeni Prensliğinin kurulması üzerine, 1082-1083 yıllarında Güneydoğu Anadolu'ya bir sefer düzenleyerek Tarsus, Adana, Misis, Anazarba ve yörelerini fethetti ve hatta Malatya'yı da vergiye bağladı.(406)

405- Prof. Dr. Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Boğaziçi Yayınları, 1998, İstanbul, s.235.

406- A. Sevim - Y. Yücel, Türkiye Tarihi, Cilt: I, s.78; Belleten, a.g. sayısında s. 1406.

1085'te Artuk Bey'in yerine atanan Emir Danişmend zamanında, (*Danişmend Gazi Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın dayısı olarak bilinir*[407] *Urfalı Mateos Kutalmışoğlunun amcası demektedir*) Gümüştekin Ahmet Gazi 1085'te Malatya'yı ele geçirdi.[408] Ancak kaynakların verdiği bilgilere göre Filaret, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (1072-1092) yanına giderek, tabiiyyetini bildirmekle kalmamış, müslüman olduğunu dahi söylemişti.[409] Bu adam 1086 yılı içinde ölmüştür.[410]

1086'da Melikşah'ın meşhur emirlerinden Bozan, Urfa (Edessa) ve Malatya'ya vali olarak atandı.[411] Emir Bozan, 1095'e kadar Anadolu'da ve Melikşah'ın 1092 yılında ölümü ile Selçuklu saltanat mücadelelerinde önemli rol oynadı. 1092 yılında İznik şehrinin karşısında karargah kurup İstanbul'u kuşatmaya alan Bozan, 1095 yılında Sultan Tutuş'un ordularına yenildi ve öldürüldü.[412]

1095'te Melikşah'ın meşhur emirlerinden Bozan, Urfa ve Malatya Beyi iken[413] ölümü ve Selçuklular arası mücadele nedeniyle, Ermeni reise Toros, Urfa şehrine sahip oldu. Artuk Bey'in oğul-

407- B. Umar, a.g.e., s.90.

408- Göknur Göğebakan, a.g.e., s.13; Abul Farac, a.g.e., Cilt: I, s.332; Bilge Umar, a.g.e., s.90.

409- Urfalı Mateos, a.g.e., s.170-171; Abul Farac ise, a.g.e., Cilt: I, s.333'te şöyle demektedir: "Bu adam Sultanın önünde müslüman oldu, sünnet edildi ve bu yüzden hasta düştü, sonra sultanın seferi sırasında onunla birlikte seyahat etti.... Denildiğine göre kendisi tekrar İsa'ya inanmış ve Hristiyan olarak ölmüştü.; Göknur Göğebakan, a.g.e., s.13.

410- Abul Farac, a.g.e., Cilt: I, s.333.

411- Abul Farac, a.g.e., Cilt: I, s.334.

412- Urfalı Mateos, a.g.e., s.178-182.

413- Abul Farac, a.g.e., Cilt: I, s.334.

larından Sokman ilk fırsatta, Sümeysat (Samsat) Beyi olan Balduk ile birlikte Urfa üzerine yürüdü.(414)

Durumun vehametini bilen Toros, Kutalmış oğullarından Alp İlek'i Urfa'ya davet etti ve ona şehri teslim etti. Artuk Bey'in oğullarından Sokman'ın da girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak Toros, kendisini Artuklulardan ve Samsat Beyi'nden kurtaran bu Selçuklu şehzadesini bir komplo ile zehirleyerek Urfa'ya yeniden sahip oldu.

Toros'un kayınbabası Malatya hakimi Gabriel,(415) de öldürülen Selçuklu şehzadesinin komutanlarından Davud ve adamlarına memleketini kendilerine vermek vaadi ile Malatya'ya davet etti (*Muhtemelen Gabriel Danişmentlilerin Malatya'ya yönelik baskılarına karşı bu Türkmen grubunu kullanmak istemiştir.*) Fakat o da sözünü tutmadığı için aralarında savaş başladı. Malatya'ya göz diken Danişmendli Gümüştekin Ahmet Gazi, bu Türklerin reisi Davut ile Gabriel'in aralarını bulup mücadeleyi durdurdu.(416)

HAÇLILAR, SELÇUKLULAR, DANİŞMENDLİLER ve MALATYA

Malatya ve Urfa gibi şehirlerde Bizans bakiyesi, Selçuklu vasalı, (bağlı) Ermeni reislerin bölgede varlıklarını sürdürebilmek için çevirdikleri oyunlar devam ederken, Anadolu'da sahneye yeni bir oyunca daha katıldı. Haçlılar.

XI. yüzyılın sonlarına doğru Batı Avrupa'da

414- Osman Turan, a.g.e., s.139.

415- Urfalı Mateos, a.g.e., s.187.

416- Prof. Dr. Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.139-140; Farklı bir anlatımla Urfalı Mateos, a.g.e., s.186; Belleten, Cilt: LI, Sayı: 201, Aralık 87, s.1421.

Vatikan kilisesinin önderliğinde, Hz. İsa'nın doğduğu kent olan Kudüs'ü müslümanlardan kurtarmak için harekete geçilmesi fikri hakim olmuştu. Papa II. Urban'ın gösterdiği büyük çabalar sonunda başta Pierrel Ermit olmak üzere Fransız, Alman ve İtalyan liderlerinin kumandasında hareket geçip İstanbul'a gelen çok sayıdaki (yaklaşık 600 bin) disiplinsiz ilk haçlı kitleleri, Bizans İmparatoru Aleksios tarafından Ağustos 1096'da Anadolu yakasına geçirildiler. Emir Muhammed ve Sultan Kılıç Arslan'ın kardeşi Davut Kulan Arslan hristiyan ve müslüman ayırt etmeksizin geniş yağma ve kıyımlar yapa yapa ilerleyen bu Haçlı kitlesini, İzmit yakınlarında ağır bir yenilgiye uğrattı. Büyük bir kısmını kılıçtan geçirilen haçlı ordusundan sağ kalanlar ise İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı.

Söz konusu bu yenilgi üzerine Avrupalılar, askerlik sanatını iyi bilen şövalyeleri ve daha hazırlıklı birlikleri Anadolu'ya sevk ettiler.[417] Bu birlikler, İznik'i ele geçirip halkı kılıçtan geçirdiler.

Bütün bu gelişmeler olmadan önce Kılıç Arslan, Malatya'nın kuşatılmasıyla meşguldü. (1096-97) Orta Toroslar yöresinde Kılıç Arslan'la Danişmend'in adamları yan yanaydı ve aralarında henüz bir sınır olmadığından birbirlerinin topraklarına geçmekte bir sakınca görmüyorlardı. İki Türkmen Beyi de Doğu Anadolu'dan Yukarı Mezopotamya'ya giden stratejik yol kavşağındaki Malatya/Melitene'yi ele geçirmek veya yeniden fethetmek istiyorlardı.[418]

Bu yüzden I. Kılıç Arslan, Danişmendlilerin kendisinden daha önce davranarak şehri alma-

417-A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.84.
418- Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, s.13.

larını önlemek için süratle şehri muhasaraya ve surları mancınıklarla dövmeye başladı. Halkın büyük bir kısmı Süryani idi ve Grek asıllı Ermeni reisi Malatya hakimi Gabriel'den, (Khuril) memnun değildi. Kan dökülmeden şehrin teslimini sağlamak için bir takım diyaloglar ve girişimler gerçekleştiyse de bunlar başarılı olamadı. Hatta patrik Mar John, bu yüzden Gabriel'in gazabına uğradı ve öldürüldü.

Şehir ancak muharebe ile elde edile-bilecekti. Buna da az bir zaman kalmıştı. Tam bu sırada, Haçlı ordularının Selçuklu hudutlarına girdiğine dair gelen haberler, Sultan'ın kuşatmayı bırakıp topraklarını müdafaa için gitmesine sebep oldu.(419)

Kaynaklarda öyle anlaşılıyor ki I. Kılıç Arslan Anadolu'ya geçen bu haçlı ordusunu pek fazla ciddiye almamıştır. Hatta Malatya kuşatmasını bırakıp kuşatma altındaki İznik'e haber göndererek direnmelerini söylemiştir. Ancak Sultan'ın tahmin edemediği bir şey vardı. O da bu gelen haçlıların daha önce gelen ve askerlikten anlamayan çapulcu grubundan farklı olarak son derece nitelikli ve donanımlı olmalarıdır.

Nitekim Sultan Kılıç Arslan, bu muazzam orduya karşı çok cesurane bir şekilde hücumlar yapmasına rağmen daha fazla zayiat vermemek için geri çekildi. Teslim olmaktan başka çaresi olmayan İznik, hayatlarını ve ailelerini kurtarmak şartıyla 26 Haziran 1097'de Haçlı-Bizans ittifak

419- Abul Farac, a.g.e., Cilt: I, s.333-334; Urfalı Mateos, a.g.e., s.187 ve 190; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.224; Claude Cahen, a.g.e.., s.13; Bilge Uman, a.g.e., s.96; Göknur Göğebakan, a.g.e. ,s.14; Y. Yücel - A. Sevim, Türkiye Tarihi I, s.84.

kuvvetlerine teslim oldu. Yirmi iki yıldır Selçukluların elinde bulunan İznik'in ele geçirilmesi Avrupa'da büyük sevinç ve heyecan yarattı.(420)

I. Haçlı Seferi Türklerin hemen tamamiyle fethettikleri Anadolu'da kısmen geri çekilmeye ve orta Anadolu'da toplanmaya mecbur etti. Bu fırsattan yararlanan Bizans İmparatoru Alexios Kommenos (1078-1118) önce Batı Anadolu'nun işgaline girişti. Daha sonra Karadeniz sahillerini işgal etti.(421)

Konya'yı başkent yapan Kılıç Arslan, Bizans'ın ele geçirdiği yerleri geri almaya çalıştı. Bu sırada Haçlı-Bizans istilası ile sarsılan durumunu düzeltmeye çalışırken, Haçlılar karşısında onun kadar hırpalanmayan Danişmen Gazi, bu durumdan yararlanarak 1100 yılında büyük bir kuvvetle Malatya'ya doğru harekete geçti.(422)

Danişmendlilerin Malatya kuşatması ve zaferini açık, anlaşılır ve detaylı bir şekilde Urfalı Mateos şu şekilde nakletmektedir:

"Danişmend, büyük bir ordu ile beraber Malatya üzerine yürüdü ve bu şehre karşı şiddetli hücumlar yaptı. Malatya kumandanı Khuril (Gabriel), Haçlı Kumandanı Boemond'a adam gönderip onu yardıma çağırdı ve Malatya'yı kendisine vermeyi vaadetti. Boemond ve Rişar, askerlerini alıp Danişmed'e karşı yürüdüler. Bunu haber alan Da-

420- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.226; S: Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, Türkçeye Çeviren: F. Işıltan, s.116-117.

421- Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.104; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.227-228; Y. Yücel - A. Sevim, a.g.e., Cilt: I, s.85.

422- Claude Cahen, a.g.e., s.14; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.228; Y. Yücel - A. Sevim, a.g.e., Cilt: I, s.85; Abul Farac, a.g.e., Cilt: II, s.341.

nişmend, Malatya ovasına Franklara karşı asker sevketti. Bir çok yerlerde de pusular kurdu, kendisi de birçok askerle beraber bizzat Frankların karşısına çıktı. Boemond ve Rişar, akılsızca hareket edip emniyetteymişler gibi kaygısızca ilerlediler. Onların askerleri her türlü zırh ve harp teçhizatlarını terk etmiş bir vaziyette bir cenaze alayını takip eden kadınlar gibi yürüyorlardı. Onlar silah ve teçhizatlarını uşaklarına tevdi etmişlerdi. Kendileri de bir esir kafilesi gibi boş elle yürüyorlardı. Danişmend'in askerleri aniden Frank askerlerinin üzerine atıldılar. Şiddetli bir muharebe başladı. Franklarla Ermeniler kılıçtan geçirildiler. Boemond ve Rişar da esir edildi. Bu muharebede iki Ermeni piskoposu olan Antakya Piskoposu Girpianos ile Maraş Piskoposu Grigores de öldüler. Bunlar Boemend ile beraber bulunuyorlardı ve ondan çok iltifat görüyorlardı. Bütün hristiyanlar bu felaketi duyunca büyük korku içine düştüler. Türk milleti ise bundan büyük sevinç duydu. Çünkü onlar Boemond'u bir Frank kralı diye biliyorlardı ve bütün Horasan onun adından korku duyuyordu. Urfa kontu Boudoin ve Antakya Frankları, olan biteni duyunca Danişmend'in takibine çıktılar. Danişmend ise esir aldığı Boemond'u ve Rişarı, zincirle bağlı oldukları halde Niksar'a veya (Sivas'a) götürdü... İşte Frank askerleri, işledikleri günahlardan dolayı bu akibete maruz kaldılar. Onlar Allah'ın doğru yolunu terk edip Allah'ın emirlerine karşı gelerek günahla dolu yollardan yürüdüler..."[423]

Malatya savaşının sonucunu ise Abul Farac şu şekilde bağlamaktadır: "..... Gabriel kötülüğüne kötülük katıyor ve şehrin içinde yaşayanları in-

423- Urfalı Mateos, a.g.e., s.205.

safsızca soyuyordu. Bunun üzerine askerlerinden ikisi ona kızarak şehri **1102 yılının eylül ayının 18. günü Türklere teslim ettiler.** Bazı Arap yazmalarında hadisenin 1101 yılında vuku bulduğu kaydedilmektedir. Türkler Malatya'ya girince bu talihsiz yerin bütün servetini soydular. Çünkü Danişmendoğlu şehrin servetini askerlerine dağıtmıştı, ancak ahaliye dokunmamıştı. Danişmedoğlu kimsenin öldürülmesine müsaade etmeyerek bütün ahaliyi kendine ait saymış, herkesi evine göndermiş ve kendi memleketinden buğday, inek vs. lüzumlu şeyleri getirterek ahaliye vermişti. Onun devrinde Malatya birçok nimetlere nail oldu. O da buraya adı Basil olan birini kataban yani vali olarak tayin etti. Bu adam Allah'tan korkan insaflı bir adamdı.

Gabriel'e gelince o da adaletin elinden kurtulamadı.Türkler de, hristiyanlar da, mukaddes adamın ve nahak yere itham ettiği valilerin öldürülmesini hatırlatarak ona en ağır eziyeti çektirdiler. Bunlar ona hakaretler ettiler. Kendi karısının bulunduğu Katia Kalesi'nin (Malatya'ya yakın bir yerde olmalı) önüne götürdüler. Türkler, Gabriel'in karısına bu kaleyi teslim ettirmesini söylediklerse de, bu adam şeytani bir hile ile Türkleri aldattı ve karısına şu haberi gönderdi. "Kaleyi teslim et! Ben sana bir kaç gün önce Midas namında bir genç gönderdim". Midas kelimesinin Arami dilindeki manası "teslim etmemektedir". "Türkler bunu anlayınca Gabriel'i öldürdüler ve cesedini köpeklere attılar."(424)

424- Abul Farac, a.g.e., Cilt: II, s.342-343; Danişmend'in Malatya Savaşının farklı bir anlatımı için bknz. Claude Cahen, a.g.e., s.14; Ekrem Yalçınkaya, Muhtasar Malatya Tarihi ve Coğrafyası, Cumhuriyet Matbaası, İst. 1940, s.61; İslam Ansk. Malatya Maddesi.

Böylece Malatya, Danişmendler eliyle Müslüman Türklerin kontrolüne girmiş oldu. Malatya zaferinin iki Türk hükümdarı (Kılıç Arslan ve Gümüştekin Gazi) arasında nasıl bir savaşa yol açtığına geçmeden önce Danişmend'in Malatya'yı aldığı zaman, nasıl bir şehir ile karşılaşmıştır. Şehrin bu durumunu ise Prof. Dr. Osman Turan şu şekilde resmetmektedir: "Malatya islamların elinden çıktıktan sonra müslüman nüfusu imha edilmişti. Bizanslılar şehre, Ermeni ve Süryanileri nakil ve iskan etmişti. (943) Türkler ilk fetihler sırasında 1058, 1064 ve 1066 yıllarında birkaç defa şehri işgal etmişlerdi. Bu akınlara ve Ermeni çetelerine karşı Bizans İmparatorları, Barsuma manastırı rahipleri ve şehir asilzadelerini de iştirak ettirmek ve Antakya'dan mimarlar getirtmek suretiyle Malatya surları ve burçları inşa edilmişti. Şehrin Süryani ve Ermeni halkı Bizanslılara düşman idi. Ermeni Gabriel buraya yerleştikten sonra onun zulmü dolayısıyla halk daha fazla şikayetçiydi. Hatta Türklerin adaleti dolayısıyla bilhassa Süryaniler onları Franklara da tercih ediyordu. Gabriel'in Rum Ortodoksluğunu kabul etmesi de kendisine karşı nefreti artırmıştı. Süryani ve Ermenilerin Türk taraftarı olmaları nedeniyle de İmparator Alexsios İstanbul'da bunların kiliselerini yıkmış ve papazlarını kovmuştu. Kılıç Arslan Malatya'yı kuşattığı zaman (1096-97) Gabriel ve Rumlar, şehri Türklere teslim niyetinde oldukları için, oradaki Süryani papazlarının bir kısmını öldürdüler. Bu hadise şehirde büyük bir kargaşa yarattı. Gümüştekin Danişmend Gazi, ordusuyla Sivas'tan Malatya'ya yürüdüğü zaman şehrin durumu böyle idi."[425]

425- Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.141.

Doğu Anadolu'dan Yukarı Mezopotamya'ya giden stratejik yol kavşağındaki Malatya'nın Danişmendler tarafından fethedilmesi, Selçuklu-Danişmend münasebetlerini ciddi bir şekilde gerginleştirdi. Kaldı ki Malatya I. Kılıç Arslan tarafından 8 yıl önce (1096) kuşatılmış ancak Haçlıların İstanbul üzerinden Anadolu'ya giriş haberi gelince, kuşatmayı bırakıp Haçlıları karşılamak üzere İznik'e dönmüştü. Dolayısıyla Malatya, bu kuşatma hadisesinden sonra Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın nüfuz bölgesi olduğunu göstermiş oluyordu.

Yaşamının son zamanlarında Malatya'yı kendisine başkent yapacak olan Kılıç Arslan'ın[426] Danişmend Gazi'nin bu hareketini hoş görmesi düşünülemezdi.

Nitekim Kılıç Arslan, Haçlılardan kötü muamele gören Elbistan Ermenileri'nin daveti üzerine orayı tekrar ele geçirdikten sonra (1103) Maraş'a, oradan da Antakya'ya giderken Danişmend Gazi'nin esir aldığı Bohemond'u yüz bin (100.000) dinar fidye karşılığında iade etmiş olduğunu ve Rişard'ın da, büyük bir meblağ karşılığında serbest bırakılması için Alexsios Kommenos ile müzakereye giriştiğini öğrendi.

Bunun üzerine o, hem Anadolu Sultanı ve hem de müttefik olmak sıfatıyla Danişmend Gazi'den bu paranın yarısını istedi. Selçuklu Sultanı red cevabını alınca geri dönerek Danişmend Gazi'nin üzerine yürüdü ve onu 1103 yılında mağlup etti.[427] 1103 yılında ağır bir yenilgiye uğrayan Danişmendoğlu, bu yenilgiden sonra artık kendi-

426- Claude Cahen, a.g.e., s.16.

427- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.329; Prof. Dr. Osman Turan, a.g.e., s.106-107; B. Umar, a.g.e., s.90.

sini toparlama şansını kaybedecektir.

Diğer taraftan Kılıç Arslan, Anadolu birliğini kurmak ve dağınıklığa son vermek için önemli bir engeli ortadan kaldırmış oldu.Ancak Kılıç Arslan'ın bu dönemde önemli bir siyasi hedef değişikliği yaptığı görülmektedir. Babası Süleyman Şah'ın yaptığı hatayı o da tekrarladı ve batı yönünde ilerleme ve gelişme siyasetini terk ederek doğuya yöneldi.

Kılıç Arslan'ın bu siyasi hedef değişikliğinin üç önemli nedeni görülmektedir. Bunlardan birincisi 1096 yılında başlayan Haçlı istilası ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin ağır bir bedel ödemiş olması ve bu bağlamda batı yönünde gelişmeyi durdurmuş olması. İkincisi; haçlı istilasına lojistik destek ve finansman sağlayan Bizans'ın bu durumdan faydalanarak doğu yönünde genişleme siyaseti güderek Anadolu'da kaybettiği topraklarını yeniden almak istemesidir.Üçüncü neden ise Selçuklu ailesine mensup olan I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu İmparatorluğundaki saltanat mücadelelerine karışarak imparatorluğu ele geçirmek istemesidir.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın doğuya doğru genişlemenin belki de ilk adımını Malatya'yı alarak başlatmıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Danişmendli Ahmet Gazi, 1103 yılında Kılıç Arslan karşısında ağır bir yenilgi aldıktan iki yıl sonra yani 1105 yılında öldü.

Abul Farac'ın "Taruşman" dediği Daniş-mendli Ahmet Gazi'nin ölümüyle ilgili olayı Urfalı Mateos şu şekilde aktarmaktadır. "Bu yılda Ermeni

aslından olup Roma memleketinin büyük emiri bulunan Danişman öldü.[428] O iyi bir adam, memleketi imar edici ve hristiyanlara karşı çok merhametli bir zattı. Onun tabiyetinde bulunan hristiyanlar onun ölümü için büyük matem tuttular. Danişman'ın on iki oğlu vardı. İktidarın başına büyük oğlu Gazi geçti ve bu diğer kardeşlerini gizlice öldürdü."[429]

Sultan Kılıç Arslan, yukarıda bahsettiğimiz üzere Maraş (Elbistan) bölgesini Haçlılardan temizledikten sonra, Danişmend Ahmet Gazi'nin ölümü üzerine,yerine geçen oğul Yağısıyan'ın eline geçen Malatya'ya yürüyerek kuşatmaya başladı.[430]

Kuşatma 28 Haziran 1105 yılında başla-yarak 2 Eylül gününe kadar sürdü. Şehrin kuzey-doğusundaki kaleyi tahrip etmeye çalışan Türkiye Selçuklu ordusu, mancınıklarla da surları dövmeye başladı. Bu şiddetli hücumlar karşısında daha fazla mukavemet edemeyeceğini düşünen şehrin hakimi Danişmend Gazi'nin oğlu Yağısıyan, şehri 2 Eylül 1105'te Kılıç Arslan'a teslim etti. Anlaşma yolu ile şehri teslim alan Sultan, şehirde kimseye zarar vermedi.[431]

Böylece Malatya'yı, Türkiye Selçuklu Devletinin sınırları içerisine alan Kılıç Arslan'ın doğudaki siyaset ve emellerini gerçekleştirebilmesi, batıda Bizanslılarla münasebetlerini düzeltmekle mümkün idi. Bu amaçla o, Alexios Kommenos ile

428- Urfalı Mateos'un Danişmend Ahmet Gaziyi ermeni asıllı olarak göstermesi ilginçtir.Bu iddiayı destekleyecek başka bilgi bulamadım.
429- Urfalı Mateos, a.g.e., s.225.
430- Prof. Dr. Y. Yücel - Prof. Dr. Ali Sevim, a.g.e., Cilt: I, s.96.
431- Abul Farac; a.g.e., Cilt: 2, s.343; D. Günümüze B. İslam Tarihi, s.229.

Franklara karşı bir ittifak yapmış ve hatta onun gönderdiği yardım kuvvetiyle de Bohemond mağlup edilmişti.

Selçuklu Sultanı Malatya'nın ilhakından sonra doğuya yayılmak için Danişmendlilerin teşkil ettiği engeli kaldırdıktan sonra babası Süleyman Şah gibi o da İran'daki amcazadelerine karşı Selçuklu hakimiyetini elde etmek için harekete geçti. Kılıç Arslanı (Selçuk'un oğlu Kutalmıştan beri Selçuklu saltanatını ellerinde tutmak davasının bir devamı olarak) bu emelini gerçekleştirmesine sevk eden sebepler vardı. Zira bu sırada Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk ve Sultan Muhammed arasındaki mücadelelere ve nihayet Berkyaruk'un ölümünden sonra Musul taraflarında meydana gelen olaylar, Kılıç Arslan'a bu istikamette muvaffakiyet umudu vermişti. Kılıç Arslan'ı buraya çeken bir başka sebep de bu memleketin (Büyük Selçuklu ülkesi) iktisadi ve kültürel bakımdan ileri durumda olmasıdır.

Kılıç Arslan'ı ölüme götüren seferin bundan sonraki safhasını ise Abul Farac şu şekilde anlatmaktadır: "Kılıç Arslan Musul'a karşı hareket etti ve burayı süratle zaptetti. Kılıç Arslan, Jogarmış'ın oğlu Zengiye de, yanında bulunanlara da şehir halkından birine de dokunmadı. Bilakis "her kim bir kimse aleyhinde iftirada bulunursa ölüme mahkumdur" diye ilan etti. Sonra Şahrazurlu Kasım oğlu Kadı Ubeydullah'ı eski yerine gönderdi. Sultan Muhammed'in Musul'da namına hutbe okunmasını yasak etti ve bunun üzerine halifeden sonra onun adına hutbeler okundu. Kılıç Arslan Musul kalesine adı Bazmış olan bir adamı koydu ve on bir yaşında bir çocuk olan Melikşah'ı (Şehin Şah da olabilir) hükümdar ünvanı ile Mu-

sul'da bıraktığı gibi, anasını da onunla birlikte saraya yerleştirdi.

Kılıç Arslan daha sonra 5000 atlı ile birlikte Habur'a doğru ilerledi. Bu sırada Emir Çavlı, Halep emiri Rıdvan ile anlaştı. Bunlar, cesur ve atılgan adamlardan 4000 atlı toplayarak Habur üzerinde Kılıç Arslan ile karşılaştılar. İki taraf saffı harp nizamı alınca Kılıç Arslan harikulade bir cesaret gösterdi. Bizzat Çavlı'nın ordusu içine daldı. Sancağı taşıyan zatı, bir darbe ile kolunu kestikten sonra Çavlı'yı da bir kılıç darbesi ile yere yuvarladı ve onun giydiği zırhı bir zarara uğratmadan aldı. Çavlı ile Rıdvan'ın askerleri, Kılıç Arslan'ın bu kahramanlığını görünce geri kalmak istemediler ve Kılıç Arslan'ın askerlerine hamle ederek onları kırdılar ve kaçırttılar. Kılıç Arslan, askerlerinin kaçtığını ve tek başına kaldığını görünce, hayatının tehlikeye düşmesinden korktu. Çünkü bu adamlar onu öldürmezlerse de kendisine zincire vurarak sultanın yanına (Büyük Selçuklu Sultanının) götüreceklerdi ve Sultan onun yaşamasına imkan vermeyecekti. Çünkü Musul'da, Sultan'ın adının anılmasını yasak etmişti. Bu yüzden Kılıç Arslan, Habur nehrine atıldı ve kendisini takip edenlere oklar atarak su içinde yüzdü. Kendisi ve atı zırhlı oldukları ve arkasından gelenler de ona ok attıkları için atı boğuldu ve o da atı ile birlikte aynı akibete uğradı. Birkaç gün sonra cesedi nehrin kıyılarına vurdu."(432)

Savaşın sonucu ve Kılıç Arslan ile ilgili değerlendirmeyi ise Urfalı Mateos şu şekilde vermekte-

432- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.346-347; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.230-231; Urfalı Meteos, a.g.e., s.231; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: 1, s.86-87.

dir. "Sultanın ordusunun kalan kısmı Malatya'ya iltica etti. Sultan Kılıç Arslan bu büyük muharebede öldü ve hristiyanlar onun için büyük matemler tuttular. Çünkü o her bakımdan çok iyi ve tatlı bir adamdı. Sultanın dört oğlu babalarının eyaletlerine sahip oldular.(433)

I. Kılıç Arslan'ın sahile vuran cesedi, büyük bir saygı içinde Habur civarındaki Şemsaniye Köyü'nde tabuta konularak (Silvan) Meyyafarikin'e nakledilirken uğruna öldüğü Türkiye Selçuklu Devleti'ni ise zorlu zamanlar bekliyordu.

Kutalmış oğlu Süleyman Şah, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a karşı hakimiyet ve rekabet mücadelesinde ölmüştü. Onun oğlu Kılıç Arslan'da, Melikşah'ın oğlu Muhammed Tapar'a karşı daha büyük bir iddia ile ilerledi. Hatta Musul'u alarak on bir yaşındaki oğlu Şehinşahı (veya Melikşah) anası yanında olduğu halde Melik tayin edip Bazmış adında bir komutanı da atabey olarak bırakmıştı. Ama o da hayatını bu uğurda kaybetti.

Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine Çavlı, Musul Kalesindeki "Kılıç Arslan'ın komutanı Bazmış'a haber göndererek onun kimlerle beraber gelmiş ise onları da alarak sulh içinde geri dönmesini istedi. Bazmış, mukavemete muktedir değildi. Çünkü efendisi olan Kılıç Arslan'ın ölümü ile her ümidi kırılmıştı. Onun için Kılıç Arslan'ın karısını ve akrabasını sükunet içinde alarak Malatya'ya gitti. Yalnız Kılıç Arslan'ın oğlu Melikşah'ı (Şehinşah) birlikte götürmemişti. Çünkü Çavlı onu sultana göndermişti."(434)

433- Urfalı Matos, a.g.e., s.231.
434- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.347.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın 1107 yılında ölümü ile Şehinşah'ın 1110'da idareyi ele almasına kadar geçen sürede Türkiye Selçuklu ülkesi iç çatışmalarla çalkalandı durdu ve bu arada üç yıllık bir saltanat boşluğu meydana geldi.

Malatya'nın siyasi durumunu anlamak için, bu dönemlerle ilgili genellikle tek bilgi kaynağımız olan Abul Farac, 1107'de Kılıç Arslan'ın ölümünden sonraki süreci şu şekilde anlatmaktadır.

"Sultan Kılıç Arslan'ın karısını Musul'dan alıp Malatya'ya giden Bazmış, Kılıç Arslan'ın küçük oğlu Tuğrul Arslan'ı hükümdar ilan etti. Burada İsmi (İl) Arslan olan bir diğer emir bulunuyordu. Bu genç adamın anası onunla anlaştı. O da Bazmış'ı öldürerek bu kadınla evlendi. Bu adam, Malatya halkını altın toplamakla bizar ettiği için, genç hükümdarın (Tuğrul Arslan) anası oğluyla anlaşarak Arslan'ı yakaladılar, kapadılar (hapsettiler) hatta onu öldürdükleri zannedilmişti. Bir yıl sonra bunlar Arslan'ı kapalı olduğu yerden (hapishanede) çıkararak Horasan'a, sultanın yanına gönderdiler. Sultan da Kılıç Arslan'ın oğlu Melikşah'ı (Şehinşah) Malatya'ya gönderdi ve Melikşah burada hükümdar ilan edildi. Melikşah küçük kardeşi Tuğrul Arslan'ı azlederek diğer iki kardeşi Mesud ve Arab'ı hapsetti. Melikşah, Malatya'da yıllarca kaldıktan ve Danişmendoğlu tarafından rahatsız edildikten sonra, Roma Kralı Alexsios'tan yardım istemek üzere onun yanına gitti. Melikşah (Şehinşah) sevinç ile karşılanmış ve kendisine bir çok altın verilmişti.

Geri döndüğü zaman Danişmendoğlu ona pusu kurdu, yakaladı ve gözlerini kör etti. Bunun üzerine Malatya'daki emirler, Mesud'u hapisten çıkarttılar ve sultan ilan ettiler. Mesud kardeşleri Arap ve Tuğrul Arslan'ı Malatya'da bırakarak Konya'ya gitti ve burasını saltanatının payitahtı yaptı."[435]

ARTUKLU İDARESİNDE MALATYA (1113-1124)

I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu komutanı Çavlı tarafından Sultan Muhammed Tapar'a götürülen oğul Şahinşah (Melikşah) muhtemelen 1108 veya 1109[436] yıllarında yine Sultan Muhammed Tapar'ın emriyle veya kaçarak Anado-lu'ya gelmiş, önce Malatya'ya ardında da Konya'ya giderek Türkiye Selçuklu Devleti'nin üçüncü hükümdarı olarak tahta oturdu.[437]

Şahinşah'ın Bizans ile mücadelesini veya barışını, Danişmedlilerle işbirliğine giren kardeşi Mesud'un tahta geçişini şimdilik bir tarafa bırakarak 1113 yılında başlayan Artukluların Malatya hakimiyeti ile ilgili gelişmeler nasıl bir seyir izlemiştir ona bakalım. Artuk, Alp Arslan ve Melikşah döneminin önemli komutanlarından biriydi. Artuk'un torunu ve Behram'ın oğlu emir Belek, amcası Mardin hükümdarı İl-gazi (1108-1122) ve diğer amcası Hısn-ı Keyfa hükümdarı Sokman (1101-1104) maiyetinde Haçlılara karşı kahramanlıkları dolayısıyla Suruç emiri olmuştu. Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar 1110 se-

435- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.349-350.

436- Claude Cahen, a.g.e., s.19.

437- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.349; Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.149-150; Prof. Dr. Yaşar Yücel, Prof Dr. Ali Sevim, a.g.e., Cilt: I, s.89.

nesinde bütün Türk emirlerini Halep Emiri, Selçuklu Komutanı Mevdud'un kumandasında haçlılara karşı sefere memur etti. Mevdud, Haçlılara karşı büyük bir zafer kazandı. Ahlat'ta, Van ve Muş taraflarında Ahlat-Şahlar Devleti'ni kuran Sökmen el Kutbi (1100-1112) ile Belek'in amcası İl-gazi arasında ihtilaf başgösterince Sökmen el Kutbi, Belek'i zincire vurarak Daron (Muş) havalisinde Aidzyatz adlı bir kaleye hapsetti.(438) Ertesi yıl Sökmen'in ölümü üzerine hapisten kurtulan Belek, amcası İl-gazi'nin yardımı ile Harput, Palu ve Dersim havalisine hakim oldu. Bu bölgeler Türkmen Beyi Çubuk'un oğlu Muhammed'in hakimiyeti altında idi. Kılıç Arslan'ın maiyetinde Musul seferine katılmış bulunan Muhammed'in ölümü ona bu imkanı verdi.

Kılıç Arslan'ın dul karısı, Belek'in mevkii ve şöhreti dolayısıyla, oğlu Tuğrul Arslan'ı atabegine bırakıp onun yardım ve himayesini kazanmak için 1113 yılında Malatya'dan Palu (Bula)ya gitti ve Belek'e, "Sultan Kılıç Arslan nice defalar sizi medhederek dedi ki: "Bütün Türk emirleri içinde Balak derecesinde akıllı ve kudretli bir kimse yoktur" dediğini naklederek kendisinin ve oğlunun himayesini istedi.(439) Hatunun bu talebi üzerine Belek onunla evlendi ve Malatya'ya geldi. Orada atabeyi kovarak Malatya Selçuklu Sultanlığı ile birlikte kudret ve şöhreti arttı.(440)

438- Urfalı Mateos, a.g.e., s.341; Prof. Dr. Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.146; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.152.

439- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.351.

440- Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.152-153; Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.146-147; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.168; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.351.

Kılıç Arslan'ın dul eşi ile evlenerek Malatya'yı da topraklarına katan Artuklu Beyi Belek, Haçlılarla amansız bir savaşın içinde iken Erzincan, Kemah ve Divriği taraflarında hüküm süren Mengücekoğlu İshak, Malatya Sultanı Tuğrul Arslan'a ait Harput ve Dersim yöresine 1118 yılında bir akın düzenledi. Bu bölgeyi Tuğrul Arslan'ın atabeyi veya bölgenin asıl sahibi olarak idare eden Belek, bu sırada amcası İl-Gazi'nin yanında Büyük Selçuklu Emiri Porsuk'a karşı savaş halinde idi.

Artuklular bu sırada Haçlılarla müttefik olduğundan, Kılıç Arslan'ın hatunu Ayşe Hatun ve Tuğrul Arslan'ın anası olarak Kont Jocelin'e adam göndererek ondan yardım aldı. Fakat ertesi yıl Artuklular, Haçlılara karşı taarruza geçti. Bu münasebetle Belek'te Malatya Sultanı namına Ceyhan ve Elbistan bölgelerini itaat altına aldı.(441) Bununla beraber Franklar 1119 Şubatında İl-Gazi'ye karşı harekete geçip Malatya topraklarına kadar ilerlediler. Malatya sultanı atabeyi Belek ile birlikte şimdi de Mengücik'in oğlu üzerine yürüyerek Kemah bölgesini istila etti.

Trabzon'a kaçan Mengücekoğlu, Rum dukası Konstantin Gabras'ın yardımını temin edip birlikte döndüler. Bunun üzerine Tuğrul Arslan ve atabegi Belek, Danişmendli Emir Gazi ile onlara karşı bir ittifak yaptılar. İki taraf arasında Gümüşhane'ye bağlı Şiran havalisinde 1120'de meydana gelen savaşta Gabras ve Mengücik oğlu mağlup ve esir oldular. Danişmendli Emir Gazi Rum dukası Konstantin Gabras'ı otuz bin dinar fidye

441- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.356; Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.162.

ile bırakırken Mengücekoğlu İshak'ı ise damadı olduğu için karşılıksız serbest bıraktı. Danişmendli Emir Gazi'nin bu seferi sırasında bir diğer damadı, Türkiye Selçuklu Sultanı Mes'ud da kendisiyle beraberdi. Savaştan sonra Emir Gazi'nin esirleri kendi başına serbest bırakması, onunla Malatya sultanının ve Belek'in arasını açtı. Halbuki bu zaferde kahraman Belek'in rolü büyüktü.(442)

Bu zafer Belek'in kudret ve şöhretini çok arttırdı. Bütün emirler onu sayıyor ve ondan korkuyordu.

1120 yılı içerisinde meydana gelen olaylardan biri de Belek Gazi'nin amcası İl-Gazi'ye karşı, Kudüs Kralı ve bölgenin diğer haçlı komutanlarının birleşmesi idi. Bu hadiseyi Urfalı Mateos şu şekilde kaydetmektedir. "Urfa ve civarını tahrip eden Emir İl-Gazi'ye karşı Kudüs Kralı ve bölgedeki diğer haçlı komutanları birleşince İl-gazi, ordusuyla beraber geri çekilip Garmin(443) tesmiye edilen (isimlendirilen) Malatya bölgesine gitti. Kral Kudüs'e

442- Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.162-163; Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.58-59; Abul Farac, a.g.e, Cilt: 2, s.356; Claude Cahen, s.23.

443- Malatya mıntıkasının bir kısmına verilmiş olan "Garmian" veya "Germian" adı belki de Selçuklu devrinden başlamış ve bu ismi taşıyan herhangi bir Türkmen reisinden gelmiştir. Müsteşrik alim Defremery bu adın "Garsian" olarak okunmasını teklif etmiştir. Aynı alim bu mıntıkanın Grekler tarafından "Charsianos", Araplar tarafından da "Kharscheneun" diye tesmiye edilen bölge olduğunu ve "Kharschena" şehrinde bu mıntıkaya ait bulunduğunu ileri sürmüştür. Ancak bu tespit doğru kabul edilmemiştir (Ed Dulaurier).
Kharsene ise Malatya bölgesinde bulunmaktadır. Arap tarihlerinde ve şiirlerinde çok meşhur olan bu müstahkem belde, Tohma suyunun ikinci kolunun çıktığı yerde (Malatya'nın batısında olsa gerek) bulunmakta idi (Prof. Dr. M. Halil Yınanç). Kürtçe'deki ve Farsça'daki "Germ" (sıcak) ve Malatya Hekimhan'daki Girmana köyü adıyla ne kadar ilgilidir bilemiyoruz. Araştırılmalıdır.

Josselin de kendi şehri olan Urfa'ya döndüler."

Artuklu idaresindeki Malatya'da önemli sayabileceğimiz bir diğer hadise de, 1121 yılı içerisinde meydana gelen Gerger Ermenileri meselesidir.

Ermenilerle meskun olan Gerger halkı, öteden beri eşkıyalık ve hırsızlık ile geçinirdi. Belek, bu zararlı faaliyetleri önlemeye çalıştı. Reisleri Mihael'i yılda bin yük buğday ve üç köy vererek onu bu eşkiya ve hırsızları teskine ve yakalamaya memur etti. Fakat onların tecavüzleri eksilmediği için Belek, şiddetli bir kış esnasında Fırat nehrini buz üstünden geçerek Gerger'e girdi. Bu Sarp bölgenin bütün insan ve hayvanlarını sürüp memleketi boşalttı.(444) Ermenilerin bunca hırsızlık ve çapulculuklarına rağmen Belek onlara iyi davrandı. Onları Malatya civarında Hanzit denilen bölgede mecburi ikamete tabi tuttu. Onlara köyler verdi ve bir daha Gerger'e dönmemeleri için de kendilerine yemin ettirdi. Belek Gazi'ye ait Harput, Palu ve Malatya bölgelerine gizlice girip yağmalayan, Türk ordugahına baskın yapıp birçok kişiyi öldürün Gerger Ermenileri, 1121'de cereyan eden bu tedbirlere rağmen, Ermeniler tekrar memleketlerine, alışık oldukları eşkiyalığa döndüler. Buna hiddetlenen Belek tekrar Gerger'e girdi, bulduğu Ermenileri esir ve bir daha barınmalarını önlemek için de bağ ve bahçelerini tahrip etti.(445)

1122 yılında Belek, amcası İl-Gazi'nin isteği üzerine, Haçlılara karşı Halep'e doğru gitti. Bu arada Urfa kontu Joscelin ile Bilecik Senyörü Galeran Belek'in yolunu kesti. Çıkan savaş sonrasında Belek, Joscelin ve Galeran ile birlikte çok

444- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.356.
445- Prof. Dr. Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.151-152; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.163.

sayıda şövalyeyi esir alarak Harput zindanlarına attı. (1123). Bu olay üzerine Kudüs Kralı II. Boldvin (Baudovin), Harput'u kuşatmak ve esirleri kurtarmak için yola çıktı. Ancak yapılan savaşta Belek galip geldi ve bu kez Baudovin ile birlikte birçok kişiyi esir ederek Joscelin ve Galeran'ın bulunduğu zindan'a attı. Hristiyan aleminde büyük yankılar uyandıran ve üzüntüye neden olan bu olay üzerine bir grup gönüllü, macera dolu bir kurtarma operasyonu gerçekleştirdi. Bu macera dolu operasyonu Urfalı Mateos harika bir anlatımla şu şekilde aktarmaktadır: "Bu vakadan beş ay sonra hayret verici bir şey zuhur etti ki, bu büyük felaketlere sebep oldu. On beş adam sözbirliği ile Behesni Kalesi'nden çıkıp bir kahramanlık işi yaptılar. Bunlar Hantsit bölgesine giderek Frank Kralı ile Joscelin ve Galeran'ı hapiste bulundukları Harput Kalesini gözetlediler. Onlar, kale muhafızlarının azlığını ve bunların da kaygısız durduklarını görünce, sefil bir kıyafette oldukları halde güya duvarcı imişler gibi kale kapısına yaklaştılar. Onlar kale içinde bulunan bir adamla münasebet peyda etmişlerdi. Az zaman sonra onlar kaleye girdiler ve cesaretle zindana kadar ileri atıldılar. Kapıda karşılaştıkları askerleri öldürdüler ve kapıyı kapadılar. Sonra büyük bir gürültü çıkararak kralın, Joscelin, Galeran ve diğer şeflerin bulundukları burca girdiler ve onları büyük bir sevinç içinde oradan çıkardılar. Onlar aynı zamanda hapiste bulunan diğer birçok askerle erkek ve kadını da oradan kurtardılar. Yerli halktan bazı kimseler de kralla Joscelin ve diğer mahpusları kurtarmak maksadı ile hapse girmişlerdi. Kralla diğer mahpuslar serbest bırakılınca kaleyi ve Balak'ın bütün evini zaptettiler. Bölge

içinde bulunan müslüman askerleri bu olup biteni duyunca oradan kaçtılar. Çarşamba gününden evvelki gecede Joscelin, bir piyade askerin refakatinde olduğu halde gizlice Keysun'a gitti. Oradan da kralla diğer mahpuslara yardım etmek için asker toplamak için Antakya'ya geldi. Bu zamanda Frank askerlerinin kumandanı çok cesur ve fevkalade dindar bir zat olan kont Geoffroy idi. O Frankların bütün topraklarını Kudüs'ü, Antakya'yı ve Urfa'yı büyük cesaret ve gayretle Türklere karşı müdafaa ediyordu. Bu esnada Halep'te bulunmakta olan Türk emiri Balak, Harput'un hritiyanlar tarafından baskına uğrayıp zaptedildiğini duyunca bir kartal hızıyla hareket edip on beş günde Harput'a ulaştı ve kaleye karşı şiddetli bir harp açtı. Onlar, makineler kurup ve lağımlar açarak büyük emirin kulesini devirdiler. Hıristiyanlar bundan dolayı büyük bir korku ile sarsıldılar. Bunun üzerine, kont Galeran Balak'ın yanına gidip kaleyi ona teslim etti. Balak o gün 65 kişi olan bütün mahpusları ve 80 kadar güzel kadını yüksek surların tepesinden aşağıya attırmak suretiyle kamilen telef etti. O son derece hiddetli olduğu halde Kral Galeran ve hemşerizadesini tekrar zincire vurup hapse attı. Bu sırada Joscelin, Frank askerlerinin başında olduğu halde onların yardımına geliyordu. Joscelin ve Geoffroy onların akibetlerini haber alınca çok kederlendiler ve her biri ümidi kırılmış olduğu halde kendi yerine döndü."[446] Bu sıralarda (1122-1123) amcası İl-Gazi'yi kaybeden Balak Gazi, bütün Artukoğullarının lideri durumuna geldi.

446- Urfalı Mateos, a.g.e., s.273-274; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.358; Ertuğrul Danık, Ortaçağda Harput, T.C. Kültür Bakanlığı, 2001, Ankara, s.10; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.166-167, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.152.

Haçlılarla yaptığı başarılı savaşlarından dolayı Büyük Selçuklu Sultanı Mahmut tarafından Haçlılara karşı bütün kuvvetlerin başkomutanı olarak atandı. Ancak hayatını Haçlılarla mücadele ile geçiren amcası İl-Gaziye gelen ölüm, bir yıl sonra 1124 yılında bu kez Balak Gazi'yi Mezbic önlerinde yakaladı. Balak, Franklarla yaptığı muharebeyi kazandı ve zehirli bir okla yaralandı ve öldü. (1123 veya 1124). Balak ölmeden önce Artukoğlu İl-gazi'nin (Balak'ın amcası) oğlu Timurtaş'ı yanına çağırıp devletinin idaresi ile bütün topraklarını ona tevdi etti. Onun ölümü Ermenileri çok üzmüştür. Çünkü o Ermenilere karşı çok merhametli idi."[447]

6 Mayıs 1124'te hayatını kaybeden Balak Gazi'nin yerine amcası oğlu Timurtaş, Artukluların beyi oldu.

İl-Gazi'den sonra Balak Gazi'nin de kaybı, yalnız İslam cihadını zayıflatmadı, Artukluların da zayıflamasına neden oldu. Haçlıların ve hatta Gürcülerin saldırmalarına neden oldu. Onun vasiyet ettiği İl-gazi'nin Hüsameddin Timurtaş (Balak'ın amca oğlu) kendi makamını dolduracak kudrette değildi. O, Balak'ın cenaze ve defin merasimini yaptıktan sonra Mardin'e dönerken kardeşi Süleyman da gidip Balak'ın Harput ve Palu beylik bölgesine sahip oldu. Süleyman'ın az sonra ölümü üzerine bu bölge Muiniddin Sokman'ın oğlu Davud'un eline geçti. Fakat Belek'in hatunu olan Malatya Sultanı Tuğrul Arslan'ın anası da bu mirasta hakkı olduğunu düşünerek Masara / Minşar

447- Urfalı Mateos, a.g.e., s.278; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.358; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.167; Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.152.

(Malatya'da) ve Gerger bölgelerini işgal etti. Bu durum Malatya Sultanı ile Artuklu beyi Davud arasında mücadele nedeni oldu.[448]

Bu mücadele süredursun, Malatya'nın siyasi tarihinde yeni bir süreci başlatmanın hesapları Danişmendler tarafından çoktan yapılmıştı.

MALATYA'DA İKİNCİ DANİŞMENDLİ HAKİMİYETİ

Kılıç Arslan Malatya'yı aldıktan sonra Danişmendlileri çok zayıf bir duruma getirmişti. Onun ölümünden sonra husule gelen siyasi karışıklıklar, Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki mücadele ve Danişmendli Emir Gazi'nin (1105-1134) müdahalesi, Danişmendlilerin gittikçe kuvvetlenmesine sebep oldu. Danişmendli beyliğinin kurucusu olan Gümüştekin Ahmet Gazi'den sonra yerine geçen oğlu Emir Gazi, damadı Sultan Mesud'u tahta çıkardıktan sonra Selçukluları da kendi nüfuzu altına almış ve müşterek bir siyaset gütmüşlerdi.

Belek'in ölümü, Emir Gazi'nin Malatya'ya taarruzuna fırsat verdi. Belek'in kudretine rağmen Malatya onun üvey oğlu Tuğrul Arslan'a ait bulunuyordu. Hatta Tuğrul Arslan onun ölümünden sonra da Haçlılara karşı yapılan bir savaşa da iştirak etmişti. Gerçekten Belek'in ölümü üzerine onun Artuklu varisi ve Harput Emiri Süleyman ile Malatya Selçuklu Sultanı Tuğrul Arslan arasında, Malatya bir mücadele sahası olmuştu.

Sivas (Sebastia) hükümdarı Danişmendli Emir Gazi, damadı Sultan Mes'ud ile bu durumdan faydalanarak 13 Haziran 1124'te Malatya'ya hücum

448- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.358; Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.153.

etti. Bölgenin işgaline ve şehrin bir ay muhasarasına rağmen Malatya düşürülemedi. Emir Gazi oğlu Muhammed'i muhasaranın devamına memur ederek döndü. Muhammed büyük bir kuvvatle şehre yakın Saman Köyü'nde karargah kurarak muhasaraya altı ay daha devam etti. Ve bu arada "şehir şiddetli bir kıtlığa uğramıştı. Bir merkep yükü buğday, 36 altın dinara satılıyordu. Nihayet şehir dahilinde gıda namına hiçbir şey kalmadı. İnsanlar eskimiş derileri, su içinde yumuşatmağa, bunları ve bunlara benzer şeyleri çiğnemeye başlamışlardı. Kedi, köpek hatta ölü eşek cesetlerine rastlanmıyordu. Acınacak hale gelen" şehrin hakimi (sultanı) Haçlılardan yardım istedi. Halep muhasarası ile uğraşan Haçlılar bu fırsattan faydalanamadılar. Çaresizlik içinde kalan Hatun ve Sultan Tuğrul Arslan, Minşar / Masara kalesine çekilerek Malatya'yı 1124 yılının son aylarında (Aralık) Danişmendlilere teslim ettiler.(449)

Danişmedliler şehre girdiklerinde karşılaştıkları manzarayı Abul Farac şu şekilde belirtmektedir: "Ahalinin kıtlık yüzünden mezardan çıkmış gibi olduklarını gören Emir, onlara teselli verdi. Çiftçilere tohumluk buğday dağıttı ve her taraftan koyunlar ve davarlar getirtti. Bu sayede Malatya yeniden dirilmeye başladı."(450)

Böylece Kılıç Arslan'ın Gümüştekin'in elinden aldığı Malatya, tekrar Danişmendlilerin eline geçmiş oldu. Bundan sonra Artuklu Süleyman Meyyafarikin'de (Silvan) öldüğünden Emir Gazi ona ait Harput üzerine yürüdü. Fakat Artuklu Sokma-

449- Urfalı Mateos, a.g.e., s.282; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.359; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.167-168; Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, s.23.
450- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.359.

noğlu Davud, daha önce davrandığından Emir Gazi, bütün Hanzit bölgesini yağma ederek esirleri Malatya'ya sevk etti. Minşar/Malatya kalesini alınca Artuklu Davud'a karşı çıktı. Fakat Emir Gazi ile savaşacak bir durumda bulunmayan Davud bölgenin köylerini tahrip ederek kaçtı.(451)

Bu arada Malatya kuşatması (1124) sırasında umudu kalmayan Malatya Sultanı Tuğrul Arslan ve annesi Ayişe Hatun'un,Minşar/Masara (Malatya) Kalesi'ne sığındıktan sonraki akibetleri hakkında bilgimiz yoktur. Ancak Malatya'nın Danişmedler tarafından düşürülmesinden dört yıl sonra yani 1128 yılında Malatya'ya karşı bir kurtarma teşebbüsünde bulunduysa da başarılı olamamıştır. Bu olaydan sonra Tuğrul Arslan'dan bahsedilmez.(452)

Sultan Mesud (Kılıç Arslan'ın oğlu) Danişmendli hükümdarı Emir Gazi ile birlikte Malatya seferine katılmıştı. Mes'ud, kardeşi Tuğrul Arslan'a ait olan Malatya'yı kayınbabası Danişmendli Emir Gazi'ye terketti. Ancak Mesud'un bu hareketi Ankara ve Kastamonu taraflarına egemen olan kardeşi Melik Arap tarafından hoş karşılanmadı. Melik Arap, babasına ait Malatya'nın Danişmendlilere bırakılmasına razı olmayarak savaş hazırlıklarına başladı. 1126 yılında kardeşi Mesud'u yenen Melik Arap, bir sonraki savaşta kayınbabası ile birleşen Mesud'un kuvvetlerine yenildi ve Ermeni Prensi Thoras'a sığındı.(453)

Mücadeleden vazgeçmeyen Melik Arap, Türk ve Ermenilerden topladığı bir ordu ile 1127 yılında

451- Osman Turan, a.g.e., s.168.
452- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.361.
453- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.360; Osman Turan, a.g.e., s.169.

tekrar Danişmendli Emir Gazi'nin üzerine gitti ve Melik Gazi'nin oğlu Muhammed'i pusuya düşürerek esir etti ise de daha sonra yapılan savaşlarda Melik Arap yenildi ve Bizans'a sığındı. Bu tarihten sonra da artık Melik Arap'tan bahsedilmez.(454)

Sultan Mesud, kayınpederi Danişmendli Emir Gazi ile birlikte kardeşleri Şahinşah, Melik Arap ve Malatya Sultanı Tuğrul Arslan'a karşı böylece tahtını kazanıp onlardan kurtulurken, Danişmendli hükümdarı Emir Gazi'de bu sayede (Süryani Michael'in ifadesiyle "Emir Gazi Kapadokya Türklerini mağlup ettikten sonra hüküm sürdü ve sahilleri istila etti") damadı Sultan Mesud'a bıraktığı Konya yöresi hariç Malatya'dan Sakarya boylarına kadar bütün Selçuklu beldelerini Danişmentli devletine bağladı ve Anadolu'da birinci derecede bir kudrete sahip oldu.(455)

Danişmend oğullarının hakimiyetindeki Malatya, Emir Gazi döneminde tam bir barış dönemi yaşamıştır.(456)

Fırat su yolunu kontrol altında tutan Malatya'yı ele geçiren Danişmendoğlu Emir Gazi, Karadeniz ve Çukurova bölgesinde de önemli başa-rılar kazandı.

Karadeniz Pontus bölgesinde sıkışan Casianus adlı bir Bizans valisi, 1129 yılında Emir Gazi'ye gelerek, Pontus bölgesindeki birçok kalesini kendisine teslim etti ya da teslim etmek zorunda kaldı.(457) Böylece Karadeniz bölgesini hakimiyet

454- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.360-361; Osman Turan, a.g.e., s.169; Claude Cahen, a.g.e., s.24.

455- Prof. Dr. Osman Turan, a.g.e., s.168 vd.

456- İslam Ansk., Malatya Maddesi.

457- Claude Cahen, a.g.e., s.24.

altına alan Emir Gazi, söz konusu Rum beyini de hizmetine aldı.(458)

1130 yılında ise Ermeni Prensi Thoros'un ölümünden faydalanmak isteyen II. Bohemond kumandasındaki Haçlılar Kilikya (Adana ve çevresi) bölgesine saldırdı. Danişmendoğlu Emir Gazi, Anazarba'da Haçlılarla yaptığı savaşı kazandı ve büyük kayıplar verdirdi. II. Bohemond'u tanımayan Danişmend askerleri, onu da öldürdüler. Bohemond'un kesik başını Bağdat halifesi Müsterşid ve Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e gönderip zaferini kutlayan Emir Gazi, Kilikya bölgesini de hakimiyet altına aldı.(459)

Danişmendoğlu, Bizanslılar'ın Balkan-lar'da meşgul bulunmasından faydalanarak bir yandan Haçlılar'a ve Ermeniler'e karşı başarılar elde ederken öte yandan da kuzeyde Karadeniz sahillerine kadar fetihlerini genişletmişlerdi. Emir Gazi'nin doğudaki faaliyetlerinden istifade eden imparator, sefere çıkarak Kastamonu'yu muhasara maki-nalarıyla kuşatmış, Türk valisini kaçmaya mecbur etmiş ve aldığı esirlerle İstanbul'a dönerek zafer şenlikleri yapmıştı. Fakat bu sevinç uzun sürmedi. Zira Emir Gazi, Kastamonu'yu tekrar kurtararak Bizans garnizonunu kılıçtan geçirdi. İmparator Yuannis, Türklere karşı tekrar sefere çıktığı ve sahilde bir kaleyi aldığı zaman, kardeşi İsak'ın tahtı ele geçirme teşebbüsü meydana çıktı. İmparator İstanbul'a dönerken İsak da önce Sultan Mesud'a sonra da Emir Gazi'ye gitti. Emir

458- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.363; Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.170; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.172.

459- Osman Turan, a.g.e., s.170; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.172.

Gazi misafirine çok itibar etti. Onu Trabzon Rum dukası Konstantin Gabras'a gönderdi. Emir Gazi, Malatya'ya gidince damadı Sultan Mesud ve Trabzon'dan İsak da oraya geldi ve hep birlikte kışı Malatya'da geçirdiler.

Emir Gazi'nin son seferi ise Batı Karadeniz Bölgesi'nde Kastamonu ve çevresini işgal eden Bizans'a karşı sefere çıkması ve Kastamonu'yu kurtarmasıdır.(460)

Emir Gazi, Haçlı ve Ermenilere karşı kazandığı zaferlerden sonra, Anadolu'da Türk hükümdarları arasında en kudretli mevkiye çıktı. Bu yüzden Bağdat'ta oturan halife Müsterşid "Malatya hakimi Danişmend oğlu Emir Gazi'ye tabiyet alameti olarak, boynuna takılmak üzere bir altın yaka, altından bir asa, siyah bayrak ve onun huzurunda çalınacak davullar gönderdi. O da bir kaç gün sonra öldü. (1134) Bu yüzden merasim, oğlu Muhammed'e yapıldı ve elçiler geri döndü."(461)

Melik Gazi, çok kudretli, zeki ve cesur bir hükümdardı. Çok karısı vardı. Ölümünden önce bir kadın daha alıp düğününde, Malatya halkına sokakları süslemelerini emretti. Malatya'da bir İranlı, Hristiyanlara hakaret maksadı ile haç üzerine oturunca şehrin valisi onu cezalandırdığı gibi Melik Gazi de İranlı'yı hudut dışına sürdürdü ki bu Selçuk hükümdarları gibi onun da hristiyanlara karşı adaletine ve himayesine güzel bir misal teşkil eder.(462)

460- Osman Turan, a.g.e., s.172; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.172.
461- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.367; Osman Turan, a.g.e., s.172; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.172.
462- Osman Turan, a.g.e, s.172.

Melik Gazi'nin ölümünden sonra iktidara gelen Melik Muhammed'in yaptığı ilk icraat, belki de batı yönünde ve Konya merkezli Türkiye Selçuklu Devleti'nin aleyhine genişleme siyasetinin bir işareti olarak "çoktan beri harap bir halde olan Kapadokya'daki Kayseri'yi"[463] imar etmesi ve burayı kendisine payitaht (başkent) yapmasıdır.

Melik Muhammed, Türk-İslam tarihinde sıkça rastladığımız gibi, tahtını tehdit eden kardeşlerini etkisiz hale getirmek için harekete geçti.

Kardeşinin Malatya halkı tarafından hü-kümdar ilan edilebileceği duyumları üzerine, Malatya'ya gelen Melik Muhammed, Malatya halkının kendisine karşı, muhtemel tertibini önlemek maksadıyla Malatyalı ileri gelenlerin çocuklarını, rehin olarak, yanına alarak Kayseri'ye döndü. Buna rağmen kardeşlerinden Aynuddevle ve Yağan'ın kendisine karşı harekete geçtiklerini görüyoruz. 1135 yılında Yağan yakalanıp öldürülürken, Aynüddevle Malatya'ya kaçtı.[464] Taht iddiasında bulunan diğer kardeşlerini de etkisiz hale getiren (1135-1137)[465] Melik Muhammed, Kastamonu ve Çankırı yörelerini istila eden Bizans'a karşı, eniştesi Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud ile anlaşarak bertaraf etmeye çalıştı.

Kuzeyde Bizans'a karşı gerekli önlemleri alıp durumu düzelten Danişmend oğlu Melik Muhammed, güneyde ise Ermeniler ve Haçlılar arasında başlayan savaştan faydalanarak, Maraş bölgesine girdi ve Göksun'u(Keysun) teslim aldı. Ancak kuzeydeki istila hareketinden umduğunu bulama-

463- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.367.
464- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.367; Osman Turan, a.g.e., s.173.
465- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.172.

yan Bizans İmparatoru, Haçlı komutanı Kont Baudovin'in yardım çağrısına uyarak, Suriye bölgesine doğru büyük bir ordu ile harekete geçince, Melik Muhammed, Göksun'u boşaltmak zorunda kaldı.

Bizans İmparatoru, Suriye bölgesine bir istila hareketinde bulunurken, buna karşın Musul atabeyi İmadeddin Zengi (1127-1146) ise başta Artuklu Karaaslan olmak üzere bölgedeki diğer Türk komutanlarını yardıma çağırdı.Diğer taraftan, Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud da İmparatoru takiple Çukurova bölgesine indi.

İmparator Yuannis, Kuzey Suriye'de bir çok şehir ve kasabayı işgal ve Müslüman halkı katlettikten sonra Şeyzer'i kuşattı.Sultan Mesud da bu fırsattan yararlanarak Adana ve yöresini istila ve halkını esir edip memleketine götürdü. Bir kısım esirleri ise Malatya'da sattı.(466)

Büyük umutlarla Suriye seferine çıkan Bizans İmparatoru, bir taraftan bölgede Ermenileri ve Haçlıları endişelendirmesi, diğer taraftan Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud tarafından arkasının kesilmesi, bu umutları yok ettiği gibi Sultan Mesud ile bir anlaşma yaparak İstanbul'a döndü.

Sultan Mesud Bizanslılarla meşgul iken Danişmend oğlu Melik Muhammed, Malatya'da yerleşmiş olan kardeşi Aynüddevle ile meşgüldü. Onu mağlup eden Melik Muhammed, Malatya ile birlikte Elbistan'ı elinden aldı ve Ceyhan bölgesini zaptetti. Bölgede barınamayacağını anlayan Aynüddevle, önce Malatya yakınlarındaki Hanzit'e

466- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.374; Osman Turan, a.g.e., s.175; İslam Ansk. Malatya Maddesi.

gitti. Oradan Diyarbakır'a geçen Aynüddevle burayı da terk ederek, Urfa Kontu Jocelin'e sığınmak zorunda kaldı.(467)

Bu sırada (1138) Siverek'te Bogusag ailesinden Emir İsa adında bir bey, Frankların zayıfladığını görerek bir ordu topladı. Gargar/ Gerger havalisini yağma etmek üzere harekete geçti. Bölgenin harap edilmiş olduğunu gören bu adam, manastırlara ve mabedlere döndü. Mar Abhai Manastırı'na hücum etti. Buraya Fırat kıyısından girmeye muvaffak olamayarak, bir kayanın tepesine çıktı ve adamlarını oradan sarkıttı. Rahipler bu durumdan korktular ve onu karşılamaya çıktılar.Emir İsa, buradaki her şeyi ele geçirdi. Kilise içinde bulduğu bütün alet, edevat ve tefrişatı, buhurdanlıkları, gümüşten yapılma yağ kaplarını, haçları, velhasıl ne buldularsa alıp götürdüler.(468)

Malatya hakimi Danişmendoğlu Melik Muhammed, güney ve kuzey bölgelerindeki fetihlerine devamla, önce Kilikya'ya saldırarak Bahgai (Feke) ve Gabnupiraht'ı (Keban)(469) aldı. Ardından kuzeye döndü ve Karadeniz sahilindeki Kasianus bölgesini fethederek buradan elde ettiği halkı esir pazarlarında sattı.(470)

Danişmend oğlu Melik Muhammed döne-minde Malatya'nın siyasi tarihini ilgilendiren son hadise, Zibatra (Zabetra/Doğanşehir) ve Elbistan tarafında harekete geçen Haçlıları püskürtmesi-

467- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.374; Osman Turan, a.g.e., s.175.
468- Abul Farac; a.g.e., Cilt: 2, s.374; Osman Turan, a.g.e., s.175.
469- Açıklaması için bknz. Bilge Umar; Türkiye'deki Tarihsel Adlar, Bahgai, s.266, Gabnupirath için, s.377.
470- Abul Farac; a.g.e., Cilt: 2, s.375; Osman Turan, a.g.e., s.176; İslam Ansk. Malatya Maddesi.

dir.[471] Abul Farac, Haçlıların bu saldırılarını bir takım ayrıntılarıyla beraber şu şekilde aktarmaktadır: "1141 yılının Ekim ayında Malatya'daki Türkler, Bet Zabar, yani Bet Kanya manastırlarına hücum ettiler ve buraları yağma ederek gittiler. Mayıs ayında Franklar intikam almak için hareket ettiler. Zabatra ve Arga'ya (Akçadağ) gelerek hristiyanların mallarını taşıdılar, birçok Türk'ü öldürüp, çocuklarını ve karılarını esir aldılar. Türkler büyük bir süratle Hanzit'ten (Elazığ) hareket ederek Frankların memleketlerini istila etmek istediler. Bunlar Abdahar dağını geçmekte olan Kalisuralı bir mukaddes adama tesadüf ettiler, onu ve kendisi ile beraber bulunanları yakalayıp öldürmek üzere bağladılar. Fakat birden bire Frankların korkunç naraları yükseldi. Türkler de rahipleri bırakıp kaçtılar ve Franklar gelip bunların bağlarını çözdüler.[472]

Dokuz yıllık bir iktidardan sonra 1143 yılında Kayseri'de hayata gözlerini yuman Melik Muhammed'in ölümü ile Danişmend oğullarının taht kavgaları da başlamış oldu. 1178 yılında II. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı kesin olarak Türkiye (Anadolu) Selçuklu Devleti'nin sınırları arasına alana kadar geçen süreç, aynı zamanda Anadolu'da hakimiyetin Danişmendlerden, Anadolu Selçuklu Devleti'ne geçtiği bir süreç olmuştur. Yaklaşık 35 yıl sürecek olan bu dönemde Malatya, Yukarı Fırat'ın anahtarı olarak siyasi çekişmelerin ve savaşların merkezi olacaktır.

471- Osman Turan, a.g.e., s.176.
472- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.376.

SİYASI ve ASKERİ ÇEKİŞMELERİN MERKEZİ MALATYA

Danişmendli Melik Muhammed 1143 yılında Kayseri'de öldüğü zaman Zünnun, Yunus ve İbrahim adında üç oğul bırakmıştı. Bunlardan Zünnun adındaki oğlunu veliaht olarak tayin etmişti.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin hükümdarı Sultan Mesud'un yeğeni de olan Zünnun'un bu iktidarını, Sivas'ta hüküm süren amcası Yağıbasan ve vaktiyle Haçlılara sığınan diğer amcası Aynüddevle tarafından kabul görmedi.

Melik Muhammed, oğlu Zünnun'u veliaht bırakmasına rağmen karısı Sivas'taki kaynı Nizameddin Yağıbasan'ı Kayseri'ye davet etti ve onunla evlenerek oğlu Zünnun'un Zamantı'ya kaçmasına sebep oldu. Nizameddin Yağıbasan'ın Sivas'a çekilmesinden sonra Zünnun, tekrar Kayseri'ye geldi ve hükümdarlığına devam etti.

Öte yandan Melik Muhammed döneminde, Haçlılara sığınmış olan Aynüddevle'nin oğlu ve Minşar (Masara/ Eğribük)[473] beyi Yunus ile birleşip Malatya üzerine yürüdüler. Aynüddevle ve Yunus'un kuşatması başarılı olamadı ve bu kuvvetler Malatya yakınlarındaki Arga (Arka/Akçadağ)[474] kentine çekildiler. Melik Muhammed'in ve şimdi de Yağıbasan'ın hanımı Malatya müdafasına iki bin kişilik bir kuvvet gönderdiyse de şe-

473- Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi adlı eserinde "Eğribük" dediği Masara'yı, Ahmet Şentürk - Mehmet Gülseren, "Malatya'nın Kültürel Yapısı" adlı eserde (s.128) Muşar: Abdulvahap Gazi türbesinin alt tarafında, Fırat kıyısında bir kale olarak göstermektedirler.

474- Arga / Arka: Luwi kökenli bir kelime olan Arga: Yukarı, yüksek, sınır, ışıldayan, parıldayan, ışıltı, pırıltı, ak, gümüş anlamlarına gelmektedir. Daha geniş açıklaması için Bilge Umar, a.g.e., s.95, 98 ve 99 bakınız.

hir halkı gelenlerin kendilerini aileleriyle birlikte süreceklerini sanarak silahlandılar, sokaklara koştular. Malatya hristiyanlarını büyük bir korku alıp, yer altındaki sığınaklarda ve kuyularda gizlendiler. Şehrin Türk halkı ise kalenin önünde toplanarak gelenlerle savaşmak maksadı ile validen şehir kapılarının anahtarlarını istediler. Vali vermeyince, Malatya kapılarından birini kırdılar ki bu kapıyı kıranın Böri adında biri olması bilahere Böridiye/Buraydiye[475] adıyla şöhret kazanmıştır. Bu kapıdan çıkanlar Aynüddevle'yi getirttikten sonra Sivaslılar yani Yağıbasan'ın kuvvetleri kaçtı. Vali bizzat istikbale çıkarak Aynüddevle'yi selamladı. Böylece Aynüddevle'nin hakimiyeti ile Malatya'da, Yağıbasan Sivas'ta ve nihayet yeğenleri Zünnun ise Kayseri'de olmak üzere, Danişmendli Devleti üçe bölündü.[476]

Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı Mesud, yeğeni Danişmend oğlu Zennun'u destekliyordu.Buna karşın Melik Muhammed'in kardeşleri Sultan Mesud'a ve yeğeni Zünnun'a karşı bir anlaşma yaptılar. Malatya Meliki Aynüddevle, Si-

475- Mehmet Sabri Kelemeroğlu'nun "Battalgazi Destanı" adlı eserinde son sayfasında verdiği Destanın kıtası şöyle: " Burçları tir titreten naranı dinliyorum. Bürüdya kapısında yolunu bekliyorum" derken.

Bürüdya kapısı hakkında şu bilgiyi verir: "Malatya kalesinde Batı yöne açılan en işlek, en görkemli Bürüdya Kapısı da, Türkleşen Haritada (Sipki) oymaklarının boy adını almıştır. Mevlüt Oğuz ise: "Kalenin doğusunda 5, kuzeyde 1, batıda 1, güneyde 4 olmak üzere 11 kapısının olduğu bildirmektedir. Kapılarının en büyüğünün ve ünlüsünün Alacakapı, Süserken Kapısı, Meşak Kapısı, Pazar Kapısı (ve tabi bir de "Bürüdiye" Kapısı olduğunu" yazmaktadır. (Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.185.]

476- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.376-377; Osman Turan, a.g.e., s.177-178; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.241; İslam Ansk. Malatya Maddesi; Mevlüt Oğuz, a.g.e., s.123-124; Claude Cahen, a.g.e., s.28.

vas'a gidip Yağıbasan ile bir ittifak yaptıktan sonra, Elbistan ve Yukarı Ceyhan bölgesini Malatya'ya dahil etti. Sultan Mesud, şiddetle Yağıbasan'ın üzerine yürüyerek onu dağlara kaçırdı. Sultan, Sivas'ı işgal edip döndü. Malatya hakimi Aynüddevle'yi ise iktâını (vergi topladığı ve hakim olduğu) arttıracağı vadiyle itiaate davet etti. Aynüddevle, Mesud'un yeğeni olan karısını göndererek, niyazda bulundu ise de sultan kabul etmedi ve muhasara makinalarını kurarak 17 Haziran 1143'te Malatya'yı kuşattı. Fakat üç ay süren kuşatma sırasında ciddi bir hücum yapmadı. Şehirliler bu bekleyişi sihire yordu. Onun askerlerini beslemek için zenginleri ağır vergilerle ezdi. Bununla beraber Sultan Mesud, muhasara makinalarını yakarak 14 Eylül 1143'te Malatya'dan uzaklaştı ve şehirliler rahat bir nefes aldılar.[477]

Sultan Mesud'un Malatya kuşatmasını ertelemesinin nedeni, Bizans İmparatoru Yuannis'in avlanırken yabani bir domuzun hücumuna uğrayarak Kilikya'da ölmesi[478] üzerine oğlu Manuel Kommenos'un (1143-1180) tahtını korumak maksadı ile hızla İstanbul'a dönmesi ve dönerken de Türkiye Selçuklu topraklarını çiğnemesi idi. Ancak tehlikenin geçtiğini gören Sultan Mesud, 1144 yılında Malatya hakimi Danişmendli Aynüddevle'ye ait Ceyhan ve Elbistan bölgesini ele geçirdikten sonra oğlu Kılıçarslan'ı buraya melik tayin etti. Daha sonra tekrar ikince kez Malatya'yı kuşattı. Bu arada Harput'ta Artuklu ailesi arasında çıkan taht kavgalarına karışarak, Arslan Dağmış'ı

477- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.377; Osman Turan, a.g.e., s.178-179; İslam Ansk. Malatya Maddesi; Claude Cahen, a.g.e., s.28; Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, s.241.
478- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.377.

destekleyen İmadeddin Zengi'ye karşı diğer kardeş Kara Arslan'ı desteklemiş ve emrine 20.000 asker vererek tahtını korumuştur.[479] Bu sırada Sultan Mesud, iki defa Malatya'yı kuşatmış bulunuyordu. Fakat yeni imparator Manuel Kommenos, büyük bir ordu ile Selçuklu ülkesine doğru hareket etmesi onu 1144 Ağustos ortasında yine çekilmeye mecbur etti. Dönerken bölge halkını sürgün götürdü ki bu sırada Malatya civarında Süryanilere ait meşhur Barsuma manastırını ziyarete gelen Haçlı Jocelin, Sultana ait askerlerin çokluğunu ve bölge halkının, nasıl kaçtığını görmüştür.[480]

Sultan Mesud'un, Fırat boylarına kadar Danişmendli ülkesini ilhak etmesi, Malatya emiri Aynüddevle ve Sivas hakimi Yağıbasan kardeşlerin müşterek bir müdafaa kurmalarına, hatta Bizans ile de ittifaklarına sebep oldu.[481] Ancak bu ittifaklar bir işe yaramadı.

Selçukluların Bizans'a yönelik baskı ve fetihlerinin yoğunlaşması üzerine imparator, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak için büyük bir ordu ile harakete geçerek Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezi Konya'ya doğru ilerledi. (1146)

Bu sırada Sultan Mesud, üçüncü kez Malatya'yı kuşatmaktaydı.[482] Süratle geri dönen Sultan Mesut, Konya yörelerinde imparator Manuel'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Hatta bir kısım birlikle-

479- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.377; Osman Turan, a.g.e., s.179; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.241; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.93-94; Claude Cahen, a.g.e., s.28-30.
480- Osman Turan, a.g.e., s.180.
481- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.241; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: 1, s.94; Osman Turan, a.g.e., s.180.
482- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.94.

rini yok etti. Bu yenilgiden sonra imparator, Sultan Mesut ile bir kez daha savaşı göze alamadı. Tam bu sırada II. Haçlı dalgasının geldiği haberi (1147) her iki hükümdarın bir barış antlaşması imzalamasını zorunlu kıldı. "Zira II. Haçlı seferi Bizans'ın çıkarına uygun düşmüyordu. Haçlıların küstahça davranmaları ve Bizans'ın arazisinden geçmeleri Almanlar ile Bizans İmparatorunun arasını açmıştı."(483)

II. HAÇLI SAVAŞI ve ALMAN GÜMÜŞÜNÜN MALATYA PAZARINDA KURŞUN FİYATINA SATILMASI

Büyük Selçuklu İmparatorluğuna bağlı olarak, Musul merkez olmak üzere Irak, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de hakimiyetini sürdüren Atabeg Zegni'nin 1144 yılında Urfa'yı alıp buradaki Haçlı kontluğuna son vermesi, doğuda hakimiyet kurmuş olan Haçlıları büyük endişeye düşürdü. Nitekim müslümanların Antakya, Trablus ve Kudüs'ü tehdit etmeleri, Avrupa'da büyük bir heyecan yarattı.

Papa III. Eugenius'un kışkırtması sonucu Fransa Kralı VII. Saint Louis ve Alman İmparatoru II. Konrad'ın komutasındaki kalabalık haçlı orduları harekete geçirildi. Alman imparatorunun komutasındaki ordunun İznik üzerinden Eskişehir üzerine ilerlemekte olduğunu haber alan Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud, babasının I. Haçlı ordusuyla meydan muharebesi verdiği (1097) bölgede, Haçlı ordusunu gaflet içinde iken bir baskına uğrattı. 25 Ekim 1147'de kanlı bir savaş meydana geldi. Zayıflamış atları ve ağır zırhları

483- Prof. Dr. Nuray Yıldız, Marmara Üniv. Fen Ed. Fak. Tarih Bölümü, 1987-88, Bizans Tarihi Ders Notları.

ile hareket edemeyen Haçlılar, hafif silahlı ve çevik Türk atlıları karşısında büyük zayiatlar veriyorlardı. Haykırmalarla ortalığı dehşete düşüren Selçuklu atlıları, düşmanı şaşkına çeviriyor ve kayıp vermeden süratle çekiliyorlardı. Böylece perişan halde bulunan Haçlılar, Selçuklu askerlerinin kılıçlarına yem oluyor veya esir düşüyorlardı.(484)

Selçuklu ordusunun baskınları sonucunda yaklaşık 800.000 ile 1.400.000 arasındaki bu muazzam Haçlı ordusunun(485) ancak onda biri kalmıştı. İznik'e dönenlerin ise bir kısmı Rumların tecavüzüne uğrayarak ezilmişlerdi. Selçuklular, büyük korku salan bu orduyu kolaylıkla imha ettikten sonra, aldıkları altın, gümüş ve silah gibi sayısız ganimetlerle kalelerine döndüler. Süryani Mihail'e göre Türklerin memleketi o derece ganimetle doldu ki Malatya'da gümüşün değeri kurşun derecesine düştü.(486)

Bizans ve Haçlılara karşı kazandığı bu zaferler sonucunda Sultan Mesud'a Bağdat Abbasi halifesi kendisine hil'atler göndermek suretiyle tebriklerde bulundu.(487)

Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud, Bizans ve Haçlı kuvvetlerine büyük bir darbe vurmak suretiyle şimdilik batıdan gelebilecek tehlikeyi bertaraf ettikten sonra doğuya döndü. Bu arada Haçlı kontu Jocelin 1148'de Danişmedli Aynüddevle'nin idaresinde bulunan Malatya ve Hısn-ı Mansur

484- Haçlıların hazin durumu için bknz. Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.384.
485- Osman Turan, a.g.e., s.182.
486- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.384; Osman Turan, a.g.e., s.184.
487- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.95.

(Adıyaman) bölgesine akınlar yaparak manastırlardan 20.000 dinar (altın) aldı. Aynüddevle, Barsuma manastırı rahiplerinin, Babası Melik Gazi'nin bu müesseseye koyduğu ağır vergilerden şikayetleri dolayısıyla, bu akında onların rolü büyük olduğunu sanmış, fakat Süryanilerin sadakatini öğrenince vergilerini affetti.

Bunun üzerine Sultan Mesud beraberinde oğlu II. Kılıç Arslan olduğu halde 1149'da Haçlılar tarafından işgal edilen Maraşı, 1150 yılında ise Göksun (Keysun), Behisni, Göynük, Ayıntap, Dülük ve Raban kentlerini fethettikten başka Tilbaşir'i de kuşattı. Fethettiği bu kent ve kalelerin yönetimini oğlu Kılıç Arslan'ın yönetimine bıraktı.(488)

Sultan Mesud'un bu geniş ve süratli fetihleri Artuklu, Danişmendli Emirleri ile Halep emiri Nureddin Mahmud'un Haçlılara karşı mücadelesini de kolaylaştırmıştır. Musul emiri Nureddin, silahtarını esir eden Haçlılara karşı bir grup Türkmeni temlik karşılığında (gelir getirici toprağın idaresi) gazaya teşvik etti. Türkmenler de Antep taraflarına doğru yağmaya giden Jocelin'i pusuya düşürüp esir aldılar ve Nureddin'e getirdiler. Jocelin Halep'te zindana atıldı. Abul Farac'ın verdiği bilgilere bakılırsa Jocelin burada dokuz yıl mahpus kaldı ve müslüman olması için birçok defa telkinlerde bulunulduysa da Jocelin bunu kabul etmedi.(489)

Jocelin'in esareti üzerine Malatya emiri Aynüddevle ve Harput Artuklu Emiri Kara Arslan

488- Osman Turan, a.g.e., s.187; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s. 386-387; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.95.
489- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.387.

1151'de Haçlıların ve Ermenilerin aldığı Gerger, Kahta (Gakhti), Adıyaman (Hısn-ı Mansur) ve Palu bölgelerini istila, Babula, Tel Adana kalelerini fethettiler. 7400 hristiyanı esir aldılar. Kara Arslan ,Haçlılarla işbirliğinin yanında eşkiyalık da yapan Ermeni Gerger halkını başka yerlere sürüp iskan etti.(490)

Sivas'ta hüküm süren Danişmend oğlu Yağıbasan, Bizans'ın Balkanlarda, Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'un ise doğudaki meşguliyetlerini fırsat bilerek babası Melik Gazi ve kardeşi Melik Muhammed'in siyasetine devamla 1151'de Karadeniz sahillerinde fetih hareketlerinde bulundu. Bafra ve civarını istila ederek halkını esir etti.(491)

Malatya'nın Danişmendli Bey'i Aynüddevle'nin 1152'de ölmesi üzerine, yerine oğlu Zülkarneyn geçti. Yağıbasan, kardeşinin matemini tuttuktan sonra, yeğeni Zülkarneyn'e ve anasına taziye ve asker gönderip Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'a karşı bir anlaşma yaptı. Bu davranış üzerine Sultan Mesud, Sivas hakimi Yağıbasan'a karşı harekete geçti. Mukavemet edemeyeceğini anlayan Danişmendli beyi sultana itaat etti. Sultan Mesud da, Yağıbasan'ın itaatini kabul ettiği gibi kızını da Yağıbasan'a vermek suretiyle(492) bu bağlılığı iyice pekiştirdi.

Sivas ve çevresini itaat altına alan Sultan Mesud, üçüncü defa Malatya üzerine yürüdü. (24 Temmuz 1152) Şehri muhasara edip, şehrin etrafındaki surları ve güzel yerleri tahrip etmesi

490- Osman Turan, a.g.e., s.188; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s. 388.
491- Osman Turan, a.g.e., s.189; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.95.
492- Claude Cahen, a.g.e., s.32.

üzerine, Zülkarneyn'in anası olan sultanın yeğeni,[493] dayanamayacaklarını düşünerek Mesud'un huzuruna çıktı ve oğlu adına ayaklarına kapandı. Fakat Mesud, bizzat Zülkarneyn'in gelip itaat arzetmesini istedi. Gerçekten Danişmendli beyi "bir kılıç bir kefen alarak gitti ve sultan tarafından kabul edilerek"[494] kendisine tabi olmak koşulu ile Malatya kendisine bırakıldı. Bununla beraber Danişmenli beyi, küçük yaşta olduğu için hükümeti anası idare ediyordu. Hatun şehrin yalnız oğluna değil kendisine de ait bulunduğunu iddia ediyor ve buna delil olarak da sultan nezdindeki teşebbüsle memleketi kendisinin kurtardığını ileri sürüyordu. O şehrin müslüman ve hristiyan halkını ağır vergilerle sıkıştırıyordu. Nihayet bu tazyik karşısında oğlu bizzat idareyi ele alarak hatunu ve adamlarını kovdu. Malatya muhasarasında bazı Türklerin Klaudia bölgesine yağma, Beyt Hamiş papaz ve "serflerini" esir ettiklerinden onları yerlerine iade etti.

Böylece Sultan Mesud Kayseri'de hüküm süren müttefiki Zünnun, zaten damadı olduğu ve itaatinde bulunduğu ve şimdi de Sivas ve Malatya kollarını da itaat altına aldığı için bütün Danişmendlileri hakimiyeti altına almış oluyordu. Sultan Mesud'un Malatya muhasarasında hristiyan halkın sadakat ve bağlılığı dolayısıyla onlara ve evladlarına vergi muafiyeti tanıyan bir takım fermanlar (sevki) verdiği anlaşılıyor.[495]

493- Claude Cahen, "Genç emirin annesi baldızı idi" demektedir, a.g.e., s.32.

494- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.390.

495- Osman Turan, a.g.e., s.190, dipnot 100; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.390; Claude Cahen, a.g.e., s.32; İslam Ansk. Malatya Mad., A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, .95.

1152 yılı içerisinde Malatya ve civarını ilgilendiren bir diğer olayı da Abul Farac şu şekilde aktarmaktadır: "Bu yılda şiddetli yağmurlar yağdı, büyük kayaları, tepeleri silip süpürdü ve dağın bir parçası Tarşana[496] köyünün (Fırat vadisinde bir köy) kalesi olan Bet Abdahar vadisine kaydı. Bu yüzden Fırat nehrinin akışı üç saat durakladı ve sular Prosidin[497] köyüne kadar yükseldi. Bu köy ise dağın tepesinde idi. Daha sonra Claudia[498] dağının eteğinde manialar parçalandı, sular aktı ve bu yüzden Suriye'de büyük tahribat hasıl oldu."[499]

Danişmendli ülkesi dahil Anadolu'da, Türkiye Selçuklu ülkesini hatırı sayılır bir güce ulaştıran Sultan Mesud, Ermenilere karşı düzenlediği sefer ve Kilikya'yı tümüyle elde etmek maksadı ile harekete geçtiyse de (1154) ortaya çıkan veba salgını ve çeşitli doğal felaketler nedeniyle seferini yarıda bırakıp Konya'ya döndü. Hastalanınca ölümünü hisseden Sultan Mesud, seferlerde sürekli yanında götürdüğü oğlu II. Kılıç Arslan'ı kendi yerine tayin etti ve diğer iki oğlu Dolat ve Şahinşah'ı da ona tabi kıldı. 1155 yılının Nisanına doğru[500] otuz dokuz yıllık bir saltanattan sonra Konya'da gözlerini yuman Sultan Mesud, babasının tahtını elde ettiğinde Selçuklu Devleti çok küçülmüş ve

496- Torsa, Kommagene bölgesinde, Fırat Irmağı kıyısında birköy. Bilge Umar; a.g.e., s.770.

497- Bu köyün yeri hakkında bilgimiz yok, ancak benzer isimlerin (Phousipara) Malatya bölgesindeki yerlere işaret ettiğini B. Umar'ın eserinde gösterilmektedir. B. Umar; a.g.e., s.662.

498- Malatya'dan doğuya uzanan doğal yol üzerinde bugünkü ilçe merkezleri Pötürge ile Sivrice arasında Keferdiz / Doğanyol dolaylarında Fırat'ın batı kıyısında bir hisar.

499- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.390.

500- Claude Cahen, a.g.e., s.33.

Konya havalisine sıkışmıştı. Sabırlı ve ince bir siyasetle Danişmendlilerin Anadolu üzerindeki hakimiyetine son verdi. Bizans'ın ve Haçlıların ordularını yenerek zamanın en büyük hükümdarlarından biri oldu. Mesud, adil bir hükümdardı. Hristiyan tebanın hakkını da korurdu.(501)

II. KILIÇ ARSLAN DÖNEMİNDE MALATYA (1155-1192)

Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'un ölmesi ile Malatya'nın siyasi durumu yeniden 1152 yılı öncesine döndü. 1152 yılında Malatya'yı kuşatan Sultan Mesud'a şehrin o günkü hakimi Zülkarneyn itaatini bildirmişti.

Ancak Mesud'un ölümü II. Kılıç Arslan'ın iktidara gelmesi ile beklenildiği gibi kardeşler arasındaki iktidar mücadelesinin başlamasının yanında Anadolu'da hakimiyeti yeniden elde etmeye çalışan Danişmend oğullarının bu iktidar mücadelelerinde taraf olması, Malatya'nın da doğal olarak siyasi konumunu da belirsizliğe sürükledi. Dolayısıyla Mesud'un ölümünden başlayarak (1155) II. Kılıç Arslan'ın 1178 yılında Malatya'yı kesin olarak Selçuklu topraklarına katmasına kadar yani 1155 yılı ile 1178 yılları arasında Danişmendli ailesine mensup beyler tarafından yönetildiği görülmektedir.

Malatya'nın 1178 yılına kadar geçen sürede mevzubahis olduğu siyasi olaylara ve ortaya çıkan gelişmeleri kısaca vermeden önce 1156 yılında Malatya'daki sosyal yapının ve ilişkilerin kısmen

501- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.247; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.95; Osman Turan, a.g.e., s.193; Claude Cahen, a.g.e., s.33.

anlaşılmasını sağlayacak bir olayı da aktarmadan geçmeyelim. Sözkonusu olayı Abul Farac şu şekilde anlatmaktadır: "Malatya'da Ermeni bir papaz, mahallesinde yaşayan henüz nişanlanan bir genç kızı iğfal etti. Bu papaz, bahis mevzuu olan genç kızı kiliseye götürmüş onunla zina etmek istemiş, zavallı kız bağırmaya başlayınca avucu ile ağzını tıkamış ve böylece bu çirkin cinayeti irtikap etmişti. Kızın üzerinden kalkınca son nefesini almakta olduğunu görünce papas onu elleri ile boğarak öldürmüş, kızın kulaklarını ve şişen parmaklarını kesmiş, küpelerini ve yüzüklerini alarak, kandillerin içinde saklamış. Sonra cesedini bir elbiseye sararak mezbaha içine koymuştu. Bir saat sonra kızın akrabası ve ana babası onu aramaya başlayınca sokakta oynayan çocuklar kızın kiliseyi girmiş olduğunu söylemişlerdi. Papaza aynı sual sorulunca "Evet" dedi "kiliseye girdi, fakat beni görerek utandı ve bir dakika durmadan telaşla çıkıp gitti." Bunlar da papaza inandılar ve dönüp gittiler. Bunlar şehirde araştırmalar yapıyor ve akrabaların evlerine uğrayarak kızlarını bulmaya çalışıyorlardı. Bu sırada bunlar bu mülevves adamın şehir kapısından çıkmakta olduğunu gördüler ve onu yakalayarak hakime götürdüler. Papaz dayak yedikten sonra cinayetini itiraf etti ve kızın cesedini ve kulakları ile parmaklarını gösterdi. Arap-Hristiyan, erkek-kadın bütün şehir halkı toplandılar ve matem tutarak kızı gömdüler. Sonra mülevves adamın .... cesedini yaktılar.[502]

1155 yılında II. Kılıç Arslan'ın iktidara gelişinden 1164 yılına kadar Türkiye Selçuklu Devleti adeta kuşatma altına alınmıştır. II. Kılıç Ars-

502- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.396.

lan'a karşı başta Bizans'ın, Danişmendli Yağıbasan'ın ve Musul Atabeyi Nureddin Mahmud'un öncülük ettiği dört ittifak girişimi gerçekleşmiştir.

Ancak II. Kılıç Arslan'a karşı kurulan II. İttifak cephesi önceki ittifaklardan daha güçlü ve daha tehlikeli olmuştur. 1160 yılında Bizans İmparatoru Manuel, sultanın kardeşi Şahinşah, Sivas'ta egemen olan Yağıbasan, Kayseri ve civarına egemen Zünnun ve Malatya hakimi Zülkarneyn'den meydana gelen ittifak Konya ve civarını merkez edinen II. Kılıç Arslan'ı tümüyle kuşatmaya aldı.[503]

Bu durum karşısında etrafındaki güçlere birtakım tavizler vermek suretiyle çemberi kırmaya çalıştıysa da buna muvaffak olamadığı gibi, kendisine gelin olarak gelen Erzurum Saltuklu beyi İzzeddin'in kızını, Danişmendli Yağıbasan, gelin alayını alıkoydu ve gelini yeğeni Zünnun'a hile-i şer'iyye[504] yaparak nikahladı. Buna çok kızan Kılıç Arslan, Yağıbasan'ın üzerine yürüdüyse de Bizans kuvvetleriyle desteklenen Danişmendli ordusuna yenildi.

Askeri olarak bu ittifak ile başa çıkamayacağını hesap eden II. Kılıç Arslan "Zaferler her zaman kılıç ile olmaz" kuralı gereği olarak diplomatik girişimlere başladı. Bu bağlamda ittifak cephesini bozmak maksadı ile yanına Atabeg Nureddin Mahmud'un kardeşi Emir Miran'ı da alarak (Nureddin Mahmud'a karşı iktidar mücadelesinde bulunuyordu) 1162 yılında o gün bütün siyasi faali-

503- Doğuştan Günümüzem Büyük İslam Tarihi, s.252; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: II, s.97; Osman Turan, a.g.e., s.201; Claude Cahen, a.g.e., s.35 vd.

504- ikinci bir nikahın şer'an caiz olabilmesi için onu cebren İslamiyetten irtidâd ettirdikten sonra yeğeni Zünnun ile evlendirdi.

yet ve entrikaların merkezi olan Bizans'ın başkenti İstanbul'a gitmeye karar verdi.[505]

İmparator Manuel, Sultan Kılıç Arslan'ı büyük bir merasimle karşıladı. Kabul töreni bu çeşit bütün görkemli törenlerde olduğu gibi şaşaa içinde idi.[506] Adına muhteşem ziyafetler ve merasimler düzenlenen Sultan, burada bin kişilik maiyeti ile birlikte 80 gün kaldı.[507] Manuel ile bir anlaşma imzalayan Sultan II. Kılıç Arslan, anlaşmaya göre "imparatorun dostlarına dost, düşmanlarına düşman olacak", Bizans'tan aldığı bazı şehir ve kasabaları iade edecek ve Türkmenler'in akınlarına mani olacaktır.[508] Sultan bu diplomatik girişimi ile hedefini gerçekleştirmiş oldu. İmparatoru bu ittifaktan ayırmayı başardığı gibi bir de yüklü bir parasal yardım aldı.

Türkiye Selçuklu Sultanı, kendisini çepeçevre kuşatan düşmanlarından en tehlikeli olanından böylece kurtulduktan sonra içinde Malatya hakiminin de bulunduğu doğudaki diğer rakiplerine dönebilirdi.

Sultan Kılıç Arslan'ın İstanbul'da anlaşma yaptığı 1162 yılı içerisinde Malatya hakimi Zülkarneyn de öldü ve çocuk yaşta olan oğlu Muhammed onun yerine geçti.

505- Abul Farac, a.g.e., Cilt: II, s.399; Osman Turan, a.g.e., s.301; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.252; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.97; Claude Cahen, a.g.e., s.36.

506- Claude Cahen, a.g.e, s.36.

507- Abul Farac bunu 8 gün olarak vermektedir. Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.399; Nuray Yıldız, M. Ünv. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü 1987-88 Ders Notları.

508- Osman Turan, a.g.e., s.202; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.399; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.97; Claude Cahen, a.g.e., s.36; Doğ. Gün. Büy. İslam Tarihi, s.252.

Kılıç Arslan İstanbul'dan dönünce, başlıca gayesi Sivas hükümdarı Danişmendli Yağıbasan'dan intikam almak ve saltanatı ele geçirmek isteyen Şahinşah'ı bertaraf etmekti. Doğuda Artukoğulları onun müttefiki durumunda idi. Kılıç Arslan 1163'te Yağıbasan'a karşı harekete geçince Artukoğlu Kara Arslan Mardin emiri Necmeddin Alp, Erzen ve Bitlis emiri Fahreddin Devletşah da Fırat nehrini geçip Malatya topraklarına girdiler. Batıda ise Kılıç Arslan'ın saldırısına uğrayan Yağıbasan geri çekiliyordu.

Doğu'da Artuklu Kara Arslan, Mardin emiri Necmeddin Alp ve Bitlis emiri Fahreddin Devletşah Malatya'yı işgal edip Sivas sınırına kadar dayandılar.Batıda ise Kılıç Arslan'ın saldırısı ve Sivas'ı işgal edişi, Yağıbasan'ın işini hayli zorlaştırdı.(509)

Yağıbasan, damadı olan Sultan Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşah'la buluşmak ve birlikte mukavemet etmek üzere Çankırı'ya gitti. Ancak orada ölüm kendisini yakaladı ve 4 Ağuştos 1164 yılında vefat etti.

Danişmendli Yağıbasan'ın ölümü, Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Arslan'ın işini kolaylaştırdı. Sultan, Ankara ve Çankırı bölgesine girerek kardeşi Şahinşah'ı mağlup ve kaçmaya mecbur ederek bu bölgeleri kurtardı. Ardından Danişmend oğullarını takip ederek Elbistan, Darende, Gedik ve Tohma Çayı vadisini ele geçirdi (1165). Tohma Vadisi'ni ele geçiren Selçuklu ordusu, Malatya Kalesini kuşutma gereği duymamıştır. Ya da fazla zaman alacağı düşüncesi ile Orta Anado-

509- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.400; Osman Turan, a.g.e., s.202; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: 2, s.97.

lu'daki Danişmendlileri ortadan kaldırmak gayesi ile Kayseri ve Zamantı'ya yönelerek Zünnun'un idaresine son verdi (1169). Zünnun ve Şahinşah atabeg Nureddin'e sığındı.[510]

Kuzey ve Orta Anadolu bölgesini, Türkiye Selçuklu Devleti'nin topraklarına kesin olarak katan Sultan Kılıç Arslan Anadolu birliği için son derece önemli olan "Fırat'ın Anahtarı" durumundaki Malatya'yı da topraklarına kesin olarak katmak istediği de bir gerçekti.

Bu arada 1169 - 1170 yıllarında Danişmendli ailesine mensup kişiler tarafından yönetilen Malatya'da garip gelişmeler meydana geliyordu. 1162 yılında Malatya hakimi Zülkarneyn ölünce, oğlu Muhammed yerine geçmişti. "1170 yılında Malatya emiri Muhammed, eşraf ve ahali tarafından, bir fahişe ve büyücü olan bir kadına bağlılığı dolayısıla umumi bir nefret kazanmış olduğundan" ve "komutanların da isyanı sonucunda"[511] büyücü kadını alarak Malatya'dan çıktı ve bir yerden bir yere gitmek suretiyle bir hayli dolaştı. Eşraf ve ahali onun yerine küçük kardeşi Ebul Kasım'ı getirdiler."[512] "Bir yıl sonra (1171) Malatya emiri Ebul Kasım, Zaid Kalesi (Harput ve civarı) sahibi Artuklu Kara Arslan'ın kızı ile evlendi. Düğün esnasında birçok eğlenceler yapılmış, sonra ata binerek hüner gösterilmiş, fakat bu sırada Ebul Kasım atından düşerek ölmüş ve böylece sevinç mateme dönüşmüştü. Bunun üzerine Malatya ahalisi onun küçük kardesi Afridun'u (Feridun)

510- Osman Turan, a.g.e., s.203; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.402; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.97; Claude Cahen, a.g.e., s.37.
511- Claude Cahen, a.g.e., s.38.
512- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.409; İslam Ansk. Malatya Maddesi; Claude Cahen, a.g.e., s.38.

yerine geçirdiler ve kadın istemediği halde kardeşinin karısını ona verdiler."[513] Muhtemelen, Malatya'dan çıkarılan Emir Muhammed Sultan II. Kılıç Arslan'a sığınarak onu Malatya seferine teşvik ediyordu.[514] Sultan Kılıç Arslan, yukarıda izah ettiğimiz üzere Malatya'nın stratejik konumunu da göz önünde bulundurarak Malatya üzerine yürüdü ve kuşatmaya başladı. Ancak Musul atabeyi Nureddin Mahmut Ortadoğu'da haçlılarla yaptığı mücadeleyi kazanmış güney bölgesini emniyet altına almıştı. Bu kez kuzeyde Anadolu'da etkili olmak istiyordu. Bu amaçla Nureddin Mahmud Malatya'nın Kılıç Arslan'ın eline geçmesi halinde anayolların ve Fırat boylarının tehlikeye düşeceğini düşünerek müdaheleye karar verdi. Bu durumda Malatya'yı kuşatan Kılıç Arslan muhasarayı terk etti.Giderken de Malatya'dan 12000 kişiyi sürgün ederek Kayseri'ye döndü.[515]

Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da güçlen-mesini istemeyen Musul Atabeyi Nureddin Mahmut, muhtemelen Türkiye Selçuklu Devleti'nin, Süleyman Şah dahil, daha sonra gelen hemen her sultan, ne zaman Anadolu'da birlik oluştursalar hemen Selçukluların asıl merkezine doğru yayılmayı tercih etmişlerdir. Nureddin belki de bunu bildiği içindir ki 1172'de II. Kılıç Arslan'ın kudret ve hakimiyetini engellemek için, Sultan'ın kardeşi Şahinşah, Mardin ve Harput Artuklularını, Ermeni Mleh'i ve Danişmendli Sivas hükümdarı İsmail'i de yanına alarak Kılıç Arslan'dan bazı isteklerde

513- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.410.
514- Osman Turan, a.g.e., s.203.
515- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.410; Osman Turan, a.g.e., s.203; İslam Ansk. Malatya Maddesi; Claude Cahen, a.g.e., s.38.

bulundu. Olumlu cevap alamayınca da Anadolu'ya girdi ve Kayseri yakınlarında savaşa tutuştular. Ancak her iki taraf da bir sonuç alamadı. Atabeg Nureddin Mahmud'un 1174'te ölmesi üzerine Sultan'a karşı ittifak kuranlar da kendiliğinden dağıldılar.Böylece II. Kılıç Arslan'ın Anadolu hakimiyeti önünde hiçbir engel kalmamış oldu.(516)

Bu arada 15 Şubat 1175'te Malatya'da bir darbe gerçekleti. Kılıç Arslan'ın himayesine giren ve ondan Ereğli'yi alan Melik Muhammed, Malatya'dan iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra birçok maceralar yaşadı. Bir ara Nureddin Mahmud tarafından Bire'de hapiste tutuldu. Onun ölümü üzerine gizlice ve tebdili kıyafet (tanınmamak için kıyafet değiştirmek) yaparak Malatya'ya girdi. Barsuma Manastırı papazları ve şehirdeki dostları kendisine yardım etti. Ve geceleyin kalede bulunan saraya girerek kardeşi Feridun'u yatağında öldürüp Malatya beyliğini ele geçirdi.(517)

Daha önceki konularımızdan da hatırlanacağı gibi 1170 yılında Muhammed, bazı gayri ahlaki davranışlarından dolayı, Malatya'da bir isyan meydana gelmiş ve tahtından indirilip şehirden sürülmüştü. O zamandan beri Nureddin'in, Frankların ve kendisine Karadeniz Ereğlisini veren Kılıç Arslan'ın yanında yaşamıştı. Daha önceleri de Malatya'yı ele geçirmeyi denemiş fakat Nureddin'e esir düşmüştü.(518)

Türkiye Selçuklu Sultanı, imparator Manuel

516- Doğ. Gün. Büy. İslam Tar., s.252-253; Abul Farac, a.g.e., Cilt: II, s.410; Osman Turan, a.g.e., s.203-205; Claude Cahen, a.g.e., s.39.
517- Prof. Dr. Osman Turan, a.g.e., s.205; İslam Ansk. Malatya Maddesi.
518- Claude Cahen, a.g.e., s.43.

ile 1162 yılında bir anlaşma yaptıktan sonra Manuel Bizans'ın Balkanlardaki rakipleriyle hasaplaşırken, II. Kılıç Arslan da doğudaki rakipleriyle hesaplaşmak için fırsat yakalamışlardı. Ancak 1176'ya gelindiğinde söz konusu anlaşmanın artık yavaş yavaş hükmünün ortadan kalktığı görülüyordu. Zira Selçuklu Devleti'nin resmi politikasından ayrı olarak özellikle Eskişehir ve civarında toplanmış olan yaklaşık 100 bin göçebe Türkmen feodal yapıları gereği olarak Selçuklu Devleti'nden ayrı olarak Bizans'a yönelik ciddi saldıralar gerçekleştirip ağır zayiatlar verdiri-yorlardı. İmparator, hem bu duruma bir son vermek hem de Anadolu'da bütün rakiplerini alt edip güçlenen Selçuklulara büyük bir darbe vurmak amacıyla harekete geçti. Denizli yakınındaki Myriokephalon vadisinde yapılan savaş,Bizans için tam bir hezimet oldu (Eylül 1176). Bir yüzyıl sonra gerçekleşen ikinci bir Malazgirt Zaferi oldu.[519]

Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun kapıları müslüman Türkler'e açılmışken, Miryokefalon Savaşı ile de Anadolu'da Bizans'ın artık saldırı yeteneğinin tümüyle yok edildiği ve savunmaya geçmek zorunda bırakıldığı bir savaş olmuştur.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE MALATYA

MALATYA'NIN FETHİ

Miryokefalon Savaşından sonra Kılıç Arslan'ın ilk hedefi, Selçukluların eskiden beri ilhaka ve elde tutmaya çalıştıkları Malatya oldu. Bu maksatla Sultan, Bizans ile antlaşma yaptıktan sonra büyük bir orduyla hareket ederek 1178'de

519- Claude Cahen, a.g.e., s.42

Malatya'yı kuşattı. Uzun bir kuşatma olacağı düşünülmüş olmalı ki askerler kendileri için tuğladan, sultan için de mezar taşlarından evler yaptılar.(520) Sultan, Malatya seferine çıktığı sırada, Nureddin Mahmud'un ölümünden sonra Mısır ve Suriye'ye hakim olan Selahanddin-i Eyyubiye de, elçi göndererek Bizans'ı mağlup ettiğini ve barış yaptığını bildirdi. Bu sırada Malatya'da hüküm süren kıtlık dolayısıyla halk tarafından şehrin teslim edileceğinden korkan Danişmend emiri Muhammed, Sultandan hayatını teminat altına alan bir ahidname elde ettikten sonra Malatya'yı terkedip Hanzit Kalesi'ne (Harput) gitti. Sultan da dört aylık bir kuşatmadan sonra 25 Ekim 1178 Çarşamba günü Malatya'ya girdi.Halk çok memnun oldu. Böylece Malatya da, Türkiye Selçukluları topraklarına kesin olarak katılmış oldu. Kılıç Arslan, Yukarı Fırat'ın anahtarı olan Malatya'yı alarak babasının ve kendisinin emelini gerçekleştirmiş oldu. Ayrıca 1125'te beri devam eden Danişmendli hakimiyetine de son verildi.(521)

1178'DEN II. KILIÇ ARSLAN'IN 1192'DEKİ ÖLÜMÜNE KADAR GEÇEN SÜREDE MALATYA

Fırat'ın anahtarı olan Malatya'yı 1178 yılında kesin olarak elde etmesinden sonra II. Kılıç Arslan, kızına kötü davranan Artuklu hükümdarı Nureddin Mahmud'un üzerine yürüdü.(522)

II.Kılıç Arslan'ın Doğu'ya doğru yayılma siya-

520- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.424

521- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.424; Claude Cahen, a.g.e., s.43; Doğ. Gün. Büy. İslam Tarihi, s.255; A. Sevim - Yaşar Yücel, Cilt: I, s.99; İslam Ansk. Malatya Maddesi; Osman Turan, a.g.e., s.211

522- Abul Farac Tarihi, Cilt: 2, s.426; Osman Turan, a.g.e., s.212; Claude Cahen, a.g.e., s.44

setini de gösteren bu seferi, Nureddin Mahmut'tan sonra Mısır, Filistin ve Suriye topraklarına sahip olan Selahaddin-i Eyyubi'nin gazaba gelmesine sebep olmuştu. Durumun ciddiyetini gören II. Kılıç Arslan maharetli veziri İhtiyareddin Hasan'ı, Selahaddin'e gönderdi. Maharetli vezir her iki müslüman hükümdar arasındaki muhtemel savaşı önlediği gibi, Doğu ve Güney Doğu'da Ermeni Mleh'in ölümünden sonra tehlikeli olmaya başlayan III. Rupen'e (1178-1187) karşı ortak hareket etme kararı alındı. Bu amaçla Ermenilere karşı ortak bir hareket düzenleyen Kılıç Arslan ve Selahaddin, Ermeni Kralının barış istemesi, esirleri serbest bırakması ve bol para göndermesi üzerine savaştan vazgeçildi (1180). Selahaddin Mısır'a dönerken Kılıç Arslan ise Malatya'ya döndü.(523)

1180 - 1181 yılını Sultan, Malatya'da geçirdi. Malatya'da iken şehrin imarı ile ilgilendi ve surları tamir ettirdi.(524) Tarihi kayıtların, bir entellektüel olarak gösterdiği Sultan Kılıç Arslan, Malatya'da iken şehrin Süryani Patriği Mihail ile tanışmıştır. Onunla bir takım dini ve felsefi tartışmalar yapmış ve onunla dostluk kurmuştu. Hatta Malatya'dan ayrıldıktan sonra 1182 yılı içerisinde Uluburnu, Kütahya ve Eskişehir yöresinde çok önemli yerleri fethedince, Malatya'da dostluk kurduğu Süryani Mihail'e bir mektup (fetihname) gönderdi. Mektubuna: "Kapadokya, Suriye ve Ermenistan'ın Büyük Sultanı Kılıç Arslan'dan, Barsuma manastırında oturan sultanımızın dostu, bize dua eden ve devletimizin zaferlerinden

523- Abul Farac; a.g.e., Cilt: 2, s.426; Osman Turan, a.g.e., s.213; Claude Cahen, a.g.e., s.44; Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, s.256; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: 1, s.99.

524- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.426; İslam Ansk. Malatya Maddesi.

memnun olan patriğe..." diye söze başlamıştır.[525] Sultan Kılıç Arslan'ın 1182 ve 1183 yılında Malatya'ya yeniden geldiği kaydedilmektedir.

"Süryani Mihail Vekayinamesi" adı altında önemli bir tarih eseri de olan Malatyalı Patrik Mihail'in verdiği bilgilere göre "Malatya'ya gelişinde onun ve Müsüman alim ve filozofların katılımıyla huzurunda dini ve felsefi tartışmalar yaptırırdı. Bu hristiyan alimine göre Sultan daima yanında Kemaleddin adlı bir filozof bulundururdu. Malatya'ya gelince patriğe dostane bir mektup, ruhani bir âsâ ve altınlar göndermişti. Ayrıca Barsuma manastırana üç emir ile birlikte bir kıta asker göndermiş, Patrik Mihail'i davet etmiş ve gelişinde onu bizzat karşılamıştı. İslam ananesine aykırı olmasına rağmen onu elinde İncil ve haç bulunduğu halde kabul edeceğini bildirmişti. Böylece Mihail ve maiyeti haçları mızrakların ucunda kaldırarak ve dini şarkılar (ilahiler) söyleyerek Sultan'ın huzuruna çıktılar. Sultan, patriğin elini öpmesine müsaade etmeden kendisini kucakladı. Onunla dini meseleler ve Kitab-ı Mukaddes üzerine konuştular. Hatta Patrik Mihail'in rivayetine göre dini bahislere girişince Sultan'ın gözlerinden yaşlar gelmeye başladı. Bu sohbetten çok memnun olan hristiyanlar kiliseye giderek sultan ve milleti için dua ettiler. Kılıç Arslan, Malatya'ya son gelişinde bir ay kaldı. İkameti esnasında patriğe çeşitli sualler sormuş, hediyeler göndermiş ve Barsuma manastırını vergiden affeden bir de ferman vermişti.

Sultanın bu hürriyetçi davranışları şüphesiz her türlü din mensuplarını kendisine bağlayacak

525- Süryani Mihail, Osman Turan, a.g.e., s.214-215.

derecede büyük ve siyasi idi.[526] Ayrıca bu dönemin Malatya'sındaki hem etnik çeşitliliğin, hem farklı din mensuplarının bir arada barış içinde yaşadıklarını hem de entellektüel iklimin hangi boyutlarda olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir.

TÜRKMENLERİN MALATYA İSTİLASI

Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, Karahıtaylara ve Oğuzlara yenik düşüp esir edilince, İran ve Türkistan bölgesinde istikrar kalmadı. Bu durumda zaten Batıya doğru sürüp giden bir Türkmen göçü söz konusu idi. Bu olaydan sonra, Anadolu'ya doğru gerçekleşen Türkmen göçü daha da ciddi boyutlara ulaştı. Anadolu'ya gelen Türkmenler ile Anadolu'nun diğer sakinleri arasında kaçınılmaz olarak bir takım mücadeleler yaşandı. Bu mücadelelerin en mühimi 1185 yılında yaşandı. Bir Türkmen göçü sırasında Kürtler baskın yapmak için Mardin bölgesinde pusuya yattılar. Türkmenlerin bunları yakalayıp öldürmesi ile büyük bir çarpışma oldu. Her iki taraftan 10 bin kişi öldü. Nusaybin ve Musul taraflarında ortaya çıkan çatışmalarda Kürtler mağlup oldu. Ve Orta Anadolu'ya doğru göç etmek zorunda kaldılar. Ermenilerin, Kürtlere yataklık ettikleri düşüncesi ile Türkmenler, Ermeniler'den 36.000 kişiyi esir aldılar ve köle olarak sattılar.[527] Bu arada Malatya'yı da istila eden Türkmenler Klawdia (Keferdiz / Doğanyol dolaylarında Fırat'ın batı kıyısında bir hisar, kale)[528] bölgesinde şiddetli çatışmalar meydana

526- Osman Turan, a.g.e., s.230-231; Süryani Mihail, s.309-391, 394, 395.
527- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.440; Osman Turan, a.g.e., s.216.
528- Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, s.368.

geldi.[529] Selçuklu idaresi, Türkmenlerin din, ırk gözetmeksizin Gürcistan sınırından Kapadokya'ya[530] kadar gerçekleştirdikleri bu istila hareketine karşı önlemler almaya başladı. Malatya ve Kapadokya bölgesinde takibata uğrayan Türkmenler, Kilikya'daki Ermeni topraklarına girdiler.[531] 1185-1187 yıllarında gerçekleşen bu Türkmen istilası Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin siyasi yapısını etkilemediği,[532] ancak II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi onbir oğlu arasında paylaşması oğullar arasında iktidar mücadelesi başlayınca bu Türkmen grupların, iktidar kavgalarında taraf olup önemli bir rol oynadıkları kabul edilir.[533]

II. KILIÇ ARSLAN'IN ÜLKEYİ PAYLAŞMASI ve MALATYA'NIN YENİ KONUMU

II. Kılıç Arslan 1188-1189 yılına gelindiği zaman, artık yaşlanmış ve devleti aktif olarak yönetemez duruma gelmişti. Sultan bu durumda daha önce Göktürklerin, Karahanlıların ve Büyük Selçuklu hükümdarlarının başvurduğu eski Türk feodal ananesine başvurdu. Buna göre ülkeyi onbir oğlu arasında paylaştırdı. Bu paylaşıma göre:

1- Kutbeddin Melikşah; Sivas ve Aksaray'a,

2- Rükneddin Süleymanşah; Tokat ve havalisine,

3- Nureddin Sultanşah; Kayseri bölgesine,

4- Muğisiddin Tuğrulşah, Elbistan bölgesine,

5- Muiziddin Kayserşah, Malatya'ya

529- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.440; İslam Ansk. Malatya Maddesi; Osman Turan, a.g.e., s.216.
530- Claude Cahen, a.g.e., s.52.
531- Osman Turan, a.g.e., s.216.
532- Claude Cahen, a.g.e, s.53.
533- Claude Cahen, a.g.e., s.54

6- Muhyiddin Mesud; Ankara, Çankırı, Kastamonu, Eskişehir bölgesine

7- Gıyaseddin Keyhüsrev; Uluburnu ve Kütahya bölgesine

8- Nâsıreddin Berkyarukşah; Niksar ve Koyulhisar bölgesine

9- Nizameddin Argunşah; Amasya'ya,

10- Arslanşah; Niğde'ye,

11- Sencerşah ise Ereğli ve civarına tayin olundular.(534)

1188 ve 1189'da gerçekleşen bu taksim sırasında Muiziddin Kayserşah'ın Malatya'ya gidip göreve başladığı görülmektedir. İbni Bibi'nin verdiği bilgilere göre, Malatya dahil diğer bütün melikler bulundukları bölgelerde son derece bağımsız davranmışlardır. Kendi adlarına para bastırıp hutbe okutan, hatta dış devletlerle bile diplomatik münasebetler kuracak kadar rahat hareket eden bu melikler, sadece yılda bir kez başkent Konya'da bir araya gelirdi. Tekrar sorumlu oldukları yerlere dönerlerdi.(535)

Kendi adına basılmış para ve yazılmış kitabeleri günümüze kadar gelen Malatya Meliki Muiziddin Kayserşah,(536) öyle anlaşılıyor ki 1191 yılına kadar problemsiz bir şekilde Malatya'yı yönetmiştir.

534- İbni Bibi, a.g.e., s.24; Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, s.256-257; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: 1, s.100; Claude Cahen, a.g.e., s.53; Osman Turan, a.g.e., s.217; İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 12, s.83.

535- İbni Bibi, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, Çeviren: M. Nuri Gençosman, Ankara 1941, Uzluk Basımevi, Malatya Kütüphanesi, D. No: 886, s.24.

536- Osman Turan, a.g.e., s.218

Ülkeyi paylaşan bu Meliklerin her biri kendi şehirlerini bir kültür merkezi haline getirmek istedikleri görülmektedir. Sanata ve edebiyata meraklı olan melikler, sanat ve edebiyat adamlarını da koruyup kollamışlardı.

Nitekim Malatyalı Muhammed b. Gazi'yi, Tokat ve civarına egemen olan, Rukneddin Süleymanşah, Tokat'a davet etmiş ve onu himaye etmiştir. Malatyalı Muhammed b. Gazi de ona "Ravza't ül-Ukul" adlı terbiyevi eserini ona ithaf etmiştir. Aynı Melik, kardeşi Sivas ve Aksaray Meliki Kutbeddin Melikşah ile arası açılınca, şiire olan tutkunluğunun ifadesi olarak şu tehditkâr beyiti göndermiştir:

Ey Kutup! Felek gibi senden baş çekmem
Seni bir nokta gibi daireye çekmeyince
Vücudumun derileri omzumdan çıksın
Başının kasesinden perçemini çekmezsem(537)

Sanat ve edebiyat adamlarının meliklerin saraylarında bu derece kıymetlendiği bir kültür ikliminden şüpesiz Malatya da nasibini almıştır.

Babalarının yaşlı ve hasta olmasından istifade eden kardeşler, babalarından sonra sultan olmak için amansız bir mücadele verdikleri bir sırada üçüncü haçlı seferi gerçekleşti (1190). Muiziddin Kayserşah'ın Malatya'da Melik olduğu bir zamanda gerçekleşen bu üçüncü haçlı istilasının nedeni 1187 yılında Eyyubi hükümdarı Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü hristiyanlardan kurtararak bölgedeki haçlı kontluklarına son vermesi idi.(538)

537- İbni Bibi, a.g.e., s.35; Osman Turan, a.g.e., s.218; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: 1, s.103.
538- Abul Farac; a.g.e., Cilt: 2, s.444-446; Osman Turan, a.g.e., s.220;

Sultan II. Kılıç Arslan ile anlaşan Haçlı ordularının komutanı Alman İmparatoru Fredrick Barbaros, Anadolu'dan geçerken bağımsız hareket eden Türkmen grupların saldırısına uğrayarak büyük kayıplar verdi.(539)

Haçlı dalgası geçtikten sonra Sivas ve Aksaray Meliki Kutbeddin Melikşah, bir şekilde Konya'yı ele geçirip babası Kılıç Arslan'ı hükmü altına alarak onun namına, fakat hakikatte saltanatı kendi hesabına sağlamak maksadı ile harekete geçmiş ve kardeşlerini ortadan kaldırmak için yaşlı ve hasta sultanı sürüklemişti. (1189)

Nitekim Orta Anadolu'da hakimiyetini kurmaya çalışan Melikşah, Malatya Meliki bulunan kardeşi Muiziddin Kayserşah'ı da sıkıştırınca o da 1191'de Selahaddin Eyyubi'ye sığınmış, kardeşinin babasına tahakkum ederek memleketi Malatya'yı elinden almak istediğini şikayet etmişti. Selahaddin de, Anadolu'ya hükmetme siyaseti gereği olarak Yukarı Fırat'ın anahtarı olan Malatya'yı kontrol etmek amacı ile Malatya Melikinin yardım talebini kabul etmiş, Kutbeddin Melikşah'a bir mektup göndererek onu Malatya üzerindeki emellerinden vazgeçirmiş ve Muiziddin Kayserşah'ın Malatya'ya yeniden dönmesini sağlamıştı. Hatta Malatya Meliki Muiziddin Kayserşah ile ittifakını sağlamlaştırmak gayesi ile Selahaddin, kardeşi Melik Adil'in kızını zevce olarak verdi. Böylece Kayserşah Malatya'ya döndü ve 1200 haziranına kadar hüküm sürdü.(540)

A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.100; Claude Cahen, a.g.e., s.55.

539- Osman Turan, a.g.e., s.220 vd; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: 1, s.100; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.257-258; Claude Cahen, a.g.e., s.55.

540- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.458; Osman Turan, a.g.e., s.227-251;

II. KILIÇARSLAN'IN ÖLÜMÜ VE KARDEŞLER ARASI TAHT MÜCADELESİ SIRASINDA MALATYA'NIN DURUMU

Ağustos 1192 tarihinde II. Kılıç Arslan 77 yaşında ve 38 yıl süren bir saltanattan sonra oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i resmen halefi (ardılı) ilan ederek öldü.(541) Keyhüsrev 1192-1196 yılları arasında yaşadığı birinci saltanat döneminde (ikinci saltanat dönemi uzun bir sürgün döneminden sonra 1205-1211 yıllarında yaşayacaktır) Malatya'nın siyasi konumunda herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır.

Keyhüsrev bu dönemde, özellikle hristiyan halkı Konya civarında Akşehir'e yerleştirerek ülkede imar, iskan ve üretimi artırarak III. Haçlı istilasında zarar gören ülkeyi yeniden mamur etmeyi hedeflemiştir.

Sürgün yıllarında Malatya'ya da uğrayacak olan Keyhüsrev'in bu iktidarı ancak beş yıl sürmüştür. İbni Bibi'nin ifadesiyle saltanatı ele geçirmeye çalışan Rükneddin Süleyman Şah'ın "gönlü ayrılık ve matem ateşi ile yanıyordu."(542) Bir an önce Konya'yı ele geçirip saltanatı elde etmek isteyen Rükneddin Süleymanşah 1196 yılının sonlarında Konya'yı ele geçirdi ve kardeşi Gıyaseddin Keyhüsrev'in Konya'dan selametle ayrılmasına müsaade etti.(543)

Anadolu Selçuklu tahtına oturan II. Süleyman

İslam Ansk. Malatya Mad.; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: 1, s.103; Claude Cahen, a.g.e., s.57.

541- Claude Cahen, a.g.e., s.57.

542- İbni Bibi, a.g.e., s.25.

543- İbni Bibi, a.g.e., s.25-26; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.463; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.103; Osman Turan, a.g.e., s.246-247; Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, s.260.

(Rükneddin Süleymanşah) 1196/7'de iktidarını ilan edince, kardeşlerinden Amasya Meliki Argunşah, Niksar ve Koyulhisar Meliki Berk Yarukşah ile Elbistan Meliki Mugisiddin Tuğrulşah yeni sultana bağlılıklarını arz ederlerken, Ankara Meliki Muhyiddin Mesud ile Malatya Meliki Muiziddin Kayserşah Sultanı tanımak istemediler.

Anadolu'da Selçuklu birliğini kurmaya çalışan yeni sultan, itaat etmeyi reddeden Malatya Meliki Kayserşah, esasında kayınpederi Eyyubiler'den destek buluyordu. Eyyubiler'e damat olan Kayserşah'ın Malatya'da bağımsız hareket etmesi, Haziran 1200 yılına kadar sürecektir.(544)

SÜRGÜN SULTAN MALATYA'DA

Gıyaseddin Keyhüsrev, kardeşi Rükneddin Süleymanşah tarafından, tahttan indirilip sürgüne gönderilince, Gıyaseddin, önce Kilikya'ya Ermeni Kralının misafiri oldu. Ardından Elbistan Meliki kardeşi Tuğrulşah'ın yanına geldi ve iyi muamele gördü.

İbni Bibi'nin verdiği bilgilere göre sürgün sultan "birkaç gün sonra Malatya'ya hareket etti. Sultanın geleceğini Malatya Meliki olan kardeşi Muiziddin Kayserşah'a haber verilince istikbal ve ziyafet tedarikiyle meşgul oldu, bütün maiyeti ve tabileriyle birlikte kardeşini karşıladı, onu uzaktan görünce, elini öpmeye koştu. Büyük kardeşi Rükneddin Süleymanşah'ın gadir ve zulmünden ve kendisinin memleketten uzaklaştırılarak saltanat ve tahtından ayrı düşmesinden duyduğu teessürleri anlattı. Hep birlikte ve büyük hürmet tezahürleri arasında şehre indiler. Muiziddin, sarayında her

544- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.103-104; Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, s.260; Osman Turan, a.g.e., s.248

türlü istirahat esbabını hazırlamış ve kardeşinin hizmetine adamlar tahsis etmişti. Her gün başka türlü eğlence tertibiyle hürmet ve itibar gösterdi.

Bir gün muhabbet esnasında Sultan Gıyaseddin'in önünde eğilerek iki dizinin üzerine oturdu ve arz etti ki: "Benim hatırıma bir şey geliyor, eğer izniniz olursa aciz kulunuz sultan Melik Adil'in (kayınbabası) yanına gideyim ve siz sultanımız şimdilik bu uğursuz günler sona erinceye kadar Malatya' ülkesiyle kanaat buyurursunuz" ileride sultanın muradı üzerine saltanat tahtına oturduğu zaman ben de tekrar (Malatya'ya) dönerim.

Gıyaseddin gülümsedi ve dedi ki: "Melik Adil akil bir padişahtır senin delaletinle benim bizzat gidip onunla meşveret etmekliğim daha uygun olur, görelim ne tavsiyede bulunacaktır. Sen kendi mülküne nezaret eder ve neticeyi beklersin. Bakalım zaman, görünmeyen perdenin arkasında ne nakışlar gösterecektir."

Bu konuşmadan sonra Halep tarafına gitmeye karar verildi. Malatya Meliki Muiziddin kendi harem dairesinden, elli bin dinar kıymetinde bir baş sargısı getirterek Gıyaseddin'in hazinedarına teslim etti ve bundan başka da sayısız hediyeler hazırlattı.(545)

Sultanın bundan sonraki sürgün hayatı da macera dolu bir sürece girdi. Şam, Diyarbakır, Ahlat üzerinden Samsun'a ve oradan gemiye binerek Bizans'ın başkenti İstanbul'a gitti. İstanbul'da imparatorla geçirdiği yıllar bir romana konu olacak kadar ilginç olaylarla dolu olan Gıyaseddin Keyhüsrev, 1204 yılında IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'un Latinler tarafından işgal edildiği sırada

545- İbni Bibi, a.g.e., s.27-28.

Kommenler ailesine mensup olduğu anlaşılan Mavrozomes'in kızı ile evliydi ve Mavrozomes'e ait İstanbul yakınlarında bir kalede yaşıyordu.(546) Gıyaseddin Keyhüsrev Şubat 1205 yılında tekrar Konya'da Selçuklu Sultanı oluncaya kadar burada kaldı.

Biz şimdi Gıyaseddin Keyhüsrevi, sürgündeki maceralı hayatıyla baş başa bırakalım ve 1196-1204 yılları arasında Selçuklu Devleti'nin saltanatını ele geçiren Rükneddin Süleyman'ın diğer kardeşleriyle ve Malatya Meliki ile olan mücadelesine dönelim.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi saltanatı ele geçiren Rükneddin Süleymanşah, Anadolu'da kardeşlerini itaat altına alarak Anadolu'da Selçuklu birliğini sağlamaya çalışmışsa da ilk zamanlar bunu gerçekleştirememiştir.

Ancak birliği kurma konusunda kararlı olan Rükneddin Süleymanşah, öncelikle Fırat'ın anahtarı ve Doğu Anadolu'ya geçişte önemli bir konumda olan Malatya üzerine yürüdü ve kuşattı. Sultan, Eyyubilere dayanarak itaat etmeyen ve bağımsızlığını koruyan Muiziddin Kayserşah'ı 1200 haziranında teslim olmaya mecbur etti. Böylece Selçukluların hududu tekrar Fırat vadilerine kadar genişledi. Malatya'yı kaybeden Muiziddin Kayserşah da, kayınpederi Melik Adil'e (Selahaddin Eyyubi'nin kardeşi) sığındı. Eyyubi hükümdarı da damadına Urfa'da mevkiine uygun bir hayat temin etti.(547)

546- Gıyaseddin Keyhüsrev'in sürgün hayatının ayrıntılarını bknz. İbni Bibi, a.g.e., s.27 vd.

547- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.474; Osman Turan, a.g.e., s.251; İslam Ansk. Malatya Maddesi; Claude Cahen, a.g.e., s.58; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.203-204; Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, s.260; İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 12, s.84, 146, 147.

Rükneddin Süleymanşah, Malatya'yı aldıktan sonra Gürcistan seferine katılmakta isteksiz davranan Erzurum Saltukluların üzerine yürüdü.[548] Saltukluları ortadan kaldıran Süleymanşah, kardeşi Elbistan Meliki Muğisiddin Tuğrulşah'ı önce Malatya'ya daha sonra Erzurum valiliğine atadı. Bu durum Selçukluların bu dönemde yayılma alanını da belirlemiş oluyordu.[549]

Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1192-1196 Birinci İktidar Dönemi) aksine Rükneddin Süley-manşah (1196-1204) Selçuklu Devleti'nin Doğu ve Kuzey sınırlarına öncelik vermiştir. Hatta daha ileri bir siyaset olarak Rükneddin'in doğuda bir İslam birliğine yönelme eğilimi de görülmektedir.[550]

Doğudaki gelişmeler Selçukluların lehine gelişiyordu. Nitekim Sümeysat (Samsat / Adıyaman) hakimi, Selahaddin Eyyubi'nin oğlu Melik Afdal, amcası Melik Adil'e olan güvensizliğinden dolayı Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleymanşah tarafından himaye edilirken (1203) (ilginçtir ki Selçuklu Meliki Malatya hakimi de bir zamanlar Eyyubi hükümdarı Selahaddin tarafından himaye edilmişti) Harput Emiri Artuklu Kara Arslan'ın torunu Nizameddin de yine aynı gerekçelerle yani amcazadesi Amid'de (Diyarbakır) oturan Nasreddin Mahmud'un tacizine uğrayınca o da Selçuklu Sultanından destek ve himaye gördü.[551] Böylece Selçuklular Fırat Su yolunu emniyet altına almış oldular.[552]

548- İbni Bibi, a.g.e., s.37-38
549- İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 12, s.146-147
550- Claude Cahen, a.g.e., s.61.
551- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.475; Claude Cahen, a.g.e., s.62; O. Turan, a.g.e., s.260-261; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.262.
552- Claude Cahen, a.g.e., s.62.

1202 yılında Gürcistan Kraliçesi Thamara ile Kars-Sarıkamış civarında yaptığı savaşı kaybeden Rükneddin Süleymanşah, Ankara Meliki kardeşi Mesud'u ortadan kaldırıp, Gürcü Kraliçesi ile bir kez daha karşılaşmak ve intikam almak maksadı ile harekete geçti. Ancak Konya-Malatya arasında 6 Temmuz 1204'te şiddetli bir kolunç hastalığına tutularak bir hafta içinde öldü.(553)

GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN İKİNCİ SALTANAT YILLARI VE MALATYA (1205 - 1211)

Gıyaseddin Keyhüsrev 1096 yılında Konya'dan ayrılmak zorunda kalmıştı. Dokuz yıl sürmüş olan bu sürgün hayatının başlangıcında, Malatya'da geçen süreyi daha önceki sayfalarımızda İbni Bibi'nin ayrıntılı anlatımı ile vermiştik. İbni Bibi'nin ayrıntılarını verdiği bu sürgün hayatının büyük bir kısmı İstanbul'da Bizans soyundan dayılarının yanında geçmiştir.(554)

Gıyaseddin Keyhüsrev, sürgün hayatının bitmesine bir yıl kala, yani 1204 yılında Latinler (IV. Haçlı Seferi) İstanbul'u işgal etti. Bu sırada Gıyaseddin, kayınbabası Mavrozomes'e ait olan İstanbul yakınlarında bir kalede kalıyordu.

6 Temmuz 1204 yılında Konya-Malatya yolunda Rükneddin Süleymanşah'ın ölmesi üzerine henüz çocuk yaşta olan III. Kılıç Arslan'ın tahta geçtiği görüldü. Bunun üzerine Anadolu'da Gıyaseddin Keyhüsrev'e bağlı beyler harekete geçti. Selçuklu emirlerinden Mübarizüddin Ertokuş ile Selçukluların hizmetine girmiş Danişmendli beyleri

553- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.248; İbni Bibi, a.g.e., s.38; O. Turan, a.g.e., s.262; Doğ. Gün. Büy. İslam T., s.263; İslam Ansk. Malatya Mad.; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: 1, s.105.
554- İbni Bibi, a.g.e., s.25 vd.; Osman Turan, a.g.e., s.269.

Muzaferüddin Mahmut, Zahireddin İli ve Bedreddin Yusuf'un büyük çabaları sonucunda Menderes Vadisi'nde bulunan Gıyaseddin Keyhüsrev'e, Hacip Zekeriya adında maharetli bir elçi, tebdil-i kıyafet edilerek gönderildi(555) ve Keynüsrev Konya tahtına davet edildi. Yeni Sultan da Bizans topraklarından ayrılırken, birtakım zorluklarla karşılaştı ise de, Konya'yı elde etmede fazla bir zorluk çekmedi. 1205 Şubat ayında tahta oturdu.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk icraatı, kendisi sürgünde iken Konya'dan Şam'a hicret eden hocası Şeyh Mecdeddin İshak'ı (bu zat 1209'da Malatya'da doğup 1277 yılında Konya'da ölen meşhur Malatyalı alim Sadreddin Konevi'nin babasıdır) güzel bir kaside ile Konya'ya davet etmesidir. "Ey veli siretinde ve peygamber sünnetinde" ifadesiyle hitap ettiği ve gurbet hayatını anlattığı bu şiiri, Mecdeddin İshak'a ulaşır ulaşmaz derhal Konya'ya doğru hareket etti. Sultan, hocasını büyük hürmet ve sevinçle karşılamıştı. Bir müddet sonra büyük oğlu İzeddin Keykavus'u da istediği gibi yetiştirmesi için birlikte Malatya'ya gönderdi.(556) Malatya'da İzeddin Keykavus'a hocalık eden Mecdeddin İshak ve ardından oğlu Sadreddin Konevi'nin, Malatya'daki fikir hayatına önemli katkıları olduğu muhakkaktır.

Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211) büyük oğlu İzeddin Keykavus'u Malatya'ya, ortanca oğlu Alaaddin Keykubat'ı Tokat merkez olmak üzere Danişmend iline ve daha sonra da küçük oğlu Celaleddin Keyferidun'u Koylu-Hisar'a vali olarak

555- Ayrıntılar için: İbni Bibi, a.g.e, s.39-40

556- İbni Bibi, a.g.e., s.43; Osman Turan, a.g.e., s.275; Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, a.g.e., s.266; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.107.

atadı. Bu atamalarla birlikte Selçuklu tarihinde, hatta Türk tarihinde feodal taksim sistemi, tarihe karışmıştır. Bunun yerine merkezi hükümetin güçlendirildiği, taşra idaresinin önemli yetkilerinin merkeze devredildiği yeni bir merkeziyetçi siyasi düzenin benimsendiği görülmektedir. Eski feodal sisteme göre vilayetlere gönderilen Melikler in artık adlarına hutbe okutmalarına, para bastırmalarına ve merkezin emri veya inisiyatifi dışında komşu devletlerle savaş ya da barış yapmalarına müsaade edilmedi.(557)

Uzun süre Bizans'ın başkenti İstanbul'da sürgünde yaşayan Gıyaseddin Keyhüsrev'in burada boş durmadığı ve Bizans'ın merkeziyetçi sistemi hakkında araştırmalar yaptığı söylenebilir. Dolayısıyla ülkeyi sürekli bir kargaşa ortamına sürükleyen feodal taksim uygulaması yerine sınırlı yetkileri olan valilik sisteminin daha yararlı olacağını düşünmüş olmalı.

Bu arada Malatya'da, daha önce Melik olarak görev yapan ancak kardeşi Rükneddin Süleymanşah tarafından oradan atılan Muiziddin Kayserşah, kayınpederi Eyyubi hükümdarı Melik Adil'in yanına sığınmış, onun Urfa'da verdiği ikta'da (belli bir geliri olan arazi) oturmuştu. Kayserşah şimdi sultana gelip eski yurdunu almak ve Melik olmak istedi ise de Gıyaseddin kardeşinin bu isteğini kabul etmedi. Ona çeşitli hediyeler vererek Urfa'ya gönderdi.(558)

Diğer taraftan Rükneddin Süleymanşah döneminde tabiiyetlerini arz eden Artuklu ve Eyyubi

557- Osman Turan, a.g.e., s.276.

558- Abul Farac; a.g.e., Cilt: 2, s.486; Doğ. Gün. Büy. İslam Tarihi, s.266; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: 1, s.107; Osman Turan, a.g.e., s.275-276; İbnül Esir, a.g.e., Cilt: 2, s.170.

Beyleri de yeniden Selçuklu Sultanına bağlılıklarını arz ettiler.

1211 yılına kadar sürecek olan Gıyaseddin Keyhüsrev'in iktidarı döneminde, özellikle ülkenin batısında önemli gelişmeler yaşınıyordu. 1204 yılında Latinlerin (Haçlıların) İstanbul'u işgali üzerine Bizans İmparatorluğu parçalanmıştı. Bu durumda Selçuklular batıdan gelebilecek herhangi bir tehlike olmaması nedeniyle kuzeyde Karadeniz, güneyde Akdeniz sahillerine açılıp, hem askeri, hem siyasi daha önemlisi ticari bir avantaj sağladılar.

Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211) Doğu-Batı, Kuzey-Güney ülkeleri arasında artan ticari faaliyetlerin Türkiye üzerinde düğümlenmesi ve Anadolu'nun milletler arası kervanların geçiş sahası haline gelmesi dolayısıyla, sağlam bir ticari ve iktisadi siyaset takip ediyor; askeri hareket ve fetihlerini de çok defa bu gayeye göre yapıyordu.(559)

Bu maksatla, İbnül Esir'in 1206 tarihi olarak kaydettiği Samsun seferi ile Sultan, Mısır, Suriye, Kayseri, Sivas yolu ile Samsun ve Sinop limanlarına, Kırım (Suğdak) ve İstanbul'a uzanan, doğuya doğru ise Kafkasya istikametine yönelen ticaret yolunu (İpek Yolu) emniyet altına almış oldu. Bizans bakiyesi İznik ve Trabzon merkezli Bizans devletçiklerinin,(560) Samsun üzerindeki emellerini de boşa çıkarmış oldu.

Samsun seferi öncesi, İbnül Esir'in kaydettiği ve Malatya'daki ticari faaliyeti de yakından ilgi-

559- Orman Turan, a.g.e., s.292; Doğ. Gün. B. İslam Tarihi, a.g.e., s.268.

560- 1204 yılında asıl hedefleri Anadolu üzerinden Kudüs olan Haçlılar İstanbul'u işgal edince Bizans'dan kaçanlar İznik ve Trabzon'da devlet kurdular.

lendirdiğini düşündüğümüz gelişmeleri şöyle aktarmaktadır; "Rum Kıpçak (Kırım ve Güney Rusya) Rus vesair ülkelerden gelen yol, karadan ve denizden kesildi. Kimse Keyhüsrev'in memleketine giremediği için halk büyük zararlara uğradı. Çünkü Şam, Irak, Musul, El Cezire ve diğer memle-ketlerden ticaret maksadı ile gelenler Sivas'ta çok kalabalık bir halde yığıldılar ve yol açılmadığı için çok sıkıntılara uğradılar. Sermayesi ile dönebilenler en kârlı olarak kurtulmuştu."(561)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Anadolu'da yaklaşık yüz yıldan bu yana sürüp gelen Haçlı saldırılarına rağmen bu derece yoğun bir ticari hayatın varolmasını doğrusu sadece Gıyaseddin Keyhüsrev'in iktisadi politikalarına bağlamak sanırım eksik bir yaklaşım olacaktır. Kanaatimce bu ticari yoğunluğun diğer nedeni de 1071 Malazgirt Savaşı'nda önce ve sonrasında Orta Asya'dan kopup gelen yüzbinlerce Türk topluluklarının Anadolu'ya tedrici bir şekilde yerleşmeleri, diğer bir taraftan Bizans'ın teşviki ile Orta Avrupa'dan kopup gelen Avrupa milletlerinin de Anadolu'da bir araya gelmiş olmalarıdır.

Yüzbinlerce insanın ölümüne ve iktisadi çöküntülere, açlık ve yokluklara neden olan bu savaşlar, şüphesiz farklı coğrafyalardan, kültürlerden, dinden ve dilden olan bu insanların, savaşa rağmen, birbirleriyle iletişim kurduklarını, birbirlerinin dünyaları hakkında fikir sahibi olduklarını söylemek herhalde yanlış olmaz. Savaşlarla zorunlu iletişim kuran, bu farklı coğrafyaların insanlarının, on yıllar içerisinde birbirlerinin müşterileri olmaya başladıklarını düşünebiliriz.

561- Osman Turan, a.g.e., s.280.

Anadolu'nun gelmiş olduğu bu noktadan Gıyaseddin Keyhüsrev'in, siyasi emniyet ve asayişi temin eden, kervan yollarını emniyet altına alarak, tüccarları uğrayabilecekleri zararlara karşılık bir nevi sigorta sistemi ile koruyan düzenlemeleriyle, sahip olduğu coğrafyayı adeta para getiren köprüye çevirmesine sebep olmuştur. Bugün Türkiye'nin Avrupa-Asya, Karadeniz-Akdeniz arasında bir enerji ve ticaret koridoru haline getirilmesi ile ilgili ortaya atılan iktisadi yaklaşımların, aslında tarihi tecrübe ve temellerinin olduğunu söyleyebiliriz.

Bu dönemde Yukarı Mezopotamya'nın, Fırat Havzasının ve su yolunun önemli bir geçiş yerinde olan Malatya'nın bu yoğun ticari faaliyetlerden nasibini aldığını söylemek elbetteki doğru bir tespit olabilir.

Ticari faaliyetlerin yoğunluğunu gösteren en önemli deliller şüphesiz kervanların ihtiyaç duyduğu Hanlar olsa gerek. Bugün Malatya'da adını tespit edebileceğimiz 20'ye yakın han vardır. Bunların bir kısmı Osmanlı döneminde yapıldığı bilinmekte ise de bir kısmı da Selçuklu döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir. Söz konusu ticaret yolları üzerinde Hanlar önemli bir yer tutardı. Malatya'da adı ve varlığı tespit edilen Hanlar şunlardır: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı (Han), Kötünün Hanı, Küllü Han, Fethiye Han, Yazıhan, Taşhan, Yarımca Han, Şişman Han, Pirot Han, Kömür Han, Alagiz Han, Tepehan, Çat Han, Kalolar Han, Kara Han, Çingene Han, Şahna Han, Kömür Han olarak bilinmektedir.(562)

562- Ahmet Şentürk - Mehmet Gülseren, Malatya'nın Kültürel Yapısı, s.126, Malatya 1995.) Ayrıca Hasırcı yolu üzerinde Kızboğan Deresi yakınlarında Yıkık Han olarak bilinen Han tarafımızdan bilinmektedir. Araştırmacıların gözünden kaçtığını düşündüğüm bu

1207 yılında Antalya'yı alarak Akdeniz ve Kıbrıs ticaretini kontrol eden Selçuklular, 1208-1209 yılında da Maraş'ı alarak Ermenileri cezalandırdı ve güneyi emniyet altına aldı.

Gıyaseddin Keyhüsrev, ölümüne neden olacak seferini ise 1204 yılında Haçlıların İstanbul'u işgal etmeleri üzerine İznik'te devlet kurmuş olan Laskaris'in üzerine gerçekleştirdi.

1211 yılında Alaşehir önlerinde bu savaşı kazanmakta iken bir anlık bir tedbirsizlikten dolayı Sultan Keyhüsrev, bir Bizans askeri tarafından öldürüldü (5 Haziran 1211). İbni Bibi'nin ayrıntıları ile anlattığı bu hadiseden sonra[563] Selçukluların başına altı yıldan beri Malatya'da valilik yapan İzzeddin Keykavus geçti.[564]

İZZEDDİN KEYKAVUS DÖNEMİNDE MALATYA (1211-1220)

Gıyaseddin Keyhüsrev, Konya'ya dönüp ikinci defa tahta oturunca, büyük oğlu İzzeddin Keykavus'u Malatya'ya Melik tayin etti. Çok bağlı ve hürmetkarı olduğu hocası Şeyh Mecdeddin İshak'ı da onunla birlikte göndermek suretiyle genç şehzadenin tahsil ve kültürünü arttırmakla görevlendirilmişti. Nitekim İbni Vasıl da onun Keykavus'un öğretmeni olduğunu kaydeder. Mecdeddin İshak bu sebeple babası üzerinde olduğu gibi, Keykavus üzerinde de çok büyük etkiye sahip idi. Halifeye elçi olarak onu Bağdad'a göndermiş, şeyhin

Han'ın kalıntılarını hatırlıyorum. Sahibi tarafından arazi açmak maksadı ile yıkılan bu Han'ın taşları söz konusu arazi sahibi tarafından köy merkezindeki evlerinde muhafaza edildiğini sanıyorum.O.TUĞRULCA.

563- İbni Bibi, a.g.e., s.47-48.

564- İbni Bibi, a.g.e., s.49; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.491; O. Turan, a.g.e., s.294.

müdahalesi ile kardeşi Alaaddin Keykubad'ı mağlup edince hayatına dokunmamıştı.

Melik İzzeddin'in Malatya'da Melik olarak görev yaptığı dönemde icraatı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.(565)

İzzeddin Keykavus, babasının şehid olmasına kadar takriben altı sene Malatya'da kaldıktan sonra Selçuklu Sultanı oldu. Eskisi gibi devletin sultan ve melikler arasında taksimi bertaraf edilmekle beraber, bir veraset kanunu mevcut olmadığı için şehzadeler yine de saltanat mücadelelerine girişiyorlardı. Gıyaseddin'in şehid olması üzerine toplanan devlet adamları, şehzadelerden hangisinin tahta çıkarılması gerektiği meselesini tartıştılar.Yapılan toplantıdan sonra Malatya Meliki İzzettin Keykavus üzerinde uzlaştılar.Devlet adamları Konya'dan Kayseri'ye giderek İzzeddin Keykavus'u Malatya'dan Kayseri'ye davet ettiler. İzzeddin, beş günlük bir yolculuktan sonra Kayseri'ye vardı. İzzeddin Keykavus 21 Temmuz 1211 yılında merasimle Selçuklu tahtına geçti.(566)

Malatya'da altı yıl valilik yapmış olan İzzeddin Keykavus, devlet adamlarının meşvereti ile iktidara gelmesine rağmen Tokat valisi kardeşi Alaaddin Keykubat'ın itirazı ile karşılaştı.

Alaaddin Keykubat, amcası Erzurum Meliki Muğisiddin Tuğrulşah'ı, Uç beyi olan Danişmendli Zahireddin İli'yi ve çeşitli vaadlerle yanına çektiği Ermeni Kralı Levon'u da yanına alarak Kay-

565- Osman Turan, a.g.e., s.293

566- İbni Bibi, a.g.e., s.49; Osman Turan, a.g.e., s.293-294; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.272; Göknur Göğebasan, a.g.e., s.17; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.109; Abul Farac; a.g.e., Cilt: II, s.491.

seri'de kardeşi İzzeddin Keykavus'u kuşattı. Malatya'dan Kayseri'ye tahta geçmek için gelmiş ve yanında silahlı kuvvetleri bulunmayan İzzeddin Keykavus bu çaresiz durumdan Kayseri valisi Celaleddin Kayser'in hazırladığı ve Kayseri'yi kuşatan müttefikleri birbirine düşerecek bir plan ile kurtuldu.

Celaleddin Kayser, bol miktarda altın ile geceleyin gizlice Ermeni Kralı Levon'un çadırına gitti ve onu kuşatmayı bırakıp gitmeye ikna etti. Bunun üzerine Alaaddin Keykubat'ın amcası Tuğrulşah da, bu işin içinde bir hile alabileceği kanısına vararak kuşatmayı bırakıp geri çekildi. Müttefiklerini birer birer kaybeden Alaaddin Keykubat, çaresiz bir şekilde kuşatmayı bırakıp Ankara kalesine sığındı.(567)

İbni Bibi'nin deyişi ile "Kayseri Valisi Celaleddin Kayser'in tilkiliği sayesinde kurtların her birini bir tarafa dağıtan İzzeddin Keykavus, Konya'ya giderek Selçuklu tahtının sahibi oldu.

Bir müddet Konya'da kalıp gerekli hazırlıkları tamamlayan Sultan İzzeddin Keykavus, Alaaddin Keykubat'ın sığındığı Ankara Kalesini kuşatmak ve saltanatı tehdit eden kardeşinin işini bitirmek için yola koyuldu. Yaklaşık bir yıllık kuşatmadan sonra karşılıklı anlaşmalarla teslim olmaya karar veren Alaaddin Keykubat yakalanarak hapsedildi.

Sultan İzzeddin Keykavus, kardeşini öldürmek niyetinde ise de gerek hocası Şeyh Mecdeddin İshak'ın gerekse diğer devlet adamların buna razı olmamaları nedeniyle vazgeçti.

567- Ayrıntılar için bakınız, O. Turan, a.g.e., s.294-295; İbni Bibi, a.g.e., s.49-52; Claude Cahen, a.g.e., s.67.

Bunun yerine Alaaddin Keykubat Malatya yakınlarında bulunan Minşar (Masara)Kalesine bilahare Kezirpert (Gazirpert / Huzerpirt)[568] Kalesine gönderildi. Her türlü ihtiyacı temin olunmak şartı ile hapsedildi. Emir Seyfeddin Alaaddin Keykubad'ı Minşar'a götürdüğüne dair Malatya'nın beylerinden hüccet ve vesika alarak geri döndü. Claude Cahen, "Alaaddin Keykubat Sivas yakınlarındaki Höyük'e gönderilmiş olabilir." şeklinde bir bilgiyi ilave etmektedir.[569]

1214 yılında fethedilen Sinop'un fethine,ardından imarına katılan Hüsameddin Yusuf adında bir komutanın Malatya'da valilik yaptığı bu dönemde, Alaaddin Keykubat 1220 yılına kadar burada mahpus kaldığı anlaşılıyor.[570]

Böylece İzzeddin Keykavus Ankara muhasarasının 1212'de sona ermesi ile içeride bir endişe kalmadan Selçuklu Devleti'ne hakim oldu. Selçuklu Sultanı bundan sonra seferlerine babasının vasiyetine uygun olarak Türkiye üzerine toplanan milletler arası kervan yolları ve ticari hedeflere göre yön verdi.[571]

İzzeddin Keykavus'un (1211 - 1220) politikası, babası Keyhüsrev'in (1205 - 1211) başlattığı "denize açılan kapıları ele geçirme ve Yukarı Mezopotamya (Malatya ve Fırat vadisi) ve Suriye işlerin-

568- Kezirpert aynı yüzyılda Keder Beyt (Gederbid) adıyla Malatya Sancağının bir nahiyesi olup Pert (Piret) Ermenice Kale demektir. Malatya'daki "Pirot" Köyü adının da aynı kökenden gelip gelmediğini bilemiyoruz. (M. Göğebakan, a.g.e., s.17).

569- Abul Farac, a.g.e., s.491; İbni Bibi, a.g.e., s.58; O. Turan, a.g.e., s.301; Göknur Göğebakan, a.g.e, s.17; M. Oğuz, Malatya Tarihi, s.131

570- İbni Bibi, a.g.e., s.53; Claude Cahen, a.g.e., s.68/10; Osman Turan, a.g.e., s.306/87.

571- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.275.

de etkili olma siyaseti" ile aynıydı. Ayrıca Rükneddin ve Keyhüsrev'in yeniden başlattığı eski geleneksel bir politika olan Kilikya (Çukurova) hudutlarının sağlama alınması da yeni Sultan Keykavus için önem taşıyordu.(572)

Güneyde Antalya limanını yeniden ele geçiren Keykavus, ticari çıkarları aynı olan Kıbrıs Kralı Hugoz ile geçici (1213-1216) bir anlaşma yaparak limanın eski etkinliğine kavuşması ve gelişmesi için uğraştı.

Kuzeyde ise Keykavus döneminin en büyük başarısı, şüphesiz Selçuklu Devleti'ne Karadeniz'de ilk kez sağlam bir kapı açan Sinop'un fethidir. (1214)(573)

Sinop'un fethi ile Selçuklular, İznik İmparatoru'nun doğuya doğru yayılması ve dolayısıyla Trabzon Rumları ile birleşmeleri de engellenmiş oluyordu. Dahası İznik Laskarisleri ile Trabzon Komnenosları arasında mücadele sahası olan Anadolu'nun bu sahil bölgesinde sık sık asayiş bozuluyor, yollar kapanıyordu ve nihayet Türkiye kuzeyden tehdide uğruyordu.(574)

Diğer taraftan Türkiye Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus, ülkenin güneyini siyasi ve ticari olarak emniyet altına almak maksadı ile Ermeniler üzerine iki sefer düzenledi.

İzzeddin Keykavus, ölümüne neden olacak seferini ise Suriye topraklarını Selçuklu hakimiyetine almak maksadı ile gerçekleştirecektir. Halep

572- Claude Cahen, a.g.e., s.69

573- Abul Farac; a.g.e., Cilt: 2, s.497; Claude Cahen, a.g.e., s.69; Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, s.275-276; İbni Bibi, a.g.e., s.61 vd.; Osman Turan, a.g.e., s.302 vd.

574- O. Turan, a.g.e., s.303

Eyyubi hükümdarı Meliküzzahir'in ölümü ve yerine küçük yaşlarındaki bir bebenin[575] (Melikülaziz) tahta geçmesini fırsat bilen komşu devlet hükümdarları Halep'i ele geçirme planları hazırlamakta idiler. İşte İzzeddin Keykavus bütün bunları boşa çıkarmak ve Suriye topraklarını ele geçirmek için harekete geçti. Malatya, Maraş ve diğer bölgelerden toplanan kuvvetler Elbistan ovasında toplandılar.

Bölgede kısmi başarılar elde eden İzzeddin Keykavus, bölge hükümdarlarının çeşitli entrika ve desiselerine kanarak ihanete uğradığının vehmine kapıldı. Bunun üzerine kendisine ihanet ettiğini düşündüğü çok değerli komutanlarını bir evin içine kapatıp ateşe verdi.[576]

MALATYA'NIN HAVASINDAN, FIRAT'IN SUYUNDAN ŞİFA ARAYAN SULTAN

İbni Bibi, yukarıda verdiğimiz hadisenin ayrıntılarını şu şekilde vermektedir: "Bu hadisenin dehşeti gece rüyasında sultana çok azap ve korku vermiş "*kabirlerinden şeytan çarpmış gibi kalkarlar*" ayetinin delalet ettiği insanları andıran İzzeddin, uykudan uyandığı zaman yaptıklarına pişman ve perişan olmuştu. Geri kalan emirlerine, bu hareketine mani olmadıkları için sitem etti. Onlar işi kaza ve kadere havale ile özür dilediler. Gördüğü müthiş rüyanın evham ve tesiri altında kalan Sultan İzzeddin Keykavus'u "verem" nöbetleri istila etti. Tabipler, Sivas suyunun sultanın mizacına uygun gelmeyeceğini söylediklerinden Viranşehir'e götürdüler. Her gün Ma-

575- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.500.
576- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.501; İbni Bibi, a.g.e., s.82; Osman Turan, a.g.e., s.318.

latya'dan elden ele Fırat suyu getiriliyordu. Ancak şifa bulamadı ve Aralık/Ocak 1220 yılında vefat etti. Cesedi Sivas'ta kendisinin yaptırdığı Darüşşifa'daki türbesine gömüldü. Geride , uykusuz ve ateşli geçen gecelerin ilhamı ile yazdığı şu şiir kaldı.

Biz ki dünyayı terk edip göçtük
Şimdiden sonra da nöbet sizindir
Biz sıramızı savdık ve geçtik.(577)

MEZOPOTAMYA'NIN LANETİ

İlginç olan Anadolu Selçuklu Devleti kurulduktan sonra Selçuklu Sultanları, ne zaman Suriye toprakları üzerinde bir genişleme siyasetine girişecek olsalar hayatlarını kaybediyorlar.

İzzeddin Keykavus'tan önce atası Süleymanşah Anadolu'da Bizans yönünden gelebilecek tehlikelere karşı sağlam bir duruş ortaya koymak yerine, Suriye ve İrak topraklarına göz dikti. Ancak bu bölgede Emir Tutuş karşısında aldığı yenilgiyi hazmedemeyip intihar etti. Ardından I. Kılıç Arslan Anadolu'da I. Haçlı Seferi ile sarsılan siyasi ve toplumsal hırpalanmayı gidermek yerine o da babası Süleymanşah gibi Suriye toprakları üzerinde birtakım hesapların içerisine girmeye başladı. O da Emir Çavlı karşısında yenildi ve Habur Irmağında boğulmaktan kurtulumadı.Ve yine ilginçtir ki, M.Ö. 1296 yılında Anadolu'da hakim olan Hititler, Irak ve Suriye toprakları üzerinde Mısır firavunları ile karşı karşıya gelmiş, sonucu belli olmayan bir savaş gerçekleşmiş ve Hititler bu savaştan bir müddet sonra yıkılmışlardır.

577- İbni Bibi, a.g.e., s.83.

Kısaca tarihi gelişmeler, Anadolu'daki siyasi iktidarlar ne zaman yönlerini batıdan doğruya çevirip Irak ve Suriye toprakları üzerinde egemenlik kurmaya çalışsalar genellikle Anadolu'daki siyasi varlıkları aleyhine sonuçlanmaktadır.

ALAEDDİN KEYKUBAD (1220 - 1237)

MALATYA HAPİSHANESİNDEN SELÇUKLU TAHTINA

İzzeddin Keykavus'un ihanete uğramış olmasının vehmine kapılarak çok değerli komutan - devlet adamlarını akıl almaz bir yöntemle öldürmesi, ardından bu acıya dayanamayarak vereme yakalanması sultanın sonunu getirdi.(578)

Şifa bulması umuduyla doktorları tarafından, Malatya'nın havası ve Fırat'ın suyunun iyi geleceği düşüncesi ile Malatya Viranşehir'de bir müddet tedavi gören İzzeddin Keykavus, hastalıktan kurtulamayarak Aralık / Ocak 1220 yılında vefat etti. Bunun üzerine yerine kimin geçeceği konusunda devlet adamları tarafından yapılan istişare sonunda Alaeddin Keykubad uygun görüldü.

Alaeddin Keykubad (1220 - 1237), Gıyaseddin Keyhüsrev'in ortanca oğlu ve ağabeyi İzzeddin Keykavus'un halefi olup, Türkiye Selçuklu Sultanlarının en büyüklerindendir. Onun saltanat yılları Anadolu'nn en ihtişamlı ve mes'ud devrini teşkil eder.(579) Dolayısıyla Malatya da bu ihtişamlı dönemden payına düşeni almıştır. Claude Cahen'in ifadesiyle "Alaeddin Keykubad aynı zamanda Türkiye Selçuklu Devleti'nin son bağımsız hükümdarıdır." Zira Keykubad'dan sonra Selçuk-

578- İbni Bibi, a.g.e, s.83.
579- Osman Turan, a.g.e, s.325.

lu hükümdarları, 1243 Kösedağ mağlubiyetinden sonra Moğol İlhanlıların hakimiyeti altına gireceklerdir.(580)

Alaeddin Keykubad, babası Gıyaseddin Keyhüsrev, İstanbul'dan sürgünden dönüp tahta oturunca ağabeyi İzzeddin, Malatya'ya vali olarak tayin edilirken kendisi de Tokat'a gönderilmişti.

Babası Gıyaseddin'in ölümü ile sultan olan Malatya Meliki, kardeşi İzzeddin'e karşı iktidar mücadelesine girişti ise de başarılı olamadı. Yakalanarak Malatya'daki Masara / Minşar (daha sonra Kezirpert) kalesine hapsedildi. Yaklaşık sekiz yıl Malatya'da mahpus kalan Keykubad, ağabeyisinin genç denilebilecek yaşta ölmesi ile yüzünü zindandan saraya çevirdi.(581)

Devrin büyük devlet adamları, beylerbeyi Seyfeddin Ayaba (İbni Bibi, Çaşnigir Seyfeddin olarak vermektedir) Pervane Şerafeddin Muhammed, Mübarizüddin Çavlı, Emir-i Meclis Mübarizüddin Behramşah, Emir-i Ahur Zeyneddin Başara ve Vezir Mecdeddin Ebubekir bir araya gelerek, Malatya'da mahpus bulunan Alaeddin Keykubad'ın tahta davet edilmesine karar verdiler.

Bu karara göre beylerbeyi Seyfeddin Ayaba'nın Alaeddin'i Ankara'dan hapishaneye kendisi götürdüğü ve bunun kendi aleyhinde bir kin yaratacağı için, Keykubad'a müjde haberini vermek ve bu sayede aman almak üzere bu vazifenin de kendisine tevdiini istedi. Yanına sultanın öldüğünü gösteren yüzüğünü ve destarçesini (mendilini) alarak birkaç memur ile birlikte Malatya'ya hare-

580- Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, s.72.
581- İbni Bibi, a.g.e., s.86.

ket etti. Beylerbeyi Seyfeddin ve süvarileri Malatya'dan kaleye doğru ilerlerken ikindi namazını kılmış bulunan Alaeddin bu süvarilerin süratle gelmekte olduğunu görünce korkuya kapıldı, öldürüleceği endişesine kapıldı. Hatta Alaeddin, hayat ümidi kırılarak şu beyitleri söylediğini belirtir.

Alem beni key hazin ve giryan buldu,

Şadi donundan teni uryan buldu;

Her şam melalet beni gamgin gördü,

Her subh-i beşaret beni giryan buldu.

Sultan İzzeddin genç ve dinç olduğu için onun ölümü akla gelmiyordu. Kalenin muhafız komutanı (dizdarı) kapıya koşup Seyfeddin Ayaba'ya geliş sebebini sorunca o da sultanın öldüğünü söyledi ve siyaha boyanmış yüzük ve mendilini de delil olarak gösterdi. Muhafiz, beylerbeyini bir kölesiyle birlikte içeri aldı ve o da kılıcını bırakarak Alaeddin'in huzuruna çıktı. Bu durumda hakikat anlaşıldı ve Alaeddin Keykubad memnun oldu. Ayaba, Keykubad'dan af diledi ve kendisine dokunmayacağına dair bir ahidname aldı.(582)

Malatya'yı terk eden Keykubad, önce Sivas'a ardından da Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti olan Konya'ya gitti ve büyük bir coşku ile karşılandı.

BAĞDAT YOLU MALATYA'DAN GEÇER

Alaeddin Keykubad'ın tahta geçtiğini öğrenen Bağdat Abbasi halifesi Nasır Lidinillah, sultana İslam dünyasının dini reisi sıfatıyla devrin ilim

582- İbni Bibi, a.g.e., s.84-85; Osman Turan, a.g.e., s.326-327; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.504-505; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.282; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.113; Göknur Göğebakan, a.g.e., s.17/99.

otoritesi olarak bilinen ve Bağdat'ta halifenin danışmanlığını yapan Şeyh Şahabeddin Ömer bin Muhammed Sühreverdi'yi önemli hediyeler ve hakimiyet alametleri ile gönderdi.

Konya'da büyük bir sevgi ve muhabbetle karşılanan elçi Sühreverdi, burada bir müddet kaldıktan sonra Sultan, bu uğurlu misafirini Emir Celaleddin Karatay ve Necmeddin Tusi ile birlikte bizzat Zincirlü Hanı'na kadar yolcu etti. Diğer beylerle onu Bağdad yolunda Malatya'ya kadar götürdüler. Şeyh Sühreverdi Malatya'ya vardığı zaman, Bağdat'tan gelen mutasavvıf (tasavvufçu) Şeyh Necmeddin Razi (Daye) ile karşılaştı.(583) Büyük alim Sühreverdi yol yorgunluğunu Malatya'da birlikte geçirirken Necmeddin Razi'ye şu tavsiyelerde bulundu: "Her ne kadar padişahlara yaklaşmak doğru değilse de bu genç, dindar, ilimden tam nasibi olan, tasavvuf mensuplarına da bağlı bulunan bu sultanın himayesine gir, ona ve Anadolu (Rum) halkına faydalı ol" tavsiyesini yaptı ve onu bir mektupla Sultan Alaaddin'e gönderdi. Nitekim Moğol istila, tahrip ve katliamlarından kaçan Necmeddin Razi Kayseri'ye gelip Sultan Alaeddin'in hizmetine girdi.(584)

MALATYA, MOĞOL SALDIRILARINA HAZIRLANIYOR

Alaeddin Keykubad'ın saltanatı elde ettiği yıllarda, Asya'yı ateşe veren Moğollar, Orta Doğu için de yaklaşan en büyük tehlike olarak görülüyordu. Nitekim Alaeddin Keykubad yaklaşmakta olan bu tehlike karşısında son derece isabetli siyasi, askeri ve diplomatik tedbirler almaya başladı.

583- Osman Turan, a.g.e., s.330.
584- İbni Bibi, a.g.e., s.93; Osman Turan, a.g.e., s.330-332.

Bu tedbirlerin başında Anadolu'nun stratejik şehirleri olarak kabul edilen başta Malatya, Sivas, Kayseri ve başkent Konya olmak üzere belli başlı şehirlerin savunmalarını güçlendirmek maksadı ile şehir surlarının yeniden gözden geçirilmesi ve gerekli tahkimatların yapılması gelir.(585)

Alaeddin Keykubad bu tahkimatları yerinde görmek için Kayseri'ye doğru yola koyulurken, Malatya Beyi'nden Halife tarafından Muhyiddin İbnülcevzi'nin elçilikle görevlendirildiği haberi geldi (1222).

Elçinin mesajı gayet açıktı; "Mü'minlerin halifesi İslam padişahına selam gönderdi ve buyurdu ki; Tatar orduları (Moğol orduları) Muhammed Harzemşah ile muharebeyi bitirmiş, tam bir kuvvet ve şevket bulmuştur. Şimdi Bağdat hududuna gelmek istedikleri anlaşıldı. Eğer Rum (Anadolu) memleketi namına bir yardım olmak üzere ihtiyaten iki bin süvari gönderilirse memleket ve millet menfaatine uygun olacaktır."(586)

Elçinin getirdiği mesajı iyi değerlendiren Alaeddin, bugün bile Orta Doğu ülkelerine örnek olabilecek şu siyasi yaklaşımı ortaya koymuştur: "Müthiş selleri andıran bir ordu, taze bir devlet ve genç bir talile ateşli bir deniz gibi coşup kabarmış olan bir leşkere karşı iyi geçinmeden başka bir tedbir gerekmez. Bence en muvafık görünen çare halifenin, bütün islam hükümdarlarına bol para ve hediyelerle birer elçi yollamalarını işaret buyurarak, yıldızların saadet burcunda birbirlerine yaklaşmaları gibi, muayyen bir yerde toplanacak

585- Osman Turan, a.g.e., s.333; İbni Bibi, a.g.e., s.99, 100; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, a.g.e., s.283.
586- İbni Bibi, a.g.e., s.101.

olan bu elçileri, hilafet makamının elçisiyle beraber Tatar (Moğol) Hanı'nın huzuruna göndermek ve memleketleri hükümdarlarının bizzat gelmemiş olmalarının mahza halkı telaşa düşürmemek kaygusundan ileri geldiğini, yoksa hepsinin de itaatlerini arz etmekte olduklarını Han'a anlattıktan sonra icabeden maslahat ve tedbirleri birlikte müzakere ederek sağlam ve devamlı bir sulh elde etmektedir.

Eğer biz, istediği imdat kuvvetlerini göndermezden evvel bu re'yimizi halifenin kulağına eriştirirsek, belki aciz ve zaafımıza haml ile asker göndermekten çekindiğimizi zanneder. O iki bin süvari istiyor. Biz beş bin gönderelim hatta bir yıllık mühimmat ve erzak da beraber olsun."(587)

Alaaddin Keykubad bu yüksek muhake-meye göre elçiye kararını bildirir ve onu ağır hediyelerle yolcu ederken bu yardım kuvvetinin başına da Malatya Subaşısı (Vali - Komutan) Bahaeddin Kutluğca'yı tayin etmişti. Elçi ile birlikte bu şehre varan tercüman Zahireddin'e de fermanla birlikte saltanat sancağını vermiştir. Emir Kutluğca'nın kumandasında ve elçi ile birlikte Malatya'dan hareket eden bu seçkin kıta, Harput, Amid, Mardin ve Musul hükümdarları tarafından hayranlıkla karşılandı ve misafir edildi. Hayır tesisleri, mevlüd ayinleri ve din uğrunda büyük hizmetleri ile meşhur olan Erbil hükümdarı Muzaferiddin Gökböri, Selçuklu askerlerini bizzat karşıladı ve ağırladı. Halifeye de onların gelişini bildirdi. Fakat halife, Moğolların Harizimşah Muhammed'in işini bitirdikten sonra bu taraflara geleceklerini sandıklarını, bu sebeple ihtiyat olarak, sultandan

587- İbni Bibi, a.g.e., s.101.

asker istediğini, bu istiladan vazgeçip döndüklerini öğrendiğini, bu durumda diğer hükümdar ve begleri geri gönderdiğimiz gibi Bahaeddin Kutluğca'nın da memleketine dönmesini Erbil hükümdarına ve Türk kumandanına bir elçi ve mektupla tebliğ ediyordu. Bunun üzerine Selçuklu Subaşısı ve Malatya kumandanı, birlikleri ile Malatya'ya dönmüş ve Sultana durumu tebliğ ve arzetmişti.(588)

Bütün bu gelişmeler Malatya'nın dışarıdan gelebilecek herhangi bir saldırıda ne kadar önemli bir konumda olduğunu gösterir. Daha sonraki sayfalarımızda tekrar hatırlatacağımız gibi muhtemelen 1232 yılında bir Moğol istila birliği, Sivas'tan sonra Malatya'ya da saldıracak ve geri çekilecektir.

İÇ HESAPLAŞMA
(ESKİ KART AĞAÇLAR KESİLİYOR!)

Gıyaseddin Keyhüsrev, Keykavus ve Alaaddin Keykubat'ı tahta çıkaran beylerin nüfuzları o kadar çok artmıştı ki Sultan Alaaddin'i gölgede bırakacak derecede devlet idaresinde nüfuz sahibi olmuşlardı. Bunlar arasında Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara, Mübarüziddin Behramşah ve Malatya valisi Bahaeddin Kutluğca en büyüklerini teşkil ediyordu.

Söz konusu bu beyler, Seyfeddin Ayaba'nın köşkünde bir araya gelerek, Alaeddin Keykubat'ı hallederek yerine kardeşi Koylu-Hisar Meliki Celaleddin'i tahta çıkarmak için anlaşmışlardı.

Yukarıda adı geçen devlet adamı ve komutan-

588- Osman Turan, a.g.e., s.334; İbni Bibi, a.g.e., s.103-105.

ların, kendine karşı bir darbe hazırlığı içerisinde olduklarını öğrenen Alaaddin Keykubat, durumu tersine çevirerek, onlara Kayseri'de bir tuzak hazırladı. İbni Bibi'nin ayrıntılarını verdiği[589] bu tuzakla komplucuları teker teker yakaladı ve gereğini yaptı. Ancak bunların arasında bizi ilgilendiren Malatya Valisi Bahaeddin Kutluğca'nın akibetidir.

Görüşlerinin isabeti, dini metaneti ve cömertliği ile tanınan Malatya Subaşısı (vali - komutan) Bahaeddin Kutluğca, Sultan Alaaddin Keykubat'ın "Eski kart ağaçları kesmek ve onların yerine yeni fidanlar dikme"[590] operasyonu çerçevesinde[591] yakalanmış ancak öldürülmemişti. Bunun yerine palanlı bir katıra bindirilerek ağlaya sızlaya Tokat'a yollanmıştı. (6 Haziran 1223) Daha sonraki akibeti hakkında ise bilgimiz yoktur.[592]

DAR'ÜR - RİF'AT MALATYA

Alaaddin Keykubat, devlet içerisinde büyük nüfuz ve servet sahibi olmuş ve sultana karşı darbe teşebbüsü içerisinde olan Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara, Mübarüziddin Behramşah ve Malatya Subaşısı Bahaeddin Kutluğca'yı "Eski kart ağaçları kesmek ve onların yerine yeni fidanlar dikme" operasyonu ile ortadan kaldırdıktan sonra doğuya doğru yöneldi.

589- İbni Bibi, a.g.e., s.105 ve devamı.
590- Alaaddin Keykubat; nüfuzu ile ön plana çıkan Seyfeddin Ayaba ile bir gün bahçede dolaşırken Alaaddin Keykubat; "Eski kart ağaçları kesmek ve onların yerine yeni fidanlar dikmek lazımdır" demiştir.
591- İbni Bibi, a.g.e., s.107.
592- İbni Bibi, a.g.e., s.108; O. Turan, a.g.e., s.341.

Dar'ür-Rif'at[593] Malatya'yı, askeri harekat merkezi haline getiren Alaaeddin Keykubat, ordunun bir kısmını Adıyaman ve Kahta'ya diğer bir kısmını ise yeni Malatya Subaşısı Esededdin Ayaz'ın kumandasında Çemişgezek Kalesine gönderdi.

Merkezi Amid olan Diyarbakır Artukluları, öteden beri Selçuklulara tabi iken Melik Mesud, Sultan Keykubad adına okunan hutbeyi kesmiş, kendisi için sultanı ve bilhassa müttefiki Melik Eşref'i komşu ve tehlikeli görerek daha uzakta kudretli ve müsaid bulduğu Eyyubu hükümdarı Melik Kamil'e tabi olmuştu. Hutbe ve Sikke'yi onun adına değiştirmeyi kabul etmişti. Zira iki kardeş olan Melik Kamil ile Melik Eşref arasında rekabet vardı. Ayrıca Artuklu hükümdarı bu esnada Azerbaycan'a gelen ve Doğu Anadolu işlerine müdahele eden Harezmşah Celaleddin Mengübirti ile de ittifak yapmıştı. Bu durumda Melik Eşref, Sultan Alaaddin'i Artuklulara karşı sefere teşvik ediyordu.

Selçuklu sultanı da bölgedeki Subaşılara (Ser-Leşker) fermanlar göndererek askerleri ile hazırlanıp "Dar'ür rif'at" Malatya'ya hareket edip orada toplanmalarını emretti.[594] Kendisi de Kont Stabl diğer adıyla veya Emir-i Ahur Esededdin Ayaz ve Mübarizüddin Çavlı gibi büyük kumandanlar ile varıp, 1226 baharında Fırat boylarını ilhaka başladı.

Sultan ordunun bir kısmını Çavlı ile Adıyaman ve Kahta'ya bir kısmını da Malatya ordu-su

593- Yükseklik, yücelik, itibar, yüksek mertebe, M. Doğan, Büyük Türkçe Sözlük.
594- O. Turan, a.g.e., s.347-348; İbni Bibi, a.g.e., s.110.

serdarı emir Esedüddin Kont Stabl[595] komutasında Çemişgezek'e gönderdi.

Malatya Subaşısı Esededdin Ayaz, başında bulunduğu 5 bin süvari ve muhasara aletleri, mancınık ve "arrade"lerle Çemişgezek'i kuşattı. Teslim tekliflerini reddettikleri için makineler işlemeye başladı. Dayanamayacağını anlayan kale muhafızları nihayet teslim oldular. Selçuklu ordusu, böylece 1226 Ağustosunda Kahta, Adıyaman ve Çemişgezek gibi Malatya havalisinde bulunan kale ve beldeleri Selçuklu ülkesine ilave etti.[596]

Aladdin Keykubad'ın doğuya yönelme-sinde en önemli sebep, Celaleddin Mengüberti'nin Azerbaycan'a yerleşmesinden sonra Doğu Anadolu işlerine karışması ve onun arkasında da Moğol tehlikesinin gittikçe yaklaşmasıdır.[597]

SULTAN ALAADDİN MALATYA'DA BALAYINDA

Sultan Alaaddin Keykubad, yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Fırat vadisindeki bölgelerin tam hakimiyetini sağlayarak, muhtemelen Moğolları Fırat'ın batısına geçirmemeyi planlıyordu.

Malatya Kalesi dahil doğudaki birçok kaleyi onaran, Fırat Vadisindeki stratejik kaleleri alarak askeri tahkimatlar yapan Alaaddin, komşu devletlerle de Moğollara karşı adeta siyasi bir tahkimat yapmaya çalışıyordu. Bu bağlamda Keyku-

595- Malatya serdarı olan Kont Stabl'ın da Gıyaseddin Keyhüsrev'in kayınpederi Emir Kommenos Mavrozomos gibi Bizans kökenli bir emir olabilir. Eseddüddin Ayaz adını alan Kont Stabl'ın Bizans kökenli bir İslam komutanı olduğu anlaşılıyor.

596- İbni Bibi, a.g.e., s.110-111 vd., Osman Turan, a.g.e., s.347-348; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: 1, s.115-116; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.286; Claude Cahen, a.g.e., s.75-76.

597- Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, s.287.

bat, Eyyubi esirlerini gönderirken, Türkistan'dan gelen yeni istilalar karşısında istikbali düşünüyor ve Eyyubiler'le dostluk ve ittifakı siyasetine uygun buluyordu. Tahta çıkışı ile birlikte Melik Eşref ile giriştiği dostluk münasebetlerini tekrar diriltmeye çalışırken, onun kızkardeşi ile evlenmeyi de bu dostluğun kuvvetlenmesi için faydalı sayıyordu.(598) Zira yaklaşan Moğol istilasının Orta Doğu'da ne kadar büyük ve yıkıcı bir tehlike olduğunu farkeden tek hükümdar Alaaddin Keykubad olmuştur.

Ancak bütün bu siyasi ve askeri kaygıların tam orta yerinde Malatya önemli bir düğüne ev sahipliği yapacaktır. Kız isteme ve düğün hazırlıklarının ayrıntılarını ise İbni Bibi'nin anlatımına bırakalım:

Alaaddin Keykubat "bir gün devlet işlerinin müzakeresi sırasında hokkabaz oğlu Naib Seyfeddin'e dedi ki:"Bana öyle geliyor ki Melik Adil oğullarıyla münasebetlerimizin kuvvetlendirilmesi, onlarla bir akrabalık vücuda getirmekliğimize bağlıdır, bu sebeple saltanatın şerefi yükselmiş olur." Seyfeddin, padişahın bu re'yini muvafik bulduktan sonra, bu arzunun yerine getirilmesi için derhal tedbirler almaya başladı. Tam bir hazine ile Şam diyarına yollandı. Malatya'ya vardığı sırada vücuduna arız olan bir hastalıktan orada öldü. Sultan, onun yerine Çaşnigir'i (Şemseddin Altunbey) görevlendirdi.

Şemseddin Altunbey, Malatya'ya gelince hokkabaz oğlu Seyfeddin'in götürmekte olduğu hediyeleri kendi evine naklettirdi. İşleri yoluna koyduktan ve icabeden ihtiyat tedbirleri aldıktan son-

598- O. Turan, a.g.e, s.349-350.

ra Şam'a hareket etti. Elçinin gelmekte olduğunu haber alan Bedir oğlu İzzeddin, meseleyi Şam meliklerine anlatmış, Melik Adil oğullarının kalbinde vakti ile yerleşmiş olan kırgınlığı bu vesile ile izale etmişti. Melikler tam bir tazim ve hürmet ile elçiyi karşılama gereği duydular. Onu ağırlamak hususundaki misafirperverliklerini son mertebesine vardırdılar. Ertesi gün Şam'da toplanmış olan Ermeni memleketi ve Diyarbakır havalisi melikleri, Muazzam, Eşref Gazi, Fahreddin gibi hükümdarlar kadıyı huzurlarına çağırmakla beraber Şemseddin Altunbey'i de devat ettiler.

Şemseddin, getirmiş olduğu hediyeleri , mücevherat ve murassa eşyayı altun tabaklar içinde takdim etti. Diğer eşya denkleriyle gılman ve cariyeleri[599] de ayrıca arz etti. Nikah merasimi sona erdi.Gelin götürme hazırlığı ikmal edilinceye kadar Şemseddin Altunbey orada misafir edildi. Sultanın arzusu vechile işlerin tamamlandığına dair bir mektup gönderdi.Mektubunda eğer saltanat otağı Malatya'ya kadar gelecek olursa meliklere karşı bir nevi lütuf ve nezaket eseri gösterilmiş olacağını da ilaveten arz etti.

Bu mektup ulaşır ulaşmaz sultanın çehresinde sevinç izleri belirdi. Bütün emirlere, saltanat çadırının Malatya'ya gideceğini ve hiç bir yerde eğlenmeden doğruca orada toplanmaları birer fermanla bildirildi. Sultan da bizzat Mes'ud taliiyle Malatya'ya yollandı. Ancak sultanı geçici bir talihsizlik bekliyordu. Seyahat esnasında sultanın boynunda bir çıban peyda oldu. Bu yüzden büyük ızdıraplar çekti. Malatya'ya yetişmezden üç gün

599- Saray hizmeti gören gençler,Cennette hizmet gören gençler,M.Doğan,B.Türkçe Sözlük.

evvel gelin alayı oraya inmişti. Şam'ın büyük ümerası da (yüksek düzeyli devlet adamları) birlikte gelmişlerdi.

Malatya Subaşısı Emir Esedüddin ve elçi Şemseddin Altunbey, sultanı istikbal ve ahvali hikaye ettiler. Alaaddin onların iş başarmak hususundaki meziyetlerini sena (övme) etti. O sırada Alaaddin'in ızdırapları devam ediyordu. Malatya'da hazır bulunan hâzık (usta, becerikli) tabipler, eğer çıbana neşter ucu dokunursa büyük tehlike vardır, ümid edilir ki pansuman ve ilaçlarla tedavisi kabil olacaktır, mütaleasında bulundular. Sultan, cerrah Vasil'i çağırmalarını emretti. Vasil çıbanın Kemal'e ermiş olduğunu görünce başını tehliyekeye koyarak neşterini yaraya sapladı ve derhal cerahat ve sarı sular boşanmaya başladı. Emir Karatay leğen hazırladı, cerahat aktıkça sultanın canı rahata kavuşuyordu. Tamamiyle temizlenince uyku galebe etti. Geceyi tam istirahatte geçirdi. Halk bu halden evhama kapıldı. Sultana bir zarar eriştiğini zan etmişlerdi. Padişah uyanınca tekrar cerrahı istedi. Vasil sultanın çenesinin etrafını pamuklarla doldurarak daha ziyade rahatlamasını temin etti.

Alaaddin dedi ki: Benim selamete kavuştuğumdan sevinenler Vasil'i memnun etmeye gayret etsinler. O sabah bir günlük masrafının teminini düşünmekte olan Vasil, akşam olunca servette Karun ile müsavi olmuş, deniz gibi hazinelere kavuşmuştu. Bahusus Şam ve Rum diyarı ümerası ile misafir hatunlar büyük ikramlarda bulundular. Bir hafta içinde yara kapanmış sultan seyrana çıkmıştı. Düğün hazırlıkları ile meşgul olunması ve şehrin donatılması için emirler verdi. Gelin alayı ile birlikte gelmiş olan Şam emir ve ser-

darlarına her tarafı altunlar, gümüşler ve her türlü mücevheratla süslenmiş yedi köşk tertip ettiler. Esterler (katır) üzerinde taşınan bu köşkler içinde güzel ve çevik hareketli oyuncular, hokkabazlar hünerler gösterdiler. Harput (Elazığ) Meliki, sultanın sağdıçlığını üstlendi. O azametli ziyafette her türlü ikramlarla her tarafa altunlar, gümüşler saçıldı. Bir hafta işret ve eğlence alemleri devam ettikten sonra sekizinci günü Alaaddin meclisi toplattırdı. Şam emirleri huzura davet edildiler, onlara zahmet vesiylesi olan şu gurbet sıkıntılarını ihtiyar etmelerine sebebiyet verdiğinden dolayı özürler diledi. Hepsi birden başlarını yere koydular, sultanın selamet ve saadete tekrar kavuştuğundan duydukları sevinçle Allah'a şükrettiler.

Gelin mavi renkli çadırına giderken yasemin simalı, gümüş endamlı genç kızları andıran yıldızlar, semanın lacivert kubbesinde cilveleşiyor, kudretin gökleri kandillerle süsleyen eli gelinler gibi parıldayan seyyarelerin yüzüne mai bir tül çekiyordu. Meclis zevk ve ahenk içinde çalkalanırken sultan yürüyen bir servi gibi yerinden kalkıp, harem tarafından yollandı ve derhal vuslat icabını yerine getirdi. Gerdek gecesinin sevinç ve meserret dakikalarında Şam tarafından gelmiş olan misafirlere bol bol ikramlar göstermiş, Melike'ye Karun'un serveti gibi hazineler, Feridun'un ülkesi gibi diyarlar bağışlamıştı." Sultan ertesi sabah kız tarafını Şam'a yolcu ederken kendisi de Malatya'dan ayrılarak önce Kayseri'ye ardından Antalya'ya gitti. (1227)[600]

600- İbnin Bibi, a.g.e., s.115 ve devamı; O. Turan, a.g.e., s.350; Doğuştan Günümüze B. İslam Tarihi, a.g.e., s.294.

YASSI ÇEMEN SAVAŞI VE SONRASI GELİŞMELER, MOĞOLLAR MALATYA'DA

Yaklaşan Moğol istilasına karşı Alaaddin Keykubad bir taraftan Fırat vadisindeki sınırlarını güvenceye alacak merkezleri ele geçirip tahkimat yaparken, diğer taraftan bölgenin iki büyük gücü olarak ortaya çıkan Eyyubilerle ve Harezimşahlarla dostluk ve ittifak arayışlarına girdi.

Harezimşahların ünlü hükümdarı Celaleddin Mengüberti ile defalarca elçi teatisi yapan Alaaddin Keykubad, ona yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı birlikte hareket etmeyi teklif ettiyse de siyasi yeteneği zayıf olan Celaleddin Mengüberti bu tekliflere sıcak bakmadığı gibi Ahlatı da işgal etti.

Harezimşahlara karşı siyasi işbirliğinin faydası olmadığını gören Alaaddin Keykubad Ahlat karşılığında Eyyubilerle ittifak kurdu.Kaçınılmaz olarak Harezimşahlar la Erzincan civarında savaşa tutuştu.

Malatya'nın önemli bir askeri üs görevi yüklendiği[601] Yassıçemen Savaşı ile Harezimşahlar ortadan kaldırıldı. (1230)

Sultan Celaleddin Mengüberti İslam'ın büyük mücahitlerinden biri olmuş iken askeri kudret ve dehasına mukabil siyasi hataları yüzünden yalnız kendi felaketini hazırlamakla kalmadı, Moğol istilası karşısında Eyyubiler ve Selçuklular ile birlikte kurulması mümkün sağlam bir seddinde yıkılmasına sebep oldu. Nihayet savaştan sonra Moğolların takibinden ve kendi adamların ihane-

601- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.527.

tinden kaçarken Silvan dağlarında bir Kürt tarafından öldürüldü.(602)

Selçuklular ile Moğollar arasında önemli bir sed olan Harezimşahlar'ın Yassıçemen Savaşı ile ortadan kalkması, beklenen Moğol istilasının öncü kuvvetlerinin hemen harekete geçmesine sebep oldu.

Nitekim 1231 yılı içerisinde Harezimlileri takiple Doğu Anadolu ve Fırat vadisine gelen Moğollar Harput (Elazığ) ve Malatya bölgesine de girdiler. Halk büyük bir korku ve endişeye kapıldı. Moğol korkusu halk üzerinde öyle bir dehşet yarattı ki bu hususta kaynaklar hayret verici hatta gülünç hikayeler nakletmektedirler. Mesela bir moğol tek başına bir köy halkını öldürürken hiçbir mukavemet görmemiş, hatta insanların yere yatmasını emretmiş ve hepsini boğazlamıştır.(603)

Malatya halkının şehri terk ederek korunduğu bu istiladan sonra Moğollar ile Selçuklu Sultanı arasında karşılıklı elçi teatisi sonucunda anlaşmaya varılarak bu saldırılar şimdilik atlatılmıştır. (1232)(604)

Bu arada Celaleddin Mengüberti'nin ölümünden sonra ülkesi dağılan Harezimlilerin önemli komutanlarından Kayırhan, Berekethan, Saruhan, Küçlü Han ve Arslan Toğo, Selçuklu hakimiyetine girerek Orta Anadolu bölgesine yerleştirildiler.(605)

602- O. Turan, a.g.e., s.372; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.529.
603- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.530; O. Turan, a.g.e., s.375; İslam Ansk. Malatya Maddesi; Doğ. Gün. Büy. İslam Tarihi, s.293; Claude Cahen, a.g.e., s.83.
604- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.532.
605- O. Turan, a.g.e., s.378; İbni Bibi, a.g.e., s.170-171

FIRAT HAVZASINDA YENİ BİR MÜCADELE VE MALATYA'DA MÜJDE BEKLEYEN SULTAN ALAADDİN

Şam ve civarına hakim olan Eyyubi hükümdarı Melik'ül Eşref, Sultan Alaaddin'in dost ve müttefiki olarak Yassıçemen savaşına katılmıştı. Sultan Alaaddin de zaferi müteakip ona Ahlat'ın hakimiyetini bırakmıştı. Ancak Melik ül Eşref, Ahlat'ı ihmal etmiş, ilgilenmemişti. Bu durumda Alaeddin Keykubad, yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Ahlat'ı tekrar alınca aralarındaki dostluk bozulmuş hatta savaşa dönüşmüştü.

Mısır hükümdarı Melik'ül Kamil başta olmak üzere on altıya varan Eyyubi Meliki ile birlikte, yaklaşık 100 bin kişilik bir ordu ile Anadolu'ya karşı saldırıya geçtiler. (1234). Buna karşılık Sultan Alaaddin Selçuklu, Harezim, Gürcü, Frenk ve Rus askerlerinden oluşan 100 bin kişiden oluşan bir ordu ile onlara karşı harekete geçti.

Malatya serdarı Esedüddin Kont Stabl'ın (Esedüddin Ayaz) başında olduğu ordu, Melik Kamil ve müttefiklerinin geçeceği boğazları ve geçitleri kontrol etmeye başladılar. Ancak Selçuklu ordusunun gücü, arazinin desteği, Melik Kamil ordusundaki erzak sıkıntısına bir de Melik Kamil aleyhine çıkarılan bir takım olumsuz propagandalar (Melik Kamil'in, savaşa katılan diğer Meliklere vaad ettiği yerleri vermeyeceği ile ilgili söylentiler) eklenince müttefik orduların büyük bir kısmı Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve Besni bölgesini tahrip ederek geri çekilmek zorunda kaldı.

Alaaddin Keykubad da, Eyyubilerin bu çekilişi üzerine Malatya'ya geldi ve daha önce Eyyubi

ordusunu durdurmak için Derbentleri (Dargeçitleri) tutan muhafızları Malatya'ya çağırdı. Bu kuvvetleri derhal Malatya'dan Harput'a (Elazığ) doğru harekete geçirdi. Ordunun Fırat Nehrini geçmesi için köprüler yapıldı ve askerler Harput ovasına geldikleri zaman Eyyubi melikleri ve askerleri ile Harput Artuklu hükümdarı İzzeddin Ahmet de o esnada oraya yaklaşıyordu. Mübarizeddin Çavlı, Behramşah, Şemseddin Altun Aba, Bedreddin Yakut gibi komutanların da bulunduğu bu savaşı Selçuklular kazandı ve Harput Selçuklu sınırları içerisine alındı. (Ağustos 1234). Harput'ta yapılan bu savaşta Selçuklu ordusunda sadece bir Frenk askeri ölürken, Eyyubi-Artukla askerlerinden 700 kişi esir edilerek Malatya'ya sultanın yanına getirildi.

İbni Bibi'nin anlatımına bakılırsa Harput zaferinin müjdesini, henüz savaş başlamadan İbni Bibi'nin (dönemin önemli tarihçisi) annesi Bibi müneccime: "falan gün falan saatte zafer müjdecisinin geleceği" haber vermişti. Sultan o gün ve o saatin beklenmesini emretti. Tam vakti gelince Harput'dan bir Ulağ'ın geldiği haber alınmış ve ansızın içeriye giren bu haberci Şam askerinin bozularak kaçtığını söyledi.

Bunun üzerine huzura çağrılan Bibi Müneccime "Bibi Hatun'un keşifleri Tanrının takdirine uygun düştü" demiş ve kendisine her ne dileği varsa söylemesini emretmişti. Bibi Hatun bunun üzerine kocası Mecdüddin Tercüman'ın saltanat divanı katipliğine tayinini iltimas etmişti. Bibi müneccimenin bu dileğini derhal yerine getiren sultan Alaeddin Keykubat, Malatya'da aldığı zafer müjdesi üzerine şehirde şenlikler yapılmasını em-

retti. Ertesi gün maiyeti ile birlikte Harput istakimetine doğru yola çıktı.(606)

ÖLDÜRÜCÜ DOSTLUKLARIN MERKEZİ MALATYA

Alaeddin Keykubat Malatya'dan Harput'a giderken, Malatyalı Süryani bir doktorun Sultan Alaeddin'e olan dostluğu ile ilgili ilginç bir hikaye anlatılır.

Rivayete göre Malatya'da İbni Keraya adında bir Süryani (Yakubi) tabip vardı. İbni Kerâyâ Sultan Alaeddin'in yakın dostu idi.Tıpta iyi alim olmadığı halde Alaeddin Keykubad hükümdarların hayatı, devrin şahısları hakkında bilgisi, güzel sohbetleri ve iyi Rumcası dolayısıyla onu yanında ayırmazdı. Sultan 1235'te Harput'u almak için Malatya'dan hareket edince Süryani tabip Keraya beraber değildi. Bir saat ayrılığına dayanamayan Alaeddin geceyi Fırat üzerinde geçirirken Kayıkçıların reisine, "tabip sabahleyin gelirse onu geçir, geç kalırsa geçirme" emrini verdi.Tabip ikindi vakti gelince reis, sultanın emrine göre tabibin geçişine müsaade etmedi. O da bunun üzerine döndü ve zehir içerek öldü.(607)

Hemen hatırlatalım ki sultanın dedesi II. Kılıçarslan'ın da yine Malatyalı bir süryani tarihçisi ve aynı zamanda Malatya şehrinin patriği olan Süryani Michael adlı bir dostu vardı. Bütün bunlar gösteriyor ki Malatya sadece coğrafik, stratejik ve askeri bir merkez değil, aynı zamanda

606- İbni Bibi, a.g.e., s.177-178; Abul Farac, a.g.e, Cilt: 2, s.534; O. Turan, a.g.e., s.380-381; İslam Ansk. Malatya Maddesi, Doğuştan Günümez B. İslam Tarihi, s.294-295; A. Sevim - Y. Yücel; a.g.e., s.119; Claude Cahen, a.g.e., s.86.
607- O. Turan, a.g.e., s.391; Abul Farac'dan Naklen, Muhtasar, s.444.

yüksek düzeyli ve ölümüne dostluğun da merkezi olmuştur.

FIRAT HAVZASI SAVAŞLARININ İKİNCİ AŞAMASI

ÜS YİNE MALATYA...

Sultan Alaeddin Keykubat Harput'un fethiyle Yukarı Fırat havzasını kontrol altına alırken, ilkbaharda ise Aşağı Fırat havzasını ele geçirmenin planlarını yapmaya başladı. Kışı geçirmek için Antalya'ya giden Alaaddin ilkbaharda Kayseri'ye geldi. (1235)

Ülkenin her etrafındaki Subaşı ve valilere fermanlar gönderip askerleri Kayseri'nin meşhed ovasında topladı. Eyyubilere karşı böylece seferin ikinci safhası başlamış oluyordu.

Sultan Alaeddin Keykubad, Kemaleddin Kamyar ve diğer devlet erkanı ile birlikte Malatya'ya hareket etti. Ordusu eski ve yeni askerlerden, tımarlı sipahilerden (ikta) ve ücretli askerlerden oluşuyordu.

Sultan, Fırat vadisini ele geçirirken yaptığı gibi, Güneydoğu bölgesine yönelik askeri harekatını gerçekleştirirken de yine Malatya'yı kendisine hareket merkezi yaptı. Sultan, Malatya'da kalırken Kemaleddin Kamyar'ı Urfa, Harran, Suruç, Rakka, Siverek ve Amid (Diyarbakır) şehirlerinin fethine memur etti.

Selçuklu ordusu Haziran ayında Urfayı mancınıklarla kuşatırken bir kısım kuvetler de yukarıda adını verdiğimiz Siverek, Rakka ve Harran'ı kolaylıkla fethetti. Teslim edilen kalelerin anahtarları Malatya'da bulunan sultan Alaeddin'e getiriliyordu.

Çetin bir kuşatmadan sonra Urfa (Edessa) alındıysa da Melik Kamil Mısır'dan hareketle Urfa'ya geldi ve kenti yeniden aldığı gibi Selçuklu muhafızlarını çuvallar içinde develerle Mısır'a [illegible]şıdı.(608)

Alaeddin Keykubad'ın Anadolu birliği için başlattığı Fırat havzası savaşında Amid müstesna olmak üzere yukarıda adı geçen bütün kale ve beldeler Selçuklu idaresine geçti. Anadolu birliği için müjdelerini Malatya'daki karargahında alan Alaeddin, kışın yaklaşması üzerine Malatya'dan ayrıldı.(609)

Alaeddin Keykubad, bu ayrılıştan sonra bir daha Malatya'ya gelme imkanı bulamayacaktır. Kayseri'de yeni bir sefer hazırlığı yapacağı zaman düzenlenen bir yemek davetinde Çaşnigir Nasreddin Ali'nin kendi elleri ile parçalayıp sultana uzattığı bir kuş etinden zehirlenerek öldü. (1 Haziran 1237)

Alaeddin Keykubad'ın 1237 yılındaki ölümünden 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in seferine kadar Malatya, uzun ömürlü siyasi istikrar dönemi sona ermiştir.

II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİNDE MALATYA

HAREZİMŞAHLARIN MALATYA'YI YAĞMALAMASI

Alaeddin Keykubad'ın 1 Haziran 1237 yılında ölmesi üzerine Anadolu Selçuklu tarihinde dolayısıyla Malatya tarihinde yeni bir dönem baş-

608- Abus Farac; a.g.e., Cilt: 2, s.534-535; O. Turan; a.g.e., s.382; İbni Bibi, a.g.e., s.180-181; İslam Ansk. Malatya Maddesi
609- O. Turan, a.g.e., s.382.

ladı. Uzun süreden beri Anadolu Selçuklu sultanlarına ikinci bir başkent görevini üstlenen, Doğu - Güneydoğu ve Fırat Havzası'nın fethi ve güvenliğinin tesisinde önemli bir merkez olan Malatya'nın da istikrar dönemi sona ermiş görülüyor.

Alaeddin Keykubad'ın ölümü üzerine, Keykubad'ın tavsiyesine aykırı olarak Saadeddin Köpek öncülüğündeki vezirler, veliaht tayin edilen Kılıç Arslan yerine yeteneksiz olduğu kabul edilen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i bir oldu-bittiye getirip sultan ilan ettiler.

16 yaşında yeteneği ve iradesi yerinde olmayan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, iktidar hırsıyla yanıp tutaşan vezir Saadeddin Köpek'in elinde adeta oyuncak haline geldi.

Alaeddin Keykubad'ın Yassıçemen Savaşı'ndan (1231) sonra Harezimşahları yenmişti. Ardından Harezimli beyleri göreve çağırmış ve onlara Anadolu'da önemli ıktalar vermek suretiyle, yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Anadolu Selçuklu Devleti'nin iç siyasi dengelerinde önemli bir kazanım elde etmişti. Dış politikada ise dünyayı kasıp kavuran Moğol ateşine karşı maharetli bir dış politaka sayesinde Moğolların Anadolu'ya yönel-melerine engel olmuştu.(610)

Alaeddin Keykubad'ın içte ve dışta oluşturduğu barış, sultan ve yönetimini ele alan Sadeddin Köpek tarafından kısa sürede bozulacaktır.

Nitekim iç barışın bozulmasına sebep olacak ilk icraatı Harezim Beylerine karşı yıldırma hareketine girişmesidir. Sadeddin Köpek, sultana

610- Prof. Dr. O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.387; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.293; İbni Bibi, a.g.e., s.102.

karşı tehlikenin Harezim Beylerinin ve askerlerinin lideri olan Kayır Han'dan geleceğini söyleyerek, onu yakalattırıp Zamantı (Pınarbaşı) Kalesinde zindana attırdı. Kayır Han burada ağır hapis şartlarına ve zincirlere dayanamayarak öldü.(611)

SURİYE BÖLGESİNE ÇEKİLEN HAREZİMLİLERİN MALATYA'YI YAĞMALAMASI

Beylerinin, gözü dönmüş Sadeddin Köpek'in maharetiyle hapsettirildiğini ve ardından öldüğünü duyan Harezimliler, doğal olarak endişeye kapıldılar. Hayatlarının tehlikede olduğunu düşünen Harezimliler hep birlikte Selçukluların topraklarını terk ederek, Suriye tarflarına gitmek üzere harekete geçtiler.

Masara (Malatya yakınlarında bir kale) ve Arapkir yolundan Fırat nehrini geçtiler. Yol üzerindeki bütün yerleşim yerlerini yağına ve talan ettiler. Bu olay karşısında telaşa düşen Selçuklu hükümeti Kemaleddin Kamyar'ı merkez ordu komutanı tayin edip Harezimlileri geri çevirmek için Malatya'ya gönderdi. Ordusuyla Malatya'ya ulaşan Kemaleddin Kamyar, Malatya Subaşısı (valikomutan) Seyfüddevle Ertokuş'u, Harezimlilerin önünü kesmek için Harput'a gönderdi. O da Harput Subaşısı Seyfeddin Bayram ile birlikte Harezimlilerin önüne çıktılar. Onlar Selçuklu ordusunun geldiğini görünce bu iki komutana adam gönderdiler. "Biz avare ve çaresiz bir vaziyette iken bu devletin gölgesinde rahat, refah ve saadete eriştik. Merhum Sultan (Alaeddin Keykubad) bizi

611- İbni Bibi, a.g.e., s.190; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.537; O. Turan, a.g.e., s.407; Claude Cahen, a.g.e., s.89.

gariplikten kurtarıp yüceltti. O tanrının rahmetine varınca bizim başımız ve kumandanımız olan Kayır Han günahsız ve sebepsiz yere zindana atıldı ve biz de can korkusu ile bu hanedanın hizmetini terk edip, rızkımızı bulmak için yola çıktık. Buradan dönünüz, fitneyi uyandırıp savaşa sebep olmayınız" dediler.

Gerçekten Malatya ve Harput subaşılarının gururu, Harezimlilerin de anlaşmaya yanaşmamaları ile çarpışma başladı. Harezimşahlar bu çarpışma sırasında Harput subaşısını öldürdüler. Malatya subaşısı Seyfüddevle Ertokuş'u da esir aldılar. Harezimliler hayli at ve diğer ganimetleri de alarak Siverek (Süveyda) ve Samsat (Sümeysat) bölgelerini yağma ettiler. Urfa, Harran ve Suruç beldelerini istila eden Bereket Han, Saru Han, Berdi Han, Güçlü Han ve diğer beyler bu bölgeleri Türk feodal usulüne göre aralarında bölüştüler. Dadıoğlu adlı bir Türkmen beyinin de kendilerine katılması ile sayıları 70 bini bulan bu kuvvetler uzun zaman Doğu Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de huzur ve asayişi bozdular.(612)

Harezimli Türkmenleri küstürüp Anado-lu'da toplumsal bir tedirginlik oluşturmakla kalmayan Saadeddin Köpek, rakiplerine karşı imha hareketine devam etti.(613) Harezimli Kayırhan'dan sonra Atabeg Şemseddin Altun Abayı kendisine "Bu köpeği dergahtan uzaklaştırmak gerekir, yoksa ısırmadık kimse bırakmayacaktır"(614) dediği için

612- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.537; İbnin Bibi, a.g.e., s.190-191; O. Turan, a.g.e., s.407-408; Claude Cahen, a.g.e., s.89; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.299-300; İslam Ansk. Malatya Maddesi; Dr. Göknur Göğebakan, a.g.e., s.18; Y. Yücel - A. Sevim, Türkiye Tarihi I, s.123-124.

613- O. Turan, a.g.e., s.409.

614- İbni Bibi, a.g.e., s.191.

Divanda: (Toplantı salonunda) Şemseddin Altun Abayı beyaz sakalından yakalayarak devlet büyükleri arasından aşağıya sürükleyerek dışarı çıkardı ve cellada teslim etti.(615) Ardından Taceddin Pervaneyi, Harput Artuklu hükümdarının şarkıcı bir cariyesi ile zina etmek suçlaması ile Ankara meydanında recm cezasına çarptırdı ve taşlayarak öldürttü. Yine büyük bir devlet adamı olan Kemaleddin Kamyar'ı Konya bölgesindeki Gavele Kalesine gönderip hayatına son verirken, büyük emirlerden Hüsameddin Kaymeri'ye ise bir suç isnad ederek Malatya'ya sürgüne gönderdi.Claude Cahen'in iddiasına bakılırsa, Malatya'da zindana atılmakla kurtulan Hüsameddin Kaymeri, canını kurtarmak için Sultana olduğu kadar Saadeddin Köpek'e de büyük miktarda paralar vermek zorunda kaldı.(616)

Nihayet Saadeddin Köpek'in, sultanın yerine geçmek için Selçuklu soyundan geldiğini iddia etmesi(617) ise sonunu hazırladı.

Sultan II. Gıyaseddin, Sivas valisi Hüsameddin Karaca ile gizlice anlaşarak Köpek'e karşı bir suikast tertip etti ve bu beladan kurtuldu. (1238)(618)

615- İbni Bibi, a.g.e., s.191; O. Turan, a.g.e., s.409

616- Claude Cahen, a.g.e., s.90; İbni Bibi, a.g.e., s.196; O. Turan, a.g.e., s.411

617- Saadeddin Köpek'in hikayesine göre; anası Şehnaz Hatun Konya'nın zengin ve ileri gelenlerinden birinin kızı idi. I. Gıyaseddin Keyhüsrev bu güzel kıza düşkün idi. Anası bir gün bu güzıl kızı saraya götürmüştü. Babasının evine dönen Şehnaz Hatunun bu macerasına anasından başka kimse vakıf değildi. O gelin olup Köpek'in babasının evine gittiği zaman iki aylık hamile idi. fakat çok zeki olan gelin maharetle bakire olduğunu gösterdi ve bir şüpheye imkan vermedi. Saadettin Köpek böylece "Ben yedi ay sonra dünyaya geldim" diyerek kendisinin Selçuklu soyundan geldiğini ileri sürdü. İbni Bibi, a.g.e., s.194; O. Turan, a.g.e., s.411-412.

618- Suikastin ayrıntıları için bakınz. İbni Bibi, a.g.e., s.197-198; O. Turan, a.g.e., s.412; C. Cahen, a.g.e., s.91.

SELÇUKLU DEVLETİNDE İÇ İSTİKRARIN SAĞLANMASI VE MALATYA'NIN ÜS OLMA VASFINI DEVAM ETTİRMESİ

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yetenek-sizliğine ve büyük devlet adamlarının Saadeddin Köpek tarafından bertaraf edilmesine rağmen Anadolu Selçuklu devleti gücünü içte ve dışta sürdürmeye devam ediyordu. Claude Cahen'e göre II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Mısır hükümdarı ile birlikte Ortadoğunun tartışmasız en kudretli iki büyük hükümdarından birisiydi.(619)

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Saadeddin Köpek'in şerrinden kaçıp Kuzey Suriye bölgesine yerleşen ve burada Anadolu-Suriye ticaretini engelleyen ve bölge beylerini rahatsız eden Harezimlileri yeniden kazanmak ve mümkünse Anadolu'ya yeniden getirmek için ünlü tarihçi İbni Bibi'nin babası Mecdeddin Tercüman'ı gönderdi. Mecdeddidn Tercüman'ın bu ziyareti sırasında Harezimliler Selçuklu sultanına itaatlerini arzetmelerine rağmen, bölgede istikrarı bozan unsur olmaya devam ettiler.

Türkistan bölgesinde Moğol istilasından kaçıp gelen Türkmen kitleleriyle daha da güçlenen Harezimlilere yönelik askeri bir çözümden başka bir seçenek kalmayınca, askeri üs olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmeyen Malatya bu görevini yerine getirmek için bir kez daha hazırlıklara başladı.(620)

619- Claude Cahen, a.g.e., s.93.

620- Bugün bile II. Ordu Karargahının Malatya'da olması, Malatya'nın askeri strateji açısından ne kadar önemli bir coğrafyada olduğunu gösterir. Hatta son zamanlarda basına yansıdığı kadarıyla Türk ordusunun yeniden yapılandırılması çerçevesinde; Doğu ve Batı orduları şeklinde yeniden düzenleneceğini ve Doğu ordusunun

Sultanın tercümanlığını da yapan[621] Malatya Subaşısı (vali-komutan) Zahireddin Mansur, Eyyubi sınırına yakın olan Malatya, Harput, Elbistan ve Maraş askerlerinden oluşan 3.000 kişilik bir süvari kuvvetiyle Harezimlileri Harran'da ağır bir yenilgiye uğrattı. (1240) Harezimlilerden şikayetçi olan bölgedeki beylerin de katıldığı bu savaştan sonra Selçuklu kuvvetleri Diyarbakar'ı kuşattı. Bazı Kürt liderlerinin ihaneti[622] sonucu Diyarbakır'ı (Amid) zorlanmadan teslim alan Malatya kumandanı, Moğol istilası öncesinde Selçuklulara önemli bir avantaj sağlamış oldu.[623]

BABAİ AYAKLANMASI VE MALATYA

BABA İSHAK AYAKLANMASI

1230 yıllarından sonra Anadolu'ya yayılma isteğinde olan Moğol istila hareketinin siyasi ve askeri yansımalarını bir tarafa bırakacak olursak, asıl Moğol istilası gelmeden Türkistan bölgesinden Moğol saldırılarından kaçıp gelen göçebe Türkmen kabilelerin Anadolu'da neden olduğu, sosyal, ekonomik, dini ve toplumsal meselelere bakmakta yarar var. Bunun başında elbetteki Malatya'yı çok yakından etkilemiş olan Babai ayaklanmasıdır.

Moğol istilası önünden kaçarak Anadolu'ya sığınan Türkmen göçebe topluluklarını, Selçuklu yönetimi doğal olarak Anadolu'nun iç taraflarına

merkezinin de yine Malatya olacağı ile ilgili haberlere tanık oluyoruz. Bütün bunlar Malatya'nın; Doğu-Batı, Kuzey-Güney ve Fırat havzasına yönelik askeri müdahelelerde önemli bir operasyonel üstünlük sağladığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

621- Claude Cahen, a.g.e., s.91.

622- İbni Bibi, a.g.e., s.204; Osmun Turan, a.g.e., s.418.

623- İbni Bibi, a.g.e., s.202; O. Turan, a.g.e., s.417; C. Cahen, a.g.e., s.91; Doğ. Gün. Büy. İslam Tarihi, s.302.

yerleştirip toplumsal yapıyı bozmamalarına engel olmaya çalışıyordu. Dolayısıyla bu göçebe unsurları daha çok Malatya'nın da içinde bulunduğu sınır bölgelerinde tutmaya çalışıyordu.

Ancak Harezimşahların, Saadeddin Köpek'in maharetiyle bölgede çıkardığı kargaşaya ek olarak gelen Türkmen göçebeleri de daha önce Adanolu'ya gelip yerleşmiş ve yerleşik hayatı benimsemiş olan topluluklar arasında kaçınılmaz birtakım sürtüşmeler çıkmaya başladı.

Göçebe muhacirler kendi hayati zaruretleri icabı doğu vilayetlerinde, ister istemez birtakım akın ve yağma hareketlerine girişiyorlar, köyleri ve kervanları basarak geçim imkanları elde ediyorlardı. Bu durum onların nizam ve asayişlerini koruyan devlet kuvvetleri ile çatışmalarını mukadder kılıyordu. Devlet kuvvetlerinin nizamı muhafazası göçebelerin hayatlarını zorlaştırdıkça onların da mevcut nizama ve devlete karşı memnuniyetsizlikleri ve husumetleri de artıyordu. İşte Baba İshak hareketi bu gayri memnun göçebe muhitinde teşekkül ediyor, dini, içtimai ve siyasi bir mahiyet alarak Selçuklu Türkiyesi'ni sarsıyordu.(624)

Selçuklu, Eyyubi ve Harezimli kuvvetlerin faaliyet gösterdiği Sümeysat, Behisni ve Maraş havalisi Türkmenlerin yoğun yaşam sahası olduğu gibi Selçuklu, Harezimli ve Eyyubilerin askeri faaliyetlerine de sık sık sahne oluyordu. Burada Müslüman ve Hristiyan halklar, müfrit şii zümreler, mani ve Hristiyan akidelerine bağlı bulunan Pavlikanlar'a ait eski inançlar birbirine karışmış

624- O. Turan, a.g.e, s.421.

idi.Şimdi bu bölgeye gelen göçebe Türkmenler dini bakımdan henüz iyice İslamlaşmamış, yarı Şamani bir inanışa bağlı kalmış ve yabancı akidelerin tesirine de kolaylıkla maruz kalmışlardı. Samsat'a yakın Kefersüd nahiyesinde yarı bir Türk Şamanı ve yarı Müslüman şeyhi olarak meydana çıkan Baba İshak, bu muhitte içtimai, dini ve siyasi tesirleri birbirine katarak Türkmenleri etrafında topluyor, onlara dini telkinlerde bulunuyor; memlekette hüküm süren adaletsizlik ve haksızlıkları izah ediyor ve bunların çaresi üzerinde duruyordu. Göçebelerin iktisadi ve toplumsal huzursuzluklarını dini telkinlerle de besliyordu. Baba İshak, muhitinde başlıca Türkmenleri üzerinde etkili olmakla beraber, yerli halkları, Kürtleri ve hristiyanları da kendi dini ve siyasi fikirlerine davet ediyor, zahidane hayatı ve oruçlu hali, kimseden birşey kabul etmemesi ile gittikçe şöhreti yayılıyor ve herkes ona koşuyordu.

Fakat İbn Bibi'ye göre henüz kuvvetini yeter derecede görmeyen Baba İshak bir gün Kefersud'dan kaybolmuş, bir müddet sonra Amasya'nın bir köyünde koyun çobanlığı yaparken görülmüş.(625)

Köydekilerin ve çevre halkının olağanüstü güvenini kazanan Baba İshak zaman içerisinde müridler yetiştirip değişik bölgelere göndermeye başladı.

Baba İshak, Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı artık açıkça cihat ilan etmeye başladı. Sultanın eğlenceye düşkünlüğünü dile getirip bu durumun şeriata aykırı olduğunu söylü-

625- İbni Bibi, a.g.e., s.207.

yor ve halkı ayaklanlanmaya davet ediyordu. Kefersud ve Maraş havalisine gönderdiği müridleri ile Türkmenlere at ve silahlarını hazırlamalarını, ilan edilecek tarih ve günde bizim yolumuzda memleketleri fethe, müfsidlerin kökünü kazımaya ve dünya halkının ıslahına girişmelerini, kendilerine katılanların ganimetlerden hissedar olmalarını, muhalefet edenlerin de tereddütsüzce öldürülmelerini emrediyordu.(626)

Baba İshak'ın emri üzerine harekete geçen Babailer Samsat, Kahta ve Hısn-ı Mansur (Adıyaman) bölgelerini işgale ve kendilerine uymayan Müslüman ve Hristiyanları öldürmeğe, mallarını yağmalamaya ve yurtlarını tahribe giriştiler.

"Malatya Valisi Alişir oğlu Muzafferüddin(627) bir kuvvet toplayarak üzerine yürüdü. Her iki taraf arasında büyük cenkler oldu. Nihayet Muzafferüddin'in kuvetleri bozguna uğradı, bayrağı, davulu, asilerin eline geçti. Alişir oğlu Malatya'ya döndü. Kürtlerden, Kirman (Germiyan) oymaklarından ve "Malatya'daki Savmaoğlu Manastırına mensup 500 atlı Süryani'den" müteşekkil(628) bir ordu ile tekrar asilere karşı harekete geçti. Ancak bu ikinci ordu da Elbistan yakınlarında(629) asilerle yaptığı savaşı kaybetti. Bu ikinci galibiyetten sonra asilerin cesaretleri daha da arttı. Bundan sonra Sivas'a doğru hareket geçtiler."(630) Sivas askerleri ve şehir halkı top-

626- İbni Bibi, a.g.e., s.208; Abul Farac, a.g.e., Cilt: II, s.540.
627- Bu şahıs aynı zamanda Malatya / Pötürge bölgesinde meskun olan Germiyanların lideri olarak gösterilmektedir. Claude Cahen, a.g.e., s.94.
628- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.540.
629- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.540; Bilge Umar, a.g.e., s.131.
630- İbni Bibi, a.g.e., s.208.

lanıp asilere karşı çıktılar. Fakat babailer onları da bozguna uğrattılar.

Babailer, Baba İshak'a kavuşmak ve onunla birleşmek üzere Amasya'ya yöneldiler. Sultan bu gelişmelerden korkarak Konya'dan kaçmış, Beyşehir Gölü batı kıyısında Sadeddin Köpek'in mimarlığını yaptığı[631] görkemli bir saray olan Kubadabad sarayına sığınmıştı. Anadolu'da çok sevilen Hacı Armağan şahı büyük bir ordu ile Amasya'ya gönderdi.

Amasya'ya giden Armağan Şah Abul Farac'ın kaydettiğine göre ihtiyar Baba'ya bir pusu kurdu ve boğarak öldürdü.[632] İbni Bibi ise "Armağan Şah, Amasya'ya yetişir yetişmez Baba İshak'ı kendisine en çok bağlı bulunan müridleriyle birlikte tekkesinde bastırmış ve Amasya'ya getirerek kale burçlarında astırmıştı"bilgisini vermektedir.[633]

Amasya'ya yaklaşan Babailer, Resul'ün öldüğüne inanmadılar, göğe çekildiğini kabullendiler ve Armağan Şah'ın ordusuna saldırıp bu orduyu yendiler ve kumandanları Armağan Şah'ı öldürdüler. Başkent Konya üzerine yürüyüşe geçtiler. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Erzurum'da bulunan orduyu göreve çağırdı. Bu ordu altı günde Sivas'a geldi. Oradan Kayseri'ye yöneldi. Büyük çarpışma orada, Kırşehir'in kuzeydoğusundaki Malya ovasında gerçekleşti. Selçuklu ordusunda, sultanın hizmetindeki Türkmenler'den başka Kürtler'den, Gürcüler'den gelme askerler, ayrıca paralı Frank askerleri de vardı. Türkmen askerleri, kerametini duyduğu Baba İshak'a saldırmakta

631- O. Turan, a.g.e, s.397.
632- Abul Farac; a.g.e., Cilt: 2, s.540.
633- İbn Bibi, a.g.e., s.209.

isteksizlik gösterdi. Buna karşılık Frank askeri zorlu bir çarpışmaya girdi ve ağır zırhlı donanımı ile Babailer'in yenilgisinde başlıca etken oldular. Baba İshak ve 4000 ayaklanmacı Türkmen savaş sırasında öldürüldü, kalanlar kaçıp dağıldı.(634)

GERMİYANLILAR'IN MALATYA DÖNEMİ

Türkiye tarihinin ve Malatya tarihinin en ilgi çekici konularından biri de Germiyanoğulları'nın menşei konusudur. Zira Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılma sürecinde ortaya çıkan Beyliklerin büyük bir kısmı isimlerini kurucularından alırlar. Karamanoğulları, Saruhanoğulları, Menteşeoğulları, Osmanoğulları gib... Oysa Germiyanoğulları'nın "Germiyan" ismini nereden aldıkları ve ne anlama geldiği henüz tam olarak bilinmemektedir.(635)

16. yy. tarihçilerinden Müneccim başı Ahmet Dede Germiyan Beyliği'ni kuran şahsın adının Germiyan Bey olarak göstermekte ise de bu doğru değildir. Germiyan kelimesinin bir şahıs ismi olmayıp bir aşiret ismi olduğu araştırmacılar tarafından genellikle kabul edilen bir görüştür.Gerek "Germiyan" kelimesinin yazılış ve okunuşu konusunda(636) gerekse "Germiyan" kelimesinin ne anlama geldiği konusunda(637) araştırmacılar

634- Bilge Umar, Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi, s.132; O. Turan, a.g.e., s.420 ve devamı; İbn Bibi, a.g.e., s.206 ve devamı; Abul Farac Tarihi, Cilt: 2, s.539-540; Claude Cahen, a.g.e., s.94; Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, s.303-304; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.124-125; Babailer için geniş bilgi için bakınız, A. Yaşar Ocak, Babailer İsyanı, Dergah Y., 1980; Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Cilt: VI, s.82-83.

635- M. Çetin Varlık 1986-1987, Marmara Ün. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü, Anadolu Beylikleri Ders Notları.

636- Tancalı İbn Batuta (14. yy.) "Germiyan" kelimesini "Cermiyan" olarak yazmıştır. M. Çetin Varlık, a.g. Ders Notları.

637- Ahmet Tevhid Bey; kelimenin Farsça "Germ" kelimesinden geldiğini ve dolayısıyla "Germ" kelimesi Farsça'da "sıcak" manasına gel-

arasında henüz bir fikir birliği oluşmuş değildir.Burada bizi asıl ilgilendiren taraf Germiyan oğullarının Malatya tarihi açısından oynadıkları rolü tespit etmektir.

"Germiyan" isminin Malatya ile olan ilgisini ilk defa Urfalı Mateos'un eserinde görmekteyiz. Urfalı Mateos Vekayinamesinde 1120 ve 1121 yılı olayları aktarılırken Artukoğlu İlgazi'nin (Harput ve civarında etkili olan bir beylik) Kudüs Kralı ile mücadelesi anlatılırken yer verilmiştir. Bu mücadele sırasında "Artukoğlu İlgazi'nin ordusu ile birlikte geri çekilip "Garmin" olarak isimlendirilen Malatya bölgesine gitti"(638) denilmektedir.

Yine aynı eserde 1121-1122 yılı olayları aktarılırken; "Gürcistan Kralı David (1089-1125) Türkler'in saldırılarına karşılık verip onlardan 30 bin kişiyi kılıçtan geçirince kaçıp kurtulanların bir kısmı da "Garmian" eyaletine Artukoğlu İlgazi'nin yanına gittiler ve akibetlerini ağlayarak ona naklettiler. İlgazi de; azamet ve gurur ile büyük bir ordunun toplanmasını ve Grek memleketinden şarka (doğu) kadar olan yerlerden ve "Garmian" (Malatya bölgesinde) bölgesinden bütün Türkler'in çağrılmasını emretti"(639) denilmektedir.

1121 ve 1122 yıllarında muhtemelen Fırat'a yakın Malatya'nın bir bölgesi olarak açıkça ifade edilen "Garmin" 1239-1240 yıllarında ise Germiyanlılar "Türkler'in ve Kürtler'in akrabalığından

---

mektedir. Mecazi olarak "itibar, şiddet" anlamlarını ifade eder. Türkçe olarak bu kelime bazı kaynaklarda, mesela Türkçe Selçukname'de, Kemal Paşazade Tarihinde "Germiyanlu" olarak geçmektedir. M. Çetin Varlık, a.g. Ders Notları.

638- Urfalı Mateos Vekayinamesi, s.267-268.

639- Urfalı Mateos, a.g.e., s.268.

doğan bir topluluk" olarak karşımıza çıkınaktadırlar.(640)

İbn Batuta'nın "yezidi Kürtler" olarak kabul ettiği Germiyanlıların(641) Malatya bölgesine tam olarak ne zaman geldiklerini bilemiyoruz. Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık; "bunların (Germiyanların) Malatya civarında 1239-1240 tarihlerinde bulunmaları Celaleddin Harzemşah'ın yanında buralara gelip yerleştikleri fikrini uyandırınaktadır"(642) demektedir.

Ancak 1121-1122 yılı olaylarından bahseden Urfalı Mateos'un Malatya bölgesindeki "Garmin" bölgesinden söz etmesi ise Germiyanlıların bu tarihte Malatya bölgesine yerleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Germiyanlar'ın ne kökeni hakkında bilgi sahibiyiz ne de Malatya bölgesine ne zaman geldikleri hakkında tatmin edici bilgilere sahibiz. Ancak kesin olarak bildiğimiz, o devrin tanığı olan ünlü tarihçi İbn Bibi'nin; Babai İsyanı sırasında Malatya valisi ve Germiyanlıların lideri Muzafferüddin Alişiroğlu'nun(643) ayaklanmayı bastırmak için bu asi kuvvetlerle (Babaileri) çarpıştığı, yenilip geri çekildiği ikinci kez "Kürtlerden ve Germiyanlardan" kuvvet toplandığı, hatta bu kuvvetler arasında Abul Farac'ın verdiği bilgiye bakılırsa Barsavma Manastırı'ndan 50 tane iyi ok atan Sür-

640- Claude Cahen, a.g.e., s.103 ve 336.

641- C. Cahen, a.g.e., s.336.

642- M. Çetin Varlık, a.g. Ders Notları.

643- Bu şahıs hem Malatya valisi (subaşı) hem de Germiyanların bilinen ilk yöneticisi olarak gösterilmektedir. C. Cahen; a.g.e., s.94 ve 336; O. Turan, a.g.e., s.422, 522; B. Umar, a.g.e., s.142; İbni Bibi, a.g.e., s.208.

yani'nin götürüldüğünü[644] ancak Elbistan yakınlarında[645] yapılan savaşta yine yenilip geri çekildiğidir.

1243 KÖSEDAĞ MAĞLUBİYETİ, SARSILAN SELÇUKLU HAKİMİYETİ VE BAŞININ ÇARESİNE BAKAN MALATYA

Babai ayaklanması Anadolu Selçuklu Devleti'ni hayli sarsmıştı. Bu sarsıntıya rağmen bölgede Selçuklular için tehdit ve tehlike olabilecek tek güç vardı. O da Moğollar.

Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev ülkenin geçirdiği bu sarsıntıya rağmen dedeleri I. Süleyman, I. Kılıç Arslan ve diğerlerinin izlediği siyaseti sürdürerek güneye yani İslam medeniyetinin merkezi olan bölgeyi kontrol altına almak için harekete geçti. 1241 yılında askerlerini Kayseri'de topladı.

Ordunun hedefi Meyyafarikin (Silvan) idi. Çünkü Silvan hakimi Eyyubi hükümdarı Şehabeddin Gazi, Selçuklular'ın Babai İsyanı ile sarsılan otoritesini fırsat bilip Selçuklu hiyamesini bırakıp Diyarbakır'a saldırmıştı.

Musul ve Malatya askerlerinin sağ cenahında yer aldığı Selçuklu ordusu[646] ile Şehabeddin Gazi'nin ordusu arasında Silvan Kalesi önünde şiddetli çatışmalar yaşandı. Bağdat halifesinin araya girmesi ve Moğol baskısının artması üzerine her iki taraf arasında bir anlaşmaya varıldı.

Anlaşmanın yapılmasından sonra Selçuklu

644- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.540.
645- B. Umar, a.g.e., s.131.
646- İbni Bibi, a.g.e., s.211.

komutanı Mübarizüddin Çavlı, Selçuklu ordusuna askeri destek veren Şam hükümdarı Melik Muazzam için Diyarbakır'da bir hediyeleşme töreni hazırladı.Törenden sonraki gün Melik Muazzam Şam'a dönerken Selçuklu serdarları Malatya yolunu tuttular.(647)

Malatya'ya geçen komutanlar durumu bir mektupla Sultan II. Gıyaseddin'e rapor ettiler. Olumlu cevap üzerine Mübarizüddin Çavlı, Veliyüddin Pervane, Cemaleddin Ferruh Lala, Gürcüoğlu Zahirüddevle ve Şemseddin Hoca Mes'ud Konya'ya döndüler.(648)

Selçuklu Komutanları, Eyyubi meselesini halledip Konya'ya döne dursun Moğollar Ana-dolu'nun kapılarını yoklamaya başlamışlardı. "Tarihi yollar Selçuklular gibi Moğolları da Anadolu'ya çeviriyordu."(649)

Cormagon Noyan'ın yerine 1241'de Moğol batı kumandanlığına tayin edilen Boycu Noyan, itibarını yükseltmek ve askeri kudretini yüceltmek için Selçuklu ülkesine saldırmaya başladı.

Kafkasya üzerinden Anadolu'ya giriş yapan Baycu Noyan Anadolu'nun kapısı sayılan Erzurum'u kuşattı. Selçuklu kumandanı Sinaneddin Yakut'un savunduğu Erzurum bir ihanet sonucu Moğolların işgaline maruz kaldı. Moğollar, köleliğe elverişli genç erkek ve kızları bir tarafa ayırarak, diğer ahaliyi kılıçtan geçirdi.(650)

647- İbni Bibi, a.g.e., s.212
6478- Osman Turan, a.g.e., s.428-429; İbnin Bibi, a.g.e., s.212.
649- O. Turan, a.g.e., s.429.
650-İbni Bibi, a.g.e., s.213-214; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.541.

1243 KÖSEDAĞ HEZİMETİ VE SONRASI GELİŞMELER

Erzurum'u harabeye çeviren Moğolların istila ordusu, yeni saldırılar gerçekleştirmek için Mogan'a çekilirken, Selçuklu Sultanı da bütün kumandan ve serdarlarını istişare etmek üzere huzura çağırdı.

Devlet erkanı sultanın huzurunda top-lanarak Moğol meselesini etraflıca tedkik ve müzakere etti. Bu görüşmeler sonucunda Selçuklular'ın vassalı (bağlı) olan komşu Müslüman ve Hristiyan hükümdarlara elçiler gönderip yardım istemeyi, Moğol tehlikesinin müşterek bulunduğu ve Selçuklular'ın mağlup olması halinde sıranın kendilerine geleceği fikri dile getirildi.(651)

Diplomatik temaslar sürerken içlerinde Halepliler'den, Rumlar'dan ve Frenkler'den birliklerin de olduğu Selçuklu ordusu II. Gıyaseddin Keyhüsrev komutası altında Sivas'a vardı. Boycu Noyan komutası altındaki Moğol istila kuvvetleri de Erzurum üzerinden Erzincan istikametine doğru hareket halinde idiler.

Tecrübeli devlet adamları civar memleketlerden yeni kuvvetlerin geleceğini hesaba katarak Sivas'ta bir savunma tedbiri alıp yorgun bir şekilde Sivas'a varacak olan düşmanın beklenmesini sultana tavsiye ederken Nizameddin Sührap, Şablaş, Garip ve Bakbaşı gibi savaş görmemiş tecrübesiz devlet adamları buna karşı çıktılar ve düşmanın daha ileri bir yerde karşılamak gerektiğini ileri sürdüler. Bunun üzerine Sivas'tan kalkarak Moğollar üzerine gittiler.

651- İbni Bibi, a.g.e., s.215; Osman Turan, a.g.e., s.431; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.541; Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 1, s.10.

1 Temmuz 1243'te Sivas'ın Zara kasabasının kuzeyindeki Kösedağı civarında meydana gelen muharebede Moğollar evvela mağlup duruma düşmüşlerse de sonraları kendilerini toparlayarak galip geldiler.(652)

Küstah ve cahil mahiyeti ile(653) geceyi içki ve eğlence ile geçiren(654) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev savaşın kaybedildiğini görünce mendilini yüzüne kapatarak ağladı.(655) Ve önce Tokat ardından Konya'ya kaçtı.

Bu galibiyet üzerine karşısında müdafaa kuvveti kalmayan Moğollar, Sivas önüne geldiler. Sivas kadısı Kırşehirli Necmeddin'in teslim olmayı kabul etmesi ile şehir katliamdan kurtulduysa da üç gün yağmalandı. Ardından Kayseri'ye doğru harekete geçen Moğollar, on beş günlük bir muhasaradan sonra Kayseri'yi düşürdüler. Erzurum'daki gibi bütün erkekler katledilip, kadınlar esir alındı, bu mamur şehirde tahrip edildi. Kayseri'nin feci vaziyetini haber alan II. Gıyaseddin, Menderes nehri tarafında ve İznik Rum İmparatorluğu hududundaki bir kaleye kaçtı.(656)

Bu muvaffakiyetlerden sonra Baycu, birçok ganimet malı ve hayvanla Garp Moğol ordusunun karargahı olan Azerbaycan'daki Mogan sahrasına döndü.

Moğollar başka memleketlerde olduğu gibi

652- İbni Bibi, a.g.e., s.218; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.542; O. Turan, a.g.e., s.436; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 1, s.10.
653- "Gavur korkak olur. Bana bin Frenk süvarisi versinler Moğollar üzerine varayım, zafer kazanayım. İsterse Allah bile onlarla beraber olsun" diyen Muzaferiddin Sührap, İbni Bibi, a.g.e., s.216.
654- O. Turan, a.g.e., s.435, 438
655- İbni Bibi, a.g.e., s.218.
656- İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: 1, s.10-11; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.542; O. Turan, a.g.e., 438 ve devamı; İbni Bibi, a.g.e., s.219-220.

Anadolu'da da esir aldıkları doktor ve diğer bilimadamlarını (Fizikçi, Kimyacı vb.) öldürmüyor, bunlardan faydalanıyorlardı.

BAŞININ ÇARESİNE BAKAN MALATYA VE MÜSLÜMAN - HRİSTİYAN DAYANIŞMASI

Kösedağ bozgunu üzerine Malatya Subaşısı (vali-komutan) Reşideddin, henüz bir Moğol istilası gözükmeden bir gece önce, adamlarını ve şehrin hazinelerini topladı ve şehrin kapılarını açık bırakarak gizlice Halep'e kaçtı. Barış yapılınca diğerleri gibi o da döndü ve tekrar Malatya Subaşılığını eline aldı.

Onun ayrılması ile Malatya hükümetsiz kalınca, şehrin Müslüman ve Hristiyan (Süryani) halkı ahidleşerek ve anlaşarak mahalli bir idare kurdular. Şehrin başına uyanık ve zeki biri olan Süryani Patrik'i Angur'u getirdiler.

Surlara ve kapılara muhafızlar tayin ederek Malatya'yı eşkiya ve tecavüzlere karşı korumaya aldılar. Bunlar bütün gece surlar üzerinde dolaşarak etrafı gözettiler. Gündüzleri de şehrin kapısı önünde oturdular. Çünkü şehrin bütün kapılarından yalnız biri, yani Büyük Kapı yahut saray kapısı açık tutuluyordu.

Şehrin eşrafı ile Hristiyanlar arasında kaçmaya kudreti olanlar şehri terkettiler. Bunlar şehirden bir günlük mesafede olan Bet Gauze adını taşıyan dağa vardıkları zaman Moğollar'ın bir kıtası bunlara yetişmiş ve bunların çoğunu öldürmüş, oğullarını ve kızlarını esir almıştı. Bunların pek azı kaçmak suretiyle canlarını kurtardılar ve şehre çırılçıplak ve yalın ayak bir halde geldiler.(657)

657- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.543.

Halep'e gidenlerden biri de Malatya'nın kadim asilzadelerinden Hüsameddin Çoban'dı.

Malatya halkı kendi idaresi ile şehir işlerini nizama soktu ise de, istilanın verdiği sarsıntı yolların ve kervanların işlemesine ve mahsulatın toplanmasına engel oldu.

Devlet nizamının bozulması ve anarşinin başlaması kervanların, Ermeniler'in ve göçebelerin baskınlarına uğraması, birçok yerlerde kıtlık yarattı. Şehir iki ay kadar bir belirsizlik içinde bocaladı durdu. Nihayet Moğollar'ın şimdilik Malatya'ya yönelmeyecekleri belli olunca hayat normale dönmeye başladı.

MALATYA'NIN MOĞOL İDARESİNE GİRMESİ (1244)

Yaklaşık bir yıl sonra 1244 yılı içerisinde Moğol kumandanı Yasavur Noyan komutasındaki bir ordu Meyyafarikin, Mardin ve Urfa'dan geçerek Halep kapısına vardı. Halep hükümdarından istediği altını alan Yasavur Noyan, Malatya şehrine yöneldi. Bir müddet sonra ordugahını Malatya surları önünde kuran Moğol kumandanı, şehrin dışında kalan halkı öldürüp bağ-bahçe ve mahsulatı yaktı.(658)

Bu sırada bir yıl önce Moğol korkusundan valiliğini yaptığı Malatya'yı bırakıp kaçan Reşideddin Halep'ten dönmüş ve tekrar şehrin başına geçmişti. Moğol komutanının tehditlerine karşı Reşideddin, şehir halkını sıkıştırarak altın ve gümüş eşyayı, hatta Süryanilere ait kiliselerdeki değerli eşyayı topladı ve Moğollara 40 bin dinar değerinde altın, gümüş ve değerli eşya verip Azerbaycan'a

658- İslam Ansk. Malatya Maddesi.

dönmelerini sağladı.(659)

Moğolların dönüşünden sonra Malatya'da şiddetli bir kıtlık ve veba hastalığı başladı. Halkın bir kısmı bu felaketten öldü. Çarşı pazarlarda ölen hayvanlardan farksız, sefil kimselerle doldu. Bir çok kimseler oğullarını ve kızlarını köle ve cariye olarak satmak istedilerse de alıcı bulamadılar.(660)

Elbistan bölgesinde yığılan Türkmenler, Moğolların taarruzuna uğrayarak kılıçtan geçiril-diler. Moğollar önünden kaçıp Türkistan'dan Doğu Anadolu'ya göçen Türkmenlerin bir kısmı büyük kitleler halinde bulunuyordu.

Bu sırada Hasnun adında meşhur birinin talebesi olan Urfalı tabip İsa, Malatya'da şöhret sahibi idi. Bu adam Malatya'dan Kilikya'ya giderek bura kralının himayesinde yaşadı ve Aziz Savmaoğlu adına inşa edilen kilisenin temellerini attı.(661)

II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN ÖLÜMÜ, SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DAĞILMA SÜRECİNE GİRMESİ VE MALATYA'NIN DURUMU

1243 Kösedağ Muharebesi'nde Moğollara yenik düşüp, gururu incenen Gıyaseddin Keyhüsrev bir de Ermenilerin ihanetine uğradı.

Kösedağ Savaşı sonrasında Çukurova yoluyla Halep'e giden sultanın anası ve kızkardeşi, Ermeni Kralına misafir oldukları halde Kral, Moğollara yaranmak için onları Moğol komutanı Baycu'ya teslim etmişti.

Selçuklu sultanı hem bu ihanetin hesabını

659- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.544-545; O. Turan, a.g.e., s.443.
660- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.545.
661- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.545.

sormak hem de Kösedağ mağlubiyetinden sonra sarsılan Selçuklu hakimiyetini yeniden tesis etmek için Ermenilere karşı sefer düzenledi (1245). Tarsus şehrini kuşatan Selçuklu ordusu Sultan Gıyaseddin'in ölüm haberi ulaşınca geri dönmek zorunda kaldı.(662)

SALTANAT MÜCADELELERİ (1246 - 1262)

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine zamanın devlet büyükleri olan Sahip Şemseddin, Celaleddin Karatay, Has Oğuz, Esededdün Ruzbe ve Ebubekir Attar gibi devlet adamları bir araya gelerek aralarında meşveret(toplantı/fikir alış-verişi yapma) ettiler.(663)

İstişare sonunda Gıyaseddin'in çocukları arasında yaşının büyüklüğü (11 yaşında)(664) çehresinin güzelliği ve yakışıklılığı nedeniyle İzzeddin Keykavus'un saltanat makamına çıkarılmasına karar verildi.(665)

Ancak yukarıda adı geçen devlet adamları devlet yönetiminde birbirini çekemediler. Bunların arasında Isfahanlı Şemseddin bütün rakiplerini birer birer ortadan kaldırdı. Bununla yetinmeyip Sultan İzzeddin'in annesiyle evlenerek mevkiini daha da sağlamlaştırdı.(666)

Bu sırada Moğolların elçileri gelerek, Sultan İzzeddin'in Moğol Hanı'na saygılarını sunmak ve bağlılığını arzetmek üzere gelmesini istediler. Sul-

662- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.545; O. Turan, a.g.e, s.451.
663- İbni Bibi, a.g.e., s.228.
664- O. Turan; a.g.e., s.458.
665- İbni Bibi, a.g.e., s.228; O. Turan, a.g.e., s.459; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.545; Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Kült. ve Turizm Bak., s.84.
666- İbni Bibi, a.g.e., s.229 vd.; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.547-548; O. Turan, a.g.e., s.460.

tan, özür dileyerek memleketten ayrıldığı taktirde düşmanı olan Rumlar ve Ermenilerin memleketlerine musallat olacaklarını anlattı ve kendi yerine kardeşi Rükneddin'i göndererek başka bir zaman bizzat kendisinin de geleceğini bildirdi. (1246)[667]

Rükneddin ile birlikte Moğol Hanına giden Bahaeddin Tercüman; Vezir Isfahanlı Şemseddin'den şikayet ederek Moğol Hanı'na şu sözleri söyledi: "Vezir eşrafı öldürdü, ölen sultanın karısı ile evlendi ve sizden emir almaksızın yeni bir sultan tayin etmek istedi."Bu şikayet üzerine Moğol Hanı Sultan İzzeddin'in tahttan inmesini ve kendi yüzünü görmek üzere gelen Rükneddin'in tahta çıkmasını, Bahaeddin Tercüman'ın onun veziri olmasını istedi. Isfahanlı Şemseddin'in de mevkiinden atılmasını emretti.[668]

MALATYA ESKİ VALİSİNİN AKIBETİ

Bu haber üzerine tutuşan vezir Isfahanlı Şemseddin eski Malatya Subaşısı olan ve Şimdi Emir-i Arız bulunan Reşideddin Ebubekir Cüveyni'yi[669] altın ve kıymetli taşlarla Moğol Han'ına gönderdi. Fakat Reşideddin Erzincan'a varınca Rükneddin ve Bahaeddin Tercüman'ın dönüp yaklaştığını işitti ve korkusundan götürmekte olduğu hazineleri Kemah Kalesi'ne koyduktan sonra birkaç arkadaşı ile Halep'e kaçtı.[670]

Kısa bir süre sonra Bahaeddin Tercüman (Tarjan) 2000 Moğol ile birlikte gelerek Rükned-

667- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.545-46.
668- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.548; İbni Bibi, a.g.e., s.239; O. Turan, a.g.e., s.465.
669- İbni Bibi, a.g.e., s.239.
670- Bu sayın Malatya Valisi 1244 yılında Malatya'da vali iken Moğol istilası korkusundan şehri bırakıp yine Halep'e kaçmıştı. Abul

din'i Erzincan, Sebastia (Sivas), Kayseri, Malatya, Zait Kalesi (Harput / Elazığ) ve Amid'de (Diyarbakır) sultan ilan etti.

Her yere yeni valiler ve hakimler tayin edilip Sultan İzzeddin'in memurları görevden alındı. Halep'e kaçan Malatya eski valisi Reşideddin için oraya elçi gönderilip getirttirildi. Hafik kalesine atıldı ve öldürüldü. Abul Farac; Malatya eski valisi Reşideddin'in öldürülmediğini ve daha sonra serbest bırakıldığını yazmaktadır.(671)

Hatta Abul Farac Malatya eski valisinin kapatıldığı Hafik (Habia) kalesiyle ilgili şu ilginç ayrıntıyı vermektedir: "Bu kalenin duvarı üzerinde ve yüksek bir kayanın üstünde bir kapı vardı. Onun dışında küçük bir basamak bulunmaktadır. Bir insan bunun üzerinde ayakta duramaz. Ayakta durmak için büyük sıkıntı çeker. Değerli eşraftan birine karşı ölüm cezası verildiği ve ona el sürülmesi ve öldürülmesi istenmediği zaman onu buradan çıkarırlar, basamağın üzerinde bırakırlar ve kapıyı yüzüne karşı kaparlardı. Burada kalan adam bir iki gün dişini sıktıktan sonra uykusuzluğa tahammül edemez ve buradan düşerek ölürdü."(672)

Rükneddin'in Erzincan'a gelip sultanlığını ilan · etmesi üzerine, hakkında ölüm fermanı çıkarılan Isfahalı Şemseddin, önce yakalanıp bir müddet işkenceye tabi tutuldu. Ardından başı gövdesinden ayrılarak Sivas'ta bulunan Sultan Rükneddin'e götürülmek üzere yola çıkarıldı.(673)

Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.544-45.

671- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.548; O. Turan, a.g.e., s.465.

672- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.548-49.

673- Isfahanlı Şemseddin iktidarı yeni elde ettiği dönemde Niksar'da

Vezirin öldürülmesinden sonra Konya'ya haber gönderen Rükneddin, kardeşi İzzeddin'in saltanattan çekilmesini aksi halde Moğol kuvvetleriyle zor kullanacağını haber verdi.

Devlet adamlarının araya girmesi üzerine kan dökülmeden Konya'da Rükneddin'in üstün tutulması kaydı ile "Üç Kardeşler Saltanatı" kuruldu.(674) Bu arada yeni yönetimi oluşturan Rükneddin, Malatya valiliğine Seyfeddin Toruntay'ı atadı.(675) Ancak bu iktidar yapılanması uzun sürmedi. Henüz kardeşler bir araya gelmeden özellikle İzzeddin Keykavus'un taraftarı olan Konya'daki beyler bu duruma itiraz ettiler ve her iki kardeşin birlikleri Konya civarında karşı karşıya geldiler. (1249) Malatya Valisi Toruntay'ın Rükneddin'in tarafında bulunduğu bu çarpışmada, Malatya Valisi esir edildiği gibi Rükneddin'in kuvvetleri de yenildi. Ancak Sultan İzzeddin kardeşine iyi davrandı ve birlikte Konya'ya döndüler.(676)

Rum asıllı Celaleddin Karatay'ın gayret-leriyle iktidar mücadelesi bir müddet dindirilmiş ise de sonra tekrar Malatya'nın eski valisi Reşideddin, yeni valisi Toruntay'ın da içinde bulunduğu devlet

isyan eden Şerefeddün'in üzerine asker göndermişti. Bozguna uğrayan Şerefüddin Kemah Kalesine sığınmıştı. Isfahanlı Şemseddin'in canını bağışlaması halinde teslim olacağını bildirdi. Dileği kabul edilen Şerefüddin askerlere teslim olup Çopnuk mevkiine geldikleri zaman Isahanlı Şemseddin tarafından gönderilen bir elçi Şerefüddin'in öldürülüp başının Konya'ya gönderilmesini istedi. Elçi Şeferüddin'i öldürdükten sonra kesik başını bir torba içine koymuştu. Çopnuk Köyünde misafir oldukları evde çividen astılar. Garip bir tesadüftür ki bir müddet sonra Konya'da öldürülen Isfahanlı Şemseddin'in Sivas'a gönderilen kesik başı da aynı evde ve aynı çividen asılmıştır. İbni Bibi, a.g.e., s.237

674- İbni Bibi, a.g.e., s.242; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.549-550; O. Turan, a.g.e., s.469

675- İbni Bibi, a.g.e., s.242; O. Turan, a.g.e., s.467.

676- İbni Bibi, a.g.e., s.242-43; Ahmet Cevdet, a.g.e., Cilt: VI, s.84-85.

adamları, Moğolların da işe karışmaları yüzünden yeniden bir iktidar mücadelesi sürecine girdi.(677)

Nitekim bu iktidar mücadelesi Rükned-din'in gizlice Konya'yı terk ederek Kayseri'ye gelmesi ve burada sultanlığını ilan etmesiyle kendini gösterdi.(678) Böylece Celaleddin Karatay'ın otoritesi sayesinde ve üç sultan namına müşkilatla kurulan dört yıllık (1249-1254) nizam artık bozuluyordu.(679)

Kayseri'de karargahını kuran Rükneddin, yanındaki beylerin de etkisiyle ülkeyi ikiye ayırmayı teklif etti. Buna göre Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Kayseri ve Kırşehir'in içinde bulunduğu doğu bölgesinin Rükneddin'e, ülkenin batısının ise Sultan İzzeddin'e bırakılması üzerinde anlaşmaya varıldı. Böylece Malatya, Rükneddin'in hakimiyet sahası içinde kaldı. (1254)

Ne varki Sultan Rükneddin'in askerleri işi bir oldu bittiye getirerek ansızın Konya'daki Sultan İzzeddin'in birliklerine saldırdı. Sonuç Rükneddin'in mağlubiyeti ile sonuçlandı. Komutanlarından Samsameddin ve Nusratuddin yakalanarak öldürül-dü. Rükneddin ise yakalandı ve önce Amasya'da sonra Burgulu'da ikamete mecbur edildi.(680)

Tek başına Selçuklu ülkesinin iktidarını ele alan Sultan İzzeddin'in başı bir türlü belalardan kurtulmuyordu. Kardeşi Rükneddin'in Burgulu'da ikamete mecbur edilip tam siyasi istikrar sağlandı

677- İbni Bibi, a.g.e., s.244 vd., O. Turan, a.g.e., s.469 vd.
678- İbni Bibi, a.g.e., s.250 vd.
679- O. Turan, a.g.e., s.473.
680- İbni Bibi, a.g.e., s.254-255; O. Turan, a.g.e., s.474-75.

derken Malatya, Maraş, Adıyaman üçgeninde yerleşik olan Ağaçerilerin bölgede eşkıyalığa başladıkları ve (Malatya dahil) çeşitli yerleşim yerlerine baskınlar düzenleyip halkı rahatsız etmeye başladıkları haberi geldi. Bunun üzerine sahip Kadı İzzeddin ile Beylerbeyi Yutaş, asker ve emirleri o tarafa göndererek Ağaçerileri yatıştırdıktan sonra Kayseri'ye döndüler.(681)

Ancak sorun bununla sınırlı değildi. Moğol komutanı Baycu Noyan'ın Anadolu'ya girdiği ve Erzincan'a doğru hareket halinde olduğu haberi geldi. İbni Bibi'nin, 1256 yılı içerisinde gösterdiği(682) Baycu Noyan'ın bu gelişini şimdilik bir tarafa bırakıp Abul Farac'ın 1255 yılı olaylarını aktarırken ki bizzat kendisinin yaşadığı Malatya ilé ilgili şu bilgileri vermektedir: "1255 yılının Temmuz ayında Moğolların bir ordusu birden bire Malatya'yı kuşattı. Bu ordu 8 yıl önce buraya gelen Yasavur Noyan'ın kumandası altında idi. Tatar (Moğol) askerleri köyleri ve nahiyeleri tahrip ederek, evleri ve ambarları yaktılar, yollarda buldukları herkesi öldürdüler ve ordugahlarını şehrin Kuzey tarafında (muhtemelen bugünkü Hasırcılar kasabası) civarında kurdular."(683)

Abul Farac; takip eden satırlarda, Moğolların Malatya'daki manastırları bastığını kendisinin ve doktor (Tabip) olan babası Ahron'un nasıl saklandıklarını anlatmaktadır.(684).

1256 yılında yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bu kez Moğol komutanı Baycu Noyan'ın Anado-

681- İbni Bibi, a.g.e., s.255
682- Olayın tarihini O. Turan, a.g.e.de verilmektedir.
683- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.557; İslam Ansk. Malatya Maddesi.
684- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.557.

lu'ya girdiği ve Erzincan'a doğru hareket halinde olduğu haberi geldi. Sultan İzzeddin Keykavus'un etrafındaki bazı savaş görmemiş beyler Baycu ile barış müzakerelerini denemek yerine onunla harp etmeyi teşvik etmeye başladılar.(685)

Bunun üzerine Sultan İzzeddin Keykavus'un kuvetleriyle Baycu'nun kuvvetleri Aksaray yakınlarında karşı karşıya geldi. Sonuç Selçuklu birliklerinin hezimeti ile sona erdi ve Sultan İzzeddin yenilgi haberini alınca (1256 Ramazan'ın yirminci günü) önce Antalya'ya daha sonra çoluk çocuğunu alarak Rum dayılarının yanına Bizans İmparatoru Laskaris'in yanına sığındı.(686)

II. İzzeddin Keykavus'un ülkeden kaçması üzerine IV. Rükneddin Kılıç Arslan Burgulu'dan getirilip sultan ilan edildi ve Moğol Komutanı Baycu'nun teveccühüne mazhar oldu.(687)

Moğol baskısı altındaki Anadolu'da siyasi istikrarın o kadar kolay oturmayacağı ortada idi. Moğol Komutanı Baycu'nun Anadolu'dan ayrılacağı haberi, Sultan Rükneddin'in ise Hülagu ile görüşmek üzere Konya'dan ayrılması üzerine Bizans İmparatoru Laskaris'e sığınmış olan II. İzzeddin Keykavus Konya'ya geri döndü ve yeniden sultanlığını ilan etti. (3 Mayıs 1257)(688)

KITLIK, İŞGAL VE PAYLAŞILAMAYAN MALATYA (1258)

İzzeddin Keykavus ve yanındaki devlet adamları Anadolu Türkler'inin ve Moğollar önünden

685- İbni Bibi, a.g.e., s.265; Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Cilt: VI, s.85.
686- İbni Bibi, a.g.e., s.260
687- İbni Bibi, a.g.e, s.260
688- İbni Bibi, a.g.e., s.261; O. Turan, a.g.e., s.485

kaçıp bu ülkeye gelen göçebe Türkmenler'in onlara düşmanlığından faydalanarak, her tarafa adamlar ve fermanlar göndererek halkı cihada davet etti. Hülagu ve Baycu'nun Bağdat seferinde bulunmalarından faydalanıyordu. Baycu, Doğu Anadolu yolu ile Bağdat muhasarasına giderken yolda Türkmenler'in, Kürtler'in Malatya-Maraş arasında yerleşik olan Ağaçeriler'in saldırılarına uğradı. Bu sebeple İzzeddin Keykavus bu taraflara adam gönderip Türkmenler'den ve Kürtler'den asker toplanmasını emretti. Şeyh Adi'nin oğullarından Şerefeddin Ahmed'e Malatya, Şerefeddin Muhammed'e de Harput (Zaid) şehirlerini verdi.(689)

Fakat Malatya halkı Şerafeddin Ahmed'i iyi karşılamadı. Çünkü Malatya halkı Rükneddin Kılıç Arslan'a biat etmişti. O da Malatyalılara karşı savaş açtı. Halk bu yüzden bütün kışı eziyet içinde geçirdi ve ortalıkta kıtlık baş gösterdi. Bir buğday kepizesi (yükü) 120 sultaniye satılıyordu. Malatya halkı bu hale tahammül edemeyecek duruma gelince Şerefeddin Ahmed'e (Abul Farac; Belasoğlu şeklinde vermektedir) karşı ayaklandı ve adamlarından 300 kişiyi öldürdü. Bunun üzerine Şerafeddin Malatya bölgesinde yer alan Klaudin ve Gubas gibi yerleri tahrip edip Diyarbakır tarafına geçti ancak orada öldürüldü. İzzeddin'in Harput'a gönderdiği Şerefeddin'in akıbeti de farklı olmadı.(690)

Bu başarısız atamanın üzerine II. İzzeddin Keykavus bu kez kumandanı Ali Bahadır'ı Malat-

689- O. Turan, a.g.e., s.487; Abul Farac, Cilt: 2, s.563; M. Hanifi Akçay, İnönü Ünv. Eğ. Fak. Tarih Bölümü, Bitirme Tezi, Danışman: Tahir Erdoğan Şahin, Malatya 1997, İslam Ansk. Malatya Mad.
690- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.563; İslam Ansk. Malatya Maddesi.

ya'ya gönderdi. Ali Bahadır kısa boylu, biçimsiz fakat kuvvetli bir muharip ve harp bilgisine sahip bir askerdi. Büyük bir kıtlık geçiren ve buğdayın bir yükünün 120 sultaniye (dirheme) satıldığı Malatya'da halk Ali Bahadır'ı iyi karşıladı ve burada Sultan İzzeddin'in hakimiyetini tesis etti. Onun otoritesi ile yollar açıldı ve kıtlığa son verildi. Henüz Bağdat kuşatmasına katılmak üzere Anadolu'dan ayrılmayan Moğol komutanı Baycu ise Elbistan'ı işgal edip şehirde 7000 kişi öldürdü.Genç, erkek ve kızlarını esir edip Malatya'ya yürüdü. Baycu'nun Malatya'ya yürümesi üzerine Ali Bahadır Malatya'yı terk ederek Kahta'ya geçti.

Baycu Malatyalılara IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın saltanatı için yemin ettirdi ve şehrin altınlarını toplayarak Bağdat muhasarasına giderken Rükneddin Kılıç Arslan'ın komutanlarından Fahreddin Ayaz'ı Malatya valiliğine tayin etti. Baycu 1258 eylülün de Doğu Anadolu'dan ayrılınca Ali Bahadır "dağları, tepeleri ve vadileri dolduran Ağaçerileri" hizmetine aldı. Ağaçeriler yalnız Adıyaman'ın bir köyünden 7.000 büyük baş hayvan ve 40.000 koyun almışlardı. Malatya halkı Baycu'dan korktukları ve Rükneddin Kılıç Arslan'a yemin ettikleri için bu sefer şehrin kapılarını Ali Bahadır'a kapadılar. Ancak şehirde tekrar kıtlık başgösterdiğinden, tuzun yükü 400, buğdayın 70 sultanı akçeye çıktığından teslime mecbur kaldılar. Geceleyin müslüman ve süryani halka minarelerden sulh ilan etti ve korkmamalarını bildirdi. Rükneddin'in emirlerini öldüren Ali Bahadır, Moğolların geldiğini duyunca şehri bırakıp Sultan İzzeddin'in yanına döndü.(691)

691- Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.564-565; O. Turan, a.g.e., s.487-488; İslam Ansk. Malatya Maddesi

Sultan İzzeddin Keykavus, daha önce Anadolu'dan ayrılmış ve İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun yanından dönmüş olan kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan ile ülkeyi ikiye böldüler. Buna göre ülkenin batı tarafı İzzeddin Keykavus'a, doğu tarafı ise Rükneddin Kılıç Arslan'a kalacaktı.(692)

Ancak tahmin edilebileceği gibi bu taksim anlaşması da uzun sürmedi. Sultan İzzeddin Keykavus'un Mısır hükümdarı ile gizlice görüşmeler yaptığı ve Moğollara karşı işbirliği arayışı içinde olduğu ile ilgili yalan-yanlış bilgilerin ortada dolaşması üzerine(693) Rükneddin Kılıç Arslan destekli Moğol kuvvetleri Konya üzerine doğru harekete geçti.

Konya'da tutunamayacağını anlayana İzzeddin Keykavus önce Antalya'ya ardından çoluk çocuğunu ve yakınlarını kadırgalara bindirerek Bizans'ın başkenti İstanbul'a doğru yola çıktı.(694) Bu arada Malatya bir kez daha Moğol kuvvetlerinin işgaline tanık olacaktır.

Hülagu Bağdat'ın zaptı ve tahribinden sonra, 1259 yılının sohbaharında, Suriye seferine rivayete göre 400.000 kişi ile girişti. Bütün tâbi hükümdarları yanına aldı ve Halep hükümdarı Melik Nasır'a teslim olması için elçi gönderdi. Cihan hakimiyeti mefkuresine inandıkları için kendilerinin "Tanrının asker ve kılıcı" olduklarını da belirtiyorlardı. Ordusunu Malatya, Rum Kale ve Bilecik'te

692- İbni Bibi, a.g.e., s.264; Osman Turan, a.g.e., s.491; İki kardeş arasında ülkenin bölünmesini öngören "anlaşmanın metnini ben kaleme aldım Noyanlar ve Yargucular (Moğol hakimler) bunlara şahid oldu" şeklindeki bilgiyi İbni Bibi aktarmaktadır. O. Turan, a.g.e., s.491, Dip: 57; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.573.

693- İbni Bibi, a.g.e., s.266; O. Turan, a.g.e., s.494.

694- İbni Bibi, a.g.e., s.267; Osman Turan, a.g.e., s.497; Kısas-ı Enbiya, II, III, s.112.

inşa ettirdiği köprülerden geçirdi. Geçtiği her yerde yıkım ve katliam gerçekleştiren Hülagu kadın ve çocuklardan müteşekkil yaklaşık 100.000 esiri de yanında götürdü.(695)

Malatya, elli yıl boyunca İlhanlı Moğol-ların görevlendirdiği valiler tarafında yönetilecektir. Bu dönemde Malatya'da özellikle ünlü İlhanlı veziri Reşidüddin tarafından (1257) hayratlar yaptırılmış ve Türkiye'nin ilk modern sulama sistemi de yörede tesis edilmiştir.(696)

"Reşidüddin, Tarsus, Sis, Avasım, Kınnes-rin ve Fırat sahillerinde vali olan oğlu Hoca Sadeddin'e yazdığı mektubunda, memleketin imar işleriyle uğraşmasını, kendisinin Malatya ve Antakya'da çok emlakı olduğunu yazmıştır. Onun vasiyetnamesine göre sayısı yüz feddan olan bir kısım toprağı Malatya'da bulunmaktadır. Oğlu Celaleddin'e gönderdiği yazıda Malatya yakınında Fırat'tan ayrılacak olan kanallar ve bu iskan sahalarının planları da bulunmaktadır. Malatya'nın tam yanında Fırat'tan ayrılacak olan kanallar "Nehri Mustacidde-i Gazari" ismini taşıyacaktır. İskan olunan yerlere on kadar büyük köy tesis edilerek bu köylere Rum, Kınnesrin, Hatay ve İskenderun civarından ahali nakledilmesi de istenmektedir. Nehrin yukarı ve aşağı kısımlarında Reşidiye, Celaliye, Gazarabad, Mahmutabad, Sultanabad, Mübarekabad, Şahabad, Devletabad, Saadetabad ve Zaferabad ismiyle kurulacak köyler planda gösterilmiştir. Gazan Han zamanında bu imar işlerinin bilfiil yapılmış olduğu, Olcaytu zamanında yazılan vasiyetnamede Malatya'da bulunan çiftlik kaydından anlaşıldığı gibi, Malatya'nın

695- O. Turan, a.g.e., s.492; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.573; İslam Ansk. Malatya Maddesi; M. Oğuz, a.g.e., s.153.
696- G. Göğebakan, a.g.e., s.19.

tam yanında Aşağı Mahmudiye ve Yukarı Mahmudiye isimli köylerin bulunması da bir kısım köyün yaptırılmış olduğunu göstermektedir."[697]

Moğol İlhanlıların egemenliği altında varlığını devam ettirmeye çalışan Anadolu Selçuklu ülkesinde siyasi istikrarın gerçekleşmesi beklenemezdi.

Zillet, Selçukoğullarını ne sürgünde ne de işgal altındaki topraklarda rahat bırakmadı. Nitekim yukarıda ifade ettiğimiz üzere Sultan İzzeddin Keykavus, Moğolların baskısı üzerine Bizans'ın merkezi İstanbul'a, dayılarının yanına sığınması rahat getirmedi.

İstanbul'da bütün günlerini işret ve eğlence ile geçiren sultan İzzeddin Keykavus sürgünde bile fitne ateşinden kurtulamadı. İmparatoru devirmek için imparatorun muhalifleriyle işbirliği yaptığı gerekçesi ile tutuklandı ve hapse atıldı. Yanındakilere ise insanlık dışı muamelelerde bulunuldu. (1262)[698] İzzeddin'in teyzesi ve Kırım Hanı bulunan Berke Han'ın karısı İzzeddin'in hapsedildiğini işitince 20 bin kişilik bir kuvveti Tuna üzerinden geçirip İstanbul önlerine gönderdi ve İzzeddin'i kurtarıp Kırım'a götürdü. Ömrünün sonuna kadar (18 yıl) Kırım'da kaldı ve orada öldü. (1280)[699]

Fitne ateşi sürgünde sultan II.İzzeddin Keykavus' yakarken Moğol işgali altındaki Anado-

697- G. Göğebakan, a.g.e., s.19-110 (A. Z. V. Togan, Reşideddin'in mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar, IMF XV / 1-4 (Ekim 1953 - Temmuz 1954), s.33-36 vd. 42; Köylerin Kaydı İçin BAO, TD 387, s.893: TK 142, s.40: Köylerimiz (nşr. Dahiliye Vekaleti) Ankara 1928, s.881-882

698- İbni Bibi, a.g.e., s.267; Y. Yücel - A. Sevim, Türkiye Tarihi I, s.131; Kısas-ı Enbiya III-II, s.113; O. Turan, s.497.

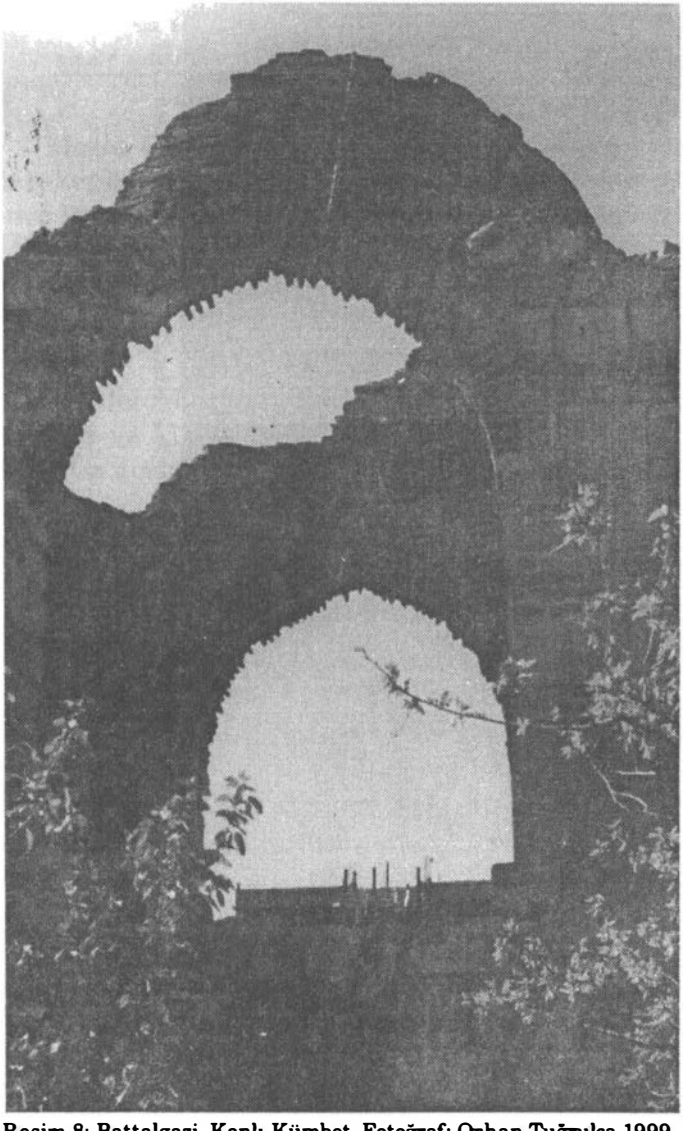
699- Kısas-ı Enbiya III-II, s.113-114; O. Turan, a.g.e., s.500 ve 503.

lu'da ise Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı yakıyordu.

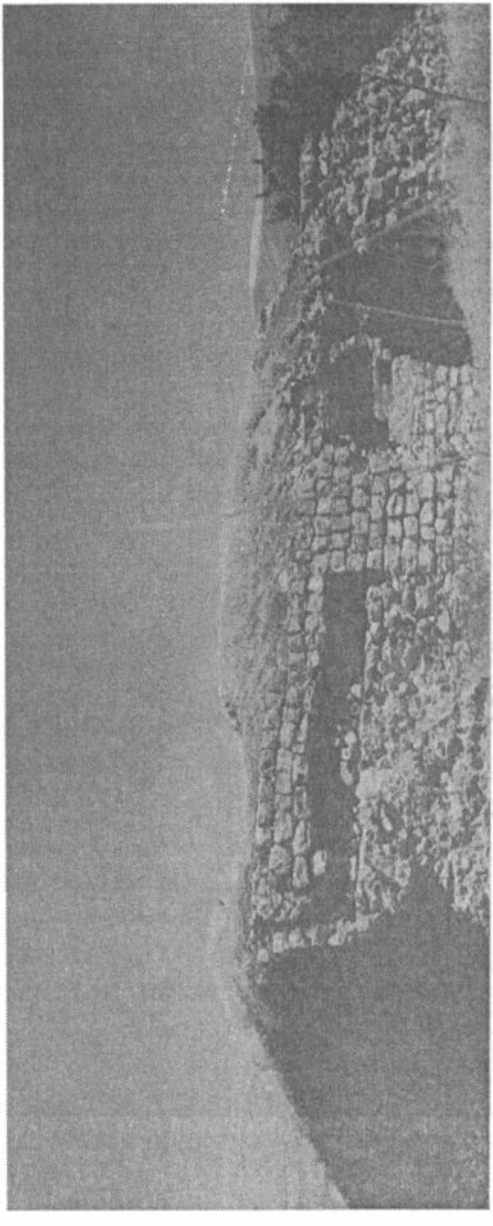
Sultan Rükneddin tıpkı İzzeddin Keykavus gibi, Moğollara karşı bu kez Şamlılardan yardım istediği şeklinde bir suçlama ile Moğollara şikayet edildi. İddiayı ciddi bulan Moğollar bir yolunu bulup Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ı önce zehirletip ardından keman kirişi ile boğdular.(700)

Görünürde Anadolu Selçuklu hakimiyeti altında görünen ama gerçekte Moğol İlhanlı hakimiyeti altında olan Malatya'nın bu durumu 1315 yılında Memlukluların egemeniliğine girene kadar sürdü.

700- İbni Bibi, a.g.e., s.272.

Resim 8: Battalgazi, Kanlı Kümbet, Fotoğraf: Orhan Tuğrulca 1999.

Resim 9: Selçuklu Dönemi Han'ı.Şişman Han,Malatya, Battalgazi Tarihi Eserler,2000.Fotoğraf;Hasan Demirbağ

MALATYA'DA MEMLUK HAKİMİYETİ

MALATYA'DA MEMLUK HAKİMİYETİ ÖNCESİNDE DURUM

Moğol istilası tarihin en kudretli ve şiddetli hareketlerinden birini ve belki de birincisini teşkil eder.Bütün Asya'yı Doğu ve Orta Avrupa'yı alt üst eden bu istilanın en müthiş neticeleri şüphesiz geniş hudutları ile Türkistan, Harezm, Horasan, İran, Irak'ta nihayet Anadolu'da kendini göstermiştir.

Anadolu'da başta Erzurum, Erzincan, Ahlat, Kayseri ve Malatya olmak üzere birçok şehir bu istilanın acısını fazlasıyla gördü.(701)

Selçuklu veziri Muiniddin Süleyman Pervane'nin 1277 yılındaki idamından 1318 yılına kadar gölge halinde bir Selçuklu hanedanı yaşamış ise de devlet fiilen mevcut olmamış, iktisadi, içtimai ve medeni hayat tamamen çökmüştür.

Aslında Moğol istila süreci Anadolu'da yalnız siyasi sistemi çökertmemiştir. Bu devir aynı zamanda yukarıda adını verdiğimiz Türkistan Harezm ve İran'ın geniş bozkırlarında varlıklarını sürdüren Türkmen kitlelerinin Moğol tazyikinden korkarak Anadolu'ya gelmeleri ile siyasi sistemin yanında toplumsal, ekonomik ve medeni hayatın da çökmesine sebep olmuştur. Malazgirt Zaferini müteakip Türkistan nasıl bir insan selini Anadolu'ya sürüklediyse Moğol istilası da hemen aynı derecede bir nüfus hareketini bu ülkeye doğru zorlamış ve sevketmişti. Bu durum Malatya'da demografik yapının değişmesine neden olacaktır.(702)

701- O. Turan, a.g.e., s.505.
702- O. Turan, a.g.e., s.506.

Moğol tazyikinden kaçarak Anadolu'ya gelen bu Türkmen gruplar kontrolsüz bir şekilde Anadolu'da dolaşırlarken yine Moğolların takibine uğramışlardır.

İlhanlılar tarafından Malatya valiliğine atanan Reşidüddin'in (aynı zamanda bir İlhanlı veziridir)[703] mektuplarında belirttiğine göre birçok Moğol Noyanların kumandasında 120.000 kişilik bir ordunun Samsun, Gürcistan ve Trabzon dağlarına sığınan asilere karşı gönderildiği, Malatya'da Fırat nehrini geçip Darende bölgesini otlak yapan Suriye Türkmenlerini kılıçtan geçirdiğini Mardin, Hasankeyf ve Diyarbakır hükümdarlarıyla Emir Sütay ve başka kumandanlarla birlikte Urfa'ya doğru hareket ederek emniyet ve asayişin kurulduğunu bildirir.[704]

ANADOLU'DA PUTPEREST MOĞOLLAR İLE MÜSLÜMAN MEMLUKLARIN MÜCADELESİ

Memlukların Anadolu'ya olan ilgilerinin artması ile ilgili birçok neden zikredilebilir. Bunların başında Baybars'ın, Moğolları 1260'ta Ayn Calut savaşında müthiş bir mağlubiyete uğratıp Mısır-Suriye Memluk İmparatorluğu sultanı olmuş olması gelir. Bir diğer neden putperest Moğolların baskısı karşısında Sultan İzzeddin Keykavus'un müslüman Memluk Sultanı Baybars'tan yardım istemesi olmuştur.[705] Bunun da ötesinde Orta Doğu, Anadolu ve Kuzeydeki siyasi dengelerin değişmesi ile dört önemli gücün kapışmasının kaçınılmaz hale gelmiş olmasıdır. Karadeniz'in

703- Yrd. Doç. Dr. G. Göğebakan, a.g.e., s.18-19.

704- O. Turan, a.g.e., s.516; (Resideddin, Mükatebat, nşr. M. Şefi, Lahar 1948,) s.273, 278; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 2, s.511; Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Cilt: VI, s.122-123.

705- O. Turan, s.496

kuzeyinde Cengiz'in ölümünden sonra önemli bir güç haline gelen Altın Ordu Devleti'nin hükümdarı Bereke Han'ın müslüman olması üzerine (1263) putperest İlhanlı Moğollarına karşı Müslüman Memluklar ile işbirliğini geliştirmek istemiştir.Hatta Bereke Han, Baybars'a gönderdiği mektupta kendisinin kuzeyden Baybars'ın ise doğudan İlhanlılara Cihad ilan etmesi ve kuşatması teklifinde bulunmuştur.(706)

Bizans ilk başlarda Hülagu'nun kuşatılması ittifakına katılmış(707) ancak daha sonra Hülagu'dan korktuğu için bu ittifaktan ayrılarak İlhanlılarla işbirliğine gitmiştir. İşte bu nazik siyasi ve toplumsal sorunların yaşandığı Anadolu'ya yönelik Memlukluların ilgisi artarak devam etmiştir.

Nitekim Memluk Sultanı Baybars, ordusu ile hareket ederek Anadolu'ya girdi ve Elbistan ovasında 30 bin kişilik Moğol kuvvetiyle karşılaştı (Nisan 1277). Müslüman Anadolu Selçuklu kuvvetlerine güvenmeyen Moğollar, bu kuvvetleri cephenin gerisine alıp savaşa tutuştular ancak Memluk ordusu karşısında büyük bir hezimete uğradılar.

Beş bin Moğol askerinin öldüğü bu zaferden sonra Kayseri'ye geçen ve Anadolu Selçuklu tahtına oturan Sultan Baybars, Selçuklu Devlet adamlarının Moğol intikamından korkmalarından dolayı kendisine yardımcı olmamaları ve askerlerin erzakının azalması üzerine Mısır'a dönmek zorunda kaldı.

706- O. Turan, a.g.e., s.498.
707- O. Turan, a.g.e., s.498.

Aralarında Malatya valisi Reşiddedin'in oğullarının da bulunduğu gönüllü esirleri[708] alarak Mısır'a dönen Baybars'ın ardından Anadolu'ya gelen İlhanlı hükümdarı Abaka Han, Kayseri'ye kadar geldi ve rivayetlere göre Kayseri ile Malatya arasında 200 bin kişiyi katletti ve esir aldı.[709]

Moğol İlhanlı hükümdarı Memluk saldırısı sonrası Anadolu'da yeniden hakimiyetini şiddete dayanarak sağladı ise de Memlukların Anadolu'ya olan ilgilerini ortadan kaldıramadı.

Zayıflayan Moğol İlhanlı egemenliği altındaki Anadolu'da siyasi otoritenin kime ait olduğu hususunda bir karmaşa yaşanmakta idi.

III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in gölge sultanlığı Anadolu Selçuklu tahtında yetmiyormuş gibi bir de Moğol İlhanlı hükümdarı 1280 yılında Kırım'da sürgünde yaşayan Selçuklu Sultanlarından II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Gıyaseddin Mesud'a Erzurum, Erzincan, Sivas, Diyarbakır, Malatya ve Harput'un idaresini verdi.[710]

Konya ve civarında yeni bir güç olarak nüksetmeye çalışan Karamanoğulları da Anadolu'da önemli bir aktör haline gelmeye başlamışlardı. Karamanoğlu Mehmet Bey Selçuklu hanedanlığını kullanarak Anadolu'da iktidar olmayı

708- Claude Cahen, s.268

709- O. Turan, a.g.e., s.551; A. Cevdet, Kısas-ı Enbiya VI, s.124-125; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 1, s.16; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.135-136; Abul Farac, a.g.e., Cilt: 22, s.598-599; G. Göğebakan, a.g.e., s.19; Bilge Umar, a.g.e., s.133-134; Claude Cahen, a.g.e., s.264 vd.

710- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.138; G. Göğebakan, a.g.e., s.19(113); Claude Cahen, a.g.e., s.275; Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Cilt: VI, s.130-131; İslam Ansk. Malatya Maddesi; Osman Turan, a.g.e., s.583(50).

planlarken aradığı fırsatı yakaladı. Selçuklu ailesinden olduğunu iddia ettikleri Siyavüş (Cimri) adında birini hükümdar ilan ederek isyana teşebbüs ettiler. Ancak Karamanoğlu Mehmet Bey de Cimri'de bu isyan teşebbüsünde hayatlarını kaybettiler. Hatta Cimri'yi yakalayan Germiyanlılar, onu öldürüp derisinin içine saman doldurup memleket memleket dolaştırdılar.(711)

Anadolu'daki bu siyasi otorite boşluğu yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Memlukların dikkatini hep bu yönde olmasını sağlamaya yetiyordu. Nitekim Anadolu'da bu siyasi çatışmalar sürerken 1282 yılında Mısır Memluk Sultanı Kalavun, emir Haydar kumandası altındaki bir süvari kuvvetini Malatya ve Harput beldelerine gönderip akın ve yağmalarda bulundu.(712)

Abul Farac bu olayın ayrıntılarını şu şekide vermektedir: "Birkaç gün sonra Bira Kalesi'nin(713) Haydar ismindeki emiri Zavo, 2000 atlı kadar bir kuvvet toplayarak Zait (Harput / Elazığ) kalesini zaptetti. Birçok Hıristiyanlar kaçtılar ve Arapların büyük camiine iltica ettiler. Bazıları Al-Estona adlı yerde isyan ettiler. Eşkıyalar bunlara karşı hareket edemediler. Çünkü bulundukları yere erişmek güçtü ve burası dik bir yamaç idi. Sonra bu mel'un adamlar 4000 kadın ve çocuğu aşırarak Malatya'nın karşısında Fırat'ı geçtiler ve bu

711- İbni Bibi, a.g.e., s.300; O. Turan, a.g.e., s.570; A. Cevdet, a.g.e., Cilt: VI, s.126-127; Claude Cahen, a.g.e., s.271

712- O. Turan, a.g.e., s.579; G. Göğebakan, a.g.e., s.19; İslam Ansk. Malatya Maddesi

713- Urfa iline bağlı ilçe merkezi Birecik'in eski adıdır. Bire; süryani dilinde (Doğu / Aram) "Saray" demektir. (Hanigmann, s.11-34) Bu ad Arap ağzında Biriç oldu. Selçuklular Bire biçiminde kullandı. Daha sonra "cik" eklenip Birecik oldu. Bilge Umar; Türkiye'deki Tarihsel Adlar, s.166.

havaliyi yağma ettiler. Bunlar Arka (Akçadağ) köyünde birçok hristiyanlar buldular ve bunları da esir ederek Suriye'ye gittiler."[714]

Memluk Beyi Haydar'ın bu saldırısı hakkında bilgi veren Claude Cahen ise başka bir ayrıntı vermektedir: "1281'de Mısırlılar (Memluklular) Malatya'ya bir akın yaptılar ve bu akın sırasında ilginç bir olay görüldü. İstilacıların erzak ikmalinin Barsuma Yakubi keşişlerince sağlandığı suçlaması yapıldı. Neyse ki keşişler daha sonra aklandılar. 1283'te Harput eyaletine kadar uzanan yeni Mısır akınlarını görüyoruz. Bu akınlar özellikle Ermeni nüfusunu hedefliyordu. Her yerde Moğollara en çok destek veren onlardı"[715] denilmektedir.

OTORİTE BOŞLUĞU VE SURİYE'Lİ EŞKIYALARIN MALATYA SALDIRISI

XIII. yy. sonlarında Anadolu'nun tamamın-da hakim olan belirsizlik Malatya'da da kendini göstermiştir. Selçuklu hanedanlığının İlhanlı Moğollarının elinde bir kukla durumuna düştüğü, İlhanlı Moğolların ise gerek merkez de yaşanan iktidar mücadeleleri gerekse Anadolu'ya gönderilen komutanların buradaki iktidar mücadeleleri arasında Malatya, Suriyeli eşkiyaların saldırısına uğramıştır. (1289)

Sadece Abul Farac'ın kaydettiği bu olay şöyle aktarılmaktadır: "Yaz mevsiminde 2000 kadar Suriyeli eşkiya Malatya ve Hesna havalisine taarruz ettiler. Burada bulunan ordu kumandanı Harbanda hadiseden haber alarak askerlerini topladı ve

714- Abul Farac, a.g.e., Cilt: II, s.608-609.
715- Claude Cahen, a.g.e., s.275.

bunlarla harbetti ise de mağlup edildi. Harbanda ile beraber bulunanların bir çoğu maktul düştükten başka, dostlarından bir kısmı, akrabaları, kardeş çocukları ve daha birçok kimseler esir düştüler. Kendisi ile beraber 40 kişi kaçarak kurtuldular ve Hesna'daki yaptırdığı yeni konağa döndüler."(716)

HARAÇ VE SOYGUN GERÇEKLEŞTİREN BİR SELÇUKLU SULTANI

III. ALAEDDİN KEYKUBAD

İlk saltanatı on üç yıl süren Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un, Moğol İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından azledilmesinden sonra boş kalan Anadolu Selçuklu tahtına yeğeni III. Alaaddin Keykubad getirildi. (1298)(717)

Sultan III.Alaaddin Keykubad'ın bölgedeki icraatlarını Prof.Dr.Osman Turan şu şekilde aktarmaktadır:"Bu sırada Anadolu'da İlhanlı idaresine başkaldıran İlhanlı komutanı Sülemiş'in bu isyanına bulaşmamak için III. Alaeddin Keykubat Tebriz'e gitti. Hanın damadı olarak orada uzun müddet kaldıktan sonra memlekete döndü.

Sultan Alaeddin ve emirlerinin de umumi havaya ve mali ihtiyaçların baskısına göre hareket etmeleri ibret vericidir. Aksarayi'ye göre Diyarbakır'dan Harput'a gelen sultanın maiyeti de zorla tahsilata giriştiler. İlim ve fazilet ile tanınan şehrin kadısı Seyid Necmeddin'in 500.000 dirhem

716- Abul Farac, a.g.e., Cilt: II, s.628; Abul Farac'ın "Hesna" olarak verdiği yerin neresi olduğunu tam bilemiyoruz. Ancak Malatya ve civarından bahsettiğine göre "Hesna" Malatya havalisinde birbölge olmalı. "Hesna" kelimesi Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ismine yakın olduğu görülüyor.

717- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.143.

parasını ve malını zorla aldılar. Artık bir Selçuklu sultanı da Moğol devri irtikâblarına (rüşvet alma - rüşvet verme) bulaşmış oldu. Malatya'ya geldikleri zaman Emir Şahab Divaniye de aynı şeyi yaptılar. Sultan ve hakanlar ile elçi olarak gidip gelmiş, dirayet ve maharetini göstermiş bulunan bu seksenlik ihtiyar, misafirleri şehrin yakınında hediyelerle karşılamıştı. Fakat bu mümtaz adamı da 40.000 altın ödemeye zorladılar. Malatya valisi olan oğlu Kutbeddin, babasının bu baskı neticesinde ölümü üzerine isyana mecbur kaldı. Nitekim o, müsadereye gelen memurları bizzat soyup ellerinde bulunan paraları aldı ve kendilerini çıplak bir hale getirdi.

Bu hadise sultan ve maiyetinin asker toplayarak Malatya'yı kuşatmalarına sebep oldu. Bununla beraber Emir Kutbeddin'in müdafası sayesinde Malatya'ya giremediler. Burada birşey elde edemeyen Sultan ve etrafı Divriği'ye gelince bu şehirde yaşayan zengin bir hristiyanı da işkenceye tabi tutarak nakid ve mal olarak her şeyini aldılar. Sivas'ta at ve top oyunları, eğlence ile Ramazan'ı geçirdiler ve orada da para topladılar. Sivas'tan Tokat'a gönderdikleri Şerefettin Hazma, Danişmend İlinde vergi adı altında halkın mallarına el koydu. Halk evlerini terk etmeye başladı.[718]

Sultanın bu durumu Türkiye'deki Moğol İlhanlı işgal komutanı Abuşka'ya şikayet edilmesi üzerine Seyyid Hamza ve maliyeci Nasreddin, işkence ile öldürüldüler. Bunu haber alan sultan, korku ve endişeye kapılıp Konya'ya kaçmakta iken Ürgüp yörelerinde yakalandıktan sonra Ga-

718- Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, 2002, İstanbul, s.632-633.

zan Han'a gönderildi. Yapılan yargılamadan sonra idama mahkum edildiyse de Hülagu'nun kızı bulunan eşinin şefaatiyle ölümden kurtuldu, ancak sultanlıktan azledilerek Isfahan'da ölünceye kadar ikamete mecbur edildi. (1301-1302)[719]

ZORBALARIN ELİNDEKİ MALATYA'YA MEMLUK EMİRİ SEYFETTİN TENGİZ'İN SEFERİ

1314 yılından itibaren İlhanlı hükümdarı, Anadolu'da düzeni sağlamak üzere Emir Çoban'ı görevlendirdi. O da Malatya'yı Emir Çoban'a malikane olarak verdi.[720]

Çoban Bey'in Anadolu'da çok kalmadan dönüşü Memlukların Malatya'ya kadar istilalara girişmeleri ile ilgili idi. Memlukların İlhanlılara karşı Anadolu seferlerine çıkmalarının birinci nedeni, Besni, Gerger ve Kahta beldelerine gidiş dönüşlerinde ve Malatya yakınlarında geçmeleri sırasında Moğolların saldırılarına maruz kalmalarıydı. Bu sırada yine böyle bir tecavüz olunca Mısır Sultanı, halep naibi Seyfettin Tengiz kumandasındaki bir orduyu, Emir Karatay ve Meliktümür ile birlikte 1315 nisanın da Malatya'ya sevketti. Sultan Olcaytu, Emir Çoban'ı Anadolu'ya gönderirken Malatya'yı kendisine malikane olarak ihsan etmiş ve oraya yerli beylerden Cemaleddin Hızır'ı kendisine naib (vali) tayin etmişti. Kürt emiri veya şeyhi Mandu veya Mandive'yi de onun yanında harac işlerine memur edip orada bıraktı. Fakat Çoban Bey'in naibi Cemaleddin ve Mandu, Malatya halkına ve mülklerine tecavüzde bulunuyordu. Tecavüze uğrayan Malatyalılar bu emlakın

719- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: 1, s.144.
720- Dr. Göknur Göğebakan, a.g.e., s.20.

170 yıldan beri kendilerine ait olduğunu, Selçuklu sultanlarının verdiği beratların ellerinde bulunduğunu söylüyorlardı.

Memlukların Halep valisi Seyfeddin Tengiz Malatya'ya varınca, Cemaleddin Hızır şehrin kadısı ve büyükleri ile birlikte, kıble kapısından çıkarak Memlukları karşılayıp aman dilediler ve bu dilekleri kabul edildi. Bu sebeple Halep valisi ordugahını şehrin kapısı karşısında kurmuş; askerlerin şehre girip yağma etmemeleri için de kapıyı bir kıta muhafız ile emniyet altına almıştı. Bu tedbirlere rağmen askerler şehre girdiler. Selçuklular devrinde Malatya Anadolu'nun sanayi ve ticareti ileri zengin bir şehri idi. Burada kumaş dokuyan tezgahların sayısı 12.000 veya 19.000'i buluyordu. İşte Memluk askerleri bu zengin şehri yağmaya başladılar. Müslüman ve Hristiyan farkı gözetmeksizin sayısız miktarda çok kıymetli eşya, vazolar, kumaşlar ve halılar aldılar. Halkını da din farkı gözetmeden esir aldılar. Bununla beraber dönüşte müslüman esirleri serbest bıraktılar. Bu esirler arasında Malatya'da Tatar şıhnesi (zabıta amiri) bulunan Gürboğa oğlu ile Kürt emiri Mandu da vardı. Ancak "Müslümanlara çok zarar veren Mandu;"kaçmağa imkan buldu. Askerler bu yağmayı yaparlarken Malatya'da yangınlar da çıkarıp birçok binaları yaktılar ve şehri harabeye çevirdiler. Memluk ordusu Malatya'yı teslim alıp dönerken Ermeni Oşin'e elçi gönderip Ceyhan bölgesini teslim etmesini ve yıllık haracın da 1.000.000 dirheme (20.000.000 lira) çıkarılmasını bildirdiler. Memluklar Malatya'dan ayrıldıkları zamandadır ki Emir Çoban da ordusu ile Malatya'ya varmıştı. Emir Çoban şehrin emniyetini te-

min maksadı ile yedi kapısını kapatıp halkın bağ ve bahçelerine gidip gelmesi için yalnız bir kapısını açık tuttu. Harap olan binaların imar ve inşasını emretti. Malatya'nın müdafası için de orada 2.000 süravi bıraktı ve 1315 baharında Tebriz'e döndü.[721]

Bu devrin önemli kaynaklarından biri olan tarihçi ve aynı zamanda Hama Meliki olan Ebil Fida, Halep'ten Malatya'ya gönderilen Memluk ordusu ile beraber bu sefere katılmıştı.

Ebil Fida, yukarıda verdiğimiz seferin ayrıntılarını şu şekilde aktarmaktadır: "Halep'ten, Ayıntap ve Raban'dan gelip Göksu'yu yontma taştan yapılmış büyük ve emsalsiz bir köprüden geçtiklerini, Hısn-ı Mansur'u (Adıyaman) sağda bırakıp bir dağın eteğinde "Kamereddin Hanı" denilen bir Kervansaray'da konakladıklarını, oradan halkın Tucukdere dedikleri bir derbendi aştıklarını, buradan harap ve küçük Zibatra (Doğanşehir)[722] şehrinde konakladıklarını söyler ki burası meşhur tarihi şehirdir. Zibatra'dan (Doğanşehir) 27 Nisan 715 (1315) sabahı Malatya'ya vardıklarını belirtmektedir. Ebil Fida Cemaleddin Hızır'ın Memluk ordusunu iyi karşıladığını ve bu sebeple Mısır Memluk Sultanın kendisine hilat gönderdiğni belirtir. Malatya ile mektuplaşması üzerine şüpheyi çekerek hapsedilmişti. Oğlunun şikayeti üzerine Emir Ço-

721- O. Turan, a.g.e., s.640-641; Dr. Göknur Göğebakan, a.g.e., s.20/120-121 dip.

722- Malatya ilinin güneybatı yanındaki ilçe merkezi Doğanşehir İlçesinin Bizans çağındaki adı. (Ostrogorsky, s.221). Bu, Süryani ağzındaki biçim olmalı: ilçeye Ermenilerin Zurbata, Bizanslıların Sozopetra dediği Honigmann (s.55) kaydediyor. Adın kökenini, öz biçimini, anlamını belirleyemedim. Bilge Umar, a.g.e., s.824.

ban Memluk sultanına mektup yazmış ve bunun üzerine 1324 yılında serbest bırakılmıştı.[723]

Memluklar 1315 yılında Malatya'yı işgal ettikleri zaman Darende'yi de işgal etmiş ve bırakmışlardı. 1336 yılında ise Türkmenler'in elinden tekrar almışlardı.[724]

İSLAMCI VALİ'NİN İSYANI

Daha önce de sözünü ettiğimiz üzere İlhanlı Komutanı ve Beyi Emir Çoban Anadolu genel valisi olarak 1315 yılında, Memluk ordusu Malatya'yı yağmaladığı zaman Malatya'ya gelmiş ve Malatya'da durumu düzeltmiş, vaziyete hakim olduktan sonra da 2.000 kişilik bir süvari kuvvetini Malatya savunması için bıraktıktan sonra Tebriz'e dönmüştü.

1316 yılında İlhanlı hükümdarı Olcayta Muhammed'in ölmesi ve yerine oğlu Ebu Said Han'ın geçmesi üzerine de Emir Çoban önemli bir mevkiye geldi.

İlhanlı sarayında güçlü bir konuma gelen Emir Çoban, Anadolu genel valiliğine oğlu Timurtaş'ı tayin ettirdi. (1317)[725]

Kayseri'yi kendine merkez yapan Timurtaş; 1318 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarihten silinmesinin ardından ortaya çıkan Anadolu Beyliklerine karşı harekete geçerek onları itaate icbar etmeye çalıştı.

Öncelikle Karamanoğullarından Konya'yı

723- O. Turan, a.g.e., s.640-641-642 / 65. dip.; G. Göğebakan, a.g.e., s.20-21 / 116-120-121. dip.; İslam Ansk. Malatya Maddesi, M. Oğuz, a.g.e., s.154 vd.

724- O. Turan, a.g.e., s.641-642 / 65. dip.

725- O. Turan, a.g.e., s.645; Claude Cahen, a.g.e., s.293; Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, Cilt: 8, s.355; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.261.

alan Timurtaş, hakimiyetini Akdeniz sahillerine kadar genişletti. Ayrıca Antalya'yı Hamitoğullarından Beyşehir'i Eşrefoğullarından 1326 yılında aldı. Batıda Bizans'a karşı mücadele veren Germiyan Beyliği'ni de yine kendine bağladı.

Moğol İlhanlı genel valisi Timurtaş'ın asıl ilginç yanı Anadolu'da sıkı bir İslam siyaseti uygulamış olmasıdır.

Dini emirleri uyguluyor, şarap içmeyi yasaklıyordu. Hz. Ömer'e atfolunan zimmi (gayrimüslim) hukukuna göre Hristiyan ve Yahudilere mahsus kıyafetlerin uygulanışını sıkı bir şekilde takip ediyordu.

Uzun zamandır Moğol zulmü altında ezilen Anadolu halkı üzerinde yarattığı olumlu etkiyle Timurtaş, bağımsızlığını ve "ahir zamanın kurtarıcısı Mehdi" olduğunu ilan etti. (1322)[726]

Kendi adına hutbe okutmaya başlayan Timurtaş, Memluklere elçi gönderip İlhanlı hükümdarı Ebu Said Han'ın hakimiyetine son vermek maksadı ile yardım etmelerini istedi.

Timurtaş'ın İslam siyasetini uyguladığı dönemde Malatya'nın bu durumdan ne şekilde etkilendiğini doğrusu bilmiyoruz. Hristiyanlarla Müslümanların birlikte yaşadığı Malatya'da Timurtaş'ın, zımmi hukukunu uygulamasının halk arasında nasıl bir yansımasının ortaya çıktığını şimdilik bilemiyoruz. Ancak bilinen şu ki İlhanlı genel valisinin Moğollara başkaldırıp Mısır Memluk hükümdarına tabiyetini bildirmesi ile Malatya'nın dolaylı da olsa Memluk idaresine girdiği kabul edilebilir.

726- Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, Cilt: 8, s.355; O. Turan, a.g.e., s.647; Claude Cahen, a.g.e., s.293.

Nitekim Timurtaş'ın isyan etmesi üzerine daha önce Anadolu genel valiliğini yapmış ve İlhanlı hükümdarı Ebu Said nezdinde de önemli bir yeri olan babası Emir Çoban merkezde zor duruma düşmüştür.

Oğlunun bu isyanını bir şekilde sona erdiren Emir Çoban'ın; İlhanlı sarayındaki gelişmeler sonucu öldürülmesi üzerine oğlu Timurtaş da Anadolu'da kendisini güvende hissetmemiş, bol miktarda vergi topladıktan sonra kendi yerine Kayınbiraderi Eretna Bey'i vekil bırakıp Mısır'a kaçtı.(727) Orada bilinmeyen bir nedenle Memluklar tarafından öldürüldü.(728)

ERETNA BEYLİĞİ ve MALATYA'NIN YENİ DURUMU

1327 yılında Anadolu'nun eski genel valisi Emir Çoban'ın öldürülmesi ve İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın korkusu sonucu Çoban'ın oğlu Anadolu genel valisi Timurtaş'ın da Memluklu topraklarına sığınmak amacı ile Anadolu'dan ayrılması üzerine kayınbiraderi Eretna'yı Anadolu'da kendine vekil olarak bırakmıştı.(729)

Bu durumda Malatya, doğal olarak Eretna Bey'in egemenlik sahası içerisinde yerini almıştır. Anadolu'daki durumunu Memluk ve İlhanlılara göre ayarlayan Eretna Bey, 1338 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. İlhanlıların kendi içerisinde iç çekişmelere daldığı bu sırada, Memlukların Besni naibi Darende'yi kuşattı ve ele geçirdi.(730)

727- O. Turan, a.g.e., s.649; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.261; Doğ. Gün. Büyük İslam Tarihi, Cilt: 8, s.356.
728- Claude Cahen, a.g.e., s.293.
729- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.261; İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e, Cilt: 1, s.41.
730- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.262.

Anadolu'da duruma göre bağımsız hareket eden Eretna, 1338 yılında Memluk sultanına bir elçi göndererek Sultanın Anadolu'daki naibi olmak istediğini bildirdi. Dileği kabul edilen Eretna Bey, "Memalik-i Rum Naibi" olduğuna dair kendisine berat gönderildi. Bu durumda Malatya'nın dolaylı olarak Memluk idaresine bağlı bir şehir durumunda olduğu görülmektedir.

Bu sırada, 1335 yılında Maraş ve civarında kurulmuş olan Dulkadiroğulları Beyliği ile Eretna Beyliği arasında paylaşılamayan bir şehir haline gelen Malatya, bir müddet daha Eretna Beyliği'nin hakimiyet sahası içinde kalacaktır.

Şubat 1352'de Eretna'nın ölümü üzerine yerine oğlu Mehmet Bey geçmiştir. Bu devrin önemli kaynaklarından olan Bezm-u Rezm'e göre, "Mehmet Bey, böylece Samsun'dan Malatya'ya, Konya'dan Erzurum'a kadar uzanan babasının kurduğu devletin yönetimini eline almış oluyordu" denilmektedir.

Eretna Beyliği 1381 yılında Kadı Bur-haneddin'in naib olması ve 1390 yılında ise II. Mehmed adlı hükümdarın öldürülmesi ile son bulmuştur.(731)

KADI BURHANEDDİN DEVLETİ ve MALATYA

Eretna Beyliği'nin zayıflaması sonucunda yöneticiliği ele alan ve kendi adıyla anılan beyliği kuran Kadı Burhaneddin, Ocak 1345 yılında Kayseri'de dünyaya geldi.(732) Aileden Kayseri

731- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.267 vd.; İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: I, s.42.

732- Y. Yücel - A. Sevim, Türkiye Tarihi I, s.317; Y. Yücel, Anadolu

kadılığından gelen Burhaneddin, küçük yaşta annesini kaybettikten sonra, eğitimiyle daha çok babası ilgilendi. Küçük yaşta kendisini aşan kitaplar okuyan Burhaneddin, Mısır, Şam ve Halep'te şöhret bulmuş alimlerden ders aldı.(733)

Alaeddin Eretna'nın 1352 yılında ölümü üzerine yerine geçen oğulları, Eretna'nın gösterdiği siyaseti ve yönetim maharetini gösteremediler. Anadolu'nun kurt sofrasına döndüğü bu devirde bir taraftan Memluklar diğer taraftan Anadolu'da zayıf İlhanlı Moğol hakimiyetinden doğan boşluğu doldurmaya çalışan Karamanoğulları, Osmanoğulları, Dulkadiroğulları, Erzincan Beyliği gibi birtakım beyliklerin arasında varlık mücadelesi sürdürmek kolay değildi. Buna ilaveten XIV. yy sonlarında beliren Timur tehlikesi de Anadolu'nun cabası.

Burada Kadı Burhaneddin devletinin siyasi tarihinden çok bu devletin Malatya tarihini ne şeklide ve ne ölçüde etkilediği bizi ilgilendirdiğinden bu işin bu tarafına bakılacaktır.

1381 yılında Eretna Devleti'ne son veren ve kendi adına Sivas'ta bir beylik kuran Kadı Burhaneddin Ahmed ile hakimiyetini Anadolu'da Malatya ve Divriği'ye kadar uzatan Mısır Memlukları Sultanlığı arasındaki ilişkiler, Sultan Berkuk'un iktidarı ele alışından hemen sonra başlamıştır.

Mısır Sultanı Berkuk'un iktidara geldikten sonra vilayetlerde egemen olan beylerle bir anlaş-

Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, T.T.K. Basımevi, Ank. 1989, s.35.

733- Ailesi ve yetişmesi ile ilgili geniş bilgiyi Prof. Dr. Y. Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, adlı eserinde bulunmaktadır, s.35 vd.

mazlığa düştüğü görülmektedir. Anadolu'da daha etkili olmaya çalışan Mısır Memluk Sultanlığı, Maraş ve civarında egemen olan ve zaman zaman Malatya topraklarına da saldıran Dulkadiroğlu Halil Bey'in saldırganlığına son vermek maksadı ile Türkmen emirlerinden Umuroğlu İbrahim Bey vasıtasıyla bir suikast gerçekleştirip öldürdü. (1385)(734)

Dulkadiroğlu Halil Beyi ölüme götüren önemli nedenlerden biri öldürelmeden önce Sivas hakimi Kadı Burhaneddin ile işbirliği yaparak Memluklara ait Darende ve Divriği havalisini yağma etmesidir.(735)

Bu durum Malatya, Darende ve Maraş üzerinden Suriye bölgesine inmeyi düşünen ve bu yüzden Dulkadiroğlu Halil Bey'i destekleyen Kadı Burhaneddin Devleti ile Memlukların arasını daha da açmıştır.(736)

1388 baharında Kadı Burhaneddin, ahidlere sadakatsizlik gösteren Erzincan hükümdarı Mutahharten'i itaat altına almak için savaş hazırlıklarına başladığı bir sırada Memlukların Malatya valisi Mintaş'ın elçisi Sivas sarayına ulaşmıştı. Memluk Sultanı Berkuk'un Malatya valisi olan Mintaş,(737) elçisi vasıtasıyla Kadı Bur-

734- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.331; Prof. Dr. Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, s.128.

735- Y. Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, s.128.

736- A. Sevim - Y. Yücel, Türkiye Tarihi I, s.345.

737- MİNTAŞ:Konunun bu aşamasında bu dönemde Malatya'nın siyasi tarihinde önemli bir iz bırakan Malatya'nın bu asi valisini biraz daha yakından tanımamızda fayda var.
Türk Memlukların sarayında önemli bir mevki olan Atabeylik görevini, ardından onbir yaşındaki Sultan Hacı'nın küçük olması nedeniyle saltanat Naibi olan Berkuk'un, 1382 yılında bütün rakiplerini alt ettikten sonra Memluk Devletinin başına geçmesi ile Memluk ta-

haneddin'e Berkuk'a karşı bir ittifak teklifinde bulunuyordu.(738)

Kadı Burhaneddin'in, Suriye, dolayısıyla Mısır ile olan ilişkilerinde öteden beri bir düşmanlık hakimdi. Memluk Sultanı Berkuk aleyhine gelişen her olayda az çok ilgisi olan Kadı Burhaneddin'in özellikle yakın dostu Dulkadiroğlu Halil Bey'e yapılan suikasti hazmedemediği görülmektedir.

Kadı Burhaneddin'in, Malatya valisi tarafından getirilen öneriye olumlu yaklaşması, Malatya valisi tarafından gönderilen elçinin, Suriye emir-lerinin Berkuk'tan yüz çevirdikleri ve Mintaş'ın yönetimi altında toplanarak Memluklu Sul-

rihinde Türk asıllı sultanların sonu, Çerkez asıllı sultanlarında devrini başlatmıştır. Çerkez asıllı olan Berkuk'un Türk asıllı olan komutanları etkisizleştirmek için yönetiminden uzaklaştırmaya başlaması üzerine Yelboğa ve Al-Aşraf, Memlukların kendisine karşı birleşmelerine yol açtı. Onların birleşmesi 1388 yılında Malatya Valisi Mintaş'ın liderliğini yaptığı büyük bir isyan şeklinde kendini gösterdi. Malatya Valisi Mintaş'ın önderliğinde gerçekleşen bu isyan hareketi başarılı bir şekilde Mısır'a girmelerini sağladı. Bu isyan karşısında çaresiz kalan Berkuk askerlerinin arasında ağlayarak yürüyüp bir terzinin evinde saklandı. Bu sırada Mintaş ve Yelboğa el Nasri önderliğindeki isyancılarda gelip Kahire'ye girmişlerdi. Berkuk'u yakalayan Yelboğa ve Mintaş, Çerkez Memlukların intikamından korktukları için öldürmeyip Kerek şehrine sürgün gönderdiler (1389). Ancak çok sürmeden şans yine Berkuk'a gülecektir. Çünkü isyanı gerçekleştiren ve Berkuk'u iktidardan alan Malatya Valisi Mintaş ile Suriye valisi Yelboğa arasında beklenen anlaşmazlık kendini gösterdi. Suriye'den Mısır'dan gelen Çerkezler ve Kerek halkı Berkuk'a biat ettiler. Berkuk bunlardan oluşturduğu bir ordu ile yeniden Memluk Sultanı oldu.

Beklendiği gibi kendisini iktidardan alan Yelboğa ve Malatya Valisi Mintaş ile mücadeleye başladı. Nihayet Berkuk 1391 yılında Yelboğa'yı 1393 yılında ise Malatya Valisi Mintaş'ı öldürdü. (Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman, Mısır Memlukları Tarihi, s.12-14; Kültür Bak. Yayınları Ankara 1989).

738- Y. Yücel - Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, s.128 (Bezm-u Rezm, s.339).

tanına karşı muhalefete başladıkları tarzındaki beyanı olmalıdır. Bunu Kadı Burhaneddin'in Suriye üzerindeki emellerinin bir karşılığı olarak görmekte bir sakınca görülmemektedir. Fakat ne olursa olsun Kadı Burhaneddin, Mısır Memluklu ordusunun Sivas'a kadar gelebileceğine hiç ihtimal vermemiştir. Çünkü devletin iç idaresindeki istikrarsızlık ve bunun sonucu olarak kendine karşı zaman zaman girişilen suikast teşebbüslerinde içte durumun hiç de kuvvetli olmadığını göstermektedir. Bütün bunlara rağmen Kadı Burhaneddin, diplomatik davranarak Mintaş'a yakın dostluk göstermiştir.

Çok geçmeden Malatya Valisi Mintaş, Sivas sarayına bir elçi daha göndererek bu kez Malatya kalesinin teslimi için yakın bir adamını yollamasını Kadı Burhaneddin'den istedi. Kadı Burhaneddin Mintaş'a kaleyi teslim alması için adamlarından birini gönderdi. Ancak Mintaş, kaleyi teslim edeceği yerde teslim almaya gelen emir ile yanındaki kuvvetleri esir aldı. Bunun üzerine Kadı Burhaneddin, Mintaş'ın kendi yanındaki elçisini geri göndermeyerek Malatya'dan Sivas'a döndü. Az sonra Mintaş'a giden elçi serbest bırakıldığı gibi yanına da kıymetli hediyeler bırakılmıştı. Bunu gören Kadı Burhaneddin Mintaş'a gönderdiği bir tebliğde ahde vefasızlığın kendisinden başladığını hatırlatarak buna rağmen yanındaki Mintaş'ın elçisini hilat giydirerek geri yolladı. Daha sonra Cüneyd'in elinde bulunan Kayseri kalesinin alınması için hazırlıklara girişti. Bu sırada Malatya Valisi Mintaş'ın elçisi, Mintaş'ın Malatya'yı teslim etmeye hazır olduğunu bildirdi. Ancak Kadı Burhaneddin daha önceki hareketi unutmadığından ağırdan aldı. Mintaş'ın el-

çisi, cevabın gecikmesi halinde kaleyi müttefiki ve Berkuk'a karşı kurulan ittifakın üyelerinden Karakoyunlu Kara Mehmet'e ya da bir başka kimseye teslim etmekten çekinmeyeceğini bildirdi. Nihayet Kayseri'de toplanan Emirler meclisinde görüşülen bu öneri meclis üyelerince uygun görülmüş, iktisadi ve stratejik öneme sahip Malatya kalesinin devlet sınırlarına katılmasına karar verilmişti. Bundan sonra Cüneyd'i tekrar itaate zorlayan Kadı Burhaneddin, ondan bir daha Kayseri şehri ve halkıyla devlete bağlı Moğol oymaklarına karşı düşmanca faaliyetlerde bulunmayacağına dair söz alarak Kayseri'den Sivas'a dönmüştür. Becerikli bir diplomat olan Kadı Burhaneddin, yine ihtiyatlı bir politika izleyerek, Malatya valisi Mintaş'a bir elçe gönderdi. Kendisinden Malatya Kalesi'ni teslim etmesi için Sivas'a gelmesini istedi. Ancak Mintaş, Malatya'daki emirlerinden kendisinden yönetimi almaya hazırlandıklarını, şehirden çıkarsa yönetimi kaybedebileceğini bildirerek bir yakın adamını göndererek kaleyi teslim almasını söyledi. Bir süre elçilerin karşılıklı gidip gelmelerinden sonra Kadı Burhaneddin bir miktar kuvvetle birlikte Malatya önlerine geldi. Mintaş burada hükümdarı kendisi karşıladı. Her türla bağımlılık şartlarını yerine getirdi. Kadı Burhaneddin, önce kalenin ikili anlaşma hükümleri gereğince kendisine teslimi ve buna karşılık Niksar'ın kendisine bırakılacağını söyledi. Ancak bu şartların yerine getirilmesinden sonra Suriye topraklarına karşı bir harekatın yapılıp yapılmayacağını görüşülebileceğini kesinlikle Mintaş'a bildirdi. Mintaş'ın böyle bir teklif yapmasının sebebi onun muhtemel bir Memluklu saldısına karşı çeşitli Şam emirlerine vermiş olduğu yardım sözü ol-

malıdır. Müzakere sonunda Kadı Burhaneddin'in görüşünü kabul eden Mintaş, nihayet Kaleyi teslim etme işlemine başladı. Fakat buna rağmen Kadı Burhaneddin, bir türlü sözüne güvenemediği Mintaş'ın çadırını göz altında tutmayı ihmal etmedi. Fakat Kadı Burhaneddin'in Malatya'yı almak üzere teşebbüse geçmesini Memlüklü Sultanlığına karşı girişilen saldırgan bir hareket olarak kabul eden Sultan Berkuk, Mintaş'a karşı harekete geçen kuvvetlerin Halep naibi Yelboğa kumandasında Sivas'a yürümelerini emretti. Kadı Burhaneddin'e karşı tahrik edilmesi sonucu harekete geçen Yelboğa, Sivas önlerine geldi. Sivas'ı uzun süre kuşatma altında tutan Memluk Komutanı Yelboğa, sonuç alamadı. Zaten Mintaş taraftarı olduğu anlaşılan Yelboğa kuşatmayı bırakıp Halep'e döndü.

Kadı Burhaneddin ile Memluk Sultanı Berkuk arasında ancak Timur, Yakındoğu'da görüldüğü zamanı bir dostluk kurulabilmiştir.(739)

Kadı Burhaneddin ile ilgili son olarak şunu ifade etmekte yarar vardır. Kadı Burhaneddin Ahmet, Malatya toprakları üzerinde kurduğu hayallerine ulaşamadan 1398 yılında Akkoyunlu Beyi Kara Yölük Osman Bey ile yaptığı savaşta esir edildi ve öldürüldü.(740) Ölümünden sonra toprakları Osmanlı padişahı I. Beyazıt tarafından ilhak edildi.

739- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.331 vd.; Y. Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, s.128 vd.
740- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.341-342.

DULKADİROĞLU BEYLİĞİNİN MALATYA EGEMENLĞİ

1335 yılında İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın ölmesi üzerine Moğollar arasında başlayan iktidar mücadeleleri esnasında İlhanlı egemenliği altındaki Anadolu'da da başıboşluk ve yönetim zaafiyeti ortaya çıkmıştı.

Bu durumdan faydalanmak isteyen Türkmenler de harekete geçmişlerdi. Bunların arasında Bozoklu Türkmenleri de, yaşadıkları Halep-Antep bölgesinden çıkıp Maraş-Malatya bölgesine geçerek faaliyete başlamışlardı. (1339)[741]

Dulkadiroğulları olarak bilinen bu Türkmenler Memluk hakimiyetini tanımak suretiyle bu bölgedeki diğer beylerle amansız bir mücadeleye giriştiler.

Bu devirde bölgede etkili olan Eretna Beyliği ile çatıştılar. Nitekim Dulkadirli Türkmen-ler, Eretna Beyliği'ne bağlı Darende'yi 1338 yılında işgal etmiş ve bu yüzden Eretna Beyliği ile savaşmışlardı.[742] Dulkadirli Karaca Bey, Eretna Beyi'ni yenerek 20 bin koyun, deve ve at karşılığında barışa razı olmuştu.[743]

Bildiğimiz ilk beylerinin Zeyneddin Karaca olan Dulkadiroğulları, Elbistan'ı kendilerine merkez yaparak zamanla Malatya ve Harput'a kadar olan yörelere hakim olmuşlardı.Bölgede yeterince güçlen-diğini düşünen Dulkadirli Karaca Bey, tabi olduğu Memluk Devleti'yle çatışmaktan kaçınmadı.

741- A. Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Cilt: VI, s.245-246.
742- Y. Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, s.9.
743- Darende Tarihi, s.92-93.

Memluk Beylerinden Beyboğa ile birle-şerek Memluk iç çekişmeleri içerisine dahil olan Karaca Bey'e karşı Memluklar ordu gönderdi. Memluk ordusu karşısında yenilgiye uğrayan Karaca Bey, Eretna oğlu Mehmet Bey'e sığındı ise de, Bey onu Memluklara teslim etti. Memluklar Karaca Bey'i ihanetten dolayı Bab-ı Zevile'de idam ettiler (1353).

Kendisinden sonra Memluklu Devletine tabi olmak şartı ile Elbistan Valiliğine oğlu Halil Bey atandı. Halil Bey, bir süre sonra Maraş, Malatya, Harput, Behisni ve Arnik'i ele geçirmek suretiyle sınırlarını genişletti ve hatta tabi olduğu Memlüklerle savaşmaktan çekinmedi (1384-85). Üzerine gönderilen iki Memlüklü kuvetini de bozguna uğratmayı başardı. Bunun üzerine Dulkadiroğlu'nu kesin olarak bertaraf etmeye karar veren Memlüklüler, bir ordu sevkederek Halil Bey'i Harput kalesine çekilmeye mecbur ettiler.

Nihayet .Memluk sultanı Berkuk, esasen akınlarından bıktığı Dulkadiroğlu Halil Bey'i, Türkmen emirlerinden Umuroğlu İbrahim Bey vasıtası ile öldürttü.(744) .

Dulkadiroğlu Halil Bey'in bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından yerine kardeş-lerinden Süli Bey geçti.Süli Bey, 1398 yılına kadar Dulkadirli Beyliğinin başında başta Elbistan olmak üzere Maraş, Malatya ve Harput bölgelerini zaman zaman kaybetse de hep elinde tutmasını bilmiştir.

Süli Bey iktidarı döneminde daha önceki Dulkadirli Beyler gibi o da Memluklar ile iyi geçinme-

744- Yaşar Yücel, a.g.e., s. 128; Ahmet Cevdet, a.g.e., Cilt VI, s.245-246; İslam Ansk. Malatya Maddesi.

miş hatta bir defasında isyan eden Memluklu Valisi Yelboğa ile işbirliği yapmıştı.(745)

Timur'un, 1394 yılı başında Anadolu'ya girme girişimi sırasında Anadolu'daki diğer beylere olduğu gibi Dulkadirli Süli Bey'e de mektup gönderip hakimiyetini tanımasını istemişti.(746) Süli Bey de Timur'a gönderdiği elçi vasıtasıyla verdiği cevapta Suriye bölgesine girmesi durumunda kendisine rehberlik yapabileceğini bildirdi.(747)

Malatya ve yöresine egemen olan Dulkadirli Süli Bey de Memlukların Anadolu'da istediği düzene karşı geldiği için oğlu Sadaka Bey aracağılıyla mart 1398 yılında Maraş yaylasında öldürüldü.(748)

Süli Bey'in de kardeşi gibi Memluklar tarafından suikast ile öldürülmesi üzerine yerine oğlu Sadaka Bey geçti. Ancak Halil Bey'in oğlu Nasıreddin Mehmed Bey Sadaka'yı saf dışı ederek Dulkadir Bey'i olunca daha önceki beylerin aksine Memlük Devleti'yle iyi geçinme politikasını benimsedi. Hatta Elbistan Türkmenleri ile birlikte Timur ordusuna baskınlar yaptı. Ancak Timur Elbistan'ı işgal ve Malatya ile Behesni'yi tahrip etmesi üzerine Nasıreddin Mehmed itaate mecbur oldu.

Nasıreddin Mehmet Bey'in 1443 yılında ölmesi üzerine yerine Malatya valisi olan oğlu Süleyman Bey geçmiştir.

Süleyman Bey, babasının Osmanlılar ve Memluklarla olan dostluğunu devam ettirdi. Hatta bir

745- Y. Yücel, a.g.e., II, s.138.

746- Y. Yücel, a.g.e., II, s.161; Y. Yücel, Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri ve Sonuçları, s.12.

747- Y. Yücel, a.g.e., s.46.

748- Y. Yücel, Türkiye Ortadoğu Anadolu Seferleri ve Sonuçları, s.46.

kızını 1449 yılında Sultan II. Murat'ın oğlu şehzade Mehmed'e (Fatih Sultan Mehmed) diğer kızını da Memlüklü Sultanı Melik Zahir Çakmak'a vermiş, böylece onlarla akrabalık kurmuştur.

Dulkadiroğlu Beyliği 1454 yılında Süley-man Bey'in ölümünden sonra çöküş sürecine girdi. Dahası Beylik, Osmanlılar ile Memluklar arasında anlaşmazlığın kaynağı haline geldi. Hatta bu yüzden Osmanlılar ile Memluklar arasında savaşa neden olmuştur (1485-1490).

1472 yılından sonra Dulkadirli tahtında gördüğümüz Alaüddevle, Osmanlı-Memlük savaşlarında Hersekoğlu Ahmet ve Hadım Ali Paşaların başarılı olamamaları üzerine, Memlüklerin kışkırt-ması sonucunda Osmanlılar'a karşı cephe almıştır. İran seferi ve Çaldıran Savaşı'ndan sonra 1515 yılında ona karşı vezirazam Hadım Sinan Paşa kumandasında gönderilen Osmanlı ordusunu Turna-dağı savaşında yenilgiye uğrattı ve dört oğlu ile birlikte tutsak alınarak derhal öldürüldü.

Bu savaştan sonra Dulkadiroğlu ülkesi Osmanlılara geçti. 1521 yılından sonra Dulkadirli Beyliği Maraş, Malatya, Gaziantep, Zülkadriye ve Sümsat (Samsat) sancaklarını içine alan Beylerbeylik haline getirilmiştir.[749]

TİMUR'UN ANADOLU'YA GELMESİ VE MALATYA'NIN İŞGALİ

1394 yılı başlarında Timur'un Anadolu'ya ilk saldırısı sırasındaki Anadolu'nun siyasi tablosunu kısaca inceleyecek olursak; Osmanlı Devleti

749- A. Sevim - Y. Yücel, Türkiye Tarihi I, s.313 vd.; İslam Ansk. Dulkadiroğulları Mad. - Malatya Maddesi; Göknur Göğebakan, a.g.e., s.21 ve dv.

batıda Türk birliğini sağlamış ve Yıldırım Beyazit gibi enerjik bir padişah ile Anadolu'nun doğusuna yönelmişti. Şüphesiz Osmanlı padişahları Osmanlı Devleti'nin batıda ilerlemesinin hatta tutunmasının şartı, doğu bölgesindeki hakimiyetine bağlı olduğunu biliyorlardı.

Timur Bağdat'ı alıp, Anadolu'ya yöneldiği zaman Anadolu'daki siyasi aktörlerin de tutumlarını belirlemeye başladıklarını görüyoruz. Batıda Osmanlı baskısından rahatsız olan başta Karamanoğulları Orta Anadolu'da Kadı Burhaneddin Devleti'nden rahatsız olan Erzincan emirliği ve Elbistan ve yöresinde egemen olup zaman zaman Malatya bölgelerine de sarkan Dulkadiroğulları hemen Timur'a elçiler göndermek suretiyle işbirliği yapabileceklerini bildirdiler.(750)

Nitekim Timur 1394 yılında Anadolu'ya girdiği zaman karşısında ilk safhada Malatya'ya kadar sokulmuş ama iç çekişmelerle yıpranmış Memlük hakimiyeti ile Orta Anadolu'da kuvvetli bir devlete sahip olan Kadı Burhaneddin Devleti'ni bulmuştu.

Kadı Burhaneddin, Timur istilasına karşı bölgesel bir blok oluşturmak için başta Memlükler olmak üzere Osmanlılar'la işbirliğini gerçekleştirmek için uğraştıysa da başarılı olduğu söylenemez.

Nihayet Timur, Doğu Anadolu'nun kuvvet-li kalelerinden Erciş ve Macingerd'i savaş ile zaptederek Sivas'a doğru harekete geçti. Bu sırada Memlukların Malatya valisi, Timur'un bu yöne doğru geldiğini haber alınca şehri boşaltıp kaçtı.

750- Prof. Dr. Yaşar Yücel, Timur'un Ortadoğu - Anadolu Seferleri ve Sonuçları, s.7 ve dv.; Y. Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, s.162 ve dv.; Göknur Göğebakan, a.g.e., s.22.

Darende ve Divriği emirlerinin de topraklarını terk ettikleri hatta çevrede bulunan göçebe Türkmen ve Moğolların da emin yerlere saklanmak üzere göç ettikleri görüldü.(751)

Aynı tarihlerde Erzincan savaşına katıldığı zannedilen Akkoyunlu Ahmet Bey de kabilesiyle Timur'u bahane ederek Malatya'ya gitmiş ve ganimet toplayarak Sivas'a dönmüştü.(752)

Fakat bu Anadolu seferinde Timur, Erzurum'a kadar gelmişse de kendisine karşı oluşturulan ittifak karşısında ani bir kararla Anadolu'yu terk ederek kuzeye doğru, Altınordu hükümdarı Toktamış Han'ın ülkesine yönelmiştir.

Bütün bunlar olurken Malatya'yı elinde tutan Memlükler, Timur'un hareketlerini izlemek ve muhtemel pozisyonları değerlendirmek için Malatya'ya ek askeri birlikler göndermişlerdi.(753)

TİMUR'DAN ÖNCE DAVRANAN OSMANLI HÜKÜMDARI YILDIRIM BAYEZİT'İN ANADOLU HAKİMİYETİ VE MALATYA

Osmanlı Sultanı I. Bayezid Balkanlarda yaptığı seferlerle Osmanlı ülkesini batıda güçlü bir duruma getirmişti. Ancak Anadolu'da sağlam bir zemini olmayan Osmanlıların batıda daha fazla ilerleme şansı olamazdı.

Yıldırım Bayezit Anadolu'da birliği sağlamak gayesi ile Aydınoğulları, Saruhan, Menteşe, Ger-

751- Prof. Dr. Y. Yücel, Timur'un Ortadoğu - Anadolu Seferleri ve Sonuçları, s.18-19; Y. Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, s.165; Dr. Göknur Göğebakan, a.g.e., s.22; Darende Tarihi, A. Akgündüz, S. Öztürk, Y. Baş, İstanbul 2002, s.95.

752- Göknur Göğebakan, a.g.e., s.22 / 133. dipnot; Y. Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, s.198.

753- Prof. Dr. Yaşar Yücel, Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri ve Sonuçları, s.25.

mıyan, Candar ve Karamanoğullarını itaat altına alıp Batı Anadolu'yu Osmanlı ülkesine kattıktan sonra doğuya yöneldi. Bu sırada Kayseri-Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin 1398 yılında Akkoyunlu beyi Kara Yölük Osman Bey tarafından öldürülmüş ve Kara Yölük Osman, Sivas'ı kuşatma altında tutmakta idi.Sivas'ın ileri gelenleri Osmanlılardan yardım talep edince Yıldırım, oğlu Süleyman Çelebi'yi 20 bin atlı 4 bin yaya ile Sivas'ı kurtarıp Danişmend ilini Osmanlı ülkesine dahil etti. (1399)[754]

Sultan Bayezit Sivas'ı aldıktan, yani bütün Kadı Burhaneddin memleketlerine sahip olduktan sonra Bursa'ya döndü. Onun bu başarıları Memluk Sultanı Berkuk'u düşündürmeye başladı. Bundan bir müddet sonra Memluk Sultanı Berkuk'un 1391 haziranında vefatını haber alan Bayezit, yerine geçen oğlu Ferec'in küçük oluşu ve Memlük beyleri arasındaki rekabetini öğrendi. Bunun üzerine "Türklerle Meskun olan Malatya'nın"[755] Kadı Burhaneddin'e ait bir yer olduğunu dolayısıyla kendilerine bırakıması gerektiğini bildirdi. Hatırlanacağı üzere daha önceki sayfalarda, Memluk Sultanlığının Malatya Valisi Mintaş, Kadı Burhaneddin'e bazı şartlarla Malatya'yı teslim etmiş ve diğer Türk asıllı komutanlarla beraber Çerkez asıllı Berkuk ile mücadele etmişti.

Kadı Burhaneddin 1398 yılında Kara Yölük Osman Bey tarafından yenilip öldürülünce de Osmanlılar Sivas'ı Osmanlı topraklarına katmıştı.

754- İ. Hakkı Uzunçarşılı, I Osmanlı Tarihi I, s.299; Y. Yücel, a.g.e., s.60; A. Cevdet, a.g.e., Cilt: VI, s.308-309; Hoca Sadeddin Efendi, Tacütevarih, Cilt: 2, s.204 ve dv.; Darende Tarihi, s.96.

755- Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevari I, s.229; Dr. Göknur Göğebakan, a.g.e., s.23 / 137 dip.

Bundan dolayıdır ki Yıldırım Bayazid Malatya'nın da içinde olduğu Kadı Burhaneddin ülkesinin kendilerine ait olduğunu ileri sürerek Memluk Devleti'nden Malatya'yı istedi. Memluklardan red cevabı alınca da Sivas'tan Malatya'ya indi. Şehrin müdafaa edildiğini görünce Malatya'yı kuşattı ve etrafındaki hendekleri doldurdu. Bunun üzerine Malatyalılar teslim oldular. Yıldırım Bayezit Malatya'ya bir miktar asker bırakarak döndü (Eylül 1399). Bu arada Memluklara ait Kahta, Divriği, Behesni, Darende kaleleri Osmanlılara geçti. Bu suretle Osmanlı hududu bu taraftan Orta Fırat nehrine dayanmış oldu. Malatya'dan başka Elbistan da alındı.(756)

Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid böylece Orta Anadolu, canik bölgesinden sonra Malatya'yı da ülkesine katmak suretiyle Fırat havzasına yerleşmiş ve Anadolu'nun siyasi bütünleşmesi yolunda önemli adımlar atılmış oldu. Bu yönüyle olumlu nitelendirilebilecek bu gelişmeler, öte yandan Timur'a karşı, savunma sisteminde büyük bir boşluk meydana getirmiş oldu. Zira Malatya'yı almak suretiyle Memluklar ile düşman olan Yıldırım, Timur'un Anadolu istilası karşısında bölgesel bir ittifakın da önünü keserek yalnız kalmıştır.

Bu sırada Timur'un Hindistan seferi ile meşgul olması biraz da Yıldırım Bayezid'e rahat hareket etme imkanı sağlamıştır.(757)

756- Ord. Prof. Dr. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: I, s.300; Hoca Sadettin Efendi, a.g.e., Cilt: I, s.229; Ahmet Cevdet, a.g.e., Cilt: VI, s.320-321; Mehmet Neşri, Neşri Tarihi I, s.158 vd. Kültür ve Turizm Bak., Ankara 1983; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, M.E.B. Yayınevi 1992, s.65; Bilge Umar, a.g.e., s.160.

757- Prof. Dr. Yaşar Yücel, Timur'un Ortadoğu - Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393 - 1402), s.60-61; G. Göğebakan, a.g.e., s.23.

TİMUR'UN ANADOLU'YA TEKRAR DÖNÜŞÜ VE MALATYA'NIN İŞGALİ

Hindistan seferi ile meşgul olan Timur, Osmanlı padişahı Yıldırım Bayazid'in Sivas ve Malatya'yı da almak suretiyle Fırat havzasına yerleşmesini yakından takip ettiği muhakkaktı.

Nitekim Yıldırım Bayazid'in Anadolu'da hakimiyetine son verdiği Beyliklerin ve özellikle öteden beri Timur'un Anadolu'da sadık bir adamı olan Erzincan Beyi Mutahharte'nin de kışkırtmaları sonucunda Timur yeniden Anadolu'ya yöneldi.

Timur'un en çok çekindiği iki rakibi de bu sırada ölmüştü. Sivas-Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin ve Mısır Memluk hükümdarı Berkuk. Üçüncü rakibi Yıldırım Bayezid'i de saf dışı bırakabilirse Timur, Hindistan'dan Balkanlara kadar uzanan bir dünya devletinin hükümdarı olacaktı.

Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Memluk tahtında meydana gelen değişiklikten istifade ile Yıldırım Bayazid'in Malatya'yı elegeçirmesi bu devletin Anadolu'daki nüfus sahasına bir müdahale olarak yorumlanmış, o sebepledir ki Berkuk'un oğlu yeni Memluk Sultanı Farac, Yıldırım Bayazid ile Timur'a karşı ittifak yapmaya yanaşmamıştı. Çünkü Malatya ve civarına girmekle Yıldırım, Memlukların Anadolu'daki çıkar dünyasına el atmış oluyordu. Esasen bu noktada Osmanlı'nın güttüğü siyaset Anadolu'da siyasi açıdan Türk birliğini sağlama haricinde Kadı Burhaneddin'in politikasından farklı değildi. Zira Osmanlılar da, Kadı Burhaneddin gibi ticari yollar üzerindeki merkezleri, bu arada Malatya'yı da kontrol etmek istemekteydiler. Bu maksadı, Os-

manlı'nın aynı zamanda Suriye'ye doğru genişleme arzusunun da bir belirtisi olarak yorumlamak mümkündür.(758)

Malatya'nın işgalinden müteessir olan Memlük emirlerinin şikayetleri ve Erzincan emiri Mutahharte'nin teşviki ile 1400 yılında Anadolu'ya giren Timur Yıldırım Bayezid'in Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aldığı yerlerde Osmanlı yönetiminin yerleşmesine fırsat vermeden hızla Sivas'a ulaştı. Sivas kalesini yerle bir edip, ardından Elbistan ve Malatya taraflarına yöneldi.(759)

Timur'un öncelikle Elbistan'a yönelmesinin nedeni, Osmanlı ve Memluklar ile iyi geçinme siyasetini güden Dulkadiroğulları'nın, Timur'un Sivas'ı işgal etmesi üzerine Timur kuvvetlerine karşı vur-kaç taktiği ile saldırılar düzenlemesi hatta Timur ordusuna ait çok sayıda ata el koymuş olmasıdır.(760)

758- Ancak, burada dikkatimizi çeken çok önemli bir tespiti yapmamızda fayda var: 5 Haziran 1086 yılında Türkiye Selçuklu Devletinin ilk kurucusu olan Kutalmışoğlu Süleyman Şah Anadolu'da Türk Birliğini kurma çabalarını sürdürürken gözünü Suriye topraklarına dikti. Büyük Selçuklu Meliki Tutuş tarafından yenildi ve intihar etti. Malatya'yı Eylül 1105 yılında Danişmendlilerden aldıktan sonra hakimiyetini Suriye bölgesine de taşımak isteyen I. Kılıç Arslan 13 Temmuz 1107 yılında Büyük Selçukluların Suriye valisi Çavlı ile yaptığı savaşı kaybetti ve Habur Irmağında boğuldu. Zira bütün Anadolu Selçuklu hükümdarlarının gözü hep Suriye bölgesinde olmuştur. Ancak her seferinde hezimete uğradıklarını görüyoruz.
Şimdi Yıldırım Bayazid, Anadolu'da Türk Birliğini kurmuş Malatya'yı da aldıktan sonra (1399) Osmanlı hakimiyetini Suriye bölgesine taşımak istiyor. Sonuç, Timur tarafından 20 Temmuz 1402 tarihinde Ankara Savaşı ile yenilir ve esir edilir. Osmanlı Devletinin yarım asır gerilemesine sebep olur.
Bugün, Türkiye'nin Musul ve Kerkük'ü derhal Türkiye sınırları içerisine alınması gerektiğini dillendiren siyasi ve stratejistlerin bu tarihi bilgiyi mutlaka not etmeleri gerekir.
759- G. Göğebakan, a.g.e., s.24-25
760- Prof. Dr. Y. Yücel, Timur'un Orta Doğu ve Anadolu Seferleri ve Sonuçları, s.83 vd.; Dr. Göknur Göğebakan, a.g.e., s.25 / 141. dip.

Timur, Elbistan'da Dulkadirli Türkmenlerine karşı giriştiği başarılı ve kazançlı savaştan sonra Dulkadiroğullarının 20 bin koyununa el koydu. Timur bu hareketten sonra Malatya'ya yönelme kararı aldı.

Timur Elbistan'dan Malatya'ya haberci gönderdi ve halkını kendi emirlerine uymaya çağırdı. Bu sırada Memluk Sultanı Berkuk'un ölümünden sonra Yıldırım Bayezit tarafından Osmanlı sınırlarına katılmış olan Malatya'da, Sivas muhafızı Mustafa Bey'in oğlu yönetici olarak bulunmakta idi. Ancak Malatya'ya Timur'un emirlerine uymaya çağırdığı mektubunu getiren elçinin Osmanlı bölge hakimi tarafından tutuklanması üzerine Timur'un ordusu şehir üzerine yürümeye karar verdi. Başlangıçta direnme kararı alan Malatya'nın Osmanlı Valisi, Timur'un kararlı bir şekilde şehrin üzerine geldiğini görünce bu kararından vazgeçerek şehirdeki Osmanlı askerlerini de alarak Malatya'yı terk etti. Böylece başsız ve savunmasız kalan Malatya, kolayca Timur'un işgali altına girdi. (1401)

Şehrin ileri gelenlerinden şehri teslim alan Timur, Müslüman halktan ağır vergiler alırken Hristiyan unsurun da bir kısmını esir aldı. Daha sonra da Malatya çevresinde geniş çapta bir sindirme hareketine girişti. Cihanşah ile birlikte bir çok kale komutanı bu işte görev aldı. Kahta Kalesi'ne kadar tüm bölge üzerinde tam bir kontrol mekanizmasını kuran kuvvetler bol ganimetlerle Malatya'daki ordugaha döndüler.(761)

761- Yaşar Yücel, Timur'un Ortadoğu Seferleri ve Sonuçları, s.86 vd.; İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: 1, s.303-304; Hoca Sadettin Efendi, a.g.e., Cilt: I, s.236; Ahmet Cevdet, a.g.e., Cilt: VI, s.326; Dr. G. Göğebakan, a.g.e., s.25; İslam Ansk. Malatya Maddesi; Darende Tarihi,

Timur, Malatya'yı da alıp Akkoyunlu Beyi Kara Yölük Osman Bey'e bıraktıktan sonra, elçisini hapseden Memluk Sultanı Ferec'in üzerine yürümek üzere Suriye topraklarına yöneldi.(762)

1401'de Malatya'nın güneyinde Dermesih suyu boyunca ilerleyen Timur, oradan da güneybatıya dönerek bugünkü Beylerderesi'nden geçmiş ve Suriye seferine çıkmıştı.(763)

Bilindiği üzere Timur, Suriye ve Bağdat seferlerinden sonra güney rakibi Memlukların, arkasından bir tehlike olmayacağına kanaat getirdikten sonra Anadolu'ya yeniden yöneldi. Kaçınılmaz bir şekilde Timur ile karşılaşacak olan Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezit, siyasi ve stratejik bir hata yaparak Memluklara ait Malatya ve çevresini aldığı için Memluklar ile Timur'a karşı bir ittifak kurması da imkan dışı olmuş ve yalnız kalmıştı.(764)

Malum olduğu üzere 1402 yılında Ankara Çubuk Ovası'nda gerçekleşen savaşı kaybeden ve tutsak düşen Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayazid'in Timur'un elinde esir iken kahrından ölmesi, ülkesinin dağılmasına sebep olmuştur.

1402 ile 1411 yılları arasında Fetret Devri'ne giren ve Çelebi Mehmed'in yeniden ülkeyi toparlaması ile kendine ancak gelebilen Osmanlıların hikayesini bir tarafa bırakıp Malatya'nın bu işgal sürecinde ne durumda olduğuna bakalım.

Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, Doç. Dr. Said Öztürk, Yaşar Baş, İst. 2002, s.97.

762- Hoca Sadettin Efendi, .a.g.e., Cilt: I, s.236; Dr. G. Göğebakan, a.g.e., s.25.

763- Dr. G. Göğebakan, a.g.e., s.25.

764- İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: I, s.305.

TİMUR DEVLETİNİN İŞGALİ SONRASINDA MALATYA

Timur, Malatya'yı işgal ettikten sonra kendisiyle birlikte Elbistan ve Malatya'nın işgaline katılan ve ardından güneye yapılan seferlerinde kendisi ve oğullarıyla destek veren Akkoyunlu Kara Yölük Osman'a bırakmıştı. Ancak kaynaklar daha önce de bölgede hakim olan Dulkadiroğulların, Malatya'yı yeniden ele geçirip Akkoyunlulara fırsat verilmediğini göstermektedir.

Her ne kadar Hadidi "Malatiyye Mısır hükmüne girdi. Mısırlı adına hutbe okundu" şeklinde ifade etmiş ise de[765] Malatya'nın, Timur'un Suriye ve civarını elegeçirip Memluk hakimiyetine son verdiği, böyle bir ortamda Dulkadiroğullarının buna cesaret etmeleri zor görülmektedir. Kaldı ki Osmanlılarla ve Memluklarla iyi geçinme çabası içerisinde olan Dulkadiroğlu Nasıreddin Mehmet Bey, önce Timur kuvvetlerine karşı durmuş ancak Timur'un Elbistan ve Malatya'yı alması üzerine Timur'a itaatini arz etmişti.[766] Ne var ki Osmanlı Devleti'nin Ankara Savaşı yenilgisinden sonra vuku bulan taht kavgaları sırasında Dulkadiroğlu Nasıreddin Mehmed Bey Ramazanoğulları ve Karamanoğulları ile de mücadele etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Malatya, aynı zamanda Suriye'deki karışıklıklardan da faydalanan Memluk nüfus sahasındaki Türkmen gruplarından biri olan Köpekoğullarının velisi Muhammed Bey'in eline geçmiştir.[767]

Kısas-ı Enbiya'nın ve Osmanlı tarihçisi Neşri'nin verdiği bilgilere bakılırsa Timur istilası ve

765- Dr. G. Göğebakan, a.g.e., s.26 / 144. dipnot.
766- A. Sevim - Y. Yücel, Türkiye Tarihi I, s.314.
767- Dr. G. Göğebakan, a.g.e., s.26.

Yıldırım Bayazid'ın esir düşüp Anadolu'da siyasi otorite boşluğu ortaya çıkınca Köpekoğlu, Kubadoğlu, Kara Devletşah, Gözleroğlu ve Mezid gibi bir takım adamlar Anadolu'daki bu siyasi boşluğu doldurmaya çalışmışlardı. Adı geçen Köpekoğlu Muhammed ve ardından Köpekoğlu Hüseyin gibi çeteler de Malatya ve civarında ortaya çıkmışlardı. Öyle anlaşılıyor ki Köpekoğulları ile hem Osmanlı şehzadesi Çelebi Mehmed[768] hem de Memluk Devleti uğraşmak zorunda kalmıştır.

KÖPEKOĞULLARIN'IN MALATYA SERÜVENİ

Köpekoğullarının varlığını ilk olarak 1409 yılında Memluk Sultanı Farac devrinde Farac'ın komutanlarından Şeyh Al Mahmud (ki Şeyh Al Mahmudi daha sonra Memluk tahtına geçecektir (1412-1421)) ile Malatya naibi (valisi) Nevruz[769] arasında Hama'da gerçekleşen kuşatma sırasında görüyoruz.

Memluk Sultanı Farac'ın komutanlarından Şeyh Al Mahmudi, Memluklara isyan eden Malatya Valisi Nevruz'u Hama'da kuşattığı zaman Halep valisi Demirtaş, Dulkadirliler, Bozcalılar, Gündüzoğlu Gördü gibi Türkmenlerin yanında Köpekoğullarının da bu kuşatma sırasında asi Malatya valisi Nevruz'a yardım için geldiklerini görüyoruz.[770]

Aynı Köpekoğullarını bir yıl sonra 1410 yılında Suriye'de yine Malatya valisi Nevruz ile

768- Mehmet Neşri, Neşri Tarihi I, s.189-190; Kültür ve Turizm Bak., Ankara 1983; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.288; M. Oğuz, a.g.e., s.165
769- Dr. G. Göğebakan, a.g.e., s.26
770- Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman, Mısır Memlukları Tarihi, Ankara 1989, s.79-80.

Şeyh Al Mahmudi arasında gerçekleşen çatışma sırasında önce Nevruz'un yanında, Nevruz'un yenildiğini görünce bu defa Şeyh Al Mahmudi'nin yanında savaştıklarını görüyoruz.(771)

Şeyh Al Mahmudi'nin Mısır Memluk tahtını ele geçirmesinin ardından (1412) rakibi Dımaşk Valisi Nevruz ile mücadeleye başladı. Nihayet Şeyh Al Mahmudi (al muayyad şeyh) güçlü rakibi Nevruz'u Dımaşk (Şam) kalesinde kuşatmaya aldı. Umudu tükenen Malatya'nın eski valisi Nevruz, 10 Temmuz 1414 yılında Memluk Sultanı Şeyh Al Mahmudi'ye teslim oldu.

Şeyh Al Mahmudi en güçlü ve en tehlikeli rakibi Nevruz'u böylece ele geçirdikten sonra hemen başını vurdurdu. Dımaşk işlerini yoluna koyduktan sonra 26 Temmuz 1414 yılında Halep'e gitmek için Dımaşk'tan ayrıldı. 18 Ağustos 1414'te Halep'ten Elbistan'a hareket etti. Elbistan'dan Darende'ye gelerek burayı Dulkadiroğullarından alan Memluk sultanı, buradan hareketle Malatya'ya geldi. Bu sırada Köpekoğulları zorla Malatya'yı elegeçir-mişlerdi. Köpekoğulları, Memluk ordusunun geldiğini haber alınca Malatya'yı terk ettiler. Bunun üzerine Memluk Sultanı Malatya'ya Güzel adında bir komutanı vali olarak bırakıp Halep'e döndü.(772)

Ancak Köpekoğullarının serüveni burada bitmiyor. Sultanın Malatya'dan ayrılmasına müteakip yeniden Malatya'yı işgal ettikleri görül-mektedir. Nitekim tarihçi Makrizi ve Ayni'nin verdiği bilgilere göre Sultan Şeyh Al Mahmudi 9 Mayıs

771- Prof. Dr. K. Y. Kopraman, a.g.e., s.84-85.

772- Kazım Yaşar Kopraman, a.g.e., s.147-148; G. Göğebakan, a.g.e., s.26; Darende Tarihi, s.98.

1417 yılında Dımaşk Valisi Akbay ile Hama valisi Can Kutlu, yanlarına Avşar ve İnallu Türkmenlerinden 500 kişilik bir yaya kuvveti ve Bozcalular ile Ali Musa Araplarından birer bölük olarak Malatya'yı işgal altında tutan Köpekoğullarının üzerine gönderdiler.(773)

Bu sırada Şam Valisi Akbay'ın Malat-ya'dan Memluk Sultanı Şeyh Al Mahmudi'ye gönderdiği mektubunda Malatya'nın durumunu şu şekilde haber vermektedir: "Köpekoğlu Hüseyin Bey'in Malatya şehrini yaktığını, hasta ve yaşlılar dışında Malatya ve civarında yaşayan insanları oradan göçüp gittiğini, kendisinin ise onun peşine düşmüş bulduğunu bildiriyordu." (22 Mayıs 1417)(774)

Dımaşk Valisi Akbay, Malatya ve civarını Köpekoğullarından temizleyip reisleri olan Hüseyin Bey'i Osmanlı topraklarına kadar kovaladıktan sonra geri döndü. Köpekoğullarının işgali üzerine Malatya'dan ayrılmak zorunda bırakılan halkı yeniden yerleştiren Akbay, Elbistan'da bulunan sultanın yanına döndü.(775)

Sultan Şeyh Al Mahmudi, Köpekoğlu Hüseyin tarafından tahrip edilen Malatya'nın onarım için bir zaviye, bir kapalı çarşı, bir han ve iki değirmen yapılması için 40 bin dinar para gönderdi.(776)

Aynı yıl içerisinde Darende'yi yeniden Dulkadiroğullarından teslim alan Memluk Sultanı, Malatya'ya Mengli Boğa al Argun Şahi adında birini vali olarak atamıştır. (1418)(777)

773- K. Y. Kopraman, a.g.e., s.154.
774- K. Y. Kopraman, a.g.e., s.156.
775- K. Y. Kopraman, a.g.e., s.156.
776- K. Y. Kopraman, a.g.e., s.222 (Makrizi'den); G. Göğebakan, a.g.e., s.26 / 147 dip.
777- K. Y. Kopraman, a.g.e., s.173.

Nitekim bu devrin Malatyası ile ilgili olayları bize çoğu kez ayrıntılarıyla aktaran Ayni[778] ve Makrizi'[779]nin verdiği bilgilere göre Malatya valisi Menglü Boğa, Sultan Şeyh Al Mahmudi'nin Gerger Kalesini kuşattığı bir sırada kendisine haber göndererek Karakoyunlu Beyi Kara Yusuf'un askerlerinin bir bölüğün bugün Malatya'nın kuzey doğusunda Arguvan Fırat nehri arasında yer aldığını bildiğimiz Minşar (Muşar) kalesi altına indiği, orada bulunanların evlerini yağmaladıktan sonra Fırat'ı geçtiği ve kendisinin onlarla savaşarak 20 kadarını öldürdüğü, bir o kadarının Fırat'ta boğulduğunu ve bir kısmının da esir alındığı ve yenilen Karayusufluların (Karakoyunlular) Harput'a (Elazığ) doğru gittiklerini bildirmiştir.[780]

Köpekoğulların Malatya serüveni muhtemelen reisleri Hüseyin Bey'in bir hile ile[781] Tagribendi el Cekemi tarafından öldürülmesi[782] üzerine Köpekoğlu Avşarların başına kardeşi Eslemez

778- XV. yy.da Mısır'da yaşayan Türk asılla Badr al - Din Mahmut b. Ahmet al - Ayni (ölümü 1451) "Al Sayf al Muhannedfi sirat al - Malik al Muayyad Şeyh al Mahmudi" adlı eserinde Mısır Sultanı Şeyh el Mahmudi'nin hayatı ve saltanat müddetinin bir tarihini yazarak kendisine takdim etmiştir. Eser Temmuz 1416 yılı olayları ile son bulmaktadır.

779- XV. yy. Memluk tarihçilerin başında şüphesiz al Makrizi (Taki al - Din Ahmed b. Ali Al - Markizi) gelir (ölümü 1442). 1364 yılında Kahire'de doğan Makrizi Memluk Devleti'nde önemli görevlerde bulundu. Divan-ı İnşa ve Sultan Berkuk tarafından Muhtesip tayin edilen Makrizi'nin bizi ilgilendiren en önemli eseri: "Kitap al Suluk li Marifad Duval al Mulük"tur. Bu eserde Memluk Sultanı Şeyh al Mahmudi devri ile ilgili (dolayısıyla Malatya ile ilgili) olarak yazdıkları, kendisinin bu devirde yaşamış olması sebebi ile birinci derecede önemlidir. Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman, Mısır Memlukları Tarihi, s.XV - XVI - XVII.

780- K. Y. Kopraman, a.g.e., s.159.

781- Dr. G. Göğebakan, a.g.e., s.26.

782- Darende Tarihi, s.99.

geçmiştir. Bazı kaynaklarda 1435 ile 1440 yılları arasında Fırat bölgesinde varlıklarını sürdürdüklerini bildiğimiz Köpekoğularından Eslemez'in Malatya'yı Memluk Sultanı Baybars'ın hasmı olan Canibeg Sufi ile birlikte kuşatmış, fakat daha sonra Eslemez'in Baybars'ın yanına Kahire'ye gitmesi ile Köpekoğullarının bölgedeki faaliyetleri sona ermiş görülmektedir.(783)

783- Dr. G. Göğebakan, a.g.e., s.26-27 / 147. dip.; K. Y. Kopraman, a.g.e., s.180.

MALATYA'NIN OSMANLI EGEMENLİĞİNE GİRMESİ

Malatya'nın, Osmanlı Devleti'nin egemenlik sahası içerisine girme süreci şüphesiz Osmanlı Devleti ile Mısır Memluk Devleti'nin Anadolu'da özellikle Malatya ve civarında egemen olan Dulkadiroğullarının içişlerine karışmaları ile başlamıştır.

1442 yılında Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in iktidarı ile hem Osmanlılar hem de Memluklar Dulkadiroğullarına akraba olmuşlardı. Zira Dulkadirli Süleyman Bey kızlarından birini II.Murat'ın oğlu II. Mehmed'e (Fatih) diğer kızını ise Memluk Sultanı Melik Zahir Çakmak'a vermişti. Yörenin tampon bir bölge durumunda olması ve Dulkadiroğlu topraklarının bir kısmını teşkil etmesi itibariyle devletler arası çatışmalara sahne olmuştur.

Karakoyunluların da bu tarihlerde Malatya'ya kadar ilerlemiş olması Memluk topraklarını ihlal sayıldığından onlar da bu mücadelede yerlerini almış oldular. Bölge üzerindeki Osmanlı-Memluk rekabeti Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı bölgeye çekmiş, neticede o da 1465'te Harput'u alıp Malatya ile Elbistan'ı kuşatmıştır. Uzun Hasan'ın bu bölgeye olan ilgisi şüphesiz Malatya-Halep arasındaki ticaret yolunu denetim altına almak ve Toros geçitlerini kontrol etmek suretiyle Akdeniz'e açılabilmekti. Bu suretle işbirliği yapmak istediği Avrupa devletleriyle de iletişim sağlayabilecekti.(784) Nitekim bu amaçla Kasım 1472 başlarında Fırat'ı geçerek hızla Ma-

784- İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: 2, s.96 / 1,2.

latya, Kahta, Gerger ve Antep'i elegeçirmiş ise de bu durum kalıcı olmamıştır.(785)

Kaldı ki Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet, kendisini Timur zanneden ve Osmanlı Devleti'nin Doğuya yönelik projeksiyonunu tehdit eden Uzun Hasan'dan artık kurtulmak istiyordu. 1478 yılı 11 Ağustos günü Otlukbeli denilen mevkide Uzun Hasan, ağır bir yenilgiye uğratılıp Akkoyunlu meselesi halledilmiş ve Osmanlı Devleti'nin Doğu'ya doğru genişlemesinde önemli bir adım atılmış oldu.(786)

Bu arada Fatih Sultan Mehmed'in Memluk Sultanlığı için hayati önem taşıyan Dulkadiroğulları topraklarıyla ilgilenmesi ve bu beyliği himaye etmek istemesi iki devlet arasındaki dostça münasebetleri bozacaktır. Fatih Sultan Mehmed'in bundan amacı Maraş-Malatya bölgesini elinde bulunduran Dulkadiroğullarının Mısır yolunun güvenliği bakımından Osmanlılar açısından arzettiği önemdir.(787)

Osmanlıların Dulkadiroğullarının iç içişlerine müdahale etmesi, Dulkadirli Melik Arslan'ın Akkoyunlu Bey'i Uzun Hasan'a karşı Memluklardan yardım almak üzere Kahire'ye gitmesi ve orada kardeşi Şah Budak tarafından öldürülmesi ile başlamıştır. (1465)

Kardeş katili olarak Memluklar tarafından ülkeye gönderilen Şah Budak'a Maraş ve Elbistan Türkmen Beyleri karşı çıkmış ve Osmanlı hü-

785- G. Göğebakan, a.g.e., s.28; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., Cilt: I, s.314; İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: I, s.228; Ekrem Yalçınkaya, Muhtasar Malatya Tarihi ve Coğrafyası, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1940, s.64.

786- İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: 2, s.100 vd.

787- G. Göğebakan, a.g.e., s.28.

kümdarı Fatih Sultan Mehmed'den, Melik Arslan'ın diğer kardeşi Şahsuvar Bey'in kendilerine Bey olarak gönderilmesini istediler. Dulkadirli Türkmen Beylerin bu isteğini olumlu karşılayan Osmanlılar Şahsuvar Bey'i 1466 yılında Dulkadiroğlu hükümdarı olarak atadılar. Ancak Memlukların buna razı olmaları beklenemezdi. Emir Yeşbek kumandasında gönderilen Memluk ordusu Şahsuvar'ı yendi. Şahsuvar Kahire'ye gönderildi ve orada idam edildi. Osmanlılar, Memluklar tarafından ikinci kez Dulkadir Beyi olarak atanan kardeş katili Şah Budak'a karşı diğer kardeş Alaüddevle Bozkurt Bey'i atadılar. Bozkurt Bey kısa sürede rakibini bertaraf ederek Osmanlılar ile iyi ilişkiler kurdu. Hatta kızı Ayşe Hatun'u Sultan II. Beyazit'e vermek suretiyle bu ilişkileri daha da kuvvetlendirdi.

Diğer taraftan ise Memluklar ile çatışmaya başladı. 1483'te Malatya'yı muhasara etti ve Osmanlı Devleti'nin yardımıyla 1484'te iki defa üst üste Memluk kuvvetlerini bozguna uğrattı.(788) Muhtemelen bir yıl sonra yani 1484 veya 1485 yılında yine aynı yerde, yani Malatya civarında bu kez Atabey Özbek kumandasındaki Memluk ordusuna yenildi.(789)

Ancak Alaüddevle Bozkurt Bey, Osmanlı-Memluk savaşları sırasında Hersekoğlu Ahmet ve Hadım Ali Paşaların başarılı olamamaları üzerine Memlüklerin kışkırtması sonucunda Osmanlılara karşı cephe aldı. Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında Şah İsmail'e karşı gerçekleştirdiği Çaldıran Muharebesi öncesinde ve sonrasında da

788- İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: 2, s.190.
789- İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: 2, s.191.

Osmanlı ordularının bölgeden geçişi konusunda zorluklar çıkardı.(790)

DULKADİROĞULLARININ ORTADAN KALDIRILMASI VE MALATYA'NIN OSMANLI İDARESİNE GEÇMESİ (1516)

Çaldıran seferine müteakip Amasya'ya dönen Yavuz Sultan Selim 1514'te Dulkadiroğlu Beyliğini ortadan kaldırmaya karar verdi. Memluklardan Alaüddevle Bozkurt'un azledilerek yerine Şahsuvar oğlu Ali Bey'in getirilmesini istedi.

İran şahına Çaldıran'da büyük bir darbe vurmak suretiyle Kafkasya'ya açılmış, Doğu Anadolu'da etkin hale gelmiş ve güneye, Suriye bölgesine de inmek için fırsat kollayan Yavuz Sultan Selim'in bu teklifi karşısında hiç olmazsa Dulkadiroğulları üzerinde kısmen söz sahibi olmayı sürdürmek için bazı karşı teklifler(791) getiren Mısır Sultanı Kansu Gavri'nin çabaları sonuç vermedi.

Yavuz Sultan Selim'in Kemah'ı alıp Sivas'a geldiği sırada Hasan Paşa'nın yerine Rumeli Beylerbeyliği'ne tayin ettiği Hadım Sinan Paşa'yı 40 bin kişilik bir kuvvetle Dulkadiroğulları memleketlerinin zaptı için ileri gönderdi. Sinan Paşa'nın Dulkadir topraklarına girdiğini öğrenen Alaüddevle Bozkurt Bey, Osmanlı ordusunu 13 Haziran 1416 yılında Göksu-Andırın arasındaki Ördekli mevkiinde karşıladı. Turnadağı Savaşı olarak tarihe geçen bu savaşı kaybeden Alaüddevle, Nurhak (Turna) dağlarına kaçtıysa da yakalanarak öldürüldü ve başı, bağlı olduğu Memluk sultanına gönderildi.(792)

790- İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: 2, s.271 vd.
791- G. Göğebakan, a.g.e., s.36 / 18. dip.
792- İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: 2, s.273; Dr. G. Göğebakan, a.g.e.,

Alaüddevle Bozkurt Beyin Osmanlılar tarafından öldürülmesi üzerine daha önce kendisine Dulkadiroğlu toprakları vaad edilen Şehsuvar oğlu Ali Bey, beyliğin başına getirildi.

Bu sırada İran üzerine sefer yapılacağı söylenerek Ordu, Sinan Paşa komutasında harekete geçerken, vezire özellikle Diyarbakır hududunda kendilerini beklemesi Sultan Selim tarafından emredilmişti. Kayseri'de toplanan birlikleri de yanına alarak Elbistan üzerinden Malatya'ya 28 Temmuz 1516'da ulaşan Osmanlı ordusu, Memluklu hududunu oluşturan Sultansuyu'nun Tohma'ya döküldüğü mevkide Akçadağ yöresinde konaklamıştır.(793) Sinan Paşa, şimdilik şehri işgal etmemiş, beklemiştir. Malatya'nın Memluk valisi Mamay Bey'e haber gönderip askerlerin Fırat nehri üzerinde köprü kurarak geçmelerine izin verilmesini istedi. Paşanın bu isteği Malatya valisi tarafından reddedildi. Zira Şah İsmail, Memluk Sultanı Kansu Gavri'den Osmanlı ordusunun kendi topraklarına girmesine mani olmasını istemiştir.

Osmanlı ordusu İran topraklarına geçmek için sözde bu şekilde bir strateji izlerken Memluk Sultanı Osmanlı padişahının bu yanıltma stratejisini tahmin etmiş olmalı ki o da elli bin kişilik bir ordunun başında süratle Suriye'ye yürümüştür. İki hükümdar arasında sonuçsuz kalacak olan mektup teatisi yaşanırken Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim de Malatya'ya ulaşmıştı. Memluk or-

---

s.36-37; A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.315.
793- M. Oğuz, a.g.e., s.171.

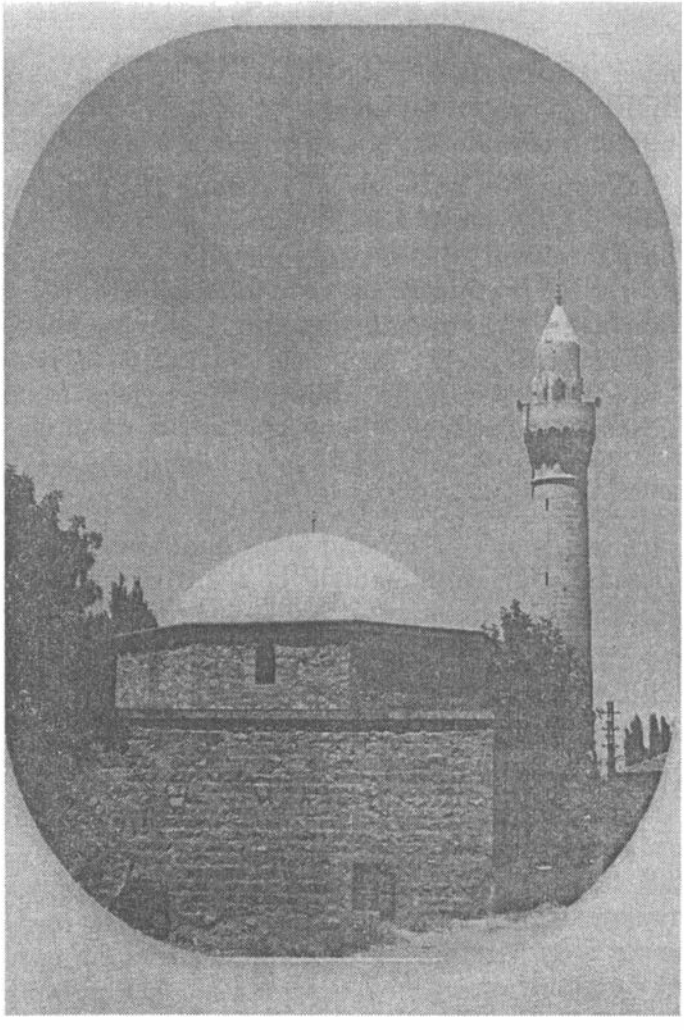
dusu daha önce Malatya Kalesi'ni bırakıp çekildikleri için zaten savunmasız durumda olan şehre Osmanlı ordusu zorlanmadan girmiştir.

Yavuz Sultan Selim 30 Temmuz 1516 yılında Tohma Çayı kenarında kurulmuş olan çadırında harp meclisini toplamıştır. Tohma Çayı Kararı adı da verilen bu toplantıda Osmanlı padişahı, İslam dünyasını birleştirecek olan tarihi kararını kesinleştirmiştir. Bu karar gereği Yavuz, 5 Ağustos 1516 günü ordusuyla Malatya'dan ayrılıp Mısır üzerine sefere çıktı.(794)

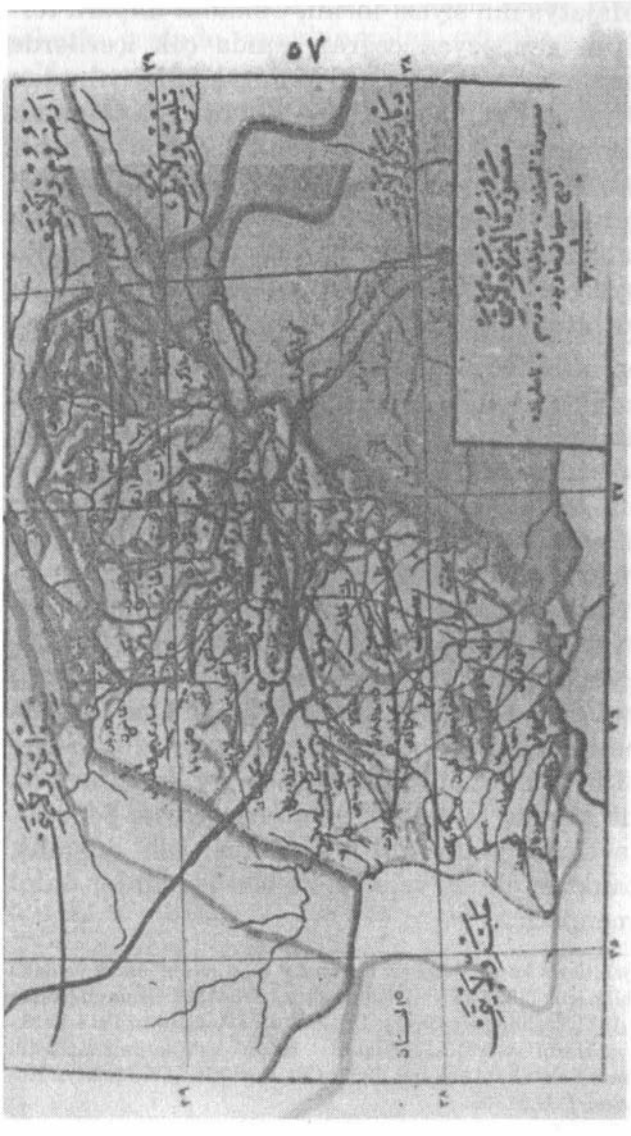
1514 İran Seferi ve 1516-1517 Mısır seferleri sonucunda Malatya artık devletler arası çatışmalara neden olacak bir sınır şehri olmaktan çıkmış, Osmanlı Devletinin genişleyen coğrafya-sında çok içerilerde kalan bir şehir haline gelmiştir.(795)

Malatya 1521 yılında Maraş, Malatya, Antep, Zülkadriye ve Sümeysat (Samsat) sancaklarını içine alan Beylerbeylik haline getirilmiştir.

794- Yrd. Doç. Dr. G. Göğebakan, a.g.e., s.38-39; İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt: 2, s.272 vd.
795- A. Sevim - Y. Yücel, a.g.e., s.315.

Resim 10: Akminare Camii;1572 tarihinde Yavuz Sultan Selim zamanında yapılmıştır. Battalgazi Tarihi Eserler,2000,Fotoğraf;Hasan Demirbağ

Harita 3: Malatya'nın da içinde bulunduğu Mamurat'ül Aziz haritası.Arşiv: Celal YALVAÇ

MALATYA'NIN TÜRKİYE TARİHİ İÇERİSİNDEKİ YERİ

Malatya'nın siyasi tarihi, Osmanlı İmpara-torluğunun genişleyen coğrafyasında çok içerilerde kalmakla son bulmuştur. Malatya,1516 yılından 1923 yılına kadar geçen 407 yıl boyunca Osmanlı Devletinin iç kesimlerinde kendi halinde bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür. Malatya,Osmanlı Devletinin gerileme döneminde yaşadığı birtakım sosyal bunalımlar sırasında adı zaman zaman duyulsa da genellikle sessizliğini korumuştur.

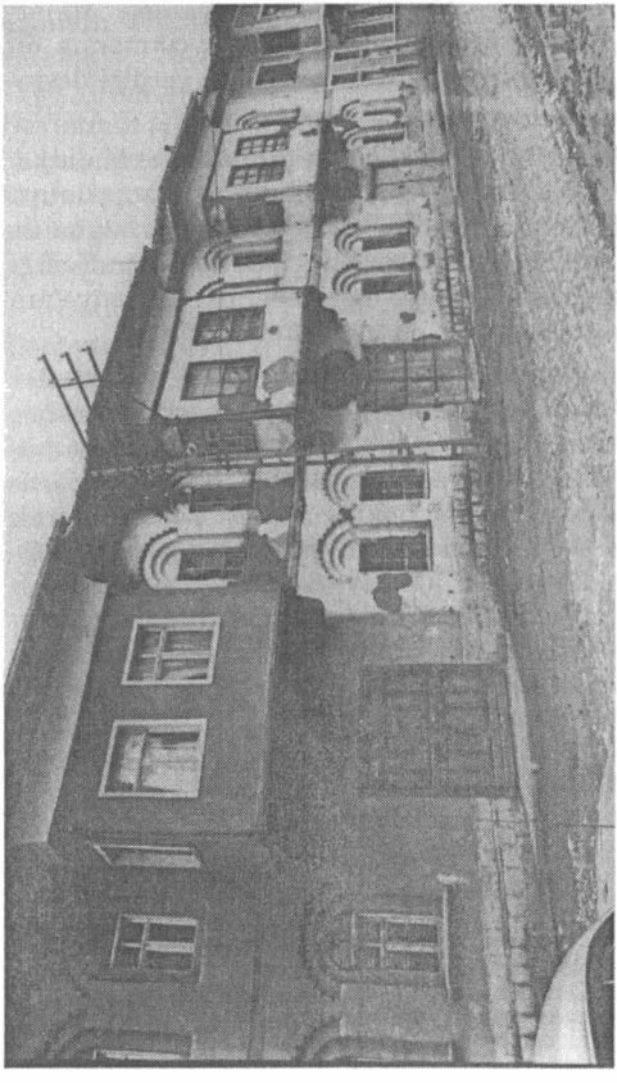
Ondokuzuncu yüzyılda dağılma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu I.Dünya savaşı yıllarında toprakları gizli ve açık olarak Batılı sömürgeci güçler tarafından paylaşıldı. Savaş sonrası Anadolu topraklarını kendi aralarında paylaştıkları sırada Malatya, Fransız nüfüs sahası içerisinde görülmektedir. Bu paylaşmaya rağmen Malatya düşman işgaline uğramayan şanslı şehirlerden biridir.Osmanlı İmparatorluğunun ölüm-kalım savaşı verdiği bu yıllarda Malatya halkı üzerine düşeni yapmıştır. Yemen cephesinde, Suriye-Filistin cephesinde, Kafkasya cephesinde ve Çanakkkale cephesinde binlerce evladını şehit vermiştir. Sadece Milli Savunma Bakanlığı arşiv kayıtlarında kayda geçmiş Malatyalı şehitlerin sayısı 643 tür. Buna savaş yıllarında kaybolmuş, esir düşmüş, hastalıktan ölmüş ve eceli ile ölmüş olanlar dahil edilmemiştir.(796)

796- Şehitlerin kimlik bilgileri hakkında bilgi sahibi olmak ve daha fazla bilgi için; (1877-1878.Osmanlı –Rus harbi,1897.Osmanlı-Yunan Harbi,1911.Trablusgarp Savaşı,1912-1913.Balkan Harbi,1914-1918.-I.Dünya Harbi ve 1919-1923.İstiklal Harbi) Şehitlerimiz,T.C.Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1998. Cilt, 4, S.176-187. Malatya Kütüphanesi, D.N.31306.

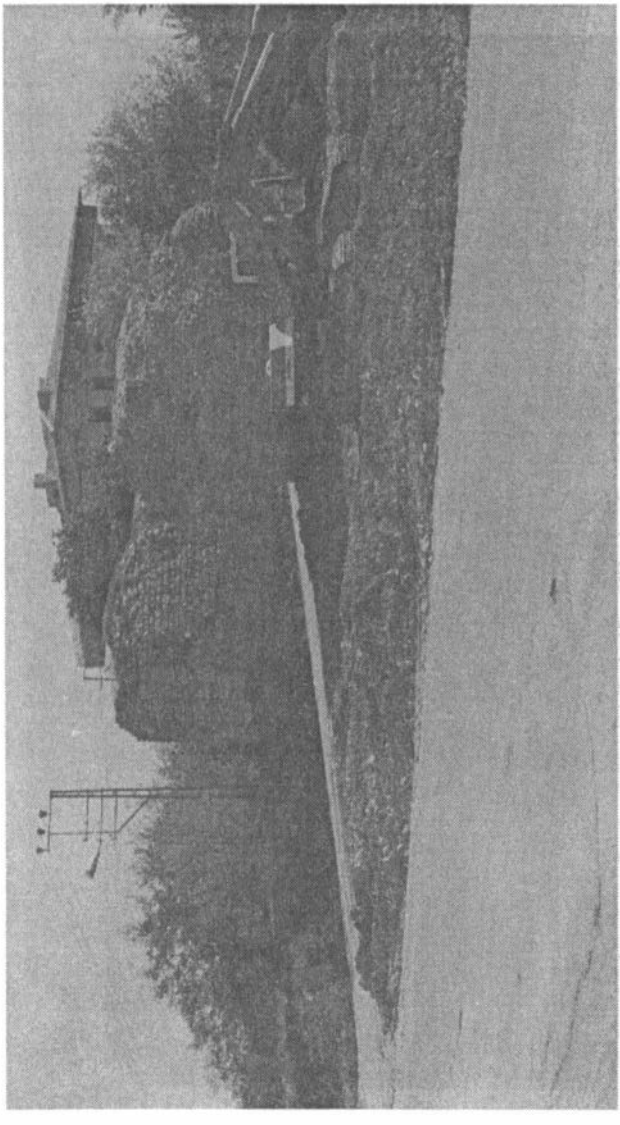
Milli Mücadele yıllarında da üzerine düşen görevini yapmış ve Kuva-i Milliye hareketine destek vermiştir.Ankara hükümetine karşı yurdun pekçok yerinde ayaklanmalar çıkarken Malatya'da benzer bir durumun ortaya çıkmamış olması, Malatya'nın Milli Mücadeleye verdiği desteği gösterir.

Önsözümüzde de belirttiğimiz üzere Malatya; Fırat vadisindeki konumu,Yukarı Mezopotamya coğrafyasındaki yeri nedeniyle önemini bügün de koru-maktadır. Ayrıca İkinci Ordu Komutanlığı karargahının Malatya'da olması da Malatya'nın askeri strateji açısından önemini gösterir.

Çevremizdeki siyasi ve askeri gelişmeler Fırat'ın efendisi olan Malatya'yı ne şekilde etkiler bunu şimdiden kestirmek zor. Ancak şunu iyi bilmeliyiz ki Malatya, Doğu-Batı, Kuzey-Güney istikametinde kesişme noktasındadır. Coğrafi olarak sırtını Doğu Anadolu'nun yüksek ve güvenli dağlarına dayamıştır. Güneye hakim bir konumda olmasının yanında Fırat vadisindeki avantajlı durumu onun gelecekte de önemli bir kent olmaya devam edeceği yolundadır.

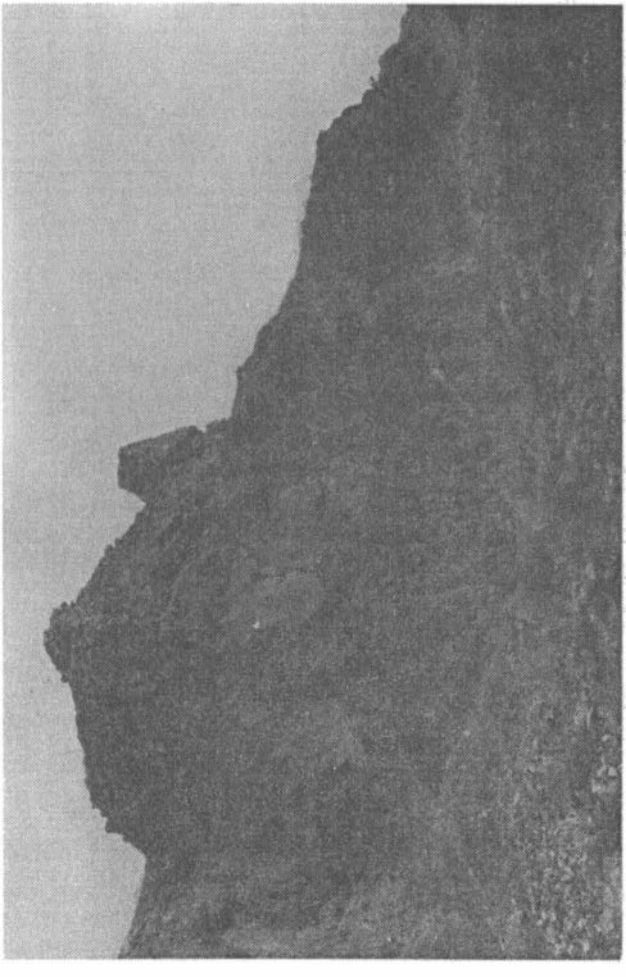
Resim 11: Malatya Beşkonaklar, Kaynak Celal YALVAÇ

Resim 12: Battalgazi şehir surları

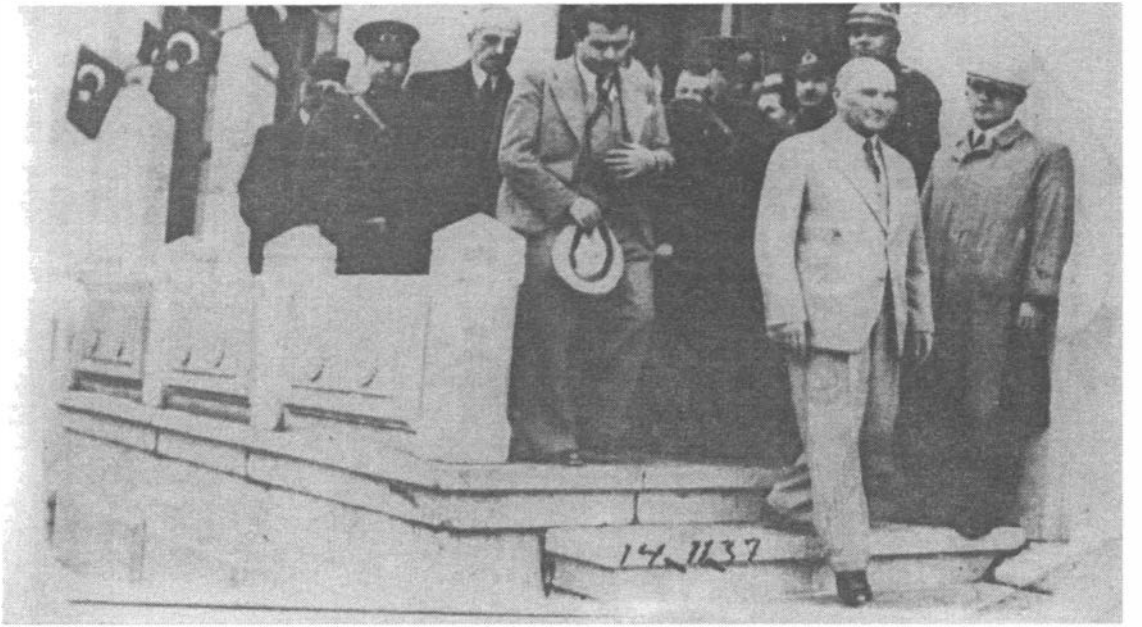

Resim 13: Malatya eşrafı,1926 dan önce,Fotograf arşivi,Celal YALVAÇ

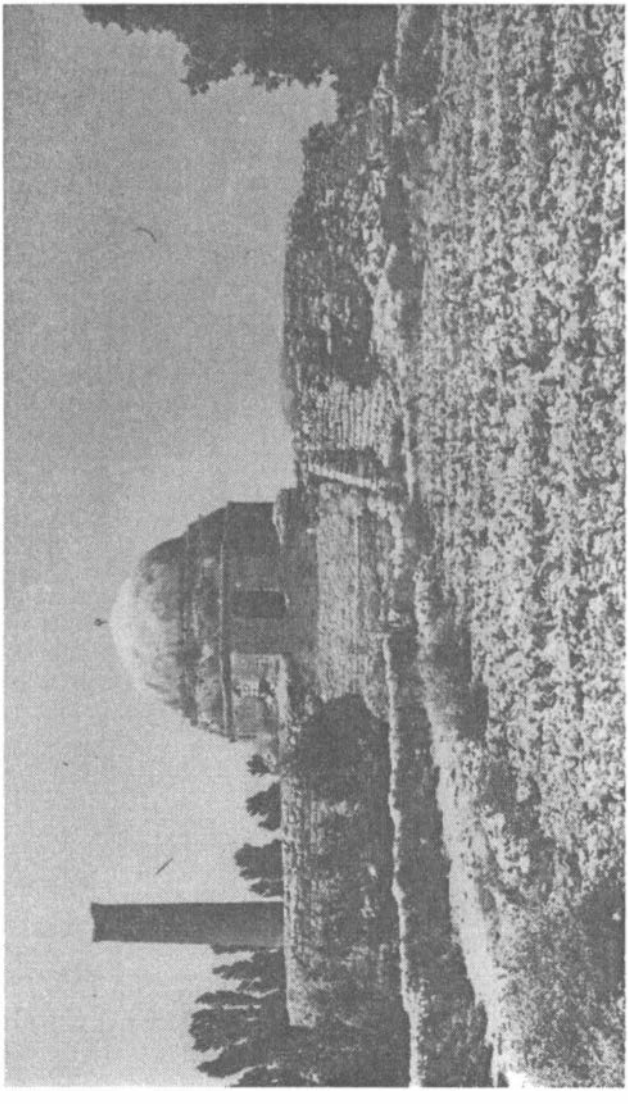

Resim 14: Tomisa Kalesi (Kömürhan) 1986.Fotoğraf,Celal YALVAÇ

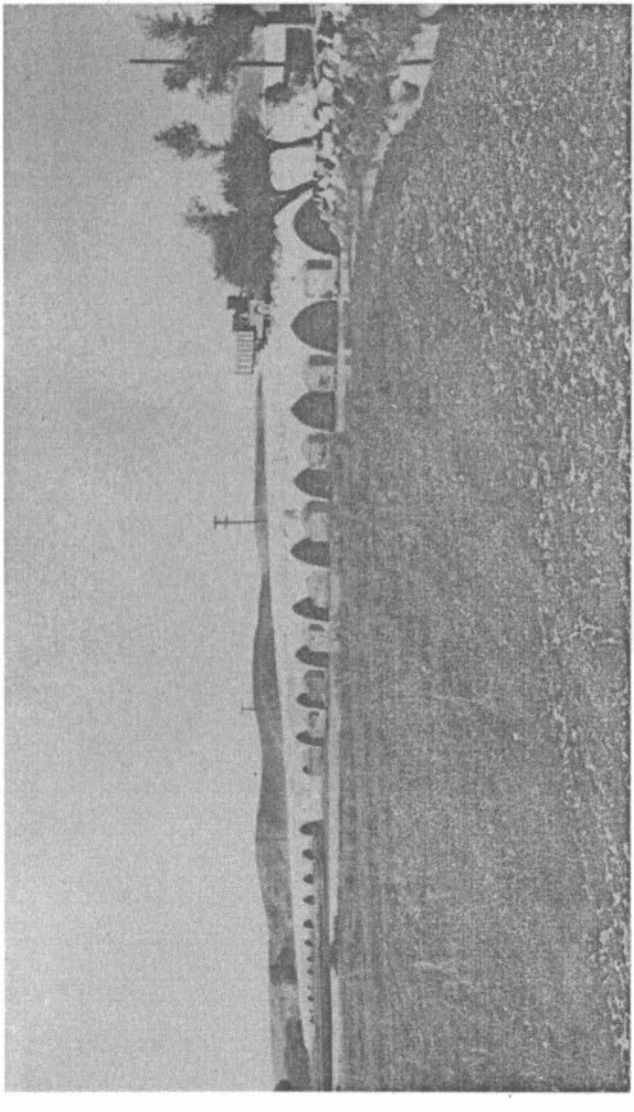
Resim 15: Üç dilde yazılmış (Arapça,Süryanice,Ermenice) Hekimhan kitabesi ,1960,Fotoğraf: Celal YALVAÇ

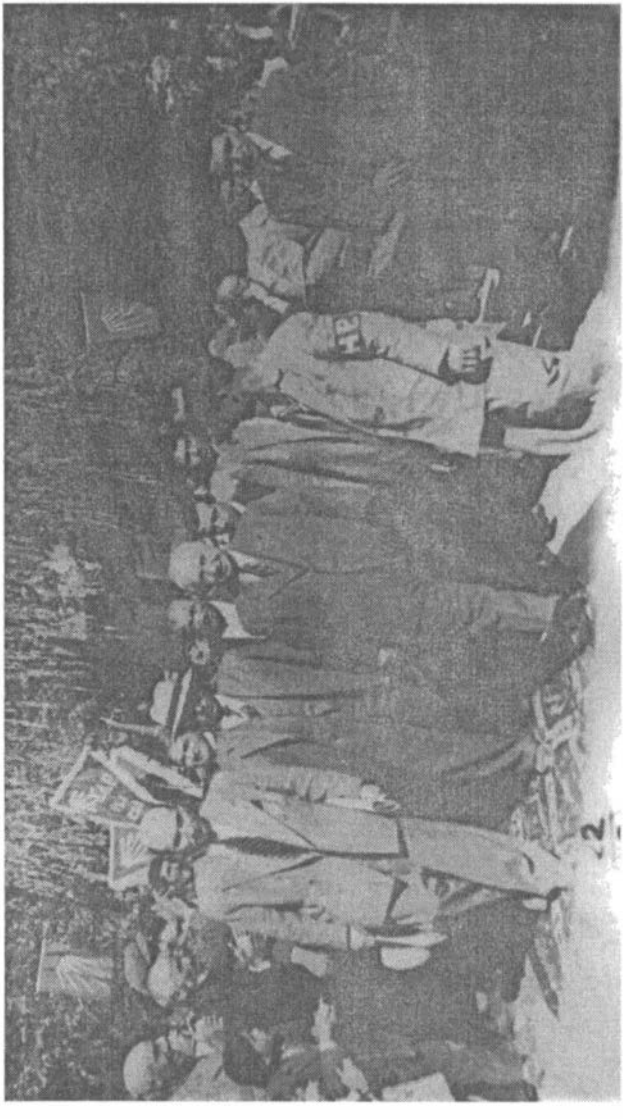
Resim 16: Mustafa Kemal'in Malatya Halk Eğitim Merkezini ziyaret etmesi ,1937,Arşiv,Celal YALVAÇ

Resim 17: Ulucami 1960' lı yıllar Arşiv: Celal YALVAÇ

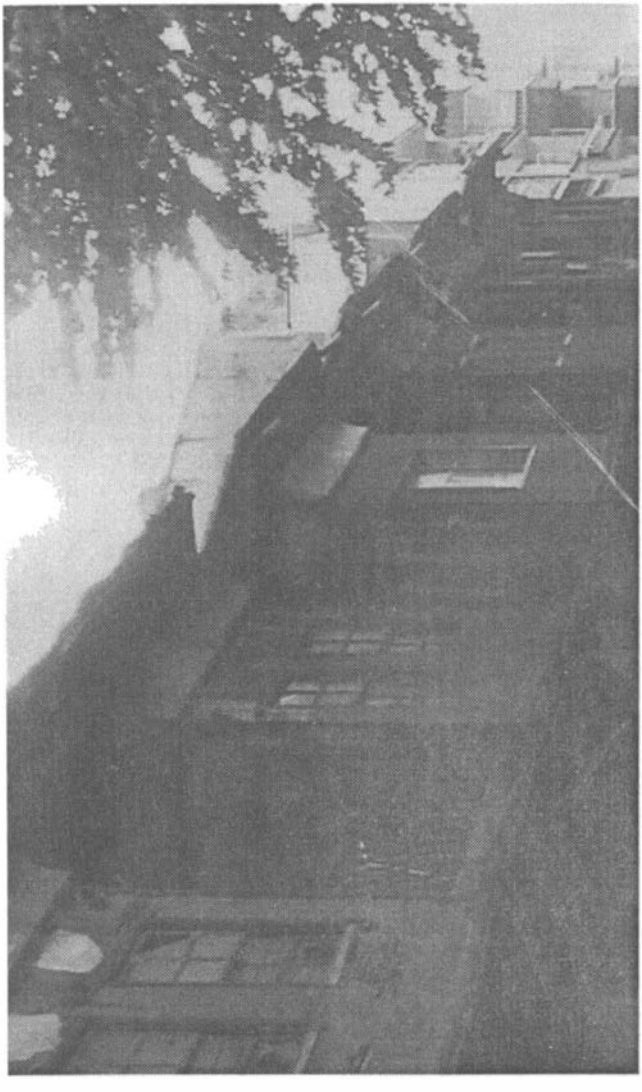

Resim 18: Tarihi Kırkgöz köprüsü 1965'li yıllar,Fotoğraf:Celal YALVAÇ

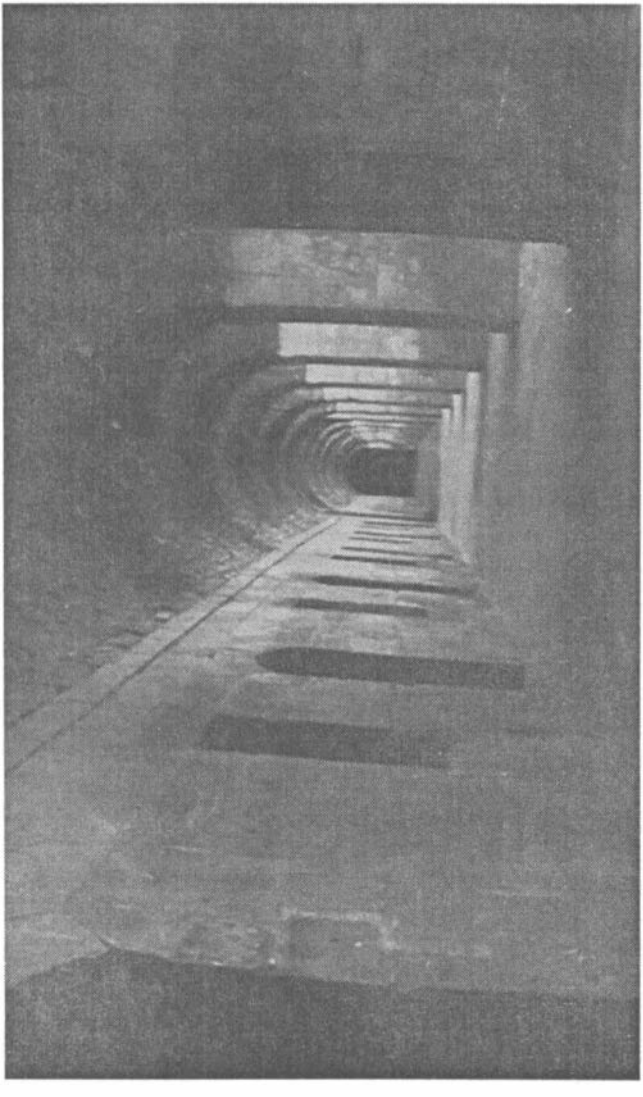

Resim 19: İsmet İNÖNÜ'nün Dilek Kasabasını ziyaret etmesi 1953,Fotoğraf:Atilla AKIN

Resim 20: Battalgazi Şahabiyye-i Kübra Medreseesi ve Suğra Medreseesi (Kazı çalışmaları)
2006 Fotoğraf: Orhan TUĞRULCA

Resim 21: Malatya Beşkonaklar, 2006 Fotoğraf: Orhan TUĞRULCA

Resim 22: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı (Malatya) 2006.Fotoğraf:Orhan TUĞRULCA

GENEL BİBLİYOGRAFYA

Abû'l-Farac, Abu'l-Farac Tarihi I, (Nşr. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987, Tarih-İ Muhtasarü'd-Düvel, (Nşr. Ş. Yaltkaya), İstanbul 1941.

Acaroglu, M. T., Malatya İlinde Yer Adları, İstanbul 1987.

Agaldag, S., Eski Çaglardan Bizans Dönemine Kadar Malarya Tarihi, Konya 1988 (Basılmamış Doktora Tezi.)

Ahmed Bin Muhammed, Selçuknâme II, (Nşr. Erdogan Merçil), İstanbul 1977.

Ahmedî, Osmanlı Tarihleri I "Tevârih-İmülûk I Âl-i Osman", (Nşr. N. Atsız), İstanbul 1925- 1947.

Aka, İ., Timur Ve Devleti, Ankara 1991.

Akçay M. Hanifi, Bitirme Tezi, Malatya 1997, İnönü Ü.

Akgündüz A., Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri III, İstanbul 1991 - Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri VI/2, İstanbul 1993.

Akgündüz, A, Islâm Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesi, Ankara 988.

Akturan, M., Cumhuriyetin 50. Yılında, Malatya Müzesi, Malatya 1973.

Aktürel, S., Anadoluda Bronz Çağı Kentleri, İst.1997.

Akurgal, E., Anadolu Kültür Tarihi, Ankara 1998, Tübitak Y.

Akurgal, E., Türkiye'nin Kültür Sorunları Ve Anadolu Uygarlıklarının Dünya Tarihindeki Önemi, Ankara 1998, Bilgi Y.

Alptekin Coşkun, Marmara Üniv. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü 1987-88 Yılı Ders Notları.

Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları.

Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İstanbul 2003, İletişim Y.

Aydemir, Ş. Süreyya, İhtilalin Mantığı.

Belli, O., Anzaf Kalesi Ve Urartu Tanrıları, İstanbul 1998, Arkeoloji Ve Sanat Y.

Belli, O., Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları/ Urartian Irrigation Canals İn Eastern Anatolia, İstanbul 1997.

Bılgili, A. S., XVI. Yüzyılda Tarsus Sancagı Ve Tarsus Türkmenleri (Varsaklar), (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994.

Bilge, Y., Geçmişten Günümüze Süryaniler, İst.2001.

Bostan, İ., Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-İ Âmire, Ankara 1992.

Bozkurt, R., Osmanlı İmparatorluğunda Kollar Ulak Ve İaşe Menzilleri, Ankara 1966.

Brandau, B.-Schickert, H., Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu (Çev. N. Mertoğlu), Ankara 2003, Arkadaş Y.

Braudel, F., Akdeniz Ve Akdeniz Dünyası I, Petersburg 1849.

Bryce, T., Hitit Dünyasında Yaşam Ve Toplum (Çev. M. Günay), Ankara 2003, Dost Y.

Burnaby, F., Küçük Asya Seyahatnâmesi, (Nşr. P. Hopkirk), İstanbul 1998.

Cahen, C., Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul 1979 , Türklerin Anadolu'ya Girişi (Nşr. Y. Yücel-B. Yediyıldız), Ankara 1988.

Celalzâde Mustafa, Tabakâtü'l - Memalik Ve Derecâtü'l - Mesâlik, (Nşr. P. Kappert), Wıesbaden 1981, Selim-Name, (Nşr. A. Uğur, M. Çuhadar), Ankara 1990 .

Cevdet Ahmet, Kısas-ı Enbiya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Y.

Cevdet Paşa, Tezakir (21-39), (Nşr.C.Raysun), Ankara 1986.

Cevizoğlu, H., Coğrafyadan Tarihe Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu, İstanbul 1991.

Cın, H., Miri Arazi Ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, Konya 1987.

Coşkun, Dr. Yaşar, Belleten, Sayı: 207-208, Cilt: LIII, 1989

Çay, A., Doğu Ve Güney Doğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı, Ankara 1986.

Çevik, N., Urartu Kaya Mezarları Ve Ölü Gömme Gelenekleri, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu Y.

Çilingiroğlu, A., Urartu Krallığı Tarihi Ve Sanatı, İzmir 1997.

Darende Tarihi,A.Akgündüz.M.Hulusi Efendi Vakfı

Dawson ,Chistopher, Batının Oluşumu, Dergah Yayınları, 1976.

Delaporte, L., Arslantepe-La Porte Des Lions, Paris 1940 , Les Hitites, Paris 1936.

Demirci, K., Dinler Tarihinin Meseleleri, İstanbul 1997.

Demirkent, I., Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, Ankara 1987.

Durmuş, İ., İskitler (Sakalar), Ankara 1993.

Dursun, D., Osmanlı Devletinde Siyaset Ve Din, İstanbul 1989.

Duru, R., Kuruçay Höyük II, Ankara 1996, Türk Tarih Kurumu Y.

El Faruki, İsmail Raci ve Luis Lamia, İslam Kültür Atlası.

Enverî, Düsturnâme-İ Enverî, (Nşr. M. H. Yinanç), İstanbul 1928.

Ergin, O., Türk Şehrinin Tarihî İnkişafı, İstanbul 1939

Erginöz, G. Ş., Hititlerde Anatomi Ve Tıp, İstanbul 1999, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Y.

Erseven, C. E., Şehircilik (Urbanizm), İstanbul 1937.

Erzen, A., Doğu Anadolu Ve Urartular, Ankara 1992.

Esin, U.- S.Çulcu- A.O.Özmen., Battal Gazi İlçesi- Eski Malatya Anıtlarının Kurtarma, Koruma Ve Değerlendirilmeleri Hakkında (Önbelgeleme Raporu, 10 Agustos 1987.

Eskici, B., Eski Malatya'daki Türk İslam Eserleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1993.

Esterabadî, Bezm U Rezm, İstanbul 1928; (Nşr. M. Öztürk), Ankara 1990.

Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi III-IV, (Nşr. T. Temelkuran-N. Aktaş), İstanbul 1986.

Evliyaoğlu, K., Her Yönüyle Yeşil Malatya, İstanbul 1966.

Faroqhi, S, Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam-Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, (Nşr. E. Kılıç), İstanbul 1997.

Francipane, M., Yakın Doğu'da Devletin Doğuşu (Çev. Z. Z. İlkgelen), İstanbul 2002, Arkeoloji Sanat Y.

Fritz, Kürdler Tarihi Ve İçtimaî Tetkikat, İstanbul 1334.

Gombrıch, E.H.,Dünya Tarihi Çvr.Prf.Ahmet Mumcu, İst.1997.

Gordlevski, V., Anadolu Selçuklu Devleti, (Nşr. A. Yaran), Ankara 1988.

Göğebakan, Göknur, XVI.Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560) Malatya Belediyesi 2002.

Göğebakan, G., (H. 937) 1530 Tarihli Malatya Mufassal Tahrir Defterine Göre Malatya'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 1992.

Gökalp, Z, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, (Nşr. Y. Toker), İstanbul 1995.

Gökbilgin, T., Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı Ve Medeniyeti Tarihine Genel Bir Bakış, İstanbul 1986.

Göktürk, N. H., Anadolu'da Oğuz Boyları, İstanbul 1979.

Gurney, O. R., Hititler (Çev. P. Arpaçay), Ankara, 2001, Dost Kitabevi.

Gülseren, C., Malatya İli Ağızları, (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1997 Günaltay, Ş., Yakınşark Iı, Anadolu, Ankara 1987.

Gündoğdu, H., Dulkadir Beyliği Mimarisi, Ankara 1986.

Gündüz, T., Anadolu'da Türkmen Aşiretleri-"Bizans Türkmenleri 1540-1640" Ankara1997.

Güney, S., Şehir Coğrafyası I, İstanbul 1984.

Güran, T., Osmanlı Devletinin İlk İstatistik Yıllığı 1897, V, Ankara 1997.

Güyünç, N., Malatya'dan Görüş, İstanbul 1985, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara 1991.

Hadidî, Tarih-İ Âl-İ Osman, Esad Ef. Nr. 2081

Hadidî, Tevârih-İ Âl-İ Osman (1299-1523), (Nşr. N. Öztürk), İstanbul 1991.

Halaçoğlu, Y., XIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti Ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1989.

Halil Edhem (Eldem), Düvel-İ İslamiye, İstanbul 1345 , Kayseri Şehri, (Nşr. K. Güde), Ankara 1982.

Hamdullah Mustavfî, Nuzhatü'ı-Kulüb-Mezopotamıa And Persia Under The Mongols (Nşr. G. Le Strange), London 1903.

Hammer, J. V., Büyük Osmanlı Tarihi II, (Nşr. M. Çevik - E. Kılıç) İstanbul 1989.

Hasan ,Prof. Dr. Hasan İbrahim, İslam Tarihi, Cilt: 1,

Hayrullah Ef., Hayrullah Efendi Tarihi, İhsan Mahvi, Nr. 72;

Hazerfen Hüseyin, Telhisü'l Beyan Fı Kavânin-İ Âl-İ Osman, BAO. Kütp. Nr.220.

Helvacı A. - Gülseren, M., Malatya'lı Gönül Sultanları, Ankara 1991.

Heredotos, Herodot Tarihi, (Nşr. M. Ökmen) İstanbul 1991.

Heyd, W., Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, Ankara 1975.

Hırçın, S., Çivi Yazısı: Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü, İstanbul 1998, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Y.

Hoca Sadeddin, Tâcü't-Tevârih I-Iv, (Nşr. İ. Parmaksızoğlu), İstanbul 1979.

Hocaoğlu, M., Tarihte Ermeni Mezalimi Ve Ermeniler, İstanbul 1976.

Holt, P. M., Haçlılar Çağı-11.Yüzyıldan 1517 ye Yakındoğu,(Çev. Ö. Arıkan),İstanbul 1986.

Honıgman, E., Bizans Devletinin Doğu Sınırı, (Nşr. F. Işıltan), İstanbul 1970.

Huot, J.L., Vd Kentlerin Doğuşu, İstanbul 2000 (Çev. A. B. Girgin), İmge Y.

Ibn Şıhna, Ed-Dürrü'l-Müntehab Fi Tarih-İ Halep, Beyrut 1909.

Işık, A., Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi, Ankara 2001, Türk Tarih Kurumu Y.

İbn Havkal, Kitabü's-Suratü'l Arz I, (Nşr. J. H. Kramers), Leyden 1967.

İbn Hurdadbih, El-Mesâlik Ve'l-Memâlik, (Nşr. M. J. De Goeje), Beyrut.

İbn Kemal, Tevârih-İ Âl-İ Osman II Defter, (Nşr. Ş. Turan), Ankara 1983.

İbn Kesir, El-Bidaye Ve'n Nihaye XIV, Beyrut 1977-1982.

İbn Şeddad, Baybars Tarihi, (Nşr. Ş. Yaltkaya), İstanbul 1944.

İbn Tagribirdî, En Nücumü Z-Zahire Fı Müluki'ı-Mısr Ve'ı-Kahire, Kahire 1929- 1956.

İbnü'l Bîbî, El-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'umuri'l-Alâiyye, (Nşr. A. S. Erzi), Ankara 1956.

İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi II, (Nşr. M. B. Eryarsoy)), İstanbul 1989.

İbnü'l Kalanisî, Zeyl-İ Tarih-İ Dımaşk, Beyrut 1908.

İbnü'l-Erzak, Meyyafarikin Ve Amid Tarihi, (Nşr. A. Savran) Erzurum 1991.

İbnü'l-Furat, Tarihü'l-İbnü'l-Furat IX (Nşr. C. Zerîk), Beyrut.

İdrisi-İ Bitlisî, Selimnâme, Nuruosmaniye, Nr. 4221.

İnalcık, H., Osmanlı İmparatorluğu Toplum Ve Ekonomi, İstanbul 1993.

İnalcık, Hicri 835 Tarihli Süret-İ Defter-İ Sancak-I Arvanid, Ankara 1987 "Adaletnâmeler", Belgeler II, (1967).

İplikçioğlu,B. 1986-87.Marmara.Ün.Fen Ed.Fak.Ders Notlar.

İslam Tarihi Kültür Medeniyeti, Hikmet Yayınları.

İstiharî, Mesâlikü'l-Memâlik, (Nşr. M. J. De Goeje Beyrut.

İzmir Kent Kültürü Dergisi, 5 (Şubat, 2002).

Jacques Pirenne,Büyük Dünya Tarihi.

Jean, G., Yazı: İnsanlığın Belleği (Çev. N. Başer), İstanbul 2002, Yapı Kredi Y.

Kafesoğlu İ. - Öztuna, Y., Türk Tarihi, (Nşr. S. Duygu), Ankara 1974.

Kahraman, A., Dinler Tarihi, İstanbul 1965.

Kalaç ,Mustafa, Sümeroloji Araştırmaları.

Karagöz, M., 1777-1720 (1127-1133 H.) Tarihli Malatya Şer'iyye Sicili, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1989 Kanunnâme-İ Âl-İ Osmanî, (Nşr. Mehmed Ariş).

Karakaş, M., Müsbet İlimlerde Alimler, Ankara 1991.

Karauğuz, G., Hitit Mitolojisi, Konya 2001, Çizgi Kitabevi.

Kaşgarlı, M. A., Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi, Ankara 1990.

Katip Çelebi, Cihannümâ, İstanbul 1145.

Katip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibar Fı Esfâri'l-Bihâr, (Nşr. O. Ş. Gökyay), Ankara 1973.

Kazıcı, Z., Osmanlılarda İhtisap Müessesesi, İstanbul 1987, İslam Ve Sosyal Açıdan Vakıflar, İstanbul 1985.

Kemal Paşazâde, Târih-İ Âl-İ Osman, Fatih, Nr. 4221.

Kıenitz, F. K., Büyük Sanacağın Gölgesinde, (Nşr. S. H. Kakınç), İstanbul.

Kılıç, O., Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı - Eyalet Ve Sancak Tevcihâtı, Elazığ 1997.

Kılıç, R., Kanunî Sultan Süleyman Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1994.

Kınal, F., Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1987 , Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983.

Kırzıoğlu, F., Her Bakımdan Türk Olan Kürtler, Ankara 1967, Kars Tarihi I, İstanbul 1953.

Kırzıoğlu, N. G., Türk Halı Kültüründe Doğu Anadolu Dokumaları Ve Giysileri, Ankara 1994.

Klengel, H., Kral Hammurabi Ve Babil Günlüğü (Çev. N. Oral), İstanbul 2001, Telos Y.

Kodaman, B., Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu, Ankara 1986.

Kollektif, Birecik-Suruç, İstanbul 2002, Tüba Tüksek Y.

Kollektif, Buldan, İstanbul 2002, Tüba Tüksek Y.

Kollektif, Çorum, Ankara 1999, Çorum Valiliği Y.

Kollektif, Gap Bölgesinde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması Ve Tanıtılması Sempozyumu, Ankara 2000, Gap Y.

Kollektif, Kent Araştırmaları Bibliyografyası, İstanbul 2001, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı Y.

Kopraman, K. Y., Mısır Memlukluları Tarihi, Ankara 1989.

Korat, G., Kapadokya,İst.2003.

Köprülü, F., Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1985 , Türk Edebiyatı Tarihi, (Nşr. O. F. Köprülü - N. Pekin),

İstanbul 1980 Köylerimiz, (Nşr. Dahiliye Vekaleti), Ankara 1928.

Köroğlu, K., Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) Ve Çevresi, İstanbul 1996, Arkeoloji Ve Sanat Y.

Köroğlu, K., Üçtepe I: Yeni Kazı Ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/ Üçtepe Ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası, Ankara 1998, Türk Tarih Kurumu Y.

Köymen, M. A., Selçuklular Devri Türk Tarihi, Ankara 1982.

Kramer, S. N., Sümer Mitolojisi (Çev. H. Koyukan), İstanbul 1999, Kabalcı Y.

Kramer, S. N., Sümerler (Çev. O. Buze), İstanbul 2002, Kabalcı Y.

Kramer, S. N., Tarih Sümer'de Başlar (Çev. H. Koyukan), İstanbul 1999, Kabalcı Y.

Ksenephon, Anabasis, (Nşr. H. Örs), İstanbul 1962.

Kunt, İ. M., Sancaktan Eyalete, İstanbul 1978.

Kunt, M. - Yurdaydın H. G. - Ödekan A., Türkiye Tarihi 11 Osmanlı Devri 1300-1600, İstanbul 1989.

Kuran, A., Anadolu Medreseleri I, Ankara 1969.

Kurat, A. N., Peçenek Tarihi, İstanbul 1937.

Kurul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara 1992.

Kurul, Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu, Ankara 1986.

Kuşçuoğlu, M., Evliya Çelebi'den Malatya, İstanbul 1968.

Kütükoğlu, B., Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri I, İstanbul 1982.

Lamartin, A.,Osmanlı Tarihi I, (Nşr. S. Bayram), İstanbul 1991.

Layard, A. H., Ninova Ve Kalıntıları, İstanbul 2000, Avesta Y.

Levtchenko M. V., Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi, s.119.

Lewin, R., Modern İnsanın Kökeni (Çev. N. Özaydın), Ankara 1993, Tübitak Y.

Lıoyd, S., Türkiye'nin Tarihi. Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları (Çev. E. Varinlioğlu), Ankara 1997, Tübitak Y.

Lütfü Paşa, Tevârih-İ Âl-İ Osman, İstanbul 1341.

Macqueen, J. G., Hititler Ve Hititler Çağı'nda Anadolu, (Çev. E. Davutoğlu), Ankara 2001, Arkadaş Kitabevi.

Makrizî, Es-Sulûk Li Ma'rifeti Düvelü'l-Mülûk Iı, (Nşr. M. Ziyade), Kahire 1971.

Malatya Belediyesi,1986-1987.Çalışma Raporu.

Mehmed Nasrullah- Mehmed Rüşdü- Mehmed Eşref, Mükemmel Ve Muafassal Atlas, İstanbul 1325.

Mehmed Süreyya, Sicill-İ Osmanî I, (Nşr. N. Akbayar - S. A. Kahraman), İstanbul 1996.

Mellaart, J., Çatalhöyük. Anadolu'da Bir Neolitik Kent (Çev. G. B. Yazıcıoğlu), İstanbul 2003, Yapı Kredi Y.

Miroğlu, İ., Kemah Sancağı Ve Erzincan Kazası (1520-1566), Ankara 1990.

Nesevî, Celalüddin Harzemsah, (Nşr. N. Asım), İstanbul 1934.

Neşrî, Kitab-T Cihannüma I-11, (Nşr. F. R. Unat, M. A. Köymen), Ankara 1987.

Niyazi Mısrî, Bazı I Asardan Toplanmış Muhtasar Malatya Tarihi, Malatya Halk Ktp., Nr. 251.

Nizameddin Şâmi, Zafername, (Nşr. N. Lugal), Ankara 1987.

Ocaktan, A.Yaşar, Babailer İsyanı, Dergah Y.1980.

Oğuz, M., Malatya Tarihi Ve Sosyoekonomik Durumu (M.Ö. 5500-M.S 1920), İstanbul 2000.

Orhonlu, C., Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı, İstanbul 1970 , Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı, İstanbul 1987 , Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik Ve Ulaşım, İzmir 1984.

Oruç B. Adil, Tevarih-İal-İ Osman, (Nşr. F.Babinger), Hannover 1925.

Oruç Bey, Oruç Beg Tarihi, (Nşr. N. Atsız), İstanbul, 1972 .

Ostrogorsky, G., Bizans Devlet Tarihi, (Nşr. F. Işıltan). Ankara 1986.

Oymak, İ., Malatya Ve Çevresinde Ziyaret Ve Ziyaret Yerleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1995.

Ögel, B., Türk Kültür Tarihine Giriş Vıı, Ankara 1978.

Özçelik, A., Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Ekonomik-Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme (1838-1914), Ankara 1993.

Özdemir R., XIX Yüzyılın Llk Yarısında Ankara, Ankara 1986.

Özdogan, M., Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları, Istanbul 1977.

Özdoğan, M.- S. Polat, Şanlıurfa İli Kaynakçası, İstanbul 2002, Tüba Tüksek Y.

Özergin', K., Anadalu Selçukluları Çagında Anadolu Yolları, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1959.

Öztürk, L., Islam Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi, Istanbul 1995.

Peçevî İbrahim Efendi, Tarih-İ Peçevî, (Nşr, F. Ç. Derin - V. Çubuk), İstanbul 1980 , Peçevi Tarihi I, Ankara 1981.

Saltuk, S., Arkeoloji Sözlüğü, İstanbul 1997, İnkilâp Kitabevi.

Schıltberger, J., Türkler Ve Tatarlar Arasında (1394-1427), (Nşr. T. Akpınar), İstanbul 1995.

Selanikî Mustafa Efendi, Tarih-İ Selaniki (971-L003 / 1563-1595) I, (N5r. M. İpşirli), İstanbul 1989.

Serdaroglu, Ü., Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar (1975), Ankara 1977.

Sevınç, N., Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Düzeni, İstanbul 1981 , Gaziantepde Yer Adları Ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri, Türk Oymakları, İstanbul I983.

Sevim, A., Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Adsız, Artuk Ve Aksungur, Ankara I990 , Anadolu'nun Fethi, Ankara 1990.

Sevin, V., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, Ankara 2001, Türk Tarih Kurumu Y.

Sevin, V., Eski Anadolu Ve Trakya. Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar.

Sezer, H. E., Islam-Türk Döneminde Malatya, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul,. 1988 .

Shaw, S., Osmanlı İmparatorlugu Ve Modern Türkiye I, Lstanbul 1982.

Sılahtar Fındıklı Mehmet Aga, Nusretname I, (Nşr. İ. Parmaksızoğlu), İstanbul 1964.

Sözen, M. (Ed.), Kapadokya, İstanbul 1998, Ayhan Şahenk Vakfı Y.

Sözen, M., Anadolu Kentleri, İstanbul 1971.

Strabon, Geographıe VII, (Nşr. F. Lasserre), Paris 1975 , Coğrafya, Anadolu XII, XIII, XIV, (Nşr. Adnan Pekman), İstanbul 1972.

Sunguroglu, Harput Yollarında I, İstanbul 1983 Sümer, F., Oguzlar (Türkmenler), İstanbul 1980.

Süryani Mihail, Süryani Mihail Vekoyinâmesi.

Şehitlerimiz, T.C.Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1998.Cilt,4,S.176-187.Malatya Kütüphanesi, D.N.31306.

Şemseddin Sami, Kâmusı Türki, İstanbul 1317.

Şentürk A. -Gülseren, M., Molatya Camileri, Malatya 1992.

Şerefhan, Şerefname, (Nşr. M. E. Bozarslan), İstanbul 1990.

Şeşen, R., Selahattin Eyyubî Ve Devleti, İstanbul 1987.

Şükri, Selim-Nâme, Esad Ef., Nr. 2146.

Şükrullah, Osmnlı Tarihlerı "Behçetü-Tevârih", (Nşr. N. Atsız), Lstanbul 1925-1947.

Taberî, Tarih-i Taberî III-IV, Beyrut .

Taneri, A., Celalüd-Din Harizmşah Ve Zamanı, Ankara 1977.

Tansel, S., Yavuz Sulıan Selim, İstanbul 1969.

Tarhan, T., Eski Çağda "Kimmerler Problemi " (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1972.

Tarih Ansk. A dan Z ye, İlgili Maddesi.

Taşdemir, M., XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısnımansur, Gerger Ve Kâhta) Sosyal Ve İktisadi Tarihi, İstanbul 1999.

Tekindağ, Ş., Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı, İstanbul 1961.

Texier, C., Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi Ve Arkeolojisi (Çev. A. Suat), Ankara, 2002, Enformasyon Ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Y.

Texier, C., Küçük Asya Iıı, (Nşr. A. Suat), İstanbul 1340

Tihranî, Kitab-İ Diyarbakriyye, Akkoyunlular Tarihi I, (Nşr. N. Lugal, F. Sümer), Ankara 1962.

Togan, A. Z. V., Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981.

Toplumsal Tarih, 101 (Mayıs, 2002, Arkeoloji Dosyası).

Tulay, A. S., Commagene Nemrut, İstanbul 2000, Turing Y.

Tuna, C., Kentten İmparatorluğa Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri 2, İstanbul 2002, İletişim Y.

Tuna, C., Mağaradan Kente Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri, İstanbul 2000, İletişim Y.

Tuna, K., Şehirlerin Ortaya Çıkış Ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme, İstanbul 1987.

Tuna, N.-J. Öztürk (Ed.), Ilısu Ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak.

Tunçer, O. C., Mimarlık Tarihi Iı, Ankara 1980.

Turan, O., Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971 , Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1973.

Turan, Ş., Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası, Ankara 1961 , Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları, İstanbul 1997.

Türkay, C., Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret Ve Cemaatler, İstanbul 1979.

Türkdoğan, O., Güneydoğu Kimliği Aşiret, Kültür Ve İnsan, Bolu 1995.

Uçankuş, H. T., Ana Tanrıça Kybele'nin Ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia (Kültür Rehberi), Ankara 2002, Kültür Bakanlığı Y.

Uçar, Ş., Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi, İstanbul 1990.

Uğur, A., Yavuz Sultan Selim, Kayseri 1989.

Uhlıg, H., Avrupanın Anası Anadolu ,İst.2001.

Uluçay, Ç., İlk Müslüman Türk Devletleri, İstanbul 1965, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İstanbul 1993.

Umar, B., İlkçağda Türkiye Adları, İstanbul 1999, İnkilâp Kitabevi.

Umar, B., Karia; Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması Ve Gezi Rehberi, İstanbul 1999, İnkılap Kitabevi.

Umar, B., Kilikia, Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması Ve Gezi Rehberi, İstanbul 2000, İnkılap Kitabevi.

Umar, B., Troia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması Ve Gezi Rehberi, İstanbul 2002, İnkılap Kitabevi.

Umar, B., Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, İzmir 1982

Umurtak, G., Korucutepe II, Ankara 1996, Türk Tarih Kurumu Y.

Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekâyinâmesi Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136- 1162), (Nşr. H. D. Andreasyan), Ankara 1978.

Uzunçarşılı, İ. H., Osmanlı Tarihi I-Ii, Ankara 1984 , Osmanlı Devlet Teşkilâtının Medhal, Ankara 1984.

Üçok Bahriye, İslam Tarihi, Emeviler-Abbasiler, M.Eğitim Basımevi, 1979, Ankara.

Ülkü Hayati, İslam Tarihi.

Ünal, A., Hititler Devrinde Anadolu Ii, İstanbul 2003, Arkeoloji Ve Sanat Y.

Ünal, A., Hititler Devrinde Anadolu, İstanbul 2002, Arkeoloji Ve Sanat Y.

Ünal, A., Hititler-Etiler Ve Anadolu Uygarlıkları, İstanbul 1999, Etibank Y.

Ünal, M. A., XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989.

Ünal, O., Horasan'dan Anadolu Ya Türkiye Tarihine Giriş (Anadolu'nun Fethi Ve Türkiye Devletinin Kuruluşu), Ankara 1980.

Ünsel, M. Z., Yeşil Malatya, İstanbul 1959 , Anadolu Çizgisi, İstanbul 1964.

Üstüner, A. Ç., Mısır Uygarlığı, İstanbul 1998.

Varlık M. Çetin ,1986-1987, Marmara Ün. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü, Anadolu Beylikleri Ders Notları.

Vasıliev, A. A., Bizans İmparatorluğu Tarihi I, (Nşr. A. M. Mansel), İstanbul 1943 Byzance Et Les Arabes I, Bruxelles 1935.

Wels, H.C., Cihan Tarihinin Umumi Hatları, Malatya Kütüphanesi Eski Eserler Kataloğu, No. 80.

Werner, E., Büyük Bir Devletin Doğuşu I, (Nşr. O. Esen - Y. Üner), İstanbul 1986.

Yakubî, Tarihü'l-Yakubî II, Beyrut.

Yakut El-Hemevî, Mu'cemü'l-Buldân V, (Nşr. F. A. El-Cündî), Beyrut 1990.

Yalçınkaya, E., Muhtasar Malatya Tarih Ve Coğrafyası, İstanbul 1940.

Yavuz, E., Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Ankara 1968.

Yavuz, H., Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti (1517-1571), İstanbul 1984.

Yediyıldız, B., Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613), Ankara 1985.

Yetkin, Ç., Türk Halk Hareketleri Ve Devrimleri, İstanbul 1984.

Yetkin, Ş. K., Türk Mimarisi, Ankara 1970.

Yıldırım, R., Eskiçağ'da Anadolu, İzmir 1996.

Yıldırım, R., Önasya Tarih Ve Uygarlıkları, İzmir 1996.

Yıldız, Nuray, M. Ü. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü 1986-87, Yılı Ders Notları.

Yıldız Prof. Dr.H. Dursun, Marmara Ün. Fen-Ed. Fak. Tarih Böl., 1987-88 Ders Notları.

Yıldız, H. D., İslamiyet Ve Türkler, İstanbul 1980.

Yıldız, N., Eskiçağ'da Yazı Malzemeleri Ve Kitabın Oluşumu, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu Y.

Yinanç, M. H., Dulkadiroğulları Beyliği, Ankara 1989.

Yinanç, R.-Elibüyük, M:, Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (I560), Ankara 1983.

Yusuf B. Abdullah, Tevârih-İ Âl-İ Osman, (Nşr. E. Sevinçli), İzmir 199.7

Yücel, E., Türkiye`De Müzecilik, İstanbul 1999, Arkeoloji Ve Sanat Y.

Yücel, Y. - Sevim, A.Türkiye Tarihi I, Ankara 1990.

Yücel, Y., Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, Ankara 1989 , Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar Ii, Ankara 1991 , Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Ve Sonuçları (1393-1402), Ankara 1989.

Zaim Mîr Mehmed Kâtib, Kitâb-I Câmi'üt-Tevârih, Fatih Kütp. Nr. 4306.

Zehiroğlu, A. M., Antik Çağlarda Doğu Karadeniz, İstanbul 2000, Çivi Yazıları Y.

Zekeriya Kazvinî, Âsârü'l-Bilâd Ve Ahbârü'l-İbâd, Beyrut.

DİZİN

A
Abbas b. Muhammed 156
Abdullah el Battal (Battalgazi) 149, 150, 151
Abu Asas 191
Abu Hafs 191
Abu İmranoğulları 204
Abul Farac (Bar Hebracus) 96, 172, 173, 174, 176, 181, 187, 200, 201, 204, 205, 217, 218, 220, 222, 223, 225, 230, 231, 233, 236, 237, 238, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 288, 289, 291, 292, 293, 296, 297, 298, 300, 304, 305, 307, 308, 309, 313, 325, 326, 329, 333, 334, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 359, 360, 361, 362, 368, 370, 371, 372, 373
Adad-Nirari 58
Adalur 36
Afşin 165, 168, 169, 208, 225, 228
Afrika 88, 107, 110, 124, 145, 148, 179, 183, 186, 199
Afyon 100, 149, 167, 169, 207
Afyonkarahisar 149
Ağaçeriler 213, 359, 360
Ağlebiler Devleti 199
Ahemenidler 99
Ahenaton 46
Ahlat 227, 249, 295, 325, 327, 367
Ahron 357
Akbay 403
Akkad 35
Akkoyunlu Ahmet Bey 393
Akroinos 149
Aksaray 138, 161, 176, 289, 291, 292, 358
Al Ruşafe 150

Al Taberi 133, 134,
Alaaddin Keykubad 305, 307, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 320, 321, 325, 327, 329, 330, 331, 332, 333 373
Alaşehir 304
Alaşya 50
Alagiz Han 303,
Alalah 34, 44,
Alaüddevle Bozkurt Bey 408, 409
Aleksander 41
Alexios Kommenos (1078-1118) 237, 243
Ali b. Yahya 175
Ali Musa 403
Alişar 26, 32
Alişir oğlu Muzafferüddin 340
Allatum 36
Allu'yu Alluvamna veya Allumu) 55
Alman 227, 235, 270, 292
Alp 37, 44, 46, 52, 90, 215, 216, 225, 227, 228, 230, 234, 248, 280
Alp Er Tunga 90
Alse ülkesi 44
Amasis (Mısır Kralı) 86
Amid 174, 193, 297, 316, 319, 330, 331, 337, 354
Ammuna 38
Ammuriye (Ankara yakınında) 169, 225
Amoriondu (Ammoriye/Afyon-Hisarköy) 167
Amr b. El Musa 129
Anastasie 120, 121
Anatolikan 132
Angur (Süryani Patrik) 349
Anhesenamen 46
Anitta 30, 31, 32
Ankara 19, 25, 26, 32, 35, 66, 71, 86, 90, 96, 117, 139, 146, 153, 156, 161, 168, 169, 214, 225, 226, 254, 258, 280, 290, 294, 298, 306, 307, 312, 335, 363, 384, 395, 397, 399, 400, 401, 414, 415

Ankyra (Ankara) 96
Antakya 34, 122, 129, 133, 134, 142, 144, 158, 164, 201, 202, 206, 213, 223, 225, 230, 232, 238, 240, 241, 254, 270, 362,
Antigonos 100
Antiochos 105, 106
Antiokos 109
Antitorosların 54
Apollo 105
Arabistan 128
Arami 55, 57, 103, 239
Arapkir 333
Araplar 61, 131, 147, 152, 157, 179, 208, 218, 251
Aras Nehri 76
Araunna 42
Arcadius 119
Arga (Akçadağ) 265, 266, 372
Argişti 75, 76, 77
Arinna 36
Aristonikos 112
Armaniakan 132
Armaruk 36
Armatana 42
Arslan Toğo 326
Arslan Yabgu 215, 218
Arslanşah 290
Artakserkses 99
Artuk 228, 233, 234, 248, 250, 252, 255, 256, 257, 258, 263, 268, 272, 280, 281, 282, 285, 297, 300, 319, 328, 335
Aruşi 77
Arzava (Batı Anadolu) 35, 39, 41, 42, 47, 48, 52
Asia (Asya) 110, 117
Aslantepe 25, 32, 66, 69, 71, 81, 115
Astiyağ 85, 86
Asur 25, 26, 27, 28, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 88, 92, 103, 104, 184

Asurnasirpal 57, 103
Asya 25, 43, 55, 61, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 102, 109, 110, 111, 154, 186, 188, 199, 208, 209, 213, 215, 302, 303, 314, 367
Atabey Özbek 408
Atlantik 29
Attikadelos 108
Avşar 403, 405
Awarikus 60
Ayasofya 123
Ayşe Hatun 250, 408
Ayn Calut 368
Ayni 402, 404
Aytekin 228
Azzi (Erzurum bölgesi) 42, 47

B
Babek 164, 165, 167
Babil 37, 38, 45, 50, 56, 58, 61, 62, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 97, 98, 99, 104, 105
Bağbaşı (Orduzu) 94
Bahaeddin Kutluğca 316, 317, 318
Bahaeddin Tercüman 353
Bahgai (Feke) 264
Baradan 156
Bardas Skleros 202, 205, 206, 207, 210
Barsur (Sam'al Kralı 60
Basileius (976-1025) 212, 216
Basra körfezi 61, 81, 83, 115
Baybars 368, 369, 370, 405
Bayramtepe 94
Bedreddin Yakut 328
Bedreddin Yusuf 299
Behramşah 312, 317, 318, 328
Belâzuri 144, 148

Belek 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 256
Belisarius 122
Bereket Han 334
Bergama 102, 112
Berk Yarukşah 294
Besni 327, 375, 380
Beyşehir Gölü 341
Beylerbeyi Yutaş 357
Beyt Hamiş 274
Bezm-u Rezm 381, 384
Bibi Müneccime 328
Bişr el Hadim 187
Bilge Umar 25, 82, 152, 157, 167, 168, 169, 170, 172, 174, 190, 194, 200, 201, 202, 203, 207, 208, 224, 225, 226, 233, 264, 266, 275, 288, 340, 342, 370, 371, 377, 395
Bozcalular 403
Boğazköy 26, 30, 70
Burhaneddin 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 392, 394, 395, 396
Büyük Selçuklu 199, 215, 225, 233, 242, 244, 245, 246, 248, 250, 255, 260, 270, 288, 289, 397

C
Candar 394
Cannae Meydan Muharebesi 109
Casianus 259
Catonie 116
Cavene b. Haris 148
Celaleddin Harzemşah 344
Celaleddin Karatay 314, 352, 355, 356
Celaleddin Kayser 306
Celaleddin Keyferidun 299
Celaliye 362
Cemaleddin Ferruh Lala 346
Cengiz 369

Cerrah Vasil 323
Ceyhan 155, 250, 263, 268, 376
Cihanşah 398
Cisalpina eyaleti 109
Constantinos 159
Cormagon Noyan 346
Crassus 111
Cumukh 104
Cüneyd 385, 386

Ç
Çağrı Bey 216, 218, 219
Çaldıran Muharebesi 408
Çaldıran Savaşı 391
Çanakkale 91, 96, 100
Çat Han 303
Çavlı 228, 245, 246, 248, 310, 312, 319, 328, 346
Çavuldur 228
Çemişgezek Kalesi 319
Çezar (Sezar) 102
Çingene Han 303
Çirmikli (Çırmıhtı-Yeşilyurt-Malatya) 179
Çoruh 219
Çubuk Ovası 399

D
Dabık 156, 164
Daira 205
Danişmen Gazi 237
Danişmend 228, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 250, 251, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 280, 281, 282, 285, 298, 299, 305, 374, 394, 397
Dara 39, 49, 90, 91, 139, 152, 186, 200, 224, 262, 276, 277, 305, 382

Darende 26, 144, 145, 147, 148, 179, 280, 368, 378, 380, 383, 388, 393, 394, 395, 398, 402, 403, 404
Daron 249
Daryus 91, 95
Daskartum 116
David 343
Davud 234, 255, 256, 258
Dazimanda/ Dazmana (Turhal yakınlarında) 168
Demleçoğlu Mehmet 228
Dermesih suyu 399
Devletabad 362
Dicle 25, 27, 83, 124, 176, 206, 208
Dighenis Akritas 208
Dinar 141, 157, 181, 185, 195, 205, 219, 220, 222, 241, 250, 272, 295, 350, 403
Dioclationus 118
Divriği 37, 50, 174, 178, 179, 250, 374, 382, 383, 393, 395
Diyarbakır 103, 120, 174, 200, 215, 264, 295, 297, 319, 322, 330, 337, 345, 346, 354, 356, 359, 368, 370, 373, 410
Doğanşehir 166, 167, 171, 172, 179, 264, 377
Dragos Suyu 232
Duduoğlu 228
Dülük 272

E
Ebu Eyyub el Ansari 140
Ebu Firas 195
Ebu Said Han 378, 379
Ebu Salim 205
Ebu Ubeyde 133
Ecnadin 128
Efes 84, 93
Eşref Gazi 322
Eirene 157, 161
Ekbatan 89

Ekrem Akurgal 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 49, 51, 64, 66, 71
El Amag 133
El Ferğani 181
Elam 84
Elazığ 44, 203
Elcezire 142, 144, 154
Elçi Arrianos 117
Emesa 130
Emevi Devleti 141
Emir Bozan 233
Emir Celaleddin Karatay 314
Emir Çoban 375, 376, 377, 378, 380
Emir Karatay 323, 375
Emir Miran 278
Emir Muhammed 235, 282
Emir Ömer 174, 177
Emir Sütay 368
Emir Tutuş 310
Emir Yeşbek 408
Emir İsa 264
Emir-i Ahur Zeyneddin Başara 312
Emir-i Meclis Mübarizüddin Behramşah 312
Erbil 91, 316, 317
Erciş 392
Erepuni kenti 76
Eretna Beyi 388
Ergani 51, 75
Ergenekon 108
Ermenistan 117, 129, 130, 132, 135, 178, 183, 286
Erzen 73, 80, 193, 280, 436
Erzincan 72, 219, 250, 325, 347, 353, 354, 357, 358, 367, 370, 382, 383, 392, 393, 396, 397
Erzurum 42, 45, 72, 76, 120, 134, 144, 166, 213, 214, 215, 219, 278, 297, 305, 341, 346, 347, 348, 367, 370, 381

Esededdin Ayaz 319, 320
Esededdün Ruzbe 352
Eskişehir 140, 168, 170, 270, 284, 286, 290
Eslemez 405
Etrüskler 108
Eudokia 226
Evagrius Scholasticus 131
Eyyubi 285, 286, 291, 292, 294, 296, 297, 300, 309, 321, 325, 327, 328, 330, 337, 338, 345, 346

F
Fahreddin 280, 322, 360
Fahreddin Ayaz 360
Fahreddin Devletşah 280
Farmakes 101
Fatih Sultan Mehmed 391, 407, 408
Feridun 281, 283, 299, 324
Fethiye 94, 303
Fetret Devri 399
Filip 93, 94
Filistin 47, 91, 94, 124, 128, 129, 131, 133, 136, 142, 286, 414
Firavun 51, 70, 310
Fiscus 115
Franklar 107, 119, 226, 238, 250, 255, 265
Fransız 235, 414
Frigler 28, 56
Fururiye 176
Fırat 17, 25, 26, 27, 35, 36, 37, 43, 44, 45, 50, 51, 53, 55, 56, 73, 74, 76, 77, 80, 81, 84, 87, 98, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 116, 117, 118, 120, 128, 134, 157, 166, 184, 193, 200, 202, 205, 208, 213, 215, 217, 219, 221, 224, 229, 252, 259, 264, 265, 266, 269, 275, 280, 281, 282, 285, 288, 292, 296, 297, 303, 307, 310, 311, 319, 320, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 337, 343, 362, 368, 371, 395, 396, 404, 405, 406, 410, 415

G
Gabnupiraht 264
Gabriel 231, 232, 234, 236, 237, 238, 239, 240
Gagaioğlu 222
Gal felaketi 108
Galatlar 100, 102
Galeran 252, 253, 254
Gallie 109
Garmin 251, 343, 344
Gassani 135
Gassiya 42
Gavele kalesi 335
Gavgamela 91, 97
Gazan Han 362, 373, 374
Gazarabad 362
Gazneliler 215
Gazze 96
Gelinciktepe 94
Geoffroy 254
Germanikeia/Maraş 152
Germenler 29, 107, 119
Germiyan 340, 342, 343, 344, 379, 393
Gevherayin 228
Gıyaseddin Keyhüsrev 290, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 311, 312, 317, 320, 332, 335, 336, 339, 341, 345, 347, 348, 351, 352, 370
Gibbon 170, 172
Giges 84
Girpianos 238
Gladyatör 113
Gordion 96
Göksu 230, 377, 409
Göksun 262, 263, 272
Göktürkler 90, 123
Gözleroğlu 401

Granikos Irmağı 91
Gregois 140
Grigores 238
Gubas 359
Gunzinanu 81
Gurgum 58, 61, 79, 80
Güçlü Han 334
Gümüştekin 225, 233, 234, 240, 256, 257
Gümüştekin Gazi 240
Güneş Devleti 112
Gür-boğa 376
Gürcistan 142, 289, 297, 298, 343, 368, 433
Gürcüoğlu Zahirüddevle 346

H
Habib b. Mesleme el Fihri 136
Habur 103, 245, 246, 310, 397
Hacip Zekeriya 299
Haçlılar 234, 237, 241, 243, 250, 255, 257, 260, 262, 271, 272, 273, 282, 301
Hades 173, 181, 185, 201, 202
Hadidi 400
Hadrianos 117
Hadım Ali Paşa 391, 408
Hadım Kantatis 206
Hadım Sinan Paşa 391, 409
Hafik 354
Hahhu 36
Hakpişşaş 49
Halap 36
Haldi 59, 73, 74, 75, 76, 77
Halil Beyi 383
Halmaşuitta 31
Halpa 59, 80
Hamdaniler 186, 190, 194, 195, 196, 199

Hannibal 109
Hannigalbat 35
Hantili 38, 39
Hanzit 198, 252, 258, 263, 265, 285
Harşena 149
Harput 167, 198, 203, 219, 227, 232, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 268, 272, 281, 282, 285, 297, 316, 324, 326, 328, 329, 330, 333, 334, 335, 337, 343, 354, 356, 359, 370, 371, 372, 373, 388, 389, 404, 406
Harran 58, 158, 217, 330, 334, 337
Harun (Reşid) 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 214
Has Oğuz 352
Hasan b. Kahtabe 154, 155, 156
Hasan Paşa 409
Hassu 36
Hasırcılar kasabası 357
Hatti 31, 32, 39, 42, 44, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 73, 131
Hattina 57, 58
Hattina kralı Saplulme 58
Hattuşaş 26, 47, 55
Hattuşili 30, 34, 35, 36, 37, 39, 49, 50, 51, 70
Hayani 58
Haydar 371, 372
Hazani 77
Hazar Denizi 83, 123
Hazar Leon 157
Heinrich Otten 30
Helen 94, 109
Helios 105
Hellenizm 93
Hellenler 28, 29
Hemedan 218
Hera 105, 228
Herakles 105
Heraklieos 129

Heretik 46
Herkules 119
Hermes 105
Hısn-ı Mansur 187, 231, 271, 273, 327, 340, 373, 377
Hilakku 54, 58
Hilaruda 75, 77, 78
Hindistan 29, 84, 87, 97, 99, 100, 395, 396
Hintliler 29
Hispania 109
Hişam b. Abdülmelik 148
Hitit 17, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 64, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 86, 103, 110, 115, 131, 310
Homeros 48
Honarius 119
Horasan 154, 156, 159, 214, 238, 247, 367
Hrozny 26
Hugoz 308
Hunlar 107, 212
Hupisna 33
Hurriler 27, 35, 40
Huzana kenti 73
Huzziya 31, 39
Hülagu 358, 359, 361, 362, 369, 375
Hüsameddin Çoban 350
Hüsameddin Kaymeri 335
Hüsameddin Timurtaş 255
Hüseyin b. Handan 187
Hüsrev 85, 86, 87, 88, 122, 123, 124, 125, 290, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 307, 308, 311, 312, 317, 320, 331, 332, 335, 336, 339, 341, 345, 347, 348, 351, 352, 370
Hüsrev Anuşirvan 122, 123
Hz. Ebubekir 128

Hz. İsa 112, 201, 235
Hz. Ömer 135, 136, 145, 160, 379

I
I. Argistis 59
I. Arnuvanda 41, 47
I. Basileios 178, 181
I. Beyazıt 387
I. Şuppiluliuma 40
I. Hattuşili 34, 36, 39, 49, 50, 70
I. Kılıç Arslan 235, 236, 241, 242, 246, 247, 248, 298, 310, 345, 397
I. Pön Savaşı 109
I. Sethos 48
I. Velid b. Abdülmelik 144
Ionnes Tsimiskes 202, 205, 206, 207
Isfahan 218, 354, 355; 375

İ
İbn Batuta 342, 344
İbn Ebi's Sac 183
İbn el-Eşas 144
İbn Wathap Numeyri 217
İbni Bibi 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 326, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 344, 345, 346, 347, 348, 352, 353, 355, 356, 357, 358, 361, 363, 364, 371
İbni Kerâyâ 329
İbni Vasıl 304
İbnü'l Esir 137, 138, 147, 148, 149, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 164, 165, 166, 181
İbrahim Yınal 218, 219
İbrani 88
İdrisiler Devleti 199

İştar 50, 52
İhşit Muhammed 199
İhtiyareddin Hasan 286
İkona 177
İl-gazi 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255
İlhanlılar 368, 369
İliada 48
İmadeddin Zengi 263, 269
İnallu 403
İndo 29
İndus vadisi 97
İni-Teşup 55
İonnes Kurkuas 190, 196
İpek Yolu 123, 183, 301
İpsos 100
İsaak I. Kommanos 223
İskender 86, 91, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 105, 131, 151, 159
İspuinis 59
İsrail Krallığı 61
İssos 91
İstanbul 2, 19, 25, 70, 82, 90, 120, 121, 122, 123, 124, 129, 138, 140, 146, 147, 157, 158, 159, 161, 165, 168, 169, 185, 186, 188, 189, 200, 201, 207, 209, 212, 223, 227, 230, 232, 233, 235, 240, 241, 260, 263, 268, 279, 280, 295, 296, 298, 300, 301, 304, 312, 361, 363, 374, 393, 407
İtalya 107, 108, 109, 112, 113, 114, 186
İyad b. Ganem 132
İyonya 89, 93
İzoli 77
İzzeddin Keykavus 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 352, 355, 358, 359, 361, 363, 364, 368, 370

J
Joscelin 252, 253, 254
Jupiter 118
Justiniaanos 141

K
Kadeş 48, 51, 70
Kadı İzzeddin 357
Kadıköy 124, 140
Kafkasya 28, 29, 32, 87, 129, 183, 184, 193, 214, 301, 346, 409, 414
Kaşkalar 47
Kahta 154, 155, 156, 273, 319, 320, 340, 360, 375, 395, 398, 407
Kalah 79
Kalakh 104
Kalavun 371
Kalemiyya 181
Kallinikos 140
Kalolar Han 303
Kaluzia 153
Kansu Gavri 409, 410
Kapadokya 33, 82, 85, 86, 89, 92, 95, 100, 101, 111, 132, 135, 149, 164, 259, 262, 286, 289
Kappadokya Theması 201
Kapıdağ Yarımadası 140
Kara Arslan 269, 272, 273, 280, 281, 297
Kara Devletşah 401
Kara Han 303
Kara Yölük Osman Bey 387, 394, 399
Karaca Bey 388, 389
Karadeniz 14, 84, 87, 90, 100, 101, 116, 119, 174, 213, 229, 237, 259, 260, 261, 264, 273, 283, 301, 303, 308, 368
Karahanlı 218
Karakale 76
Karamanoğulları 342, 370, 382, 392, 400
Karbeas 177
Kargamış 27, 55, 56, 57, 61, 62, 86
Karmati hareketi 179
Kartaca 89, 108, 109, 110, 124

Karum 26, 27, 65, 184
Kasianus 264
Kassit 56
Kataziła 103
Kate 14, 44, 58, 74, 157, 201, 368
Katia Kalesi 239
Kayaksar 62, 82
Kayalıdere 76
Kayseri 25, 26, 27, 31, 54, 56, 86, 89, 90, 92, 95, 98, 117, 140, 149, 201, 208, 217, 225, 227, 229, 262, 265, 266, 267, 274, 278, 281, 282, 283, 289, 301, 305, 306, 314, 315, 318, 324, 330, 331, 341, 345, 348, 354, 356, 357, 367, 369, 370, 378, 381, 385, 386, 394, 396, 410,
Kefersud 339, 340
Kelkit vadisi 219
Keltler 28, 109
Kemah Kalesi 353, 355
Kemaleddin Kamyar 330, 333, 335
Kenan Ülkesi 48
Kerbela 141
Kerkük 45, 397
Kharsignon 208
Khristotboros 178
Kıbrıs 50, 52, 142, 152, 158, 304, 308
Kılıç Arslan 138, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 256, 257, 258, 265, 272, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 292, 293, 298, 310, 332, 345, 358, 359, 360, 361, 364, 397
Kırım 301, 302, 363, 370
Kısas-ı Enbiya 139, 146, 154, 157, 165, 175, 196, 200, 201, 202, 342, 352, 358, 361, 363, 368, 370, 388, 400
Kızılırmak 25, 39, 54, 62, 82, 83, 100, 117, 169
Kibyraioton 132
Kilikya 34, 39, 54, 103, 132, 134, 136, 172, 200, 230, 260, 264, 268, 275, 289, 294, 308, 351

Kimmerler 62
Kinnesrin 134, 158
Kirman 340
Kizzuvadna 39
Koloneia 208
Komagene 59
Kommenler 296
Konrad 270
Kont Jocelin 250
Kont Stabl 319, 320, 327
Kontantinos 190
Konya 100, 138, 186, 187, 237, 248, 259, 262, 269, 275, 276, 278, 290, 292, 293, 296, 298, 299, 304, 305, 306, 313, 314, 315, 335, 341, 346, 348, 355, 356, 358, 361, 370, 374, 378, 381
Köpekoğlu 401, 403, 405
Korinthos 110
Koylu-Hisar 299, 317
Koyulhisar 290, 294
Kömür Han 303
Kösedağı 348
Kötünün Hanı 303
Kral Yolu 84, 85, 90, 92, 98
Kroisos 86
Krum 163
Kserkses 93
Kudüs 129, 213, 235, 251, 253, 254, 270, 291, 301, 343
Kuştaspi 59, 60
Kulayb 206
Kumahalhi 79, 80
Kumukh kralı Katazilu 58
Kurkuas 190, 191, 193, 194, 196, 197, 198, 200, 219, 441
Kutalmış 218, 219, 233, 234, 246
Kutbeddin 289, 291, 292, 374
Kutmar 44
Kutmuhki 56, 103

Kuva-i Milliye 415
Küçlü Han 326
Küçük asya 25, 43, 87, 89, 92, 93, 98, 100, 109, 111
Küllü Han 303
Kültepe 25, 26, 27, 30, 31, 86
Kürtler 217, 288, 340, 341, 343, 344, 359

L
Labarna 33, 34, 36
Lalli 58
Landa 33, 133
Latinler 29, 108, 295, 298
Latium 107, 108
Legatus 115
Lejyon 111, 115, 116
Leon 143, 147, 150, 151, 157, 160, 165, 201
Leon Phokas 201
Leontios 143, 151
Lepidus 112
Levon 305, 306
Lidya 83, 84, 86, 87, 89, 131
Lusna 33
Lutipri 72
Luviler 29
Lübnan 43, 80
Lyisimakkos 100
Lykandas 208
Lykaonia 117

M
M. S. Puglisi 32
M. V. Levtchenko 153, 160, 161, 178, 179, 185, 189, 190, 202, 207, 208, 210, 217
Macedonia 110
Macingerd 392

Madduvatta 42,
Maden 51, 53, 75, 81, 90,
Magnesia 109,
Mahmutabad 362,
Makedonya 91, 93, 94, 96, 99, 188, 208,
Maksimilianus 118,
Malazgirt 154, 216, 226, 228, 230, 232, 284, 302, 367,
Mama 31, 306, 334, 338, 360, 369, 391, 408,
Mamay Bey 410,
Mandu 375, 376,
Mansur 153, 154, 155, 187, 228, 231, 271, 273, 327, 337, 340, 373, 377
Manuel Komnenos 226,
Mar Abhai manastırı 264,
Mar Aphrem 222,
Mar John 222, 236
Mar Yuhannan Sarigta 203,
Marc al Uskuf 174,
Margilan şehri 87,
Martyrapolis 200,
Masara / Minşar 255, 312,
Matmure 161, 176,
Maveraünnehir 148, 179,
Mavrozomes 296, 298,
Mazaka 89, 90, 92, 95, 98, 117,
Mecdeddin Tercüman 336,
Medler 62, 82, 83, 84, 258,
Mehdi 156, 157, 379,
Mehmet Bey 370, 371, 381, 389, 390, 400
Melendiz 161, 176,
Melik Adil 292, 295, 296, 297, 300, 321, 322,
Melik Arap 258, 259,
Melik Arslan 407, 408
Melik Eşref 319, 321
Melik Gazi 259, 261, 262, 272, 273

Melik Kamil 319, 327, 331
Melik Muazzam 346
Melik Muhammed 262, 263, 264, 265, 266, 267, 273, 283
Melik Zahir Çakmak 391, 406
Melik'ül Kamil 327
Melik-tümür 375
Melikşah 232, 233, 244, 246, 247, 248, 289, 291, 292
Melikülaziz 309
Meliküzzahir 309
Meluiani 77
Memalik-i Rum 381
Menderes Vadisi 299
Mengli Boğa al Argun Şahi 403
Mengücek 228
Menteşeoğullları 342
Menua 72, 73, 74, 75
Menua Şurişhilini 73
Menuas 59
Merdailer 141
Mesisa 164
Mesopotamia 208
Mesud 247, 248, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 290, 294, 298, 319, 370, 373
Mevali 151
Mevdud 249
Meyyafarikin 193, 200, 205, 231, 246, 257, 345, 350
Mezid 401
Mezopotamya 17, 26, 27, 29, 32, 34, 36, 37, 38, 43, 45, 47, 52, 56, 82, 83, 84, 86, 87, 94, 97, 98, 99, 104, 116, 129, 135, 136, 184, 235, 241, 303, 307, 310, 415
Mısır 37, 40, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 70, 86, 87, 88, 90, 91, 96, 97, 100, 102, 104, 110, 124, 129, 136, 179, 181, 183, 186, 199, 285, 286, 301, 310, 327, 331, 336, 361, 368, 369, 370, 371, 372, 375, 377, 379, 380, 382, 383, 384, 385, 396, 400, 401,

402, 404, 406, 407, 409, 411
Midas 239
Mihaile 173
Mikhael 168
Miletos 96
Mintaş 383, 384, 385, 386, 387, 394
Mitanni 38, 40, 41, 43, 44, 51, 56
Mithras 105
Mithridates Eupatur 111
Mitridat 101, 102
Mleh 191, 192, 193, 194, 195, 196, 282, 286
Monofisizm 124
Monofizit 203
Moğol 312, 314, 315, 316, 317, 320, 321, 325, 326, 327, 332, 336, 337, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 367, 368, 369, 370, 372, 373, 374, 375, 379, 382, 386, 388, 393
Muaviye 132, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 147, 149
Muazzam 20, 83, 95, 99, 220, 236, 271, 322, 346
Muğisiddin Tuğrulşah 289, 297, 305
Muhammed b. Gazi 291
Muhammed b. Mervan 142, 144
Muhammed Tapar 246, 248
Muhyiddin Mesud 290, 294
Muiniddin Süleyman Pervane 367
Muiziddin Kayserşah 289, 290, 291, 292, 294, 296, 300
Muktedir 187, 188, 190, 192, 193, 194, 195, 246
Muktefi 185, 186
Munis el Muzaffer 187
Murat 229, 391, 406
Murşili 37, 38, 39, 45, 47, 49
Musa Yabgu 219
Museviler 88
Mustafa Bey 398
Mustafa Çetin Varlık 344

Musul 45, 72, 124, 180, 186, 189, 194, 198, 199, 244, 245, 246, 247, 249, 263, 270, 272, 278, 282, 288, 302, 316, 345, 397
Muşkiler 56, 103
Mutahharten 383
Mutenid 183, 184
Muzaferüddin Mahmut 299
Mübarekabad 362
Mübarizüddin Çavlı 312, 319, 346
Mübarizüddin Ertokuş 298
Mübarüziddin Behramşah 317, 318
Müneccim başı Ahmet Dede 342
Myriokephalon 284

N
Nabatiler 144
Nabonid 86, 87
Nabupalassar 62
Naca 198
Nahr Kubakip 154
Nairi Memleketleri 54
Nasr el Hacip 189
Nasreddin Ali 331
Nasıreddin Mehmed Bey 390, 400
Necmeddin Alp 280
Necmeddin Tusi 314
Neşa 30, 31
Neşri 395, 400, 401
Neneşşa 42
Nerik 49
Nevruz 401, 402
Neziler 29
Nişabur 218
Nika İsyanı 121
Nikephoros 162, 163, 202, 203, 205, 207, 209
Niksar 238, 290, 294, 354, 386

Ninova 82, 84, 88, 90, 124, 128
Nisibis 58
Nizam eddevle 231
Nizameddin Argunşah 290
Nizameddin Sühap 347
Nizameddin Yağıbasan 266
Nureddin Mahmud 272, 278, 282, 283, 285
Nureddin Sultanşah 289
Nurhak 409
Nusaybin 180, 200, 288, 433
Nusratuddin 356

O
Obsikion 132, 160
Octavianos 111
Octavius 114
Oşin 376
Olcayta Muhammed 378
Olcaytu 362, 375
Oleg 186
Oromosdes 105
Orontes 34, 48
Orta Asya 87, 97, 154, 186, 199, 215, 302
Orta Fırat 34, 395
Osman Turan 215, 231, 232, 234, 237, 240, 241, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 298, 299, 300, 302, 305, 307, 308, 309, 311, 313, 314, 315, 317, 320, 346, 347, 361, 370, 373, 374
Osmanlı 4, 17, 18, 28, 107, 160, 203, 204, 214, 223, 235, 257, 303, 312, 347, 348, 370, 387, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 403, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 414
Ostrogotlar 107, 119
Oğuzlar 215, 227

Ö
Ömer b. Abdülaziz 147, 148, 151
Ömer b. Abdullah 174, 175, 177, 178
Ördekli 409

P
Paflagonia 102
Pahri 58
Palu 59, 73, 74, 75, 167, 191, 232, 249, 252, 255, 273
Panammi 80
Panamu 60
Pankaleia 207
Parsuhanda 33
Partlar 101, 105, 106, 110, 128
Paryatis 99
Pasinler 219
Patrik Erminakus 138
Patrik Sofronias 129
Peçenekler 189, 215, 226
Pers 17, 26, 35, 44, 76, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 105, 108, 128, 131
Pervane Şerafeddin Muhammed 312
Petronos 174
Philaretos Brachamios 226
Phryg 56
Pierrel Ermit 235
Pijusti 31
Pinaros 96
Pirot Han 303
Pisiris 61, 80
Pitha 30
Ponpeius 102, 111
Pontus 100, 101, 102, 111, 117, 259
Poros 97
Porsuk 228, 250

Princeps 114, 115
Proconsul 114
Propraetor 114
Ptolonmy 117
Puran 35

Q
Qatazili 103
Que 25, 27, 28, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 54, 58, 60, 61, 79

R
Raban 230, 272, 377
Radoslu Memnon 93
Rakka 330
Ramses 48, 51, 70
Ras Şamra 44
Reşideddin 349, 350, 353, 354, 355, 363
Reşideddin Ebubekir Cüveyni 353
Regium 186
Resultekin 218
Rey 114, 218
Rişar 237, 238
Romalılar 102, 105, 106, 113, 115, 116, 120, 172, 173
Romanos Diogenes 226, 227
Romulus 108
Romus 108
Rumeli 409
Rupen 286
Rıdvan 245
Rükneddin Kılıç 358, 359, 360, 361, 364
Rükneddin Süleymanşah 289, 293, 294, 296, 297, 298, 300

S
Saadetabad 362
Sadaka Bey 390

Sadeddin Köpek 332, 333, 341
Safariler Devleti 199
Safvan b. Muattal es Sülemi 136
Sahip Şemseddin 352
Said b. El As 138
Said b. Hamdan 194, 195
Saint Louis 270
Salih b. Ali 153
Salmanassar 57, 58, 72, 82, 104
Saltuk 228, 278, 297
Sam'al 57, 58, 60
Samal kralı Hayanive 58
Samalü Kalesi 156
Samaniler Devleti 199
Samarie 61
Samarra 167, 171, 172, 175
Samosata 104, 105, 106, 167, 191
Samsameddin 356
Samsun 158, 174, 295, 301, 368, 381
Sard 84, 86, 89
Sardur 59, 73
Sarduri 72, 76, 77, 78, 79, 80, 104
Sargon 35, 36, 61, 81, 88, 104
Sargonitler 59
Sarıkamış 298
Sasani 120, 121, 123, 124, 125, 128, 130, 143, 214
Sasun 221, 222
Savtekin 228
Sebasteia 117, 208
Sedat Alp 37, 44, 52
Selahaddin Eyyubi 291, 292, 296, 297
Selanik 186, 188
Selevkos 100, 101, 103
Selma b. Rabia 138
Senatus 114

Sencer 260, 288, 290
Sencerşah 290
Serhenkoğlu 228
Serone 93
Seyfeddin Ayaba 312, 313, 317, 318
Seyfettin Tengiz 375
Seyfüddevle 190, 195, 198, 200, 201, 202, 333, 334
Seyfüddevle Ertokuş 333, 334
Seyid Necmeddin 373
Sicilya 112, 186, 212
Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı 2, 303, 427
Simeon 186, 188, 189
Sinaneddin Yakut 346
Sir-Derya nehri 87
Slavlar 119, 143
Sökmen el Kutbi 249
Spartaküs 112, 113, 114
St. Garabet 222
Statir 99
Strabon 116, 117
Strategos 131
Sufyan b. Avf el Ezdi 140
Sugur el Cezeriye 158
Sugur el Şamiye 158
Suğur 155, 176, 180, 181, 185, 187, 188
Suhi 55
Sultanabad 362
Sultansuyu 166, 410
Sulumeli 59, 60, 71, 79, 81
Sunduk 228
Supani kenti 73
Sülemiş 373
Süleyman Bey 390, 406
Süleyman Çelebi 394
Süleyman Şah 232, 233, 242, 244, 246, 282, 293, 397

Süli Bey 389, 390
Sümame b. Velid 156
Süryani 198, 202, 203, 215, 236, 240, 259, 269, 271, 272, 286, 287, 288, 329, 340, 344, 349, 350, 360, 371, 377

Ş
Şablaş 347
Şaşu 77
Şah Budak 407, 408
Şah İsmail 408, 410
Şahab Divaniye 374
Şahabad 362
Şahna Han 303
Şahsuvar Bey 408
Şahsuvar oğlu Ali Bey 409
Şam 44, 58, 61, 129, 130, 137, 138, 167, 295, 299, 302, 321, 322, 323, 324, 327, 328, 346, 382, 386, 402, 403
Şamuramat 58
Şebeteria kenti 73
Şebinkarahisar 200, 208, 219, 444
Şehabeddin Gazi 345
Şemsaniye Köyü 246
Şemseddin Altunbey 321, 322, 323
Şemseddin Hoca Mes'ud 346
Şerafeddin Ahmed 359
Şeyh Adi 359
Şeyh Al Mahmud 401
Şeyh Şahabeddin Ömer bin Muhammed Sühreverdi 314
Şeyh Mecdeddin 299, 304, 306
Şeyh Necmeddin Razi 314
Şeyzer 263
Şibuha 31
Şişman Han 303, 366
Şimşat 166, 167, 191
Şiuşummi 31

T
Tabal 54, 57, 58, 60, 61, 73
Tabarna 33, 34, 36
Taceddin Pervane 335
Taşe 77
Taşhan 303
Tagribendi el Cekemi 404
Tahiriler Devleti 199
Taişama 31
Talmişarruma 41
Tanon 221
Taormina 186
Tarşana 275
Tarhigamani 73
Tarhulara 61, 79, 80
Tarhunazi 61, 81
Tarsus 158, 164, 165, 168, 181, 182, 185, 186, 187, 189, 201, 214, 215, 230, 232, 352, 362
Tavananna 33
Tebriz 373, 377, 378
Tegarama 42
Tel Adana 273
Teleia 105
Teli Tavra 224
Telipinu 33, 34, 35, 39
Tepehan 303
Thamara 298
Thema 131, 132, 158, 159, 160, 161, 188, 208
Theodasios 124
Theodora 122, 177, 178
Theopholis 164
Thoras 258
Tımar 131, 154
Tiglat 55, 56, 58, 59, 60, 61, 79, 80, 81, 103, 104
Tilbaşir 272

Timur 255, 378, 379, 380, 382, 387, 390, 391, 392, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 407
Timurtaş 255, 378, 379, 380
Tohma Çayı 102, 106, 280, 411
Toktamış Han 393
Tomisa 117, 419
Tornig Mamikayyan 221
Toroslor 33
Toruntay 355
Traianus 115
Tucukdere 377
Tudhaliya 42
Tuşratta 44
Tuhana 61
Tukulti-Ninurta 53, 72
Tulunoğulları Devleti 179
Tumeişki 77
Tuna 90, 95, 184, 188, 189, 191, 361, 363
Turnadağı Savaşı 409
Tutak 228
Tutanhamon 46
Tuthaliya 41, 52
Tutmosis 41, 48
Tuvana 145, 147, 162
Tuwate 59
Tuğrul Arslan 247, 248, 249, 250, 255, 256, 257, 258, 259
Tuğrul Bey 199, 218
Türkistan 145, 214, 288, 321, 336, 337, 351, 367
Tyana 117
Tyrus 96

U
Uassurme 60
Udayı 42
Uhna 31

Uita 59
Uluburnu 286, 290
Umuroğlu İbrahim Bey 383, 389
Urartu 54, 56, 57, 58, 59, 60, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 103, 104, 131
Urban 235
Urfa 200, 206, 207, 213, 215, 217, 218, 222, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 243, 245, 246, 249, 251, 252, 254, 255, 257, 264, 270, 296, 300, 330, 331, 334, 343, 350, 368, 371
Urfalı Mateos 206, 207, 215, 217, 218, 220, 222, 231, 233, 234, 236, 237, 238, 242, 243, 245, 249, 251, 253, 254, 255, 257, 343, 344
Urhi Teşup 49, 50
Urikki 60, 79
Urpalla 61
Urşu 34
Uzun Hasan 406, 407

V
V.Şamşi Adad 58
Valentinianus 121
Vandallar 119, 122
Vasıf et Türki 176
Veliyüddin Pervane 346
Vezir Mecdeddin Ebubekir 312
Vizigotlar 107, 119, 122
Wassukanni 44

Y
Yakubiler 202, 203, 204
Yakuti 219
Yarımca Han 303
Yasavur Noyan 350, 357
Yassıçemen 325, 326, 327, 332
Yavuz Sultan Selim 331, 408, 409, 410, 411, 412

Yazman 181, 182
Yazıhan 303
Yağısıyan 243
Yelboğa 384, 387, 390
Yermuk 128, 132, 133, 134
Yezid b. Abdülmelik 148
Yıldırım Bayezid 395, 396, 397
Yunan 87, 88, 90, 91, 93, 94, 105, 118, 121, 414
Yunus 266
Yusuf Yınal 218

Z

Zaferabad 362
Zahireddin Mansur 337
Zahireddin İli 299, 305
Zaid Kalesi 281
Zallara 33
Zalpuva 31
Zamantı 266, 281, 333
Zara 221, 245, 348, 362
Zariadres 101
Zaugma 116
Zegni 270
Zenon 120
Zeus 105
Zevile 389
Zeyneddin Başara 312, 317, 318
Zibatra 166, 167, 171, 172, 179, 264, 377
Zidanta 39
Zincirlü Hanı 314
Zippaşna 36
Zorvri Gozern 231
Zülkadriye 391, 411
Zülkarneyn 273, 274, 276, 278, 279, 281
Zünnun 266, 267, 274, 278, 281
Züreka 185

Malatya Siyasi Tarihi

"Şaşu'nun oğlu Hilaruda, Melitealhelilerin (Malatya) ülkesinin kralı, Argişti'nin oğlu Sarduri'nin önünde baş eğdi... Argisti oğlu Sarduri ilerledi. Sarduri şöyle der. Fırat durgundu. Oradan karşıya geçen hiç bir kral yoktu. Ben Tanrı Haldi ye duâ ettim, Urartu tanrıları Teişeba' ya, Sivini' ye dua ettim. İstekte bulundum. Tanrılar beni dinlediler, bana yol açtılar, Tumeişki önünde askerlerimin arasında karşıya geçtim...Savaştan dönerken Hilaruda'nın kralı kenti olan Şaşi' yi muhasara ettim. Tahkim edilmiş bu kenti savaşarak aldım... Sarduri şöyle der. İçeri girip emrettim; Melitea (Malatya) muhasara edilsin. Hilaruda geldi, önümde ayaklarıma kapandı ve kendini affettirmek istedi. Merhamet gösterdim. Altın, gümüş ve eşyaları ganimet olarak Urartu ya taşıdım. O'nu vergiye bağladım. Hazani, Yaurahi, Tumeişki, Wasini, Maninui, Aruşi, Gulburarrini, Taşe, Guera'nın taşesi ve Meluiani adlı dokuz kaleyi o ülkeden ayırıp kendi topraklarıma kattım" (Mustafa Kalaç, Kömürhan Urartu Kitabesi, Belleten xx/79. s349)

ISBN 978-975-98842-2-2